

Är rättvisan rättvis?

*Tio perspektiv på diskriminering av etniska
och religiösa minoriteter inom rättssystemet*

Redaktör: Jerzy Sarnecki

*Rapport av Utredningen om makt, integration och
strukturell diskriminering*

Stockholm 2006

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2006:30

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 2003.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Tryckt av Edita Sverige AB
Stockholm 2006

ISBN 91-38-22547-6
ISSN 0375-250X

Förord

Utredningen om Makt, integration och strukturell diskriminering tillsattes efter ett regeringsbeslut den 22 april 2004 och har i uppdrag att identifiera och kartlägga mekanismer bakom strukturell/institutionell diskriminering på grund av etnisk och religiös tillhörighet. Resultaten ska redovisas successivt i syfte att ge underlag för en fördjupad diskussion om och åtgärder mot strukturella hinder för att alla medborgare ska kunna delta i samhällslivet på lika villkor och med samma möjligheter.

Föreliggande rapport granskar den strukturella/institutionella diskrimineringen inom rättsväsendet och är utredningens femte publikation.

Studier om diskriminering inom rättsväsendet är ett etablerat forskningsområde i vissa länder som Storbritannien och USA. Forskare har under en längre tid studerat diskrimineringen inom rättsväsendets alla led, från lagar till polisens arbete och domstolarnas praxis. Ett viktigt inslag i arbetet mot diskriminering är statens erkännande av förekomsten och vikten av strukturell och institutionell diskriminering. I Storbritannien kom den statliga utredningens rapport om mordet på Stephen Lawrence 1999 (The Stephen Lawrence Inquiry). Utredningen drog slutsatsen att det existerar en institutionell rasism inom polisen och övriga delar av rättsväsendet. Det slogs fast att problemet inom poliskåren inte var enskilda "rötägg", utan ett strukturellt och institutionellt problem. Det viktiga i sammanhanget var att staten erkände förekomsten av institutionell rasism inom polisen och därmed introducerades åtgärder mot detta.

Trots att det finns flera studier som visar på förekomsten av strukturell och institutionell diskriminering inom rättsväsendet i Sverige så är det till skillnad från Storbritannien inte officiellt erkänt i Sverige att sådan diskriminering förekommer. En av de få forskare som under senare år har studerat diskrimineringen inom

rättsväsendet är Christian Diesen som också har ett bidrag i föreliggande rapport. Hans antologi, *Likhet inför lagen* togs emot med blandade reaktioner. En del gladdes åt att någon äntligen studerat rättsväsendets funktioner och dysfunktioner, ett område som är oerhört eftersatt inom forskningen. Andra tog till den välkända försvarsmekanismen nämligen förnekandet av förekomsten av diskriminering inom rättsväsendet.

Det finns dock stora kunskapsluckor. Men dessa handlar mer om mekanismer bakom diskrimineringen snarare än själva förekomsten. Diskriminering sker inte alltid öppet eller ens medvetet. Det finns dock historiska exempel på lagar som medvetet stiftades för att diskriminera. Apartheidlagar i Sydafrika och "raslagar" i USA innan medborgarrättsrörelsen och rättsväsendets medvetna diskriminerande praxis i dessa länder var exempel på detta. Denna rapport behandlar dock en mer subtil diskriminering i rättsväsendet.

I utredningens andra rapport, *Sverige inifrån* (SOU 2005:69), berättade boende i marginaliserade och stigmatiserade områden i Sveriges tre största städer, Malmö, Göteborg och Stockholm, om polisens negativa attityder och stereotyper av personer med invandrarbakgrund. Föreliggande rapport ger ett visst stöd till denna ganska utbredda uppfattning. Polisen har en tendens att oftare "leta efter brott" hos personer med invandrarbakgrund. De använder sig av den i anglosaxiska länder välkända diskriminerande metoden, "racial profiling".

Redaktören till denna antologi, Jerzy Sarnecki, diskuterar frågan om diskrimineringens mellaninstitutionella effekter. Han menar att en del av diskrimineringen inom rättsväsendet har sina orsaker även i andra samhällsområden. Detta är vad vi tidigare i utredningens första rapport, *Bortom Vi och Dom* (SOU 2005:41), diskuterade under benämningen diskrimineringens "spill over" effekter. Vi redovisade att diskriminering inom utbildningssystemet kan påverka diskrimineringen inom arbetsmarknad. Eller att diskriminering inom massmedier påverkar diskrimineringen inom politiken. Dessa institutionella diskrimineringsformer kan ha ömsesidiga effekter. Diskriminering inom politiken som har delvis redovisats i utredningens tredje rapport, *Demokrati på Svenska?* (SOU 2005:112) kan ha effekter på diskriminering inom rättsväsendet och vice versa. Stereotypifiering och stigmatisering inom massmedier kan till exempel påverka diskrimineringen inom rättsväsendet och diskriminering inom rättsväsendet kan ge näring till den mediala dramaturgiska diskrimineringen som presenterades i utredningens fjärde rapport,

Mediernas vi och dom (SOU 2006:21). När medierna framhåller att personer med invandrabakgrund är mer benägna att begå brott, påverkar denna bild polisens arbete och senare domstolarnas bedömning av dessa personer. Rättsväsendet är inget isolerat system. Det påverkas av och påverkar andra institutioner och samhällsstrukturer.

Trots förbryllande liten forskning av diskriminering inom socialtjänsten, ett närliggande område som delvis är en lagtillämpande myndighet, visar en del forskning att Socialtjänstlagens tillämpning i många fall är diskriminerande för personer med invandrabakgrund och deras familjer.

Lagarna är oftast skrivna på ett neutralt sätt men de tillämpas i ett institutionellt sammanhang där det finns normer, värderingar, praxis och oskrivna regler som präglar mänskliga möten. Denna antologi visar att diskriminering mot personer med invandrabakgrund förekommer i en rad områden inom rättsväsendet, från polisens ingripande till domstolarnas praxis. I denna antologi finns studier som visat att stereotyper av och negativa föreställningar om "de andra" påverkar domstolarnas praxis. Detta är en konsekvens av ett väletablerat vi-och-dem-tänkande som skapar och återskapar negativa föreställningar om "de andra" och genom kontroll av institutionella maktmedel andrafierar vissa grupper av befolkningen. Detta är dock ett ganska nytt sätt att tänka och förhålla sig till social och institutionell praxis i Sverige. Trots en viss medial och vetenskaplig diskussion finns det fortfarande ganska många som försöker att förneka detta vi-och-dom-tänkande och dess diskriminerande konsekvenser för personer med invandrabakgrund och/eller tillhörande etniska och religiösa minoriteter.

Även om vissa forskare, debattörer och politiker kommer att fortsätta att förneka förekomsten av diskriminering i Sverige, oavsett omfattningen av vetenskapliga bevis, finns det andra institutionella hinder för just produktionen av vetenskapliga studier som på ett systematiskt sätt granskar mekanismer bakom den strukturella/institutionella diskrimineringen inom bland annat rättsväsendet. Som rapportens redaktör slår fast i inledningen av föreliggande antologin, trots satsningen på allsidighet i denna rapport, återstår ett stort antal frågeställningar om vilka tillräckliga kunskaper saknas. Redaktören tvingas därför konstatera att våra kunskaper om diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom det svenska rättssystemet är mycket ofullständiga. Därför förmår även denna antologi, och andra nyligen publicerade vetenskapliga arbeten på

detta område, inte annat än i begränsad utsträckning kompensera för de kunskapsluckor som fortfarande finns.

Frågan om diskriminering inom rättsväsendet, såsom i många samhällsområden, har försumrats och är ett lågprioriterat forskningsområde. Detta väcker frågan om den institutionella makten över forskningsresurser. Vi behöver svara på frågor om varför förnekandet av diskriminering är särskilt påtaglig inom rättsväsendet? Finns det lågt intresse hos forskare för att studera diskrimineringsfrågor inom olika institutioner? Hur prioriterar forskningsfonderna olika forskningsområden? Hur bedöms ansökningar med forskningsfrågor som rör diskriminering och rasism? Dessa och många andra frågor måste vi kunna ge svar på för att kunna kartlägga institutionella hinder för generering av kunskap rörande strukturell och institutionell diskriminering inom många samhällsområden i synnerhet rättsväsendet.

Utredningen stödjer därför redaktörens förslag till rejäla satsningar på forskning om diskrimineringens mekanismer inom rättsväsendet. Detta måste dock ske inom ramen för ett nytt forskningscenter som inte är bundet av de existerande institutionella hindren och forskningstraditionerna. Dessa redan etablerade institutioner förmår inte att ta steget ut och initiera och leda stora forskningsprojekt och engagera icke-traditionella och nytänkande forskare som är väl förtrogna med forskningsfrågorna. Även forskningsfondernas arbetsrutiner och insatser måste granskas och ses över för att främja vetenskapliga studier om den strukturella och institutionella diskrimineringen.

Resultatet av dessa studier måste sedan användas för att motverka den strukturella och institutionella diskrimineringen. Detta är en fråga som makthavare i alla samhällssektorer måste beakta för att skapa ett bättre samhälle för alla.

Denna rapport är framtagen av fristående forskare och författarna själva står ansvariga för sina texter. Vi vill rikta ett varmt tack till Simon Andersson för hans läsning av texterna och hans värdefulla kommentarer.

Masoud Kamali
Särskild utredare

Adrián Groglopo
Utredningssekreterare

Marcus Lundgren
Utredningssekreterare

Innehåll

1	Strukturell diskriminering i rättsväsendet på grund av etnisk och religiös tillhörighet. En introduktion och sammanfattning	
	<i>Jerzy Sarnecki</i>	9
2	Diskriminering i vittnessammanhang: Resultat från ett social-kognitivt forskningsprojekt	
	<i>Torun Lindholm och Sylvia Bergvall</i>	39
3	Diskriminering av personer med utländsk bakgrund i rättsväsendet – en kvantitativ analys	
	<i>Johan Kardell</i>	67
4	Särbehandlas gärningspersoner med utländsk bakgrund vid anmälningar om våldtäkter, grov misshandel och eget bruk av narkotika?	
	<i>Tove Pettersson</i>	111
5	Representation av religiös och/eller etnisk bakgrund i domar	
	<i>Tove Pettersson</i>	147
6	Negativ särbehandling i rättskedjans alla led	
	<i>Christian Diesen</i>	183
7	Ungdomar intagna på särskilda ungdomshem	
	<i>David Shannon</i>	225

8	Åklagares och advokaters syn på likabehandling i domstolen	
	<i>Helena du Rées</i>	257
9	"Kulturella försvar", likhet och diskriminering	
	<i>Claes Lernestedt</i>	283
10	Konstruktionen av en brottsbenägen kategori	
	<i>Anders Pedersson</i>	321
11	"Brottslighet hos personer födda i Sverige och i utlandet" ur ett strukturellt diskrimineringsperspektiv	
	<i>Jerzy Sarnecki</i>	347
	Författarpresentation	381

1 Strukturell diskriminering i rättsväsendet på grund av etnisk och religiös tillhörighet. En introduktion och sammanfattning

Jerzy Sarnecki

Inledning

I oktober 2004 fick jag i uppdrag att ansvara för en antologi om strukturell diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättsväsendet. Jag vände mig då dels till forskare som jag visste redan arbetade med frågeställningen och dels till forskare som med olika utgångspunkter skulle kunna belysa denna frågeställning utifrån annan pågående forskning.

Jag var också angelägen om att få problematiken belyst från flera olika perspektiv och vetenskapliga traditioner. Antologins nio författare har olika utgångspunkter både när det gäller de frågeställningar som de söker besvara och de metoder som används för att hitta svaren. Antologin består av kapitel som har skrivits i rättsfilosofisk, rättsvetenskaplig, psykologisk samt olika kriminologiska traditioner. Medan vissa av författarna använder sig av statistiska analyser arbetar andra med kvalitativa metoder medan ytterligare andra håller sig till rent teoretiska diskussioner. Denna breda och diversifierade ansats innebär emellertid också att alla resultat som presenteras här inte nödvändigtvis är helt samstämmiga. Detta är naturligt inom ett forskningsområde som befinner sig under utveckling. Fortsatt forskning brukar i sådana fall leda till att bilden blir mer enhetlig.

Projektets tidsmässiga och ekonomiska ramar har endast givit begränsade möjligheter att genomföra helt nya undersökningar. En läsare av denna volym som är insatt i det aktuella ämnet kommer därför att finna att de olika kapitlen innehåller dels redan tidigare publicerat material som utvecklats och omarbetats för att passa antologins frågeställningar, dels helt nya forskningsrön.

När nu alla antologibidragen föreligger kan vi konstatera att det, trots satsningen på allsidighet, återstår ett stort antal frågeställningar om vilka tillräckliga kunskaper saknas. Vi tvingas därför konstatera att våra kunskaper om – och i så fall på vilket sätt –

etniska och religiösa minoriteter diskrimineras inom det svenska rättssystemet är mycket ofullständiga. Frågan om diskrimineringen av minoriteter inom rättssystemet har försumrats av den svenska forskningen. Denna antologi, och andra nyligen publicerade vetenskapliga arbeten på detta område, förmår inte annat än i begränsad utsträckning kompensera för de kunskapsluckor som fortfarande finns.

Detta inledande kapitel rymmer en kort genomgång av antologins olika avsnitt samt ett försök att ge en sammanfattande bild av de föreliggande resultaten. Det bör emellertid påpekas att författarna till de tio följande kapitlen, även om de har tagit del av varandras arbeten och kunnat ta hänsyn till dessa, har arbetat självständigt. Det är således var och en av författarna som har det vetenskapliga ansvaret för innehållet.

Diskriminering i vittnessammanhang: Resultat från ett social-kognitivt projekt

Antologin inleds med ett kapitel där Torun Lindholm och Sylvia Bergvall redogör för forskningen kring de psykologiska och socialpsykologiska mekanismer som ligger till grund för diskriminerande stereotyper och, i förlängningen, även till diskriminerande praktiker. Kapitlet fokuserar på vittnens perception i olika typer av situationer, men resultaten är åtminstone delvis även applicerbara på andra sammanhang, inte minst med avseende på hur rättssystemet hanterar "främlingar". Utgångspunkten är "att det finns automatiska tendenser i vårt sätt att tänka och agera som kan leda till att människor från utsatta grupper utesluts och diskrimineras utan någon direkt intention från vår sida, och ofta utan att vi själva alls är medvetna om det." I kapitlet presenteras en sammanställning av resultat från experimentella studier av s.k. social kognition som handlar om hur etnisk tillhörighet hos våldsbrottsförövare, offer respektive vittnen påverkar vittnens bedömningar och minnen av brott. Vidare diskuteras här etnicitetens betydelse för bedömningen av vittnens trovärdighet.

Den övergripande slutsatsen som kan dras av de redovisade studierna är att den etniska bakgrunden hos offer, förövare och vittnen mycket väl kan påverka vittnens upplevelser av det inträffade och att denna faktor därmed kan få betydelse för utfallet av den rättsliga prövningen. Detta gäller i synnerhet i situationer där hän-

delseförloppet är oklart för vittnet. I sådana situationer skapas det ett utrymme för att de eventuella stereotypa föreställningar som vittnet har rörande vissa grupper i samhället ska påverka vittnets upplevelse av det inträffade. Om människor har negativa, stereotypa föreställningar om vissa etniska grupper ökar följaktligen sannolikheten för att dessa grupper ska utsättas för negativ särbehandling. Inom rättssystemet kan detta innebära att personer från grupper om vilka det finns negativa förväntningar misstänks, åtalas och lagförs mer ofta – både för sådana brott de är skyldiga till och möjligen även för sådana som de inte har begått. Intressant nog stödjer inte de presenterade forskningsresultaten tesen om att negativa, stereotypa föreställningar om personer med invandrarbakgrund skulle påverka polisens bedömning av brottsförövare.

Lindholm och Bergvall redovisar också för studier där vittnens trovärdighet bedöms. Resultaten visar att trovärdigheten hos vittnen med invandrarbakgrund ofta bedöms som lägre än hos svenska¹ vittnen. Här framgår vidare att utrymmet för negativa, stereotypa föreställningar om invandrare i bedömningen av vittnens trovärdighet ökade när situationen gav bedömaren mer spelrum för egna tolkningar.

Lindholms och Bergvalls bidrag i denna antologi är viktigt eftersom det ger oss en möjlighet att förstå de psykologiska mekanismer som ligger bakom diskrimineringen av minoriteter. Resultaten visar att dessa mekanismer snarast kan beskrivas som en naturlig del av samhällslivet, och kan förstås som en ständig process där människor definierar sig själva som medlemmar i vissa grupper och samtidigt betraktar sig stå utanför (”utdefinierar” sig) andra grupper. Forskningen visar emellertid också att risken för diskriminering ökar när negativa, stereotypa föreställningar om vissa grupper är allmänt utbredda i ett samhälle samt att diskriminerande effekter av negativa stereotyper kan minskas, bl.a. inom rättssystemet, om individerna blir medvetna om de mekanismer som styr över vår perception.

¹ I antologin används olika varianter av begreppen ”svenskar” och ”invandrare”. Författarna är väl medvetna om hur svårdefinierade och oprecisa dessa begrepp är. Vi anser dock att vi inte kan undgå att använda dessa begrepp.

Diskriminering i rättsväsendet av personer med utländsk bakgrund – en kvantitativ analys

I detta kapitel redovisas en av de originalstudier som genomförts inom ramen för detta projekt. Syftet har varit att med hjälp av data om samtliga skäligen misstänkta och lagförda för brott i Sverige under ett år undersöka om personer som tillhör olika etniska minoriteter behandlas annorlunda av rättsväsendet än majoritetsbefolkningen. Johan Kardell, som genomfört studien i samarbete med Brottsförebyggande rådet (BRÅ), har här utgått från ett datamaterial avseende år 2003. De uppgifter som analyseras omfattar 317 250 brottsmisstankar från misstankeregistret och 51 380 domslut från tingsrätten. Eftersom det svenska systemet för kriminalstatistik inte ger möjligheten att koppla ihop data angående enskilda individer som först misstänks för brott och sedan lagförs, används i undersökningen två separata datamaterial. Detta förhållande har också inneburit att vissa analyser av ärendens väg genom rättssystemet inte har kunnat genomföras.

Både uppgifterna om misstänkta och dömda har kompletterats med data från Statistiska centralbyrån (SCB) om de undersöktas och deras föräldrars födelseland och medborgarskap samt med uppgifter från det s.k. LOUISE-registret rörande de undersöktas utbildning, inkomst och sysselsättning.

I sina analyser gör Kardell en uppdelning av de undersökta individerna i två steg: Dels utifrån en tvådelad distinktion mellan individer födda i Sverige respektive utlandet, men dels också utifrån en mer detaljerad uppdelning av individer födda i Sverige, annat Nordiskt land, annat OECD-land, Central- och Östeuropa, Afrika söder om Sahara, Latinamerika och Karibien, Asien/Stillahavsområdet samt Mellanöstern/Nordafrika och Turkiet. Denna uppdelning används sedan för att studera om personer från olika områden behandlas olika inom det svenska rättssystemet.

I undersökningens första del studeras bl.a. i hur stor andel av fallen som förundersökningar mot misstänkta personer läggs ner utan att åtal väcks eller att åklagaren beslutar om strafföreläggande/åtalsunderlåtelse. Kardell finner här signifikanta skillnader mellan hur olika etniska grupper behandlas. Trenden i materialet visar att förundersökningar mot personer födda i utlandet oftare läggs ner i förhållande till personer födda i Sverige. Mest sällan läggs förundersökningar ner mot personer med svensk och nordisk bakgrund (i mellan 35 och 37 procent av fallen) medan förunder-

sökningar oftast läggs ned mot personer födda i Afrika och Mellanöstern inklusive Turkiet (mellan 50 och 52 procent av fallen). Skillnaden i andelen nedlagda förundersökningar mellan dessa grupper måste anses vara påtaglig. Samtidigt, vilket Kardell påpekar, är denna skillnad svårtolkad. Om skillnaden var omvänd, nämligen om åtalsfrekvens skulle vara högre för personer från Afrika och Mellanöstern (se nedan Diesens kapitel), skulle tolkningen var uppenbar – personer med invandrarbakgrund diskrimineras i samband med åtalsbeslut. Det vore emellertid att dra allt för förhastade slutsatser om det föreliggande resultatet skulle tolkas så att rättssystemet diskriminerar svenskar och nordbor. Det finns varken någon teoretisk eller övrig empirisk grund för att göra en sådan tolkning.

Den mest rimliga tolkningen av de föreliggande resultaten är att dessa trots allt utgör en indikator på att personer som tillhör vissa etniska minoriteter² är utsatta för en viss grad av strukturell (institutionell) diskriminering, men att denna diskriminering sker i samband med polisens ingripande (och möjligen i vissa fall även i samband med polisanmälan som leder till polisingripanden) innan frågan om åtalsprövning blir aktuell. Den höga andelen nedlagda ärenden skulle alltså kunna tolkas som ett tecken på att polisen inte tillämpar en lika noggrann prövning av fallen när personer ur vissa minoriteter blir registrerade som skäligen misstänkta för brott. Att ärenden sedan läggs ner utan lagföring skulle alltså kunna uppfattas som att systemet utför en viss korrigerande av tidigare felbedömningar rörande dessa minoriteter.

Det bör emellertid påpekas att den ovan anförda tolkningen av resultaten inte är något annat än en hypotes. Vi har i denna undersökning inte haft möjlighet att närmare studera hur rättsväsendets initiala ingripande, som genomförs av polisen, ser ut och om det ser olika ut för olika etniska minoriteter. Den här anförda tolkningen stöds emellertid av viss annan forskning om polisens arbete i Sverige, i Norden och internationellt (Ekman 1999, Granér 2004, Hydén och Lundberg 2004, Holmberg 2003, Finstad 2003, Covington 2001).

En alternativ tolkning skulle kunna vara att brott begångna av vissa etniska minoriteter är svårare att utreda t.ex. eftersom individer tillhörande dessa grupper mer ofta nekar till brott. Denna tes får dock inget stöd om man i Kardells material jämför andelen fall

² Överrepresentationen med avseende på andelen nedlagda förundersökningar märks också för andra icke-nordiska invandrargrupper, även om den där inte är lika påtaglig.

som avslutats med att åklagaren beslutat om åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande. Eftersom både strafföreläggande och åtalsunderlåtelse endast kan komma i fråga om brott erkänns, så finns här möjligheten att jämföra de olika grupperna. Resultatet av en sådan analys visar att det visserligen finns skillnader mellan andelen svenskar/nordbor och personer tillhöriga andra minoritetsgrupper när det gäller lagföring genom beslut av åklagare, men dessa skillnader framstår som obetydliga

Att skillnader i andelen nedlagda förundersökningar mellan svenskar/nordbor och, i första hand, utomeuropeiska minoriteter skulle kunna bero på att dessa grupper misstänks för olika typer av brott motsägs av att tendensen att lägre andel invandrare åtalas tycks vara likartad oberoende av brottstyp.

I den andra delen av sin undersökning studerar Kardell domar. Här finner han att sannolikheten att dömas till fängelse är större för män än för kvinnor och, naturligt nog, för personer som fyllt 21 år i jämförelse med yngre. Däremot hittar han inga större skillnader när det gäller sannolikheten att dömas till fängelse för personer födda i utlandet respektive födda i Sverige³. Kardell går vidare i sin analys och undersöker sannolikheten att dömas till fängelse för svenskar, personer med europeisk respektive utomeuropeisk bakgrund för olika brottstyper. Bilden som framträder blir här något splittrad, men en tendens till förhöjd risk att dömas till fängelse kan observeras för både personer födda i utlandet och personer som har utländskt bakgrund när det handlar om sådana brott som brott mot liv och hälsa, brott mot frihet och frid samt sexualbrott.

Vidare visar Kardells analys att risken att dömas till längre fängelsestraff⁴ är större för personer födda i utlandet och då i synnerhet för utomeuropeer. Om man antar att dessa grupper lagförs för likartad brottslighet som övriga lagförda så indikerar resultaten att dessa grupper diskrimineras vid domstolarnas påföljdsval. Resultaten består när hänsyn tas till andra variabler som kan vara relevanta för påföljden.

³ Se dock Diesens och Peterssons resultat i denna antologi

⁴ Han visar att risken är större för alla personer med icke svensk bakgrund men att den är högst för utomeuropeiska invandrare. Personer med icke svensk bakgrund har signifikant högre risker att dömas till fängelse över 6 månader, över 12 månader och över 18 månader jämfört med personer med svensk bakgrund.

Särbehandlas gärningspersoner med utländsk bakgrund vid anmälningar om våldtäkter, grov misshandel och eget bruk av narkotika?

Tove Petterssons första kapitel i antologin kan sägas utgöra en fördjupning av den statistiska analysen som presenteras i Kardells undersökning ovan. Pettersson har valt några strategiska brott (våldtäkt och grov misshandel anmälda 1998–2000 i Stockholm, Göteborg och Malmö samt eget narkotikabruk anmälda i Stockholm år 2000) och granskat om handläggningen av dessa brott inom rättssystemet skiljer sig när det gäller misstänkta från olika etniska grupper. Totalt omfattar undersökningen 2 150 brottsanmälningar. Undersökningens grundmaterial är hämtat från polisens förundersökningar som sedan kompletterats med uppgifter från lagföringsregister och, liksom i Kardells undersökning, data från SCB om de undersöktas och deras föräldrars födelseland och medborgarskap samt uppgifter från LOUISE-registret rörande de undersöktas utbildning, inkomst och sysselsättning.

Tack vare den metod som Pettersson använder (manuell genomgång av förundersökningsmaterialet) kan hon – i motsats till Kardell – följa de enskilda fallen genom hela rättssystemet. Nackdelen är att antalet fall som kan studeras på detta sätt måste begränsas. När det gäller etnisk bakgrund har Pettersson på grund av materialets storlek fått nöja sig med att dela upp den undersökta populationen i tre grupper: personer med svensk bakgrund, personer med annan europeisk bakgrund samt personer med utomeuropeisk bakgrund. De två sistnämnda kategorierna har definierats med utgångspunkt i individens egen och föräldrarnas födelseland där grupptillhörigheten bestämts av om minst en förälder är född utanför Sverige respektive Europa. I de fall där den ena föräldern är född utanför Sverige men inom Europa, och den andra föräldern är född utanför Europa har individen klassificerats som en person med utomeuropeisk bakgrund.

Pettersson använder sig i huvudsak av logistiska regressionsanalyser. Med dessa undersöker hon vilka faktorer som påverkar olika typer av beslut rörande de undersökta personerna. Hon finner i princip inga skillnader mellan hur ärenden rörande personer med svensk, europeisk respektive utomeuropeisk bakgrund hanteras i samband med förundersökningarna. Personer ur alla tre grupperna blir förhörda, anhållna och häktade i ungefär samma utsträckning. Inga tecken på diskriminering kan alltså konstateras i dessa avseen-

den. När det gäller misshandelsbrott lades förundersökningarna ner mer ofta för personer med utomeuropeisk bakgrund jämfört med övriga grupper. Detta resultat överensstämmer med Kardells resultat som presenterats ovan.

När det gäller domar finner emellertid Pettersson att personer med utomeuropeisk bakgrund löper nästan tre gånger större risk än personer med svensk bakgrund att dömas till fängelse för grövre sexualbrott, misshandel och grov misshandel. Denna förhöjda risk för fängelsestraff kan inte förklaras av sådana faktorer som brotts- typ, brottets grovhet, tidigare lagföringar för brott, etc. som Pettersson kontrollerar för i sina analyser. Hennes resultat, liksom Kardells samt Diesens (se nedan), tyder alltså på att personer med utomeuropeisk bakgrund diskrimineras när det gäller fängelsepå- följder.

Representationer av religiös och/eller etnisk bakgrund i domar

Tove Petterssons andra kapitel i denna antologi innehåller en text- analys av tingsrättsdomar, främst med utgångspunkt i domskäl och påföljdsdiskussioner. Materialet består av samtliga domar som rör anmälningar om grov misshandel (1999) och våldtäkt (1998–2000) i Stockholms stad, Göteborg och Malmö (se föregående avsnitt). Totalt omfattar analysen drygt 250 domar.

Den huvudsakliga frågeställningen handlar om förekomsten av ”andrafiering” och ”kulturalisering” i domarna. Med andrafiering menas en process där människor definieras utifrån t.ex. etnisk grupp tillhörighet som ”andra” i motsats till ”vi” (Kamali 2005). Begreppet kulturalisering avser istället en process där en viss grupp tillskrivs egenskaper utifrån dess etniska/kulturella tillhörighet. Förekomsten av andrafiering kan sägas vara en förutsättning för att en grupp ska diskrimineras. Kulturalisering skapar förutsättningar för diskriminering genom att uppfattningar om en viss individ baseras på dennes kulturella grupp tillhörighet.

Pettersson påpekar att domar är formella dokument där utrym- met för domstolsledamöternas personliga hållningar och stereoty- per är ganska begränsat. Om uttryck för andrafiering och kulturali- sering kan spåras i dessa dokument så är sannolikheten stor, menar Pettersson, att dessa processer också är betydligt mer framträdande i andra sammanhang i rättssystemet.

Pettersson hittar förhållandevis få exempel på andrafiering och kulturalisering i det omfattande domstolsmaterialet hon har studerat. De uttryck för dessa processer som hon ändå hittar återfinns främst i de delar av domarna där domstolen redovisar parternas uttalanden. Pettersson ifrågasätter i några fall om hänvisningar till etniska/religiösa/kulturella förhållanden i parternas utsagor har relevans för målet, och om det därmed är berättigat att domstolen återger dessa. Hennes uppfattning är att sådan relevans ibland saknas.

I de fall där domstolen övervägt att utvisa den åtalade ur landet hittar Pettersson i sitt material två fall som hon bedömer som andrafiering och kulturalisering. Hon menar att det i domstolens diskussioner kring utvisningen av män som har barn i Sverige framkommer att domstolens ledamöter ger uttryck för stereotypa föreställningar om män med invandrarbakgrund⁵. Dessa män beskrivs som mindre viktiga för barnens utveckling och framtid, vilket medför att männen diskrimineras och i större utsträckning kan dömas till utvisning.

Pettersson påtalar också ett synsätt som framkommer i flera domar när det gäller muslimska kvinnor. Dessa framställs som passiva offer utsatta för ett kulturellt och religiöst förtryck av de närstående männen. Pettersson frågar sig här om denna syn inte kan betecknas som nedvärderande.

Generellt finner Pettersson, föga förvånande, att domstolarna tar sin utgångspunkt i svenskheten som norm, och att det är det ”icke svenska” som diskuteras och problematiseras i domarna. I detta avseende reproducerar, enligt Pettersson, domstolarna det normsystem som finns i det övriga samhället.

Negativ särbehandling av etniska minoriteter – ett processrättsligt perspektiv

Christian Diesens kapitel baseras på resultat från projektet ”Likhet inför lagen” som bedrivits vid juridiska institutionen, Stockholms universitet, åren 2001–2005. Kapitlet bygger i huvudsak på resultaten från ett stort antal examensarbeten på juristlinjen även om också annat material, såsom författarens egen forskning m.m.,

⁵ Vi saknar i dag kunskaper om hur svenska domstolar agerar när det gäller vårdnadsfall där den ena föräldern har invandrarbakgrund och den andra har svensk bakgrund. Det är av intresse att studera om diskriminering förekommer i den typen av fall.

utnyttjas. De flesta undersökningarna som används avser Stockholm, men data har också inhämtats från Göteborg, Uppsala, Västmanland, Halland, Sörmland och Östergötland. De brott som studeras är mord, dråp, rån, misshandel, våldtäkt, sexuellt utnyttjande, narkotikabrott, skattebrott, bokföringsbrott, olaga hot, rattfylleri och snatteri. Antalet undersökta fall i varje uppsats varierar mellan cirka 50 och 350. Totalt omfattar genomgången omkring 2 500 förundersökningar och 4 700 domar. Även om vissa kvantitativa redovisningar finns så är uppsatserna i huvudsak kvalitativt inriktade. Totalt rör det sig om ett femtiotal examensarbeten, av vilka ett mindre antal helt fokuserar på likhet inför lagen med avseende på etnicitet.

I sina slutsatser påpekar Diesen att undersökningsmaterialet inte räcker för att hävda att alla invandrare är utsatta för diskriminering inom alla delar av rättssystemet. Han anser sig emellertid ha tillräckliga belägg för att hävda att personer födda utanför Västeuropa är underkastade en sådan diskriminering. Han sammanfattar sina fynd i följande att-satser:

Att negativ särbehandling av invandrare tycks ske över hela linjen, i alla skeden av processen, men att den är mer tydlig hos polisen än i domstolarna,

att den överrepresentation av invandrare som finns i anmälningssstatistiken inte enbart kan förklaras med högre brottslighet i sig och/eller låg social status utan åtminstone i vissa typer av fall måste kopplas till just den etniska tillhörigheten,

att överrepresentationen i polisanmälningarna i betydande grad kan tillskrivas högre anmälningbenägenhet mot invandrare hos allmänheten och större ingripandebenägenhet hos polisen,

att prioriteringar och sällningar hos polisen, men också invandras "lägre benägenhet att erkänna" (och brottsoffrens lägre benägenhet att göra upp i godo), leder till att invandras andel är ytterligare förhöjd när åtal väcks,

att invandrare har särskilt svårt att hävda sig i utredningar där trovärdigheten är av betydelse (ord-mot-ordsituationer),

att den negativa särbehandlingen främst förekommer vid medelgrova brott, där straffvärdet kan medföra ett kortare fängelsestraff,

att invandrare i betydligt högre grad än svenskar riskerar fängelsestraff när alternativen villkorlig dom, skyddstillsyn eller samhällstjänst står öppna,

att invandrare häktas oftare och får färre förmåner inom kriminalvården, samt

att fler invandrare blir oskyldigt frihetsberövade, men att det inte finns bevis för att fler invandrare (procentuellt sett) skulle bli oskyldigt dömda.

I vissa avseenden överensstämmer Diesens slutsatser med de resultat som i denna antologi presenteras av Kardell och Pettersson. Så är det bl.a. när det gäller hur personer som tillhör vissa etniska minoriteter och/eller personer med invandrarbakgrund döms i de svenska domstolarna. I samtliga kapitel i antologin som diskuterar frågan får tesen om negativ särbehandling av främst utomeuropeiska invandrare med avseende på straffets hårdhet ett klart stöd. Däremot skiljer sig Diesens slutsatser rörande sannolikheten att åtalas för brott från de fynd som presenteras av både Kardell och Pettersson. Medan Diesen hävdar att brottsmisstänkta invandrare (främst utomeuropeiska) åtalas mer ofta, visar Kardells och Petterssons statistiska resultat att de, tvärtom, åtalas mer sällan.

En möjlig förklaring till denna skillnad skulle, som Diesen påpekar, kunna vara att "misstänkta" definieras olika i de olika studierna. Exempelvis använder Kardell en mer snäv definition som enbart omfattar personer som registrerats som skäligen misstänkta, medan Diesens material rymmer alla de personer som noterats som misstänkta i förundersökningen⁶. Teoretisk skulle man alltså kunna tänka sig att invandrare särbehandlas negativt i den del av förundersökningen där personer registreras som skäligen misstänkta. Denna särbehandling förefaller sedan delvis korrigeras när beslut om åtal ska tas. Korrigeringen är dock inte fullständig, och kompenserar alltså inte helt för tidigare särbehandling. Det kan inte uteslutas att processen verkligen ser ut på detta sätt.

Det finns i dag tillräckligt starka vetenskapliga belägg för att hävda att det förekommer någon form av särbehandling av, i första hand, utomeuropeer i samband med misstanke om brott och under förundersökningen. Hur denna diskriminering ser ut i detalj vet vi dock inte. Här krävs betydligt mer forskning.

⁶ Å andra sidan använder sig Pettersson av samma definition av misstänkta som Diesen och kommer ändå fram till ett annorlunda resultat. Det är uppenbart att det krävs mera forskning på detta område.

Diskriminering av ungdomar intagna på särskilda ungdomshem?

David Shannons kapitel i denna antologi bygger på ett material från hans forskningsprojekt om ungdomar intagna på särskilda ungdomshem. Dessa ungdomar har antingen tvångsplacerats på dessa institutioner genom beslut av kommunala socialnämnder eller motsvarande (efter ett LVU-beslut som konfirmerats av länsrätten)⁷ eller blivit dömda av en allmän domstol till sluten ungdomsvård (LSU). Även LSU-påföljden verkställs alltså på särskilda ungdomshem. Ungdomar som vårdas på särskilda ungdomshem är vanligen kraftigt brottsbelastade och/eller har allvarliga sociala problem av annat slag. Det är sedan tidigare känt att det bland ungdomar intagna på dessa institutioner finns en hög andel individer som antingen själva är födda i utlandet eller har föräldrar som är födda utanför Sverige. Shannon undersöker om denna överrepresentation kan förklaras av etnisk diskriminering. Hans undersökning omfattar sammanlagt 1 775 pojkar och 787 flickor i åldrarna 12–20 år som under åren 1997–2001 placerades på dessa hem.

Shannon konstaterar att placeringarnas längd och typen av placering⁸ på särskilda ungdomshem inte skiljer sig mellan de tre grupper han jämför, nämligen ungdomar födda i Sverige av svenska föräldrar, ungdomar födda i Sverige av invandrarföräldrar samt utrikesfödda ungdomar. Han finner således att det inte tycks föreligga någon diskriminering av invandrarungdomar när ungdomarna väl har tagits in på särskilda ungdomshem.

Resultaten rörande den process som leder fram till att ungdomarna placeras på särskilda ungdomshem är inte lika enkla att tolka. Den kända brottsbelastningen, är enligt Shannons resultat ungefär lika stor hos ungdomarna i de tre undersökta grupperna. Denna likartade belastning bland ungdomar intagna på särskilda ungdomshem antyder att det inte heller föreligger någon särbehandling av de olika grupperna när beslut om placering fattas.

Frågan kvarstår dock om det förekommer diskriminering när uppgifter om brottslighet och annan social belastning samlas in hos socialtjänsten inför placeringsbeslutet. När det gäller uppgifter om brottslighet kommer dessa uppgifter från polisen, vilket åter aktua-

⁷ Om den individen är över 15 år föregås ett sådant beslut ibland av att den unge döms till vård enligt socialtjänstlagen av en allmän domstol.

⁸ Akut/utredning eller behandling.

liserar frågan om det förekommer diskriminering inom rättssystemet i stort.

Shannon gör vidare en jämförelse av självrapporterad brottsbelastning hos ett riksrepresentativt urval av svenska niondeklassare (dessa data avser året 1997 och 1999), registrerad brottslighet hos 16-åringar misstänkta för brott i Sverige 2003, registrerad brottslighet hos 16-åringar lagförda för brott under samma år samt uppgifter om brottslighet som skäl till placering på särskilda ungdomshem hos de ungdomar i åldern 15–16 år som ingår i undersökningen. I vart och ett av dessa datamaterial har de mest brottsbelastade grupperna urskiljts. En uppdelning har sedan gjorts efter kön och etnisk bakgrund. De slutsatser som kan dras av dessa jämförelser är att andelen ungdomar med invandrarbakgrund – och i synnerhet utrikesfödda – är påtagligt större bland de misstänkta och lagförda för brott jämfört med den mest brottsbelastade gruppen i självrapporteringsundersökningen. Tendensen är starkare för pojkar än för flickor. Om den självrapporterade brottsligheten verkligen återspeglar den faktiska brottsligheten bland ungdomar (alltså både sådan brottslighet som registreras av myndigheterna och sådan som är dold) tyder detta resultat på att invandrarungdomar diskrimineras i rättssystemet. Diskrimineringen skulle i så fall innebära att dessa ungdomar mer ofta blir registrerade för brott i jämförelse med svenska ungdomar. Samtidigt visar jämförelsen mellan andelen utrikesfödda bland samtliga ungdomar i skolorvalet och bland de mest brottsbelastade i samma urval att utrikesfödda även enligt egna uppgifter i genomsnitt är mer brottsbelastade än den svenska gruppen. Denna överrepresentation är dock långt ifrån lika stor som bland dem som registreras för brott i statistiken över misstänkta och lagförda.

Med andra ord kan de utrikesfödda ungdomarnas överrepresentation i lagföringsstatistiken, och därmed även bland de intagna på särskilda ungdomshem, förklaras dels av att dessa ungdomar de facto begår flera brott, och dels av att de diskrimineras inom rättssystemet. Samma fast i mindre utsträckning gäller ungdomar som är födda i Sverige av utrikesfödda föräldrar.

Det ovan förda resonemanget bygger emellertid på ett antagande om att självrapporterad brottslighet verkligen avspeglar den faktiska brottsligheten, eller i varje fall att svenska ungdomar och invandrarungdomar är lika benägna att redovisa sin brottslighet i självrapporteringsundersökningar. Det bör påpekas att detta antagande kan ifrågasättas. Det finns skäl att misstänka att invandrar-

ungdomar av olika anledningar (t.ex. mindre förtroende för samhällets institutioner) är mindre benägna att redovisa sin brottslighet även om de i undersökningen garanteras anonymitet. Ett problem är också att alla ungdomar inte deltar i skolundersökningar. Detta gäller bl.a. dem som är frånvarande vid undersökningstillfället (bl.a. ungdomar som skolkar och kan antas vara mera belastade än genomsnitt) och sådana som är omhändertagna för samhällsvård. Även detta kan påverka undersökningens utfall.

Åklagares och advokaters syn på likabehandling i domstolen

Helena du Rées har genomfört en intervjuundersökning med 16 åklagare och 11 advokater verksamma i Stockholm. Urvalet omfattar intervjupersoner verksamma i olika delar av länet och omfattar individer med varierande yrkeserfarenheter specialiserade antingen på allmänna brottmål eller på eko-brottmål. 16 av de intervjuade är män, 11 kvinnor.

Syftet med undersökningen har varit att studera hur olika aktörer (andra än den brottsmisstänkte och i förekommande fall advokater respektive åklagare) uppfattar behandlingen av brottsmisstänkta. I intervjuens första del ställdes allmänna frågor kring den misstänktes situation i brottsprocessen. Den andra delen av intervjun utgick från fyra korta fallbeskrivningar (vinjetter), av vilka en rörde narkotikabrott, en bokföringsbrott, en misshandelsbrott och slutligen en sexualbrott. Respondenten ombads att besvara ett antal frågor om huruvida han/hon trodde att olika typer av omständigheter/egenskaper hos den tilltalade skulle kunna komma att påverka bemötandet i domstolen i de fyra fallen.

du Rées fann att nästan samtliga av de intervjuade (två advokater undantagna) ansåg att rättens ledamöter påverkas av sina stereotypa föreställningar vid behandlingen och bemötandet av de brottsmisstänkta. De egenskaper hos de misstänkta som främst ansågs kunna påverka rätten var kön, social tillhörighet och etnicitet. Främst menades dessa faktorer ha betydelse när det gäller brott som misshandel och sexualbrott, d.v.s. brott där det finns en fysisk person som målsägare. I synnerhet vid sexualbrott framstod här den misstänktes egenskaper som särskilt viktiga eftersom det i dessa mål ofta handlar om ord mot ord och där den åtalades trovärdighet kan ha en avgörande betydelse.

En av intervjuens centrala frågor var alltså respondenternas uppfattning om etnisk bakgrund och/eller kulturell/religiös tillhörighet kan påverka bemötandet (behandlingen och bedömningen) av den åtalade i domstolen. En majoritet av de intervjuade ansåg att en "icke svensk" bakgrund skulle kunna ha en negativ effekt på bemötandet. Vissa av de intervjuade framhöll till en början att principen om likhet inför lagen styrde arbetet i de svenska domstolarna och att etniciteten saknade betydelse, men ändrade uppfattning vid närmare eftertanke. Andra framförde spontant uppfattningen att etniciteten har betydelse. Det fanns dock även en grupp (ungefär en tredjedel av de intervjuade) som ansåg att etniciteten saknade betydelse vid domstolens bemötande av de åtalade.

Uppfattningarna om vad som hos den "icke svenska" åtalade skulle kunna tänkas påverka domstolens bedömning negativt varierade mellan olika respondenter. En förhållandevis vanlig uppfattning var att en åtalad som avviker från "svensk standard", t.ex. när det gäller språk, uppförande, utseende och åsikter, kan bemötas som mindre trovärdig och därför lättare uppfattas som skyldig. Faktiska beteenden hos, och/eller stereotypa föreställningar om, vissa etniska minoriteter kan också leda till en strängare bedömning av domstolen. Om en person håller långa utläggningar i stället för att svara kort och koncist på domstolens frågor kan detta tas som en intäkt för att personen försöker vilseleda domstolen. Tillhör en person en etnisk grupp som anses ha en föråldrad kvinnosyn, blir det lättare att uppfatta honom som skyldig i ett mål om kvinnomisshandel. Bland de stereotypa föreställningarna om olika etniska minoriteter finns även föreställningar om att vissa brottsliga beteenden är typiska för vissa grupper. Detta kan, enligt respondenterna, påverka domstolen.

du Rées utgår i sin analys av intervjumaterialet från Bourdieus (1989, 1993) teori om symboliskt kapital. Kvinnor och personer med hög social status har en form av symboliskt kapital som vanligen signalerar konformitet och trovärdighet. "En icke svensk bakgrund, det vill säga avsaknad av symboliskt kapital som 'svensk', innebär ofta att den åtalade uppfattas som mindre trovärdig än den som uppfattas som 'svensk', eller åtminstone som 'västeuropé'", skriver hon. Personer med vad man skulle kunna kalla för bristande "svensk" social kompetens riskerar också att tillämpa icke ändamålsenliga strategier för att framstå som trovärdiga. Vidare kan personer med språkproblem få svårigheter att föra fram sina versioner av det inträffade.

du Rées intervjuer kan sägas illustrera de fenomen som mer generellt har beskrivits av Lindholm och Bergvall i början av denna antologi, men här utifrån ett särskilt fokus på domstolsmiljön. Hon drar också delvis likartade slutsatser som dessa författare. De diskriminerande processerna förekommer mer eller mindre omedvetet i bl.a. domstolssituationen. Skadeverkningarna kan dock begränsas genom att de olika aktörerna blir medvetna om dessa processer.

”Kulturella försvar”, likhet och diskriminering

Claes Lernestedts kapitel i denna antologi har karaktären av en rättsfilosofisk betraktelse och är klart kontroversiellt. Författaren kan sägas ifrågasätta innebörden av den grund som alla de hitintills refererade kapitlen i denna antologi i större eller mindre utsträckning bygger på, nämligen principen om likabehandling inom rättssystemet. Författaren ställer sig frågan om en snäv likabehandling av människor som har olika etniska/religiösa/kulturella bakgrunder och som begått samma sorts brott alltid är förenlig med vårt samhälles likhets- och rättviseideal. Hans tes är att det i ett multikulturellt samhälle i vissa fall måste anses orättvist – och i strid med ett rimligt likhetstänkande – att inte ta kulturella faktorer i beaktande vid prövning av mål mot åtalade med olika bakgrund. Han pläderar därför för att domstolarna i vissa fall bör ta hänsyn till kulturella faktorer i samband med prövning av straffansvar. Vad som med en samlingsbeteckning kallas för ”kulturella försvar” kan utgöra förmildrande omständigheter och t.o.m. utgöra grund för friande dom. Att bortse från kulturella faktorer kan enligt Lernestedt i vissa fall vara oförenligt med principen om likhet inför lagen. Han påpekar emellertid också att kulturella hänsynstaganden i rättsprocessen i *andra* fall kan få en omvänd – och diskriminerande – effekt. Ett mer nyanserat synsätt förespråkas.

Lernestedt tar som utgångspunkt för sin diskussion ett omskrivet rättsfall där en man och två kvinnor med ursprung i Kongo åtalades och dömdes för mord och grov misshandel (mannen) respektive grov misshandel (kvinnorna), av två barn som bodde i hushållet. Det ena barnet dog medan det andra skadades när mannen och kvinnorna försökte driva ut onda andar ur dem. I delar av Kongo är tron på onda andar utbredd. Domstolen accepterade också att de åtalade verkligen trodde att barnen var besatta av onda andar, samt att de trodde att detta innebar en fara. I domen påpe-

kades bl.a. att den ena kvinnans kulturellt inhämtade föreställningar – andetron – var så starka att de i den svenska miljön närmast liknade ”en paranoid psykos med megalomana drag, hallucinationer och vanföreställningar”, alltså en psykisk sjukdom. Det sagda aktualiserar en av flera intressanta principfrågor som rättsfallet väcker rörande kulturella skillnader: bör andetro i sig, om den är utbredd och en del av livet på den plats varifrån de tilltalade kommer, få ses som ett tecken på psykisk ohälsa? Lernestedt ifrågasätter inte det slutgiltiga ”resultatet” i målet – vad de tilltalade till slut fälldes för – men kritiserar vägen dit: domstolens sätt att se på det inträffade med ”svenska glasögon” var enligt Lernestedt diskriminerande.

Enligt Lernestedts synsätt innebär principen om likabehandling ofta att rättssystemet, medvetet eller omedvetet, utgår från majoritetskulturen. När personer som tillhör olika minoriteter bedöms utifrån majoritetssamhällets standardnormer kan detta leda till diskriminering. I ett multikulturellt samhälle bör olika kulturella föreställningar vara respekterade. I den utsträckning som straffrätten i ett sådant samhälle tänks vila på idéer om individuell klandervärdhet – något som är fallet med svensk straffrätt – måste också ”kulturella försvar” kunna spela roll.

Problemet med Lernestedts resonemang är definitionen av begreppet kultur. Vilka grupper i befolkningen ska ha möjligheter till att åberopa ”kulturella försvar”? Vad skulle t.ex. tillämpningen av denna princip innebära för utgången i de uppmärksammade målen om s.k. hedersrelaterade brott eller ”Knutbymålet”. Skulle personer som tillhör vissa ortodoxa kristna eller muslimska kretsar eller en svensk frikyrklig miljö kunna få strafflindring för sina brott på samma sätt som kongoleser som tror på andar? Hur skulle domstolar förhålla sig till människor som begår brott med t.ex. politiska eller filosofiska motiv? Statens mål med att kriminalisera vissa beteenden kan just vara att markera avstånd från vad man i samband med en rättegång skulle kunna åberopa som kulturella föreställningar, t.ex. att människor av olika kön eller med olika etniska bakgrund inte har samma värde.

Formandet av en brottsbenägen kategori

Anders Pederssons kapitel i antologin tar upp frågan om den i Sverige aktuella diskursen om invandrades brottslighet. Pedersson diskuterar forskning om invandrare och brott och riktar sin kritik i första hand mot Brottsförebyggande rådets rapport ”Invandrades och invandrades barns brottslighet” (BRÅ 1996:2).

Pederssons ansats är konstruktivistisk, och han menar följaktligen att forskning aldrig bara kan vara en objektiv faktabeskrivning utan att den också utgör en process i vilken vissa frågeställningar och hållningar formuleras, bekräftas och legitimeras. Man kan således ställa sig frågan om legitimiteten i användningen av den sociala kategorin ”invandrare” och sammankopplingen av denna kategori med det negativt laddade begreppet ”brottslighet”. Själva begreppet invandrare är enligt Pedersson ett resultat av en mer eller mindre godtycklig kategorisering där de individer som placeras i denna kategori har få gemensamma drag och saknar en upplevd samhörighet. När en sådan kategori skapas och används kan det leda till etableringen av ett tankemönster där olika samhällsfenomen förklaras utifrån just denna kategorisering. En självuppfyllande profetia⁹ skapas. I dagens diskurs anses det relevant och etiskt försvarbart att relatera kategorin invandrare till begreppet brottslighet. Så har emellertid inte alltid varit fallet. Tidigare har t.ex. debatten istället handlat om brottslighet och social klass, medan diskussionen om etnicitet och brottslighet närmast har betraktats som oetisk. I Sverige i dag skulle det på motsvarande sätt knappast anses lämpligt att koppla ihop brottslighet med t.ex. begreppet sexuell läggning eller ras.

Utöver att ha granskat BRÅ-rapporten ”Invandrades och invandrades barns brottslighet” (BRÅ 1996) har Pedersson granskat de nyhets-, ledar- och debattartiklar under perioden 1996–2004 som anknöt till denna rapport samt annan forskning rörande invandrare och brott. När BRÅ motiverade undersökningen om invandrades brottslighet menade man att debatten om frågan redan var i gång och att BRÅ genom att presentera fakta skulle kunna motverka de främlingsfientliga tonerna i debatten. Pedersson påpekar dock att

⁹ Ett exempel på detta från senare tid märks i Mauricio Rojas artikel på DN-debatt (05 09 19) där författaren kräver att kollektivet ”invandrare” ska ta avstånd för ”invandrarnas brottslighet”. Detta sätt att resonera påminner om de krav som av och till framförs i debatten på att det konstruerade kollektivet ”män” ska ta avstånd från ”männens våld mot kvinnor”. Varken när det gäller ”invandrare” eller ”män” kan man utgå från att det finns någon form av sammanhållande band eller kollektiv identitet bakom de konstruerade kategorierna.

rapporten snarare undergrävde dessa ambitioner genom att publikationen tydligt slog fast invandrargruppens högre brottslighet i förhållande till ”svenskarnas” utan att ange några bärande förklaringar bakom detta förhållande. Rapporten kan alltså sägas ha bidragit till en förstärkning av stereotypa föreställningar i stället för att motverka dessa. I den fortsatta debatten hänvisade följaktligen många aktörer till den höga invandrabrottsligheten som nu officiellt hade bekräftats av den statliga myndigheten Brottsförebyggande rådet. Även de främlingsfientliga kretsarna hänvisade till rapporten.

Pederssons genomgång av mediernas rapportering kring BRÅ-rapporten visar att man i medierna använde sig av rapporten som den slutgiltiga legitimeringen av en beskrivning där invandrare utmålades som mer kriminella än svenskar. Medierna ansåg sig nu inte längre heller behöva iaktta den försiktighet som präglat den tidigare nyhetsrapporteringen kring invandrades brottslighet. Samtidigt saknade medierapporteringen alla de nyanser som trots allt fanns i rapporten. Den komplicerade frågan om möjligheten att dra slutsatser om en grupps brottslighet utifrån polisuppgifter (se nedan i Sarneckis avsnitt), som i viss mån diskuteras i BRÅ-rapporten, togs över huvud taget inte upp i rapporteringen.

Slutsatsen av Pederssons undersökning är alltså att även en välmående forskning som syftar till att minska fördomar och öka kunskaper om ett komplicerat samhällsproblem samtidigt, exempelvis genom valet av frågeställningar, kan förstärka de stereotyper som ligger till grund för diskriminering.

“Brottslighet bland personer födda i Sverige och i utlandet”¹⁰ ur ett strukturellt diskrimineringsperspektiv

I antologis sista kapitel återkommer jag till frågan om ”invandrare och brott”. I den svenska samhällsdebatten är detta ämnesområde numera en mycket central fråga som förs fram både i medierna och i den politiska sfären. Föreställningen om att invandrare, och då i synnerhet utomeuropeiska invandrare, är betydligt mer brottsbelastade än svenskar är väl etablerad i vårt samhälle och, som det har framgått ovan, har numera även bekräftats av den statliga myndighet som bl.a. ansvarar för kriminalstatistiken. Vi har alltså här att göra med en officiellt bekräftad stereotyp.

¹⁰ BRÅ rapport 2005:17.

I kapitlet diskuteras vilka konsekvenser diskrimineringen av etniska minoriteter inom rättsväsendet kan tänkas ha på invandrades överrepresentation i brottsstatistiken. Invandrare är generellt överrepresenterade i både statistiken över misstänkta och lagförda, men denna överrepresentation varierar samtidigt kraftigt beroende på individernas ursprungsland, graden av förankring i det svenska samhället samt vilka typer av brott som avses. Den generella bilden är att de minoriteter som i störst utsträckning upplever diskriminering i vårt samhälle också är de mest överrepresenterade i brottsstatistiken. Överrepresentationen är dessutom störst när det handlar om typiska underklassbrott (t.ex. våldsbrott).

Slutsatsen i detta avsnitt är att både statistiken över misstänkta och lagförda med stor sannolikhet överskattar brottsligheten hos invandrare i allmänhet, och hos tämligen nyanlända invandrare från fattiga utomeuropeiska länder i synnerhet. Denna överskattning beror på att personer tillhöriga vissa etniska minoriteter selekteras fram i olika steg av den rättsliga processen. Visserligen visar bl.a. Kardells analys ovan att vissa delar av den rättsliga processen tycks ha en korrigerande verkan på den strukturella diskrimineringen, men den generella effekten är med stor sannolikhet att det både bland de misstänkta och lagförda samt bland dem dömda till de strängare straffen finns en större andel invandrare än det skulle behöva vara om dessa grupper inte varit utsatta för strukturell diskriminering.

Samtidigt är det knappast troligt att hela överrepresentationen av invandrare i brottsstatistiken kan förklaras av diskriminering. Det är rimligt att anta (bl.a. utifrån självrapporteringsundersökningar samt statistik över personer misstänkta och lagförda för brott med hög anmälnings- och uppklaringsandel) att vissa etniska minoriteter de facto har en högre brottsbelastning än andra grupper. Diskrimineringen påverkar emellertid även den faktiska brottsbenägenheten. Flera kriminologiska teorier ser brottsligheten som orsakad av negativa, stereotypa förväntningar på individen och/eller individens upplevelse av diskriminering och främlingskap i mötet med majoritetssamhället.

Vår stereotypa syn på invandrare som mer brottsbenägna än svenskar kan alltså leda till att stereotypen dels bekräftas genom statistiken och dels förverkligas genom faktiskt beteende.

Summering

I Sverige har forskningen kring diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättsväsendet kommit i gång mycket sent. Först på senare tid har här frågan uppmärksammats i ett antal forskningsarbeten. Det kan därför vara av intresse att diskutera varför frågan om behandlingen av minoriteter inom rättssystemet tidigare varken ställts inom forskningen, politiken eller av medierna. Det har ju under lång tid funnits starka skäl att anta att sådan diskriminering förekommer. De psykologiska mekanismerna för sorteringen av människor efter deras etniska/religiösa tillhörighet har knappast varit okända. Man kan inte heller ha varit omedveten om att sådan diskriminering har förekommit och beskrivits i flera andra, med Sverige jämförbara, länder. Rent teoretiskt har det således knappast funnits någon anledning att tro att just det svenska samhället och det svenska rättssystemet skulle vara förskonat från mer allmänt förekommande diskrimineringsmekanismer.

Mot bakgrund av att forskningen om diskriminering av minoriteter i Sverige i allmänhet – och inom det svenska rättssystemet i synnerhet – har en kort historia så saknas i dag i många stycken den solida kunskapsbas som skulle krävas för att kunna beskriva hur problemen ser ut i detalj. Vi befinner oss följaktligen i ett skede där forskningen på området ofta väcker fler frågor än den besvarar och där resultaten många gånger pekar åt olika håll. Så är också fallet i denna antologi. Jag anser emellertid att vi, trots att vi befinner oss i ett tidigt skede i kunskapsuppbyggnaden på detta område, med ledning av det som presenterats ovan kan dra vissa (om än preliminära) slutsatser och formulera ett antal frågor för fortsatt forskning.

När det gäller själva förekomsten av diskriminering finns det i denna antologi flera empiriska resultat som stödjer tesen att vissa invandrargrupper (främst utomeuropeiska invandrare som kommer från fattiga länder) i genomsnitt döms hårdare (de döms oftare till fängelse, men döms även till längre fängelsestraff) än svenskar i de svenska domstolarna. Eftersom forskningsresultaten tyder på att brottsligheten hos de dömda ur dessa minoriteter inte tycks skilja sig från den brottslighet som personer ur majoritetsbefolkningen döms för, bör detta tolkas som tecken på strukturell diskriminering. Orsaken till denna diskriminering kan sökas i det sätt på vilket domstolarna fungerar och som innebär att personer med en

annan sorts av symbolisk kapital¹¹ har svårare att göra sig gällande. De negativa stereotyper som i vår kultur är förknippade med vissa etniska minoriteter, ett sätt att uppträda som skiljer sig från en "svensk medelklassnorm" samt rent av språksvårigheter kan få till följd (enligt flera åklagare och advokater) att personer med vissa etniska bakgrunder bl.a. uppfattas som mindre trovärdiga. Det bör emellertid påpekas att det ur domstolsmaterialet kan utläsas förhållandevis få tecken på särbehandling (genom "andrafiering" och "kulturalisering") av etniska minoriteter. Särbehandlingen tycks alltså med få undantag komma till uttryck i mer subtila processer och förefaller exempelvis sällan lämna synliga avtryck i dokumenten från domstolsprocessen.

Man kan möjligen hävda att just påföljdsbestämningen innehåller ett större diskretionsutrymme än många andra delar av den rättsliga processen. Ett annat område med stort diskretionsutrymme (betydligt större än när det gäller påföljdsval) är polisengripanden. Inte minst patrullerande poliser har ett betydande utrymme att själva avgöra om, i så fall på vilket sätt, och mot vilka personer de ska ingripa. Internationell forskning visar att poliser i sådana sammanhang oftare väljer att ingripa mot medlemmar av minoritetsgrupper med typiska utseenden/beteenden. Även svensk polisforskning ger stöd för en sådan tes. Systematiska undersökningar av hur polisen agerar i dessa situationer finns dock inte i Sverige. Det är därför viktigt att sådan forskning påbörjas så snart som möjligt.

Det finns emellertid mycket, bl.a. resultat i denna antologi, som tyder på att vissa individer även i Sverige i större utsträckning än andra utsätts för vissa typer av polisiära ingripanden utifrån vad som brukar kallas racial profiling. Så löper t.ex. unga män med utomeuropeiskt utseende större risk att utsättas för polisens kontroll och andra ingripanden (t.ex. i trafiken) jämfört med kvinnor, äldre och personer med västerländskt utseende. Därmed ökar sannolikheten för att personer med dessa kännetecken upptäcks i samband med olika typer av brottslighet. Det bör kanske påpekas att denna metod för att välja ut personer som ska kontrolleras också ökar sannolikheten för vissa minoriteter att bli misstänkta och lagförda för brott även om polisens skäl till att göra dessa urval kan vara välgrundade. Genom att polisarbetet fokuseras kring vissa personer med vissa egenskaper minskar samtidigt sannolikheten för

¹¹ Se ovan.

att brott begångna av personer med andra egenskaper upptäcks och utreds.

Ett mycket intressant fynd som presenteras i denna antologi kan tolkas som att systemet i viss mån försöker kompensera för den eventuella diskrimineringen i samband med det första ingripandet. Denna korrigerig tycks ske i det efterföljande skedet, nämligen när beslut om eventuellt åtal eller lagföring genom åtalsunderlåtelse/strafföreläggande fattas. Förekomsten av en korrigeringsmekanism är den mest rimliga tolkningen mot bakgrund av att skäli- gen misstänkta personer som tillhör vissa utomeuropeiska invand- rargrupper i klart mindre utsträckning än andra grupper går vidare till åtal.

Utifrån det ovan anförda måste den diskurs som finns i vårt samhälle om invandrares brottslighet, som i stor utsträckning base- ras på statistiska uppgifter över misstänkta och lagförda, te sig som tämligen aningslös. Denna diskurs – som på senare tid har utmyn- nat i utspel där politiska lösningar har formulerats utifrån etable- rade stereotyper om ”invandrare och brott” – utgår från att överre- presentationen av vissa etniska grupper i kriminalstatistiken också motsvaras av en överrepresentation med avseende på den faktiska brottsligheten. Med tanke på att den stora majoriteten av brott inte anmäls till polisen och att det stora flertalet av de brott som anmäls inte leder till personupplärning, så står påståendet om att invand- rare och vissa etniska minoriteter (personer med bakgrund i fattiga utomeuropeiska länder) skulle vara kraftigt överrepresenterade i den faktiska brottsligheten på tämligen svag grund. Det finns i varje fall starka skäl att anta att denna överrepresentation är mindre än statistiken visar. Samtidigt förefaller det tämligen klart att per- soner som tillhör dessa minoriteter faktiskt begår fler brott än vad man skulle kunna förvänta utifrån deras andel av befolkningen.

Överskattningen av dessa personer med invandrarbakgrund brottsliga aktiviteter har emellertid två allvarliga konsekvenser:

1. Den bekräftar stereotypa föreställningar om dessa grupper som leder till att diskrimineringen av dessa grupper ökar.
2. Den bidrar till att känslan av utanförskap hos många indivi- der som tillhör dessa minoriteter ytterligare förstärks, vil- ket i enlighet med flera kända kriminologiska teorier leder till ökad risk för faktiskt brottslighet.

Sett ur detta perspektiv är överskattningen av – och fokuseringen på – ”invandrarbrottsligheten” ett allvarligt samhällsproblem. Ökade kunskaper inom detta område kan troligen samtidigt minska diskrimineringen och på sikt minska de utsatta gruppernas faktiska brottslighet.

I denna antologi har de flesta författarna fokuserat på diskrimineringen av personer som misstänks och lagförs för brott. Endast Diesen presenterar resultat rörande diskriminering av brottsoffer samt tar upp frågan om hur man inom rättssystemet behandlar kombinationer som svensk förövare/svenskt offer, utländsk förövare/svenskt offer, svensk förövare/utländsk offer samt utländsk förövare/utländsk offer. I de av Diesen refererade forskningsresultaten framkommer tecken på att personer ur vissa etniska minoriteter även behandlas sämre i rättssystemet i egenskap av offer. Liknande resultat framkommer i en del utländska studier (SOU, 2005:56) samt i ett nyligen sänt radioprogram (Kalliber 2005). Diskrimineringen av brottsoffer från vissa etniska/religiösa minoriteter är förstås ett lika allvarligt demokratiproblem som diskrimineringen av misstänkta/förövare. En sådan diskriminering leder på sikt till samma upplevelse av utanförskap, mänskligt lidande och samhällsproblem som ovan beskrivits när det gäller diskrimineringen av misstänkta/lagförda personer. Återigen behövs här betydligt mer forskning.

Det är inte ovanligt att en forskningsgenomgång resulterar i rekommendationer om ytterligare forskning. Hur berättigade dessa krav än är så pekar den samlade kunskapen om diskriminering av etniska/religiösa minoriteter inom rättssystemet som presenteras i denna antologi – samt på annat håll – redan nu på att ett ökat medvetande om dessa problem också kan vara ett verkningsfullt medel för att förebygga diskriminering. Som tidigare påtalats handlar diskrimineringen av minoriteter och personer med invandrarbakgrund inom det svenska rättssystemet inte i någon större utsträckning om någon medveten eller avsiktlig rasism. Snarare tycks problemen ligga i en bristande medvetenhet om de stereotypa föreställningar som styr den enskilda individens och hela systemets agerande. En större uppmärksamhet kring förekomsten av dessa stereotyper och en debatt om bl.a. de förhållanden som beskrivs i denna antologi bör kunna förbättra situationen.

Erfarenheter av de åtgärder som tillämpats inom olika delar av vårt samhälle för att motverka könsdiskriminering kan också ofta användas för att komma till rätta med diskriminering på grund av

etnisk/religiös bakgrund. Denna parallell mellan diskriminering med avseende på kön respektive etnisk/religiös tillhörighet gäller förstås också problemets omfattning. Rättssystemet är en del av samhället, och de diskriminerande strukturerna inom rättssystemet utgör följaktligen endast en begränsad del av de diskriminerande strukturerna inom samhället i stort. Jämför man de här presenterade resultaten med uppgifter om förekomsten av diskriminering inom andra sektorer (bl.a. SOU 2005:56 och SOU 2005:112) kan man möjligen få intryck att utrymmet för diskriminering inom det tämligen strikt juridiskt reglerade rättssystemet är mindre än på andra håll. De ovan nämnda kriminologiska teorierna om på vilket sätt diskrimineringen kan bidra till att öka brottsligheten hos dem som upplever sig vara utsatta för diskriminering kan endast i begränsad utsträckning tillskrivas rättssystemets egen diskriminerande verkan. Istället handlar diskrimineringen i vid bemärkelse snarare om effekter av främlingskap inom skola, boende, arbetsliv, politik, kulturliv, osv. som ökar risken för social utslagning och kriminalitet. De åtgärder som behöver vidtas, om de ska ge avsedda effekter, kan därför knappast begränsas endast till rättssystemet.

Åtgärdsförslag

På basis av det ovan anförda föreslås följande åtgärder:

1. Medel bör anslås för fortsatt forskning om diskriminering av etniska, kulturella och religiösa minoriteter inom rättssystemet. Bland annat är det följande frågeställningar som kräver belysning:
 - a. Allmänhetens benägenhet att anmäla brott begångna av personer ur olika etniska minoriteter
 - b. Polisens benägenhet att ingripa mot personer ur olika etniska minoriteter samt sättet på vilket personer (i synnerhet unga män) ur utomeuropeiska minoriteter behandlas av polisen. Här krävs det bl.a. en deltagande observationsstudie.
 - c. Orsaker till att personer med bakgrund i fattiga, utomeuropeiska länder, jämfört med majoritetsbefolkningen, oftare misstänks för brott samtidigt som de i mindre utsträckning åtalas för brott som de är skäligen misstänkta för

- d. Orsaker till att domstolar dömer personer som tillhör vissa minoritetsgrupper hårdare.
 - e. Rättssystemets behandling av brottsoffer som tillhör etniska minoriteter samt om det förekommer särbehandling om både offer och gärningsperson tillhör vissa etniska minoriteter. Samt vidare, hur behandlas sådana fall (i synnerhet när det gäller vålds- och sexualbrott) där offret är "svenskt" och förövaren "invandrare". Även fall där förövaren är "svensk" och offret "invandrare" bör granskas.
 - f. Det föreligger vidare ett behov av rättsvetenskapliga studier av olika straffrättsprocessuella aspekter (t.ex. av bevisvärdering) i mål där förövare och offer tillhör olika etniska grupper.
 - g. En annan intressant kunskapslucka förefaller vara förekomsten av eventuell etnisk diskriminering i civilrättsliga processer t.ex. vårdnadstvister. Kunskaper saknas även när det gäller hur försäkringsbolag hanterar skadeståndsanspråk hos skadelidande med olika etniska bakgrunder.
 - h. Vi saknar även i stor utsträckning kunskap om några etniska hänsyn (och i så fall vilka) tas vid selektion av ärenden som utsätts för särskild granskning hos skattemyndigheterna, tullen, försäkringskassorna, kommunala socialförvaltningar m.fl.
2. Utbildningar rörande strukturell diskriminering på grund av etnisk, kulturell och religiös tillhörighet inom rättsväsendet bör arrangeras inom rättsväsendets samtliga myndigheter, samt hos de instanser inom socialtjänsten som handhar ärenden rörande unga lagöverträdare och missbrukare.
 3. Det är av stor vikt att kontinuerligt följa frågan om diskriminering av de ovan nämnda grupperna¹². En rapport bör med jämna mellanrum avges en om hur situationen i detta avseende utvecklas. Regeringen bör ge stöd till myndigheter inom rättssystemet för en kvalitetsssäkring av verksam-

¹² Detta arbete samt annan forskning bl.a. rörande diskriminering skulle underlättas om de olika registren inom rättssystemet tillät att ett ärende skulle kunna följas genom hela rättskedjan.

heten som innebär att strukturell diskriminering kan förebyggas.

4. Det är viktigt med en fortsatt och intensifierad strävan för att öka den etniska mångfalden bland personalen inom rättssystemet. Åtgärder av detta slag vidtas för närvarande inom polisen och den etniska mångfalden är förhållandevis stor inom kriminalvården (i synnerhet när det gäller befattningar med låg status). Inom domstolsväsendet och åklagarväsendet samt inom advokat kåren är däremot andelen personer med invandrabakgrund påfallande låg. En förhållandevis enkel åtgärd skulle här kunna vara att sträva efter att öka den etniska mångfalden bland nämndemännen.

De viktigaste åtgärderna som har betydelse för diskriminering på grund av etnisk, kulturell och religiös tillhörighet inom rättsväsendet är emellertid av annat slag. Det handlar om åtgärder som minskar diskrimineringen och ökar jämlikheten inom andra samhällssektorer, och genom detta ökar möjligheter till integrering samt minskar stereotypa föreställningar om ”invandrare” i allmänhet och vissa etniska minoriteter i synnerhet.

Referenser

- Bourdieu, P. (1989). Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, Volume 7, Issue 1 (Spring 1989) s 14–25.
- Bourdieu, P. (1993). *Kultursociologiska texter* i urval av Donald Broady och Mikael Palme, Stockholm. Brutus Östlings Bokförlag Symposium AB.
- Brottsförebyggande rådet (1996). *Invandrare och invandrares bans brottslighet*. En statistisk analys. BRÅ-rapport 1996.2. Stockholm. Fritzes
- Brottsförebyggande rådet (2005). *Brottlighet bland personer födda i Sverige och i utlandet*. BRÅ-rapport 2005.17. Stockholm. Fritzes.
- Covington, J. (2001). "Round Up the Usual Suspects. Racial Profiling and the War on Drugs". I Milovanovic, D. och Russell K. R. (eds.). *Petit apartheid in the US Criminal Justice System – The dark figure of racism*, Carolina. Academic Press.
- Ekman, G. (1999). *Från text till batong. Om poliser, busar och svennar*. Stockholm. Handelshögskolan.
- Finstad, L. (2003). *Politiblikket*. Oslo. Pax Forlag.
- Granér, R. (2004). *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lund. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Hydén, S. Lundberg, A. (2004). *Inre utlänningskontroll i polisarbete. mellan rättsstatsideal och effektivitet i Schengens Sverige*. Malmö. Malmö Univ. Press, Linköping. Tema Etnicitet, Linköpings universitet, 2004
- Kalliber, (2005). *Kvinnor missgynnas i rättsapparaten*. Sveriges Radio <http://www.sr.se/cgi-bin/P1/program/artikel.asp?ProgramID=1316&artikel=6952> 16 hämtad: 2005 10 16
- Kamali, M. (2005). "Ett europeiskt dilemma. Strukturell/institutionell diskriminering". I *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Stockholm, Fritzes, SOU 2005.41.
- Rojas, M. (2005). "Invandrarnas tystnad om brott ett svek mot demokratin" DN-debatt 2005 09 19 <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=572&a=463537&previousRenderType=1>
- SOU 2005.56. *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*. Betänkandet från utredningen om strukturell diskri-

minering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet. Stockholm. Fritzes.

SOU 2005.112. *Demokrati på svenska. Om strukturell diskriminering och politiskt deltagande*. Betänkandet från utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet. Stockholm. Fritzes.

2 Diskriminering i vittnessammanhang: Resultat från ett socialkognitivt forskningsprojekt

Torun Lindholm och Sylvia Bergvall

Inledning

Frågan om det förekommer diskriminering av individer med invandrarbakgrund inom rättsväsendet är ett ständigt brännhett ämne i den svenska debatten. Bilden av Sverige som det självklara dygdemönstret när det gäller värnandet av social rättvisa och jämlikhet lever fortfarande starkt, och uppgifter om att människor här och nu utsätts för negativ och kränkande särbehandling på basis av sin hudfärg eller nationella bakgrund väcker starka känslor och kan vara svåra att acceptera.

Under det senaste halvåret har debatten kring etnisk diskriminering i Sverige fått förnyad intensitet genom att svensk forskning i ämnet börjat sammanställas och publiceras.¹ Även om det fortfarande finns kunskapsluckor på området framkommer i dessa sammanställningar ett mönster som tydligt indikerar att det finns systematiska skillnader i hur människor bemöts och behandlas i det offentliga Sverige, däribland inom rättsväsendet, som enbart handlar om vilken etnisk eller nationell grupp individen tillhör.

En anledning till att sådana rapporter om diskriminering väcker både indignation och misstro är förmodligen att principen om människors lika värde verkligen är viktig för de flesta. Men om det nu är så att majoriteten av befolkningen i Sverige, både personer i centrala beslutspositioner och ”vanliga” medborgare, uppriktigt ser särbehandling på basis av etnicitet som något fullständigt oacceptabelt, och bestämt tar avstånd från ideologier som skulle rättfärdiga en sådan särbehandling, hur kan det då komma sig att människor ändå utsätts för diskriminering i vårt land?

I den psykologiska forskningen har man under decennier undersökt frågan om hur diskriminering kan uppstå och upprätthållas. En viktig slutsats från den här forskningstraditionen är att det finns

¹ Diesen, Lernestedt, Lindholm & Pettersson, 2005; SOU 2005:41; SOU 2005:56.

automatiska tendenser i människans sätt att tänka och agera som kan leda till att personer från utsatta grupper utesluts och diskrimineras, utan att det nödvändigtvis finns någon direkt intention från de diskriminerandes sida, och ofta utan att dessa själva alls är medvetna om det². Den här forskningstraditionen, som brukar benämnas social kognition, ligger till grund för ett svenskt forskningsprojekt kring betydelsen av etnicitet i rättsliga sammanhang som författarna till föreliggande kapitel drivit respektive varit involverade i. Syftet med det här kapitlet är att presentera en sammanställning av resultaten från studier som ingått i projektet. Resultaten har tidigare rapporterats, eller är under rapportering i internationella vetenskapliga tidskrifter³.

Projektet har haft två huvudsakliga fokus. En huvudfråga har varit hur etniciteten hos förövare och vittnen till våldsbrott påverkar vittnens bedömningar och minnen av brottet. En annan fråga som undersökts är betydelsen av etnicitet vid bedömningar av trovärdigheten hos vittnen till brott. Frågeställningarna i projektet har undersökts genom experimentella simuleringar av brotts- och förhörssituationer. Presentationen av studierna inleds med en bakgrund i form av centrala teorier och forskningsresultat från den internationella psykologiska forskningen på området.

Ett social-kognitivt perspektiv på diskriminering

Om två personer bevittnat samma händelse och efteråt blir ombedda att beskriva det som hänt för någon annan, så kan man vara helt säker på åtminstone en sak: De två beskrivningarna av händelsen kommer inte att vara exakt likadana. En av personerna har uppfattat något som den andra inte noterat, en detalj har tolkats på ett sätt av den ena och på ett annat, kanske motsägande sätt av den andre. En av personerna har ett klart minne för någon aspekt av händelsen som den andre minns vagt eller inte alls kommer ihåg.

Det faktum att två individers upplevelser och minnen av en och samma händelse alltid skiljer sig åt på ett eller annat sätt gör att man måste ställa sig frågan hur det egentligen går till när vi tar in upplevelser och information från omvärlden. Intuitivt har man oftast en känsla av att man fungerar som ett slags neutral video-

² för en översikt se Fiske, 2002.

³ Lindholm, under publicering; Lindholm, under granskning; Lindholm, & Christianson 1998; Lindholm, Christianson, & Karlsson 1997.

bandspelare som passivt registrerar olika ”fakta” i omgivningen. Av de olikheter som alltid finns i människors upplevelser av samma händelseförlopp förstår man dock att det inte kan fungera riktigt så. En omfattande psykologisk forskningslitteratur visar snarare att våra upplevelser är resultatet av en aktiv, kreativ process där de ”fakta”, eller stimuli, våra sinnen tagit emot från omvärlden kodas, organiseras och tolkas⁴. Hur vi upplever den information vi fått från våra sinnen bestäms till viss del av hur vi är konstruerade rent fysiologiskt. Människans öga är t.ex. skapt så att vi uppfattar elektromagnetiska vågor av viss längd som ljus av olika färg. Våra upplevelser av sinnesdata styrs dessutom i hög utsträckning av en rad subjektiva psykologiska faktorer, av varje individs unika erfarenheter, behov och förväntningar. En av de faktorer som visat sig ha stor betydelse för hur vi upplever människor och människors beteenden är de erfarenheter och förväntningar vi har på den grupp en person tillhör.

Det tycks vara ett grundläggande behov hos människan, man ser fenomenet i alla kulturer, att kategorisera både sig själv och andra i olika grupper⁵. Vare sig vi vill det eller inte tenderar vi att i alla slags sammanhang notera om en individ vi möter är t.ex. man eller kvinna, barn eller vuxen, svensk eller invandrare etc. En anledning till att vi använder oss av sådan social kategorisering är att det är effektivt sätt att utnyttja tidigare erfarenheter. Om jag t.ex. möter en individ som jag inte känner, men som jag utifrån vissa kännetecken kategoriserar till gruppen ”barn” kan jag, i princip utan någon ansträngning alls, sluta mig till en rad egenskaper hos personen utifrån mina tidigare erfarenheter av personer som ingår i den gruppen. Jag kan t.ex. vara ganska säker på att personen gillar leksaker och tecknad film, och att han eller hon antagligen inte kommer att förstå vad jag menar om jag frågar hur han/hon ser på den senaste utvecklingen gällande ränteläget. I stället för att behöva ta reda på personens egenskaper genom att noggrant observera beteenden och reaktioner kan jag alltså med en enkel kategorisering av personen till en grupp som jag har erfarenhet av direkt sluta mig till många av de egenskaper som har betydelse för min samvaro med personen. Kategoriseringen är på detta sätt ekonomisk och innebär jag kan spara på både min tid och mina tankeresurser, något som är nödvändigt i den komplexa värld vi har att hantera. Ett annat viktigt skäl till att vi gärna kategoriserar oss själva och andra är att vi

⁴ För översikter se t.ex. Anderson, 2005; Bransford, 1979.

⁵ Allport, 1954; Macrae & Bodenhausen, 2000.

bygger delar av vår identitet på vår tillhörighet i olika grupper. Att ingå i en grupp som är särskild från och bättre än andra grupper är ett sätt skapa sig och upprätthålla en positiv självbild⁶.

På basis av likheter och olikheter delar vi alltså in människor i grupper och med tiden bygger vi upp föreställningar, både kunskaper och missuppfattningar, om vilka egenskaper personer som tillhör olika grupper har. Ofta har vi också en bestämd känsla, positiv eller negativ, förknippad med människor som tillhör en viss grupp⁷. Inom den sociala kognitionen brukar man benämna sådana generella uppfattningar om en viss grups egenskaper stereotyper. En utgångspunkt i denna forskningstradition är att stereotyper lagras i minnet i ett slags nätverk, där en grupp länkas samman med de egenskaper jag förknippar med gruppen. När jag träffar på en person som jag kategoriserar till en bestämd grupp kommer de egenskaper jag i mitt minne förknippar med gruppen att aktiveras. Aktiveringen innebär att de här egenskaperna ligger särskilt nära till hands när jag tar in information om personen. Det betyder att allt personen gör och säger kommer att filtreras genom de egenskaper som jag stereotypiskt förknippar med hans/hennes grupp, och därmed är sannolikheten stor att jag kommer att uppfatta, bedöma och minnas personen på ett sätt som bekräftar och förstärker de förutfattade meningar jag har.

Stereotypen om en specifik grupp beror delvis på ens egna erfarenheter, men bestäms också till stor del av hur man i en given kultur ser på gruppen, en syn som förmedlas till individen från barnsben genom släkt, vänner och media. Man kan förstås välja att ta avstånd från de stereotypa uppfattningar om olika grupper som florerar i den kultur man lever. Forskning har dock visat att kulturella stereotyper kan aktiveras och påverka tolkningar även hos personer som uppfattar sig som fördomsfria, och som på ett medvetet plan anser att den kulturella stereotypen om en grupp är felaktig. En sådan automatiskt aktiverad stereotyp kan hållas tillbaka om man är tillräckligt motiverad. För att stoppa en automatiskt aktiverad stereotyp krävs dock dels att man är medveten om aktiveringen och dels att man har tillräckligt och uppmärksamhet över för att undvika att styras av den⁸.

⁶ Tajfel & Turner, 1979.

⁷ Fiske, 1998.

⁸ Devine, 1989.

Förväntansstyrd uppmärksamhet och tolkning

Stereotyper påverkar våra intryck av människor genom flera olika mekanismer i vårt sätt att ta in och bearbeta information. En rad studier har t.ex. visat att man ofta har lättare att identifiera och uppmärksamma information som stämmer med det man förväntar sig. Om man har negativa associationer till den grupp en individ tillhör kommer man därför att snabbare och lättare identifiera negativ än positiv eller neutral information om personen⁹. Risken är också stor för att man misstar sig och tolkar information som egentligen är neutral eller positiv som något negativt, eller till och med farligt. Sådana felbedömningar kan få katastrofala konsekvenser.

En februarikväll 1999 var fyra civilklädda vita poliser på spaning i Bronx, New York efter en våldtäktsman. De såg Amadou Diallo, en ung västafrikansk invandrare, stå i porten till huset han bodde i, och tyckte att han liknade den man de letade efter. När de beordrade Diallo att stå still hade han tagit fram ett föremål som poliserna uppfattade som ett vapen. De avlossade tillsammans 41 skott mot Diallo varav 19 träffade och dödade honom. Föremålet Diallo tog fram var i själva verket en plånbok, och Diallo, som aldrig tidigare begått något brott, visade sig vara helt obebäpnd. Händelsen och den följande rättegången, där poliserna friades från alla anklagelser, väckte starka protester runtom i Nordamerika. Man menade att poliserna inte skulle ha misstolkat situationen och skjutit Diallo om han varit vit¹⁰.

Är det då möjligt att tendensen att göra den här typen av grova feltolkningar av en situation, och att dessutom handla på basis felbedömningen kan påverkas av gruppstillhörigheten hos personen man bedömer? För att försöka besvara frågan om Diallos hudfärg kan ha haft betydelse i dödsjutningen genomförde Joshua Correll och kollegor en studie¹¹ där de undersökte en grupp vita deltagares reaktioner i ett enkelt datorspel. I spelet presenterades deltagarna för ett antal bilder som visade olika scener där en person stod med ett föremål i handen. Föremålet personen höll i var på vissa bilder ett ofarligt objekt, t.ex. en kamera eller en mobil, medan det på andra bilder var ett vapen. Personerna som höll i föremålen var unga män, antingen svarta eller vita. Spelet gick ut på att samla

⁹ Fazio, Jackson, Dunton, & Williams, 1995.

¹⁰ Wikipedia, 2004.

¹¹ Correll, Park, Judd, & Wittenbrink, 2002.

poäng genom att försöka avgöra om det var ett vapen eller ett ofarligt föremål i mannens hand. Om mannen höll i ett vapen skulle deltagaren så fort som möjligt ”skjuta” honom genom att trycka på en knapp, och om han var obeväpnad skulle de trycka på en annan knapp som indikerade att man inte sköt.

Resultatet av studien visade att deltagarna reagerade snabbare på och sköt en beväpnad man om han var svart jämfört med om han var vit. När mannen var obeväpnad blev mönstret det omvända, dvs. man var snabbare på att indikera ”skjut ej” om mannen var vit än om han var svart. Resultatet visade också att hudfärgen på mannen som höll i föremålet var systematiskt relaterad till de felbedömningar deltagarna gjorde. När mannen som visades på bilden var obeväpnad var det avsevärt fler som gjorde misstaget att ”skjuta” honom om han var svart än om han var vit, medan en beväpnad man oftare misstogs för att vara obeväpnad om han var vit jämfört med svart. Resultatet av Corrells studie indikerar alltså att rasfördomar kan ha spelat en avgörande roll i dödsskjutningen av Diallo. Det betyder inte nödvändigtvis att de poliser som sköt honom var öppet rasistiska och bestämde sig för att skjuta honom trots att de visste att han var obeväpnad. Däremot kan man anta att de haft starkt negativa associationer till svarta, som i den tvetydiga situation de befann sig i kan ha varit avgörande för hur snabbt de slöt sig till att det var ett vapen han drog. Om Diallo varit vit kanske poliserna tvekat den bråkdel av en sekund som behövts för att se att han var obeväpnad.

Förväntningar på en persons grupp kan också innebära att man uppfattar ett och samma beteende helt olika beroende på vem det är som agerar. Många vita amerikaner förknippar svarta amerikaner med våldsamhet och aggressivitet, och i en studie av Duncan¹² undersöktes hur denna uppfattning kan påverka hur samma beteende tolkas beroende på individens hudfärg. I studien fick vita deltagare se en film med en diskussion mellan två manliga studenter. Diskussionen mellan studenterna blev ibland ganska hetsig, och vid ett tillfälle gav den ena studenten den andre en lätt knuff. Deltagarnas uppgift var att vid olika tidpunkter under filmen karaktärisera studenternas beteenden, t.ex. om det var skämtsamt och lekfullt eller hotfullt och aggressivt. Filmen med diskussionen fanns i olika versioner där hudfärgen på studenterna varierade. En grupp deltagare presenterades för en film där den som utdelade knuffen var mörk-

¹² Duncan, 1976.

hyad, medan andra såg en version av filmen där studenten som knuffade var vit.

Resultatet visade att deltagarna i de två grupperna uppfattat knuffen på helt olika sätt. Bland de som sett filmen där den som knuffade en annan var vit karaktäriserade majoriteten beteendet som skämtsamt och kamratligt. När deltagarna däremot sett knuffen utdelas av en svart man bedömde den stora majoritet att mannen betedde sig hotfullt och aggressivt. Även förklaringarna till varför studenten knuffades såg olika ut beroende på hudfärgen hos studenten. När en vit student knuffade till en annan ansåg de flesta deltagare att beteendet framförallt berodde på att situationen var lite hetsig, och inte direkt på studentens personlighet. När den svarta studenten gjorde samma sak i samma situation såg man det däremot som ett tecken på hans våldsamma karaktär.

Förväntansstyrd tolkning i vittnessammanhang

Effekter av etnicitet hos vittne och förövare

Det finns alltså starkt forskningsstöd för att människor kan tolka en situation eller ett beteende på olika sätt beroende på vilka förväntningar och attityder man har till den grupp personen tillhör. I de studier som beskrivits ovan var den situation och det beteende som deltagarna skulle tolka lite svårbedömt och tvetydigt. Bilderna på en beväpnad eller obehävd man i Corrells studie visades t.ex. bara en kort stund samtidigt som beslutet att skjuta måste fattas snabbt. Knuffen i Duncans studie kunde uppfattas som både hotfull och skämtsamt. Det fanns alltså i båda fallen ett uppenbart utrymme för att bedöma eller tolka situationen på olika sätt. Det här ger anledning till att fundera över om också upplevelser av mer extrema beteenden, som t.ex. ett våldsbrott, skulle kunna färgas av de attityder man har till förövarens grupp. I en av de studier som genomförts inom vårt forskningsprojekt i samarbete med kollegor vid Stockholms universitet, undersöktes frågan om grupptillhörigheten hos förövare och vittne till ett våldsbrott kunde påverka hur vittnet upplevde och mindes brottet¹³. Den gruppfaktor som studien fokuserade på var förövarens och vittnets etnicitet, dvs. huruvida de var svenskar eller invandrare. Begreppen ”invandrare” och ”svensk” som de används i denna studie definieras längre fram i

¹³ Lindholm & Christianson, 1998.

texten. I USA använder man ofta begreppet "race" i sammanhang där frågor som specifikt relaterar till människors hudfärg diskuteras, medan "ethnicity" används i en vidare bemärkelse för att referera till individers kulturella, nationella, eller religiösa bakgrund. I europeiska studier inom området används sällan begreppet "race", utan snarare "ethnicity" generellt. Hur man väljer att definiera etniska grupper varierar från, som här, mycket brett, till mer specifikt.

Invandrades inblandning i brottsammanhang är ett återkommande tema i svensk media. Även om majoriteten av brotten i Sverige begås av svenskar ligger det därför nära till hands att anta att många svenskar kommit att associera invandrare som grupp med våldsbenägenhet och kriminalitet. Antagandet bekräftas av studier som undersökt innehållet i den kulturella stereotypen om invandrare i Sverige. I en opublicerad undersökning som genomfördes av en av författarna till detta kapitel ombads svenska studenter vid Stockholms universitet och Mälardalens högskola att skriva ned vilka egenskaper de trodde att svenskar brukade förknippa med invandrare som grupp. Majoriteten av egenskaperna var negativa, och bland de drag som nämndes oftast fanns "kriminell", "våldsam/farlig" och "ohederlig/opålitlig". Om det bland svenskar finns en generaliserad uppfattning som kopplar samman invandrare med brottslighet och våldsamhet är det utifrån social kognitiv teori sannolikt att den kan påverka hur enskilda invandrare uppfattas. En sådan uppfattning kan också förväntas ha särskild genomslagskraft i vittnessituationer. Om så är fallet skulle alltså ett våldsdåd som begås av en invandrare kunna framstå som grövre och allvarigare för ett svenskt vittne än samma brottsliga beteende hos en svensk. När det gäller innehållet i stereotypen om svenskar bland invandrare finns så vitt vi känner till inga publicerade undersökningar av ovanstående slag. Det är dock möjligt att den polarisering mellan invandrare och svenskar som förekommer i olika sammanhang lett till att många invandrare utvecklat negativa associationer till svenskar som grupp, och att denna attityd reflekteras i bedömningar av enskilda svenskar. Det skulle innebära att vittnen med invandrarbakgrund kan komma att bedöma en svensk brottsling hårdare än motsvarande brottsling med invandrarbakgrund.

När man undersöker fördomar i forskningsammanhang kan man inte självklart förutsätta att man alltid kommer åt människors egentliga uppfattningar och beteenden. Fördomsfrihet och tolerans är viktiga delar av självbilden hos de flesta människor i moderna

demokratier, och få personer vill varken inför andra eller sig själva framstå som främlingsfientliga eller rasistiska. Det här är en av anledningarna till att man i undersökningar om innehållet i kulturella stereotyper inte frågar deltagarna direkt om deras personliga uppfattning, utan i stället vad de tror om andras uppfattning om gruppen i fråga. Även om deltagarna i de studier vi genomfört medvetet eller omedvetet har negativa uppfattningar om personer från andra etniska grupper måste man alltså anta att det finns en motivation hos de flesta att inte visa dem. För att hålla tillbaka automatiskt aktiverade reaktioner krävs dock, som vi beskrivit tidigare, att man både är medveten om aktiveringen och att man har tillräckligt med tid och uppmärksamhet över för att hålla undan dem. Ett våldsbrott går i många fall väldigt snabbt och kommer ofta helt överraskande för dem som bevittnar det. I en sådan situation fungerar stereotypen som en genväg som gör att man snabbt kan bilda sig en uppfattning om vad som händer. Det är samtidigt svårt när något så oväntat och dramatiskt inträffar att få resurser över för att tänka på att man inte ska reagera fördomsfullt. Man kan alltså anta att ett våldsbrott är en situation där sannolikheten är stor för att deltagarna behöver använda stereotyper och där de i ganska begränsad utsträckning medvetet tillrättalägger sina reaktioner.

I studien användes två versioner av en videofilm som visade ett simulerat rån i en matvarubutik där rånaren allvarligt skadar affärsbiträdet. Båda versionerna inleddes med samma scenario där en person kom in i mataffär för att handla. Kunden plockade olika varor i sin kundvagn, och gick därefter och ställde sig i kön till kassan för att betala. När kunden ställt sig i kön dök det plötsligt upp en man med kniv som rusade fram till kassan. Mannen viftade hotfullt med kniven både mot kunderna och affärsbiträdet, och försökte komma åt pengarna i kassan. För att hindra rånaren tog affärsbiträdet tag i mannens arm, och i samband med att rånaren försökte komma loss skar han biträdet i ögonen med kniven. Rånaren tog sedan pengarna ur kassan och rusade snabbt ut ur butiken. I en av filmversionerna spelades rånaren av en man med ett typiskt skandinaviskt/svenskt utseende, dvs. med ljus hy, blont hår och blågröna ögon. I den andra versionen, där händelseförloppet var exakt likadant som i den första, spelades rånaren av en invandrare med sydländskt utseende (mörk hy, svart hår och bruna ögon). Affärsbiträdet var i båda versionerna en svensk man. Gärningsmännen i de två versionerna hade samma längd och kroppsbyggnad, samt var identiskt klädda. Båda filmversionerna var

omkring 4 minuter långa, och hela scenen med rånet utspelades på 12 sekunder.

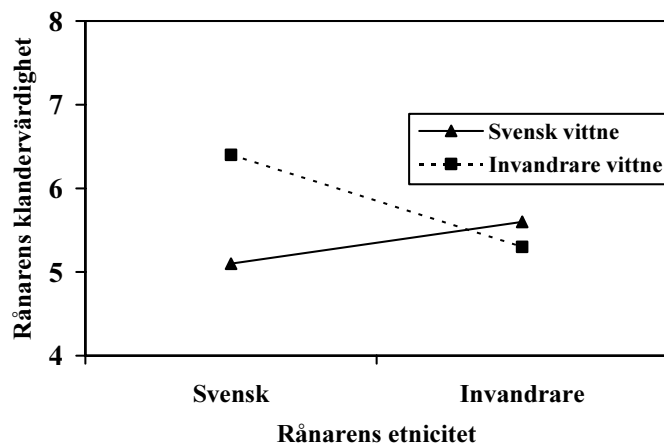
I studien deltog både personer med svensk bakgrund och personer med invandrarbakgrund. Begreppet "invandrare" är en vid term, och vem som i olika sammanhang ska kategoriseras som "invandrare" och vem som ska kallas "svensk" är ofta ganska oklart. I vardagsspråket används uttrycket "invandrare" ofta för att beskriva personer från sydligare länder som skiljer sig från skandinaver i fenotypiska särdrag (t.ex. hår- och hudfärg), och i studien stipulerades definitioner för "invandrare" och "svensk" i linje med detta språkbruk. Som svenskar kategoriserades de deltagare som a) var födda i Sverige och hade minst en förälder som också var född i Sverige, alternativt b) var födda utanför Sverige, men vars båda föräldrar var födda i Sverige. Som invandrare kategoriserades personer som c) var födda i Sydeuropa, Sydamerika, Asien eller Afrika, och som hade minst en förälder som också var född i något av dessa områden, alternativt d) var födda i Sverige, men vars båda föräldrar var födda i något av de ovan nämnda områdena. De definitioner av begreppen "invandrare" och "svensk" som stipulerats för studien gör inte anspråk på att vara de mest optimala eller giltiga i varje sammanhang, utan är formulerade i syfte att besvara de specifika frågeställningar som undersöks i detta projekt. Samtliga deltagare var studenter vid Stockholms Universitet eller Tekniska Högskolan i Stockholm.

Före experimentet hade deltagarna fått veta att syftet med studien var att undersöka hur människor från olika kulturer upplevde olika typer av filmmaterial. De hade inte informerats mer specifikt om filmernas innehåll eller vilken typ av uppgifter som skulle ingå i försöket. En grupp svenskar (22 stycken) och en grupp deltagare med invandrarbakgrund (21 stycken) presenterades för filmen med den svenske rånaren, och två andra grupper med svenskar (22) och invandrare (20) såg rånet med en invandrare i rollen som rånare. Deltagarna fördelades till de två versionerna genom slumpdragning, vilket säkerställer att deltagare som sett olika filmer inte skiljer sig systematiskt från varandra från början.

Efter att ha sett filmen fick deltagarna bedöma rånarens beteende på sex olika skattningsskalor; Hur nervös rånaren verkade vara, i vilken utsträckning han tycktes ha erfarenhet av, och kontroll över situationen, hur våldsamt han agerade, hur svårt affärsbiträdet skadades, och i vilken utsträckning rånaren verkade ha för avsikt att skada affärsbiträdet. Samtliga skattningar gjordes på en skala från 1

(inte alls) – 11 (i mycket hög utsträckning). De sex skalorna summerades till ett generellt index över rånarens klandervärdighet (med omvända värden på skalan för rånarens nervositet). Medelvärden på detta index för deltagare i de olika grupperna redovisas i Figur 1.

Figur 2.1 Upplevelse av rånarens klandervärdighet hos svenskar och invandrare som sett ett rån med en svensk eller en invandrare som gärningsman. Figuren anger medelvärden på en 11-gradig skala baserad på sex skattningar. Höga värden indikerar hög grad av klandervärdighet (Baserad på Lindholm & Christianson, 1998)

Som framgår av Figur 1 var både rånarens och vittnets etnicitet avgörande för hur rånaren bedömdes. Svenska deltagare upplevde den sydländske rånaren som mer klandervärd än svensken, medan deltagare med invandrarbakgrund gjorde motsatt bedömning. Mot bakgrund av tidigare resonemang om effekter av grupptillhörighet, är en rimlig förklaring till detta resultat att deltagarna i båda grupperna haft negativa förväntningar på rånaren med en annan etnicitet än de själva, och att dessa förväntningar färgat upplevelsen av gärningsmannens beteende. Något som är viktigt att tänka på när man tolkar resultatet är att deltagarna i studien inte själva hade något att vinna på att vara partiska. Det gör det rimligt att anta att den hårdare bedömningen av en rånare med annan etnicitet uppstod utan någon avsikt, och förmodligen också utan att deltagarna själva var

medvetna om att deras bedömningar påverkades av gärningsmannens grupptillhörighet.

Figur 1 visar att deltagare med invandrabakgrund var mer partiska i sina bedömningar av de två rånarna än de svenska deltagarna. Detta kan vid första påseende tyckas märkligt då man framför allt kanske förväntat sig negativa attityder till invandrare bland svenskar snarare än tvärtom. Forskning har dock visat att man tenderar att bli mer partisk när man bedömer personer i sin egen grupp jämfört med personer i andra grupper ju mer medveten man är om sin grupptillhörighet. Invandrare i Sverige är i minoritet, och som invandrare blir man därmed betydligt oftare än en svensk påmind om sin etnicitet. Skillnaden i partiskhet mellan svenskar och invandrare kan alltså ses som en konsekvens av skillnader i hur uppmärksamma deltagarna i de olika grupperna var på sin och rånarens etnicitet¹⁴. Något som också är viktigt att beakta vid tolkningen av resultatet är att de svenskar som ingick i studien var universitetsstudenter, vilket var en av de grupper i Sverige som enligt attitydmätningar vid tidpunkten för studien hade den mest positiva inställningen till invandrare¹⁵. Det är möjligt att andra delar av den svenska befolkningen skulle uppvisa större partiskhet i vittnessammanhang än de svenska deltagare som ingick i studien. Man ska också minnas att partiskhet hos majoritetsmedlemmar får betydligt större inverkan på individer från minoriteter än tvärtom, eftersom det oftast är personer från majoritetsgruppen som har makten att döma.

I samma studie undersöktes deltagarnas minne för rånarens utseende. Ett stort antal studier har dokumenterat att vi har lättare för att känna igen personer från vår egen grupp än personer från andra grupper. Vita amerikaner är t.ex. bättre på att identifiera vita än svarta, medan svarta har lättare för att känna igen andra svarta än vita¹⁶. Den vanligaste förklaringen till fenomenet är att man umgås mer med personer från sin egen grupp, och därför blivit skickligare på att särskilja dessa individer jämfört med personer i andra grupper. I studien prövades huruvida svenska deltagare på motsvarande sätt hade lättare för att identifiera en svensk jämfört med en utländsk gärningsman. Eftersom invandrare är en heterogen grupp med människor från många olika länder, förväntades inte motsvarande mönster hos deltagare med invandrabakgrund.

¹⁴ Abrams, 1985.

¹⁵ Lange & Westin, 1993.

¹⁶ för en översikt se Meissner & Brigham, 2001

Deltagarna i studien fick genomföra en vittneskonfrontation där de skulle försöka identifiera gärningsmannen från filmen de sett. Ansiktsbilder på åtta män, inklusive de båda rånarna, presenterades på en och samma diabild. Fyra av männen på bilderna var invandrare och fyra var svenskar. Männen var alla i samma ålder, och hade likartad kroppsbyggnad och frisyr. Deltagarna ombads att avgöra om rånaren fanns med på bilden och, om han fanns med, skriva ned vilket nummer hans bild hade. Resultatet, redovisat som andelen deltagare i de olika grupperna som gjorde en korrekt identifikation av rånaren, återfinns i Tabell 1. Tabellen visar att det generellt sett var ganska svårt för deltagarna att känna igen rånaren. I genomsnitt var det ungefär ett av tre vittnen som gjorde en korrekt identifikation. Den låga andelen korrekta identifikationer kan vara en konsekvens av den korta tid som rånaren exponerades i filmen. Av tabellen framgår också att de svenska deltagarna var något bättre på att identifiera en svensk jämfört med en sydländsk rånare, medan deltagarna med invandrarbakgrund i stort sett presterade på samma nivå oavsett rånarens etnicitet.

Tabell 2.1 Andel deltagare som gör en korrekt identifikation av rånaren, som pekar ut en oskyldig svensk respektive en oskyldig invandrare i en vittneskonfrontation (baserat på Lindholm & Christianson, 1998)

Vittnets etnicitet	Rånarens etnicitet	Korrekt identifikation ^a	Peakar ut oskyldig svensk	Peakar ut oskyldig invandrare
Svensk	Svensk	.27	.14	.27
	Invandrare	.18	.05	.24
Invandrare	Svensk	.30	.05	.28
	Invandrare	.35	.10	.20
Totalt		.28	.10	.25

^aSlumpnivå för korrekt identifikation är 11 %.

Resultatet analyserade också med avseende på etniciteten hos de personer som blev oskyldigt utpekade i konfrontationen (se Tabell 1). Eftersom konfrontationsgruppen bestod av lika många svenskar som invandrare var sannolikheten för att peka ut en oskyldig svensk lika stor som sannolikheten för ett utpekande av en oskyldig invandrare. Som framgår av Tabell 1 tenderade dock både deltagare med svensk och med utländsk bakgrund att peka ut oskyldiga invandrare betydligt oftare än oskyldiga svenskar. Detta gällde oav-

sett vilken etnicitet den faktiska gärningsmannens haft, dvs. även vittnen som sett en rånare med svenskt utseende pekade ofta ut en invandrare i konfrontationen. Det här är ett resultat som kan bero på att deltagarnas minne för rånarens utseende påverkats av förväntningar. Invandrades överrepresentation i svensk våldbrottsstatistik är som redan nämnts ett återkommande tema i media, och denna mediabild kan ha skapat en förväntan hos både invandrare och svenskar på hur den typiske förövaren till denna typ av brott ser ut. Om vittnets minnesbild av rånaren redan från början varit vag, vilket den troligen var hos många vittnen med tanke på den låga andelen identifikationer, kan en sådan förväntan ha haft ett avgörande inflytande på minnet av rånaren.

Effekter av etnicitet i vittnessammanhang: Poliser kontra civila

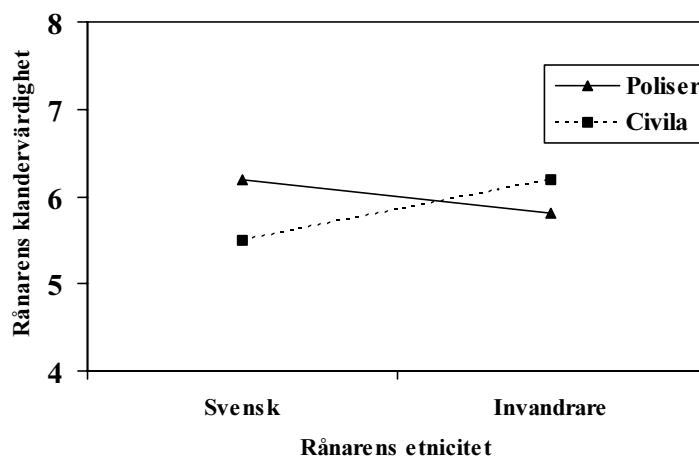
Filmerna med butiksrånet användes i ytterligare en studie som genomförts i projektet. Syftet var denna gång att undersöka om det finns skillnader mellan hur poliser och civila bedömer gärningsmän av olika etnicitet¹⁷. Poliser är en grupp som är intressant i sammanhanget av flera skäl. Dels är poliser representanter för rättssystemet "på gatan", vilket betyder att bedömningar och beteenden hos just denna grupp har särskild relevans ur ett praktiskt rättssäkerhetsperspektiv. Poliser har rätt och makt att ingripa och utöva våld mot enskilda individer, och det måste i ett demokratiskt samhälle var helt klart att denna makt enbart utövas på basis av rättsligt relevanta faktorer. Poliser har också till skillnad från de flesta civila direkt erfarenhet av brottslingar, både sådana med svensk och med utländsk bakgrund. Det är av teoretiskt intresse att undersöka om denna erfarenhet innebär att poliser reagerar på ett annat sätt än civila när de konfronteras med brottslingar med olika etnisk bakgrund. I denna studie deltog liksom i den första studien en grupp svenska studenter, men också en grupp svenska poliser med mellan 3 och 30 års yrkeserfarenhet. För att veta om eventuella skillnader mellan poliser och civila beror på polisens yrkeserfarenhet eller om de kan bero på att personer som blir poliser från början har särskilda egenskaper, ingick även en grupp nyantagna polisaspiranter i studien.

På basis av samma slumpprincip som i den första studien, presenterades deltagarna antingen för en film där en svensk man rånar

¹⁷ Lindholm et al., 1997.

en butik (21 studenter, 18 polisaspiranter och 19 erfarna poliser), eller för en film med en invandrare i rollen som rånare (20 studenter, 19 aspiranter, och 20 poliser). Deltagarna bedömde därefter gärningsmannens beteende på samma skalor som i den första studien (nervositet, erfarenhet, kontroll, våldsamhet, i vilken utsträckning han skadade offret, och hans avsikt att skada offret), och skalorna summerades till ett index över gärningsmannens klandervärdighet. Eftersom studenter och polisaspiranter i princip hade identiska resultat, slogs skattningarna från dessa två grupper samman. Medelvärden för gruppen med aspiranter och studenter, här kallad civila, samt för poliser i de olika filmbetingelserna redovisas i Figur 2. Av figuren framgår att svenska studenter och polisaspiranter uppvisade samma mönster som de svenska deltagarna i den första studien, dvs. de var hårdare i sina bedömningar av den sydländske rånaren än av rånaren med svenskt utseende. Denna skillnad i bedömningen av de två rånarna var statistiskt säkerställd. De erfarna poliserna uppvisade dock ett annat mönster. Dels gjorde poliserna mindre skillnad på de två rånarna än de civila deltagarna, dvs. en jämförelse av medelvärdena i de två grupperna av poliser visade inte någon statistiskt säkerställd effekt. Den tendens till skillnad i bedömningen av rånarna som fanns hos poliserna gick också i motsatt riktning jämfört med i de civilas bedömningar. Poliserna tenderade alltså att bedöma den svenske rånaren något hårdare än den sydländske.

Figur 2.2 Upplevelse av rånarens klandervärdighet hos poliser och civila som sett ett rån med en svensk eller en invandrare som gärningsman. Figuren anger medelvärden på en 11-gradig skala baserad på sex skattningar. Höga värden indikerar hög grad av klandervärdighet (Baserad på Lindholm, Christianson & Karlsson, 1997)

Det här resultatet kan uppfattas som kontraintuitivt och kanske till och med kontroversiellt. Vi är vana vid medias skildringar av poliser som en särskilt rasistiskt och främlingsfientlig grupp. Av både svenska och internationella studier framgår också att poliser många gånger har negativa attityder till etniska minoriteter¹⁸, och svensk forskning visar att personer med invandrarbakgrund betydligt oftare än andra upplever att de blivit illa behandlade av poliser¹⁹. I studier där man funnit att poliser sinsemellan använt en rasistisk jargong har man samtidigt kunnat konstatera att de inte agerat eller uttryckt sig diskriminerande i möten med personer med utländsk bakgrund²⁰.

Det finns flera tänkbara förklaringar till att poliserna i studien uppvisar ett annat mönster än de civila. En möjlighet är förstås att poliserna gissat vad studien gick ut på, och att de som vi diskuterat tidigare undvek att visa sina egentliga reaktioner på den utländske

¹⁸ Granér, 2004; Holmberg, 1999; Smith & Gray, 1985; Wortley & Homel, 1995; Winkel & Koppelaar, 1986.

¹⁹ Lange, 2000.

²⁰ Granér, 2004; Holmberg, 1999; Smith & Gray, 1995.

rånaren för att inte framstå som fördomsfulla. Denna förklaring bedömer vi som mindre sannolik av flera skäl. Dels måste man i så fall utgå från att de poliser som såg filmen med den svenske rånaren räknat ut att det fanns en version till, denna gång med en invandrare som rånare, och att de på basis av denna vetskap korrigerade sina egentliga reaktioner på den svenska rånaren i mer negativ riktning för "täcka upp" de kollegor som skulle få se filmen med invandraren. Ett sånt antagande framstår som alltför långsökt för att verka rimligt. Vid den förfrågan om vad deltagarna tänkt kring syftet med studien som oftast görs efter denna typ av experiment, var det inte heller någon av poliserna som nämnde några associationer till test av fördomar. De flesta antog att det var en form av minnestest, och uttryckte stor förvåning när de fick veta att vi undersökte hur man bedömde brottslingar av olika etnicitet. Man måste också med en sådan förklaring ställa sig frågan varför de polisaspiranter och studenter som deltog i studien inte på samma sätt korrigerade sina svar.

En annan möjlig förklaring är att polisernas reaktioner på den svenske rånaren var en så kallad kontrasteffekt. Om man har mycket positiva förväntningar på en person och personen beter sig på ett uppenbart klandervärt sätt, kan den skarpa kontrasten mellan förväntningar och faktiskt beteende ibland göra att man bedömer personen hårdare än man annars skulle gjort²¹. Polisernas relativt negativa bedömning av den svenske rånaren skulle alltså kunna tolkas som ett tecken på att hans brottsliga beteende avvek mer från polisernas än de civilas förväntningar på svenskar. Eftersom poliser betydligt oftare än civila konfronteras med svenskar som begår grova brott verkar dock även detta osannolikt. En tredje förklaring till polisernas resultat kan vara att de genom sin yrkeserfarenhet reagerar annorlunda vid ett brottsscenario än civila. Forskning har dokumenterat att tendensen att styras av förväntningar i tolkningen av andra människors beteende ökar när vi är under press eller blir överrumplade av en situation²². Det verkar rimligt att anta att poliser reagerar med mindre stress vid brott än civila, och det är därmed möjligt att de har större möjlighet att basera sina bedömningar på det som faktiskt händer i en brottsituation snarare än på sina förutfattade meningar.

Det är förstås inte möjligt att dra några bestämda slutsatser utifrån en enda studie vare sig om eventuella skillnader mellan

²¹ Biernat & Manis, 1994.

²² Kruglanski & Freund, 1983; Pratto & Barg, 1991.

poliser och civila i reaktioner på invandrare och svenskar, eller om mekanismer bakom en sådan skillnad. För sådana slutsatser krävs att resultaten replikeras och utvecklas i ett antal ytterligare studier. Den slutsats man kan dra av den forskning som finns är att polisens attityder till och deras beteenden och reaktioner gentemot etniska minoriteter är flerdimensionella och komplexa. Vi menar att det är av stor betydelse att man förhåller sig öppen inför denna komplexitet och avstår från förenklande generaliseringar som baseras på att man på förhand bestämt sig för att alla poliser i grund och botten är rasister. Det komplexa mönster som framträder i forskningen på polisens relationer till etniska minoriteter understryker samtidigt vikten av att man från myndigheter och polisledning tydligt markerar att man inte på något villkor accepterar negativ särbehandling av individer från stigmatiserade grupper inom polisens verksamhet.

Liksom i den första studien undersöktes även här deltagarnas förmåga att identifiera rånaren i en vittneskonfrontation. Resultatet visade samma övergripande mönster som i den första studien. Deltagare i alla grupper hade relativt svårt att peka ut gärningsmannen, och de som sett en invandrare som rånare uppvisade den sämsta prestationen. Det fanns inga skillnader mellan poliser och civila vad gällde förmåga att identifiera gärningsmannen. Både poliser och civila tenderade också att, som deltagarna i den första studien, peka ut en oskyldig invandrare avsevärt oftare än en oskyldig svensk, oavsett etnicitet hos den rånare de faktiskt sett.

Sammanfattningsvis visar resultatet från de två studierna att etniciteten hos vittne och gärningsman till ett brott kan ha en avgörande betydelse för ett vittnesmål. I linje med resultat från tidigare forskning kring mer tvetydiga situationer, visar studierna att de förväntningar ett vittne har på en gärningsmans grupp kan styra hur allvarligt brottet upplevs av vittnet. Detta mönster kan möjligen variera mellan individer med olika erfarenhet av brott. Svenska vittnen tycks ha något svårare för att känna igen gärningsmän med utländsk än med svensk bakgrund. Det tycks också vara så att vittnens minne av gärningsmannen till ett brott kan formas till att överensstämma med förväntningar på den typiske brottslingens utseende. En sådan tendens skulle kunna leda till att individer från stigmatiserade grupper löper en ökad risk att bli oskyldigt utpekade som brottsförövare. En uppenbar slutsats av studien är att grupp-tillhörigheten hos inblandade parter i ett brottsfall noga bör beaktas när man utvärderar vittnesmål. Vid bedömning av tillförlitligheten i ett vittnes utpekande av en gärningsman, bör man också

överväga om vittnets minnesbild kan ha påverkats av förutbestämda uppfattningar om typiska brottslingars utseende. Resultaten indikerar, i linje med annan svensk forskning²³, att personer i Sverige som tillhör etniska minoriteter kan ha ett sämre utgångsläge när de begått ett brott än personer från den etniska majoritetsgruppen.

Effekter av etnicitet vid bedömningar av vittnets trovärdighet

En fråga som ibland väckts i samband med diskussioner om diskriminering inom rättsväsendet är om vittnesmål från invandrare generellt uppfattas som mindre trovärdiga än vittnesmål från svenskar. Det finns åtminstone två teoretiska skäl att anta att det finns sådana systematiska skillnader i bedömningar av vittnens utsagor. Dels är det möjligt att negativa förväntningar på invandrare, liksom när det gäller bedömningar av våldsbrott, påverkar bedömningen av trovärdigheten hos vittnen med invandrarbakgrund. I den studie av svenskars uppfattningar om invandrare som beskrevs tidigare var ”opålitlig” bland de drag som nämndes oftast av deltagarna. En föreställning om att invandrare generellt är mindre pålitliga och hederliga än svenskar skulle kunna färga svenskars bedömning av utländska vittnens utsagor och göra att de bedöms mer negativt än svenskars.

En annan faktor som kan leda till att vittnesmål från personer med utländsk bakgrund uppfattas som mindre trovärdiga är att det kan vara svårare att ge ett vederhäftigt intryck när man uttrycker sig på ett språk som inte är ens modersmål. Vi vet ganska lite om hur människor gör när de ska bedöma om en person har ett bra minne för en händelse eller inte, men det är rimligt att tänka sig att det i viss utsträckning handlar om hur lätt personen har att beskriva händelsen i fråga. Om t.ex. ett vittne tvekar, säger fel och upprepar sig ofta kan det ses som ett tecken på att personen har ett ganska dåligt minne av händelsen, och vittnesmålet bedöms som otillförlitligt. Tvekan och felsägningar kan ju dock också vara relaterade till hur bra man behärskar det språk man uttrycker sig på. Om man beskriver en händelse på ett språk som inte är ens modersmål är det sannolikt att man, oavsett hur bra man minns, då och då säger fel eller får söka efter ord och formuleringar. Även om personer med utländsk bakgrund uppfattas som lika sanningsenliga som svenskar, skulle den här typen av bedömningskriterier alltså kunna innebära

²³ Se t.ex. Diesen, 2005.

att en invandrars vittnesmål avfärdas därför att vittnet uttrycker sig på ett sätt som man lärt sig tolka som ett tecken på dåligt minne.

I projektet om diskriminering i rättsliga sammanhang har en serie studier genomförts där frågan om hur ett vittnes etnicitet påverkar bedömningar av vittnets trovärdighet undersökts²⁴. Studierna har genomförts med en tvåstegsprocedure som innebär att "vittnen", i det här fallet svenska och utländska män, i en första fas fått se en kort filmsekvens med ett våldsbrott. Efter att de sett filmen har männen fått beskriva vad de minns av händelsen i ett videoinspelat förhör. Männen, "vittnena", har instruerats att under förhöret beskriva händelsen som om de sett den i verkligheten. Förhören, som är mellan 6–10 minuter långa, har sedan skrivits ut ordagrant och korrektheten i berättelserna har bedömts genom en jämförelse med det faktiska scenariot i filmen. Förhören med vittnena från den första fasen har därefter i en andra fas visats för nya deltagare som fått till uppgift att bedöma hur trovärdiga och tillförlitliga vittnena är. Precis som i ett verkligt brottsfall, där varken poliser eller rättens ledamöter själva sett brottet, får deltagarna i den andra delfasen inte själva se filmsekvensen med brottet utan ska ta ställning till vittnets trovärdighet enbart utifrån en kort brottsbeskrivning och vittnesmålet i sig.

Bedömningar av heterogena vittnen med svensk och utländsk bakgrund

I en av projektets studier undersöktes hur förmågan att skilja mellan vittnen som minns bra och vittnen som minns dåligt, dvs. mellan vittnen som är heterogena i sin minnesförmåga, påverkades av vittnets etnicitet²⁵. I studien användes vittnesmål från fyra svenskar och fyra invandrare från den första delfasen. Två av de svenska och två av de utländska vittnena hade ett väldigt bra minne för brottet de sett, medan två vittnen från båda grupperna hade ett betydligt sämre minne. Skillnaden i minnesförmåga mellan de hög- och lågpresterande svenska vittnena och de två grupperna med utländska vittnen var i stort sett lika. Vart och ett av de åtta videoinspelade vittnesmålen presenterades för olika grupper av svenska deltagare. Efter presentation bedömde deltagarna i vilken utsträckning de

²⁴ Lindholm, in press; Lindholm, under granskning.

²⁵ Lindholm, under granskning.

uppfattat vittnets minne som korrekt, hur säker vittnet verkat på sitt minne, vittnets motivation att berätta om brottet, hans förmåga att förmedla sitt minne, hans sanningsenlighet och hur användbart vittnesmålet kunde vara för brottsutredningen. Deltagarnas generella inställning till invandrare mättes också genom en attitydenkät som utvecklats för att mäta indirekta fördomar om invandrare som grupp²⁶.

Resultatet visade att deltagarna hade en ganska bra känsla för vilka som hade ett bra och vilka som hade ett dåligt minne av brottet när de bedömde de svenska vittnena. Man bedömde alltså genomgående vittnesmålen från de två högpresterande svenskarna som mer tillförlitliga än vittnesmålen från svenskar som inte minnes så bra. Däremot kunde deltagarna inte särskilja de högpresterande från de lågpresterande vittnena med utländsk bakgrund. När det gällde invandrarnas tillförlitlighet låg bedömningen av båda vittnesgrupperna på samma låga nivå som för de lågpresterande svenskarna. Det tycks alltså vara så att ett vittnes etnicitet inte spelar någon större roll för bedömningar av trovärdigheten hos vittnen som inte minns särskilt bra, medan etnicitet kan göra skillnad när det handlar om vittnen som har ett väldigt bra minne. Medan de svenska vittnen som minns väl också uppfattas som mycket trovärdiga, kan en invandrare med ett bra minne för en brotts handling ha svårt att övertyga poliser, nämndemän och domare om sin tillförlitlighet.

De negativa bedömningarna av invandrarna i studien kan tolkas som ett resultat av att deltagarna haft negativa förväntningar på invandrarna, och att dessa förväntningar färgat deras upplevelser så att vittnen med utländsk bakgrund bedömdes som otillförlitliga oavsett deras faktiska minnesprestation. Om värderingen av invandrare enbart varit en effekt av stereotypa förväntningar borde det ha funnits en gradskillnad i hur negativt invandrare bedömdes av deltagare som hade en mer negativ jämfört med de som hade en mer positiv attityd till gruppen. Analyserna av deltagarnas svar på attitydenkäten som ingick i studien visade dock att bedömningarna av utländska vittnen inte alls var relaterade till deltagarnas grad av fördomsfullhet. Stereotypa förväntningar är därför troligen inte hela förklaringen till mönstret i studien. Det faktum att vittnets etnicitet framför allt påverkade skattningarna av de högpresterande vittnenas trovärdighet är förenliga även med hypotesen att invand-

²⁶ Akrami, Ekehammar, & Araya, 2000.

rare uppfattas som mindre trovärdiga på grund av språkproblem. Det kan alltså vara så att en person som minns en händelse dåligt systematiskt oftare tvekar och säger fel än en som minns bra när händelsen beskrivs på personernas eget modersmål, och att deltagarna lärt sig detta genom erfarenhet. Bland personer som inte talar språket flytande kommer dock sådana trovärdighetskriterier att vara sammanblandade med språkproblem och finnas både hos hög- och lågpresterande vittnen. Om deltagarna använder denna typ av lingvistiska kriterier när de bedömer ett vittnesmål, blir konsekvensen att de hyfsat bra kan särskilja hög- och lågpresterande svenska vittnen, medan utländska vittnen uppfattas som otillförlitliga vare sig de har ett bra eller dåligt minne av den aktuella händelsen.

Oavsett vilken mekanism som ligger bakom skillnaderna i bedömningar av invandrare och svenskar innebär en sådan systematisk tendens att uppfatta vittnesmål från invandrare som jämförelsevis otillförlitliga att personer med invandrarbakgrund kan ha svårt att få en rättvis behandling vid juridiska prövningar. Särskilt stor bör denna risk vara när bevisningen kring i ett fall huvudsakligen består av muntliga uppgifter, och där ord från en invandrare står mot ord från en svensk. En sådan tendens kan också innebära att förundersökningar gällande brott mot invandrare oftare än andra läggs ned eftersom polis eller åklagare bedömer att offrets vittnesmål inte håller för en prövning i rätten.

Bedömningar av vittnens trovärdighet: Effekter av presentationsform

Bedömningar av vittnens trovärdighet görs oftast i en situation där bedömaren direkt ser och hör vittnet berätta om ett brott, t.ex. av poliser eller jurister/nämndemän i samband med vittnesförhör i förundersökningen eller under en rättegång. Det finns dock tillfällen där trovärdighetsbedömningar görs utifrån vittnesmål som presenterats på annat sätt. När t.ex. en dom överklagas i högre instans kan beslut fattas på basis av skriftliga sammanfattningar av den muntliga bevisning som lagts fram under den tidigare rättegången. Det finns anledning att tro ett vittnes grupptillhörighet kan påverka bedömningar av trovärdigheten på olika sätt beroende på i vilken form vittnesmålet presenteras. Ofta styrs man mer av förutfattade meningar ju mindre man vet om en individ²⁷. Eftersom ett

²⁷ Brewer & Harasty Feinstein, 1999; Fiske, Lin, & Neuberg, 1999.

vittnesmål som presenteras som utskrift där man bara får namnet på vittnet ger mindre information om individen bakom orden än en direkt eller videoinspelad presentation, är det möjligt att det utskrivna vittnesmålet ger mer spelrum för abstrakta föreställningar om en persons grupp än den visuella presentationen. I en av projektets studier undersöktes hur vittnets etnicitet påverkade trovärdighetsbedömningar beroende på i vilken form, videofilm eller textutskrift, som vittnesmålet presenterades.

I studien användes sex par svenska och utländska vittnen från den först delfasen där vittnena inom varje par hade samma minnesprestation, dvs. de var matchade med avseende på minne för brottet. Vart och ett av de tolv vittnesmålen presenterades för olika grupper av svenska deltagare. Hälften av deltagarna fick se ett videoinspelat vittnesförhör medan den andra hälften fick läsa en ordagrann utskriften av vittnesmålet. Innan vittnesmålet presenterades fick deltagarna läsa en kort brottsbeskrivning och vittnets namn. För de svenska vittnena uppgavs ett svenskt namn (Carl Robertsson) och för vittnen med invandrarbakgrund uppgavs ett utländskt namn (Carlos Rodriguez). Efter att ha sett eller läst vittnesmålet gjorde deltagarna samma bedömningar som deltagarna i den första studien (hur korrekt, säker, motiverad, och sanningsenlig vittnet var, hans förmåga att förmedla minnet samt vittnesmålets användbarhet). Även i den här undersökningen fick deltagarna fylla i en enkät kring sina attityder till invandrare.

Resultatet visade att vittnesmålets presentationsform hade betydelse för bedömningarna bland de deltagare som hade relativt negativa attityder till invandrare som grupp. När vittnesmålet presenterades i video tenderade deltagarna med negativ attityd till invandrare att bedöma de utländska vittnena mer positivt än de svenska. När vittnesmålen däremot presenterades som textutskrifter visade denna grupp motsatt tendens och var mer negativa i bedömningarna av vittnen med invandrarbakgrund än av svenska vittnen med samma minnesprestation. Den tolkning av resultatet som ligger närmast är att de två presentationsformerna i olika utsträckning gjort deltagarna uppmärksamma på sina eventuella fördomar, och därmed i olika utsträckning lett till en korrigerande av automatiska reaktioner. Även om man spontant reagerar negativt på en person som tillhör en stereotypiserad grupp är det, som vi diskuterat tidigare, ofta så att man undviker att visa detta öppet för att inte framstå som fördomsfull. När ett vittnesmål från en invandrare presenteras i en flera minuter lång videosekvens blir deltagare med

en negativ attityd till gruppen under hela presentationen påminna om vittnets etnicitet och vad som är den socialt önskvärda reaktionen, dvs. att inte vara fördomsfull. När de sedan gör sin bedömning av vittnet kan detta innebära att de överkompenserar för sin initialt negativa reaktion, och invandrare bedöms mer positivt än svenskar. När vittnesmålet från invandrare presenteras i textutskrift är det troligt att deltagarnas stereotyp om invandrare aktiveras när de läser vittnets namn. Eftersom de i den här presentationsformen därefter inte påminns explicit om vittnets etnicitet kan man anta att de inte reflekterar vidare över sina eventuella fördomar. Den aktiverade stereotypen kan därmed påverka tolkningarna utan att deltagarna försöker korrigera sina svar.

Det är inte helt enkelt att från den här studien dra någon entydig slutsats om hur ett vittnesmåls presentationsformat i ett verkligt rättsfall påverkar bedömningar, eftersom det verkar troligt att deltagarnas svar i viss utsträckning påverkats av social önskvärdhet. Om vi antar att det finns en motivation hos rättens aktörer att undvika bedömningar styrda av fördomar även utan närvaron av forskare, antyder dock resultaten att ett sådant undvikande blir svårare när bevisningen i ett fall är skriftlig, eftersom man då inte lika tydligt påminns om sina eventuella fördomar och därför får svårt att medvetet hålla tillbaka dem.

Slutord

Sverige är ett land som präglas starkt av ideal om rättvisa och jämlikhet. Det är för de flesta oacceptabelt att en individ behandlas negativt och sämre än andra på basis av att personen inte tillhör den etniska majoriteten. Den aspekt av samhällslivet där denna princip om lika behandling framstår som allra mest central är i det rättsliga sammanhanget. Trots detta indikerar den forskning som beskrivits i det här kapitlet och i andra rapporter att individer från etniska minoriteter i dagens Sverige riskerar att behandlas hårdare och bemötas mer negativt i en rättslig process än personer med svensk bakgrund. Det här är ett mycket allvarligt brott mot en av demokratins grundprinciper och är därmed ett problem inte bara för de individer som drabbas utan för samhället som helhet.

Diskrimineringen av etniska minoriteter i rättsväsendet beror antagligen i första hand på människors oflekterade föreställningar om olika grupper som utan någon bestämd intention automatiskt

färger och förvränger upplevelser av andra. Att diskriminering sker oavsiktligt eller omedvetet innebär dock inte det inte går att göra något åt problemet eller att människor inte är ansvariga för sina diskriminerande beteenden. För det första skapas och upprätthålls negativa föreställningar om andra grupper av systematiska skillnader i status, av segregering och social distans. Negativa stereotyper är det redskap som försvarar ekonomiska och sociala klyftor mellan majoritets- och minoritetsgrupper, och som ger legitimitet åt de olika villkor grupperna lever under. En beskrivning av de mekanismer i den sociala strukturen som bidrar till stereotypisering ligger utanför psykologins, och därmed detta kapitelns domän. En övergripande strategi för att minska diskriminering är dock att man konsekvent arbetar för att minska ekonomiska och sociala klyftor mellan minoritets- och majoritetsgrupper, och ser till att skapa sammanhang där individer från olika grupper möts på lika villkor, med gemensamma mål som man samarbetar kring. För den enskilda individen handlar det i ett första steg om att förstå att man inte behöver vara rasist i ordets traditionella bemärkelse för att en annan människas grupptillhörighet ska påverka ens tankar och agerande. Tendensen att generalisera och söka bekräftelse på det vi redan tror är universell och gäller alla människor, oavsett värderingar eller ideologi. Nyckelorden är sedan tid, motivation, och uppmärksamhet. Individbaserade bedömningar tar längre tid och är mer krävande än de som bygger på förväntningar utifrån grupptillhörighet, och det betyder att man måste lägga ned mer ansträngning på sina bedömningar. Om man verkligen har motivationen att gå bortom sina förutfattade meningar och försöka se till den unika individ man har framför sig, är man mer uppmärksam på och överväger information om individen mer grundligt, vilket gör att förutfattade meningar om personens grupp får mindre spelrum (Fiske, 2001). Insikten om att invanda föreställningar formar våra upplevelser kan förhoppningsvis också leda till en större ödmjukhet och förståelse för att människors tankar och ser olika på livet och på den värld vi ska försöka samsas om.

Referenser

- Abrams, D. (1985). Focus of attention in minimal intergroup discrimination. *British Journal of Social Psychology*, 24, 65–74.
- Akrami, N., Ekehammar, B., & Araya, T. (2000). Classical and modern racial prejudice: a study on attitudes toward immigrants in Sweden. *European Journal of Social Psychology*, 30, 521–532.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Anderson, J. R. (2005). *Cognitive psychology and its implications*. (6th ed.). New York: Freeman.
- Biernat, M., & Manis, M. (1994). Shifting standards and stereotype-based judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 5–20.
- Bransford, J. D. (1979). *Human cognition: Learning, understanding, and remembering*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Brewer, M. B., & Harasty Feinstein, A. S. (1999). "Dual processes in cognitive representation of persons and social categories". In S. Chaiken, & Y. Trope (Eds.) *Dual process theories in social psychology* (pp. 255–270). New York: Guilford Press.
- Correll, J., Park, B., Judd, C. M., & Wittenbrink, B. (2002). The police officer's dilemma: Using ethnicity to disambiguate potentially threatening individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 1314–1329.
- Devine, P. G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 5–18.
- Diesen, C. (2005). "Processrättsligt perspektiv: Om positiv och negativ särbehandling i straffprocessen". I Diesen, C., Lernestedt, C., Lindholm, T. & Pettersson, T. (Red.). *Likhet inför lagen*. Falun: Natur och Kultur.
- Diesen, C., Lernestedt, C., Lindholm, T. & Pettersson, T. (2005). *Likhet inför lagen*. Falun: Natur och Kultur.
- Duncan, B. L. (1976). Differential social perception and attribution of intergroup violence: Testing the lower limits of stereotyping of blacks. *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, 590–598.
- Fazio, R. H., Jackson, J. R., Dunton, B. C. & Williams, C. J. (1995). Variability in automatic activation as an unobtrusive

- measure of racial attitudes: A bona fide pipeline? *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 1013–1027.
- Fiske, S. T. (1998). "Stereotyping, prejudice, and discrimination". In D. Gilbert, S. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (Vol.1, 4th ed., pp.357–411). Boston: McGraw-Hill.
- Fiske, S. T., Lin, M., Neuberg, S. L. (1999). "The continuum model, ten years later". In S. Chaiken, & Y. Trope (Eds.), *Dual process theories in social psychology* (pp. 231–254). New York: Guilford Press.
- Fiske, S. T. (2002). What we know about bias and intergroup conflict, the problem of the century. *Current Directions in Psychological Science*, 11, 123–128.
- Granér, R. (2004). *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Hamilton, D. L., & Sherman, J. W. (1994). "Stereotypes". I J. R. S. Wyer och T. K. Krull (Red.), *Handbook of social cognition*, (2:a uppl., s 1–68), Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Holmberg, L. (1999). *Inden for lovens rammer – Politiets arbejds-metoder og konkrete skøn*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Kruglanski, A. W., & Freund, T. (1983). The freezing and unfreezing of lay-inferences: Effects on impression primacy, ethnic stereotyping, and numerical anchoring. *Journal of Experimental Social Psychology*, 19, 448–468.
- Lange, A., & Westin, C. (1993). *Den mångtydiga toleransen: Förhållningssätt till invandring och invandrare*. Stockholm: CEIFO, Stockholms Universitet.
- Lange, A. (2000). *Diskriminering, integration och etniska relationer*. Norrköping: Integrationsverket.
- Lindholm, T., Christianson, S. -Å. & Karlsson, I. (1997). Police officers and civilians as witnesses: Intergroup biases and memory performance. *Applied Cognitive Psychology*, 11, 431–444.
- Lindholm, T. & Christianson, S. -Å. (1998). Intergroup biases and eyewitness testimony. *Journal of Social Psychology*, 138, 710–723.
- Lindholm, T. (2005). Group-based biases and validity in eyewitness credibility judgments: Examining effects of witness ethnicity and presentation modality. *Journal of Applied Social Psychology*, 35, 1474–1501.

- Lindholm, T. (pending). *Validity in judgments of high- and low accurate witnesses: Effects of witness ethnicity and testimony presentation mode*.
- Macrae, C. N., & Bodenhausen, G. V. (2000). Social Cognition: Thinking categorically about others. *Annual Review of Psychology*, 51, 93–120.
- Meissner, C. A., & Brigham, J. C. (2001). Thirty years of investigating the own-race bias in memory for faces: A meta-analytic review. *Psychology, Public Policy, and Law*, 7, 3–35.
- Pettigrew, T. F. (1998). "Intergroup contact theory". I J. T. Spence, J. M. Darley, & D. J. Foss (Red.), *Annual review of psychology*, (Vol. 49). Palo Alto, CA: Annual Reviews.
- Pratto, F., & Bargh, J. A. (1991). Stereotyping based on apparently individuating information: Trait and global components of sex stereotypes under attention overload. *Journal of Experimental Social Psychology*, 27, 26–47.
- Smith, D. J., & Gray, J. (1985). *Police and people in London, IV: The police in action*. London: Police Studies Institute.
- SOU 2005:41 *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt integration och strukturell diskriminering*. Stockholm.
- SOU 2005:56. *Det blågula glashuset – Strukturell diskriminering i Sverige*. Stockholm.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). "The social identity theory of intergroup behavior". I S. Worchel & W. Austin (Red.), *The psychology of intergroup relations* (2a uppl., s.7–24). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Wikipedia. (2004). "Amadou Bailo Diallo". Hämtad 5 december 2004 från http://en.wikipedia.org/wiki/Amadou_Bailo_Diallo
- Winkel, F. W., & Koppelaar, L. (1986). Being suspect in cross-cultural interaction: A psychological analysis. *Police Studies: International Review of Police Development*, 9, 125–134.
- Wortley, R. K., & Homel, R. J. (1995). Police prejudice as a function of training and intergroup contact. *Law and Human Behavior*, 19, 305–317.

3 Diskriminering av personer med utländsk bakgrund i rättsväsendet – en kvantitativ analys¹

Johan Kardell

Inledning

Svensk forskning rörande diskriminering inom rättsväsendet har under lång tid varit ett eftersatt område (Pettersson, 2005a, s. 134; SOU 2005:56, s. 379). I USA har området en tradition som sträcker sig tillbaka till förra sekelskiftet (se t.ex. Du Bois, 2005 [1901]). Under 1980- och 1990-talet började amerikanska forskare att öppet debattera huruvida vissa minoritetsgruppers överrepresentation i brottslighet (exempelvis som misstänkta eller fångar) skulle tolkas som diskriminering eller ej (Gabbidon & Taylor Green, 2005, s. 37). Den egenskap som den amerikanska forskningen kretsat kring är "race". Detta begrepp saknar motsvarighet inom den svenska forskningen och handlar i USA vanligtvis om "Blacks" och "Whites"². I Sverige används ofta begrepp som invandrare, etnicitet, utländsk bakgrund eller utländskt ursprung (Se vidare begreppsanvändning i denna studie).

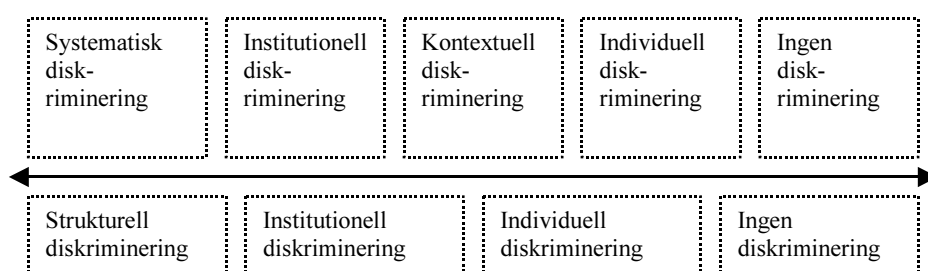
Inledningsvis inom den amerikanska debatten gick det att identifiera två olika perspektiv på diskriminering. Inom det ena tolkades överrepresentationen, av speciellt afroamerikaner, inom rättssystemets alla steg som att diskrimineringen var allestädes närvarande, medan företrädare för det andra perspektivet hävdade att överrepresentationen berodde på skillnader inom brottsligheten de olika grupperna begår. Vidareutvecklingen av dessa synsätt placerade in de två perspektiven på ett kontinuum med fem olika varianter av diskriminering. Den ena ändpunkten i detta kontinuum representerar systematisk diskriminering i alla led inom rättsväsendet. På den motsatta sidan återfinns synen på rättssystemet som fritt från diskriminering. Nästa punkt på kontinuumet efter den syste-

¹ Materialuttaget har finansierats av Brottsförebyggande rådet. I övrigt har arbetet främst finansierats av Riksbankens Jubileumsfond inom ramen för projektet "Etnicitet, brott och boendesegregation".

² För en genomgång av begreppet "race" se exempelvis Kohn, 1996.

matiska diskrimineringen är den institutionaliserade diskrimineringen som tar fasta på att diskrimineringen beror på faktorer som tidigare brottslighet, arbetslöshet osv. Den tredje varianten är kontextuell diskriminering, och förespråkare för denna menar att diskriminering uppstår i vissa kontexter, dvs. inom vissa regioner, vissa brottstyper osv. Den fjärde, och näst sista, punkten på kontinuumet, betraktar diskriminering inom rättsväsendet som resultatet av enskilda aktörers beslut. (Gabbidon & Taylor Green, 2005, s. 37f). För svenska förhållanden brukar istället begreppen strukturell, institutionell och individuell diskriminering användas. Dessa olika typer av diskriminering kan placeras in på kontinuumet som nämnts ovan enligt figur 1.

Figur 3.1 En grafisk framställning över hur de olika begreppen kan tänkas förhålla sig till varandra

Detta kapitel kommer främst att gälla den första delen av kontinuumet vilket är systematisk, institutionaliserad samt kontextuell diskriminering. Utifrån de definitioner som tidigare utarbetats på uppdrag av Integrationsverket (de los Reyes & Wingborg, 2002) skulle detta motsvaras av strukturell och institutionell diskriminering³. Den institutionella diskrimineringen skall förstås som den diskriminering som förekommer inom organisationer, arbetsplatser och myndigheter. Den uppstår inte sällan som resultat av slentrianmässiga handlingar baserade på förutfattade meningar om t.ex. etnisk tillhörighet. Det som ger näring till den institutionella diskrimineringen är en övergripande strukturell diskriminering som genomsyrar samhällets organisering och ideologiproduktion (de los

³ Det bör påpekas att dessa definitioner inte är allena rådande och att andra definitioner kan förekomma, t.ex. Kamali, 2005, 31 ff.

Reyes & Wingborg, 2002, s. 75). Det sammanflätade förhållandet mellan strukturell och institutionell diskriminering medför att en empirisk åtskillnad mellan dessa två former i princip är omöjlig (Kamali, 2005, s. 35). Svårigheten att empiriskt skilja diskrimineringsformerna åt medför att genomgången ovan syftar till att ge en referensram kring studien och därmed en fingervisning om att resultaten i denna studie i bör förstås i ett strukturellt och institutionellt kontext och ej bör tolkas utifrån förklaringar på individnivå.

Syfte och frågeställningar

Syftet med detta kapitel är att undersöka om diskriminering på grund av utländsk bakgrund förekommer inom rättsväsendet. Detta kommer att genomföras med hjälp av statistiska analyser av material från misstankeregistret samt lagföringsregistret.

Studien utgår ifrån följande övergripande frågeställningar;

- Finns det skillnader mellan vad som händer med de brottsmisstankar som riktas mot personer med utländsk bakgrund jämfört med dem som riktas mot de med svensk bakgrund?
- Finns det skillnader i val av påföljder mellan de personer som har utländsk bakgrund jämfört med de personer som har svensk bakgrund?
- Om det finns skillnader i resultatet av brottsmisstankarna och i valet av påföljder i vilken utsträckning kan detta tolkas som diskriminering?

Begreppsanvändning i denna studie

Målet med denna studie är inte att slå fast vad begrepp som etnicitet eller invandrare "är". Undersökningens utgångspunkt i denna fråga kan istället hänföras till det socialkonstruktivistiska perspektivet. Det vill säga att det som "finns" och det som definieras som "verkligt", i något avseende är diskursivt konstruerat. Forskningens innebörd blir då inte att, primärt, fokusera på att en gång för alla fastslå vad etnicitet och nation "är", utan snarare fokusera på hur dessa etniciteter skapas, institutionaliseras och förändras över tid och rum, samt med vilka konsekvenser (Dahlstedt, 2005, s. 86).

Terminologin som används i denna studie för att beskriva olika individers geografiska ursprung⁴ utgår ifrån en uppdelning på individer med svensk bakgrund respektive individer med utländsk bakgrund. Med svensk bakgrund menas här personer som är födda i Sverige med två föräldrar som också är födda i Sverige. Med utländsk bakgrund avses följaktligen de individer som själva är födda i utlandet och/eller har minst en förälder som är född i utlandet. Individer med utländsk bakgrund delas sedan in i två grupper beroende på om de själva är födda i Sverige, eller om de är födda utomlands. En individ kan därmed kategoriseras som en person med utländsk bakgrund, och ändå vara född i Sverige. Dessa individer har då en eller bägge föräldrarna födda i utlandet. Detta skiljer sig till viss del från den av statistiska centralbyrån (SCB) rekommenderade begreppsanvändningen. SCB rekommenderar att personer som är inrikes födda med en förälder född i Sverige och en utrikes född förälder räknas som personer med svensk bakgrund (SCB, 2002, s. 10f). Skillnaden är att denna studie använder en snävare definition av personer med svensk bakgrund, och på motsvarande sätt en vidare dito av personer med utländsk bakgrund genom att räkna svenskfödda individer med en utrikes född förälder till gruppen med utländsk bakgrund. På detta sätt kommer de båda grupper som ibland benämns ”första” och ”andra generationens” invandrare att räknas som individer med utländsk bakgrund.

Tanken med denna snäva kategorisering av ”svensk bakgrund” är att försöka fånga upp det som i forskningsresultat inom andra discipliner har diskuterats i termer av en etniskt hierarkisk skala som positionerar icke-européer, företrädesvis från muslimska länder längst ner i den skalan, medan Nordeuropéer placeras högst upp. Denna skala medför att olika grupper av invandrade personer drabbas olika av diskriminering (de los Reyes, Molina & Mulinari, 2003, s. 295). Mattsson beskriver detta i termer av ”utseendegemenskap”;

När det gäller hur dominerande diskurser och idéer kring svenskhet ser ut och vilka faktorer som påverkar hur människor klassificeras som svenska eller icke-svenska vill jag här lyfta fram några grundläggande dimensioner /.../ I dessa fem principer finns sammanblandade dimensioner av ’det svenska’ som en politisk enhet och statsbildning med medborgarskap som grundläggande princip koppla till ett avgränsat territorium. Men de bär också på mer underliggande myter om

⁴ Ursprung skall i denna text förstås som just geografiskt ursprung, dvs. det land/område som individen själv, och/eller föräldrarna är födda i. När begreppet ”ursprung” förekommer i detta kapitel skall det förstås på samma sätt som begreppet ”bakgrund”.

svenskheter som en kulturell och språklig gemenskap och en "blodsbands-" och "utseendegemenskap". (Mattsson, 2005, s.149f)

De geografiska ursprungsområden som används uppdelade på svenskfödda och utlandsfödda personer är; Sverige, Norden, OECD/Europa, Central- och Östeuropa, Afrika, söder om Sahara, Latinamerika och Karibien, Asien/Stilla havsområdet samt Mellanöstern, Nordafrika inkl Turkiet. I vissa analyser läggs dessa geografiska områden, fortfarande uppdelade på svenskfödda och utlandsfödda personer, ihop till endast Sverige, Europa/OECD samt individer med utomeuropeisk bakgrund.

Bakgrund

En förutsättning för att kunna studera diskriminering med kvantitativa metoder är att det finns någon form av selektion som producerar någon form av skillnader mellan "svenskar" och "icke-svenskar". Vem som är "icke-svensk" kan skifta från undersökning till undersökning, och principerna för kategoriseringen kan bygga på födelseland och/eller medborgarskap i olika kombinationer. Hur man benämner gruppen "icke-svenskar" varierar också mellan olika undersökningar. Det följande är bara en kort översikt över svensk forskning, och läsare som är intresserade av denna fråga uppmanas själva att ta del av de refererade undersökningarna för att sätta sig in i de olika definitioner som används.

I Sverige finns det inom kriminalstatistiken en överrepresentation av "invandrare". Överrepresentationen vi finner vad det gäller "invandrades" brottslighet skiftar i storlek mellan olika brottstyper, men även mellan olika "invandrargrupper" (Ahlberg & Lööv, 2002, s. 12). Tidigare svensk forskning om "invandrade" personers brottslighet har visat att de är överrepresenterade i lagföringsstatistiken i förhållande till infödda svenskar. Överrepresentationen, i förhållande till andel i befolkningen, ligger i storleksordningen strax under det dubbla och verkar ha legat relativt stabilt på den nivån sedan början av 1970-talet. Detta trots att invandringen under denna tid har skiftat karaktär, både vad gäller ursprungsländer och syftet med immigrationen (von Hofer, Sarnecki & Tham, 1997, s. 75). När det gällde skäligen misstänkta personer i misstankeregistret år 1994 så var överrepresentationen för utländska medborgare kring 3 gånger högre än väntat, utifrån deras andel i

befolkningen (Martens, 1997, s. 205ff). von Hofer, Sarnecki & Tham, konstaterar att "invandrarnas överrepresentation i brott är marginell vad gäller självdeklarerad brottslighet, mindre än den dubbla enligt lagföringsstatistiken och trefaldig för de allvarligaste våldsbrotten." (1996, s. 83). I Sverige uppvisar andra generationens invandrare en lägre överrepresentation än första generationen (von Hofer, Sarnecki & Tham, 1996, s. 80f; Ahlberg, 1996, s. 87ff; Martens, 1997, s. 240; Nilsson, 2001, s. 137; Pettersson, 2001, s. 183). Detta skiljer sig från vad som kan förväntas utifrån internationella forskningsresultat där andra generationens invandrare oftare uppvisar en kraftigare överrepresentation i registrerad brottslighet än första generationen (Se exempelvis Tonry, 1997, s. 23f).

Jag avser inte i denna studie att diskutera överrepresentationen vidare än att konstatera att den är belagd i tidigare forskning (Se Sarneckis avslutnings kapitel i denna volym). I övrigt kan nämnas att Brottsförebyggande rådet i skrivande stund arbetar med ett projekt som tar sig an hur "invandrarnas" överrepresentationen i brottslighet ser ut och eventuellt har förändrats under senare tid. Även om överrepresentationen är ett viktigt kriterium för att kunna diskutera i termer av diskriminering utifrån en kvantitativ studie, är det inte självklart att överrepresentationen är ett resultat av diskriminering. Blumstein menar att det är få personer som skulle argumentera för att den överrepresentation som återfinns när man undersöker antalet män i fängelse, beror på att rättsväsendet diskriminerar män, eller ger kvinnor en positiv särbehandling (Blumstein, 2005 [1982], s. 40). Det är därför viktigt att inse att frågan om diskriminering inom rättsväsendet är en mycket komplex fråga, och varken kommer att kunna beläggas eller förkastas med stöd av detta kapitel. Målsättningen är snarare att den relativt grova kvantitativa analys som görs skall kunna vara till stöd för fortsatt forskning inom området.

Metod och tillvägagångssätt

Blumstein skriver att i idealfallet skulle en undersökning designad för att bekräfta, eller förkasta, tanken om förekomsten av diskriminering inom rättsväsendet bygga på en matchning av fall som är identiska för allt utom "ras"⁵. Men eftersom detta inte är möjligt att matcha på det sättet måste vi använda oss av andra tillvägagångssätt

⁵ I original amerikanska begreppet "race".

(Blumstein, 2005 [1982], s. 41). Alla metoder har sina olika styrkor och svagheter och det är svårt att finna någon enighet om vilket material som är mest lämpat för att undersöka förekomsten av diskriminering inom rättsväsendet (DeLisi & Regoli, 2005 [1999], s. 88). I detta kapitel har jag valt att ge ett kvantitativt perspektiv på diskriminering inom rättsväsendet. Detta för att det sedan tidigare saknas i Sverige och att det därmed bör vara en viktig utgångspunkt för vidare kunskapssökande om fenomenet diskriminering.

Inledningsvis kommer materialet att beskrivas och analyseras med hjälp av frekvens- och korstabeller. Syftet med detta är att ge en översikt över materialet, samt att ge en inledning till vidare analyser som genomförs med hjälp av binär logistisk regression⁶.

I den binära logistiska regressionen undersöks de oberoende variablernas inverkan på den beroende variabeln⁷. Tillvägagångssättet är lämpligt att använda då den variabel man är intresserad av att studera är tudelad och endast kan anta ett av två möjliga värden (Fritzell & Lundberg, 1994, s. 270). I dessa analyser kan till exempel brottsmisstanken läggas ner, eller resultera i åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller åtal. Antingen beslutas det om nedläggning eller så beslutas det om något av de tre alternativen. Ett annat exempel på en lämplig beroende variabel är om tingsrätten dömer en person till fängelse som han/hon är åtalad för. Antingen gör domstolen det, eller inte.

En av fördelarna med den logistiska regressionsanalysen är att det är möjligt att ta hänsyn till och studera ett antal olika oberoende variablers inverkan på den beroende variabeln samt redovisa det överskådligt i en tabell. Resultaten av analysen presenteras i oddskvoter, som är ett värde på en populations avvikelse från en på given referenspopulation. Till exempel har jag valt att vid studier av skillnader mellan kvinnor och män låta kvinnorna vara referenspopulation. Detta innebär att deras oddskvot redovisas som 1,0. Om männen oftare döms till fängelse än kvinnor ger detta en oddskvot som är högre än 1,0. Detta beskrivs som att männen har en överrisk att dömas till fängelse jämfört med kvinnor. Skulle männen ha valts som referenspopulation, skulle deras oddskvot ha satts till 1,0. Vidare skulle kvinnorna ha dömts till fängelse mer sällan än männen, och därmed fått en oddskvot som varit lägre än 1,0. (Fritzell & Lundberg, 1994, s. 270ff; Walsh, 1990, s. 322).

⁶ Analyserna har genomförts i SPSS med funktionen "simple".

⁷ Variablerna presenteras kortfattat i bilaga 1.

En överrisk på 2,0 innebär att jämförelsepopulationen har dubbelt så stor risk att "råka ut" för det som undersöks än vad referenspopulationen har. På motsvarande sätt innebär en underrisk på 0,5, halva risken för jämförelsepopulationen jämfört med referenspopulationen (Fritzell & Lundberg, 1994, s. 271).

Metodproblem

Brott är en kategorisering som innefattar en mängd olika handlingar. Det kan därför uppfattas som problematiskt att undersöka diskriminering med utgångspunkt i den totala brottsligheten. I kapitlet kommer vissa analyser göras för enskilda brottstyper. Denna indelning är fortfarande en relativt grov klassificering där exempelvis brott mot liv och hälsa som återfinns i tredje kapitlet i brottsbalken utgör en kategori som innefattar allt från misshandel till mord. Denna indelning fortfarande täcker fortfarande in en mängd handlingar och det finns en risk att den eventuella skillnad som uppstår beror på variationer i brottslighet inom de olika brottstyperna.

For example, just as blacks are disproportionately represented in most serious offense types, it *may* be that they are also disproportionately represented among the most serious versions *within* each of the offense types (e.g., in the *stranger-to-stranger* homicides, in the *armed* robberies etc.). Further exploration is needed on these issues of intra-crime-type distribution of seriousness. (Blumstein, 2005 [1982], s. 44)

Anledningen till att dessa relativt grova indelningar ändå används är att detta var det enklaste sättet att skapa jämförbara kategorier utifrån variablerna i misstankeregistret som bygger på brottskoder, och lagföringsregistret som bygger på lagrum. Vidare hade varken arbetstiden eller utrymmet i detta kapitel räckt till för att göra djupare analyser av de olika brottstyperna.

Materialet

Materialet kommer ursprungligen från misstankeregistret och lagföringsregistret. På grund av registrens uppbyggnad är det inte möjligt att följa en individ från det att de upprättas som skäligen misstänkta i misstankeregistret till en eventuell fällande dom i lagföringsregistret. Därför kommer kapitlet att behandla misstankere-

gistret samt lagföringsregistret var för sig. Uttaget från misstankeregistret består av alla brott med minst en skäligen misstänkt under år 2003 i hela riket.⁸ På motsvarande sätt består populationen från lagföringsregistret av alla lagföringar av tingsrätten under 2003 i hela Sverige. De två uttagen innehåller inte samma individer om en person är skäligen misstänkt för ett brott under senare delen av 2002 är det troligt att en eventuell lagföring inte kommer till stånd förrän 2003. Detta gör att individen saknas i uttaget från misstankeregistret, men återfinns i uttaget från lagföringsregistret i denna studie. På samma sätt kommer en del av de personer som ingår i uttaget från misstankeregistret inte att lagföras under 2003 och saknas därför i uttaget från lagföringsregistret. De personer som har frikänts av tingsrätten ingår inte i materialet. Detta då lagföringsregistret inte innehåller uppgifter om de individer som åtalats för brott och sedan frikänts.

Uppgifterna från de bägge registren har sedan genom SCB:s försorg kompletterats med uppgifter från databasen LOUISE. LOUISE är en longitudinell databas som har uppgifter kring utbildning, inkomst och sysselsättning. Det är från denna databas som uppgifter om de skäligen misstänkta individernas respektive de lagförda individernas födelseland samt deras föräldrars födelseland har hämtats. Utöver detta har de bägge datauttagen kompletterats med uppgifter om kön, ålder, inkomst, arbetslöshet, förvärvsarbete, socialbidrag samt utbildningsnivå (SCB 2005:1).

Bortfall i misstankeregistret

Inledningsvis bestod uttaget från misstankeregistret av 394 159 brottsmisstankar. Vid cirka 13 procent (51 650 stycken) av dessa brottsmisstankar återfanns inte individen i uttaget från SCB. De troligaste orsakerna till detta bortfall är att individerna inte ingår i LOUISE eftersom de inte hade fyllt 16 år den 31 december 2003 eller att de inte var folkbokförda i Sverige 2003⁹. Ytterligare en orsak kan bero på att personnumret är inkomplett eller felaktigt och därför inte kan återfinnas. Vidare förekommer vissa identiska

⁸ Om en person misstänkts för flera brott under samma tid, dvs. brottstid på polisanmälan, och de är antecknade på samma diarienummer och de avslutas med samma beslutskod räknas de bara en gång. Alternativet skulle vara att räkna till exempel den olovliga körning som finns registrerad som 184 brott och som avslutas med åtal, 184 gånger. Det är 12 873 brottsmisstankar som har ett brottsantal som är högre än 1.

⁹ Eftersom de inte finns i SCB uttaget och jag inte har tillgång till personnumren kan jag bara återge de orsaker som jag fått besked om från personal på SCB.

brottsmisstankar flera gånger (13 218 gånger) men kommer bara att räknas en gång. Ytterligare en bortfallsorsak är att det för vissa personer saknas information för att kunna göra indelningen om svensk eller utländsk bakgrund. Det handlar om att födelse-land för den skäligen misstänkta personen och/eller dennes föräldrar saknas. I vissa kombinationer skapar det bortfall i 12 041 stycken brottsmisstankar. Totalt kvarstår då 317 250 brottsmisstankar av de 394 159 ursprungliga.

Bortfall i lagföringsregistret

Uttaget från lagföringsregistret består från början av 67 846 domslut. Åtta procent av dessa lagföringar (5 443 stycken) saknar en individ som går att återfinna i LOUISE. I lagföringsregistret finns det en variabel som anger åldern och utifrån denna kan man utläsa att det är något fler som var 15 år vid lagföringen bland dem som inte återfinns i LOUISE (6,2 procent mot 1,2 procent).¹⁰ Det är också betydligt vanligare att individer som inte finns i LOUISE döms till utvisning än de som återfinns där, 15 procent (834 personer) mot 0,1 procent (56 personer). Dessa två fynd går i linje med att personer som räknas som bortfall i misstankeregistret på grund av att de inte finns med i LOUISE troligen är yngre och i högre grad inte är folkbokförda i Sverige.

Av de återstående 62 403 domsluten fattas information i 2 524 fall för att göra en indelning rörande utländsk bakgrund eller ej av samma skäl som redovisades för misstankeregistret. De återstående domsluten är i 51 380 fall från tingsrätterna och övriga från hovrätterna samt högsta domstolen. Domsluten från överinstanserna kommer inte att ingå i detta kapitel då det är en mer komplicerad och tidskrävande process att utläsa innehållet i dessa domslut.

Alla lagföringar i form av beslutade åtalsunderlåtelse, samt troligtvis en del lagföringar i form av beslutade strafförelägganden saknades i uttaget från Brottsförebyggande rådet av oklar anledning. På grund av detta kommer endast domsluten att användas. Uppgifter om åtalsunderlåtelse och strafförelägganden hämtas istället från misstankeregistret, trots att dessa två åtgärder räknas som lagföringar. Skillnaden mellan uppgifterna i de bägge registren

¹⁰ Individerna kan vara 15 vid lagföringen och ändå ingå i LOUISE om de lagförs innan de fyller 16 år i och med att kriteriet för att vara med i LOUISE är fyllt 16 år den 31 december 2003.

är att de åtalsunderlåtelse och strafförelägganden som finns i misstankeregistret fortfarande kan återkalls medan de som finns i lagföringsregistret är fastställda. Detta torde medföra endast en mindre skillnad och är i detta läge inget som kan åtgärdas.

Resultat

Inledningsvis presenteras hur många brottsmisstankar som återfinns i misstankeregistret år 2003 med skäligen misstänkta, där det beslutas om åtalsunderlåtelse/strafförelägganden eller åtalas efter utländsk bakgrund. Utöver detta redovisas domar i tingsrätterna på samma sätt. Syftet med det är att ge en bild av hur populationen fördelas på de olika nivåerna i rättsväsendet.

Tabell 3.1 Andel skäligen misstänkta, åtalsunderlåtelse/strafförelägganden, åtal samt fällande dom i tingsrätten från misstankeregistret 2003 samt lagföringsregistret 2003 från de olika ursprungsområdena. Procent

Ursprungsområden		Skäligen misstänkta	Åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande	Åtal	Dom i tingsrätt
Sverige	Sv. född	57	59	59	58
	-	-	-	-	-
Norden	Sv. född	9	9	10	8
	Utl. född	5	7	5	5
OECD/Europa	Sv. född	2	2	2	2
	Utl. född	1	1	1	1
Central- och Östeuropa	Sv. född	2	2	3	2
	Utl. född	6	6	5	7
Afrika, söder om Sahara	Sv. född	< 0,5	< 0,5	< 0,5	< 0,5
Latinamerika och Karibien	Sv. född	< 0,5	< 0,5	< 0,5	< 0,5
	Utl. född	2	2	2	2
Asien/Stilla havsområdet	Sv. född	< 0,5	< 0,5	< 0,5	< 0,5
	Utl. född	2	2	1	1
Mellanöstern, Nordafrika inkl Turkiet	Sv. född	2	1	2	2
	Utl. född	8	6	6	8
Σ ¹¹		100	100	100	100
N		317 250	57 555	134 824	51 380

¹¹ Den summerade procenten i tabellerna summerar inte alltid till 100 % på grund av matematiska avrundningsregler. Dock anges den alltid till 100 %.

Av tabell 1 kan vi först och främst utläsa att på alla de redovisade nivåerna i rättssystemet utgör personer med svensk bakgrund en majoritet. I övrigt uppvisar siffrorna i tabellen en stabilitet mellan brottsmisstanken och resultatet av den samma i form av åtalsunderlåtelse/ strafföreläggande, åtal eller fällande domslut.

I tabell 2 redovisas hur påföljderna fördelar sig bland individerna från de olika ursprungsområdena. I denna tabell, och även i senare analyser, kommer gruppen som har dömts till fängelse över ett år att särredovisas. Detta för att fängelse över ett år kan tänkas indikera en grövre brottslighet. Zila skriver att det föreligger en presumption om fängelse om brottet vid straffvärdesbedömningen anses kunna förväntas medföra ett års fängelse. Det vill säga att fängelse i de fallen bör utdömas oavsett art av brottslighet och oavsett den tilltalades tidigare brottslighet, samt att det krävs starka skäl till att döma till skyddstillsyn eller villkorlig dom (Zila, 1998, s. 52).

Kategorin "Övrigt" i tabell 2 innehåller till största delen överlämnande till vård i olika former, som till exempel vård inom socialtjänsten¹², sluten ungdomsvård, missbruksvård samt rättspsykiatrisk vård¹³. Denna kategori kommer inte att studeras mer ingående i detta kapitel, men kan vara ett intressant område för vidare forskning.

¹² Detta är den största kategorin som gäller 80% (2364 stycken) av påföljderna inom övrigt kategorin.

¹³ Denna kategori rör 355 domslut och frågan om rättspsykiatrisk vård kommer att lämnas därhän i detta kapitel. Detta trots att tidigare forskning har visat att påföljden kan vara intressant. Skälet är att vid de analyser som genomförts för olika brottstyper och ursprungsområden blir det för få fall för att kunna dra några slutsatser ifrån.

Tabell 3.2 Andel påföljder där det beslutats om böter, villkorliga domar/skyddstillsyn, fängelse, fängelse över ett år samt övriga påföljder från de olika ursprungsområdena. Lagföringsregistret 2003. Procent.

Ursprungsområden		Böter	Villkorlig/ Skyddstillsyn	Fängelse		Övrigt
					Fängelse över 1 år	
Sverige	Sv. född	58	61	58	50	50
	-	-	-	-	-	-
Norden	Sv. född	7	9	10	9	9
	Utl. född	4	4	7	5	1
OECD/Europa	Sv. född	2	2	2	3	2
	Utl. född	2	1	1	2	1
Central- och Östeuropa	Sv. född	2	2	3	3	3
	Utl. född	7	6	6	8	7
Afrika, söder om Sahara	Sv. född	< 0,5	< 0,5	< 0,5	< 0,5	1
	Utl. född	2	2	2	4	4
Latinamerika och Karibien	Sv. född	< 0,5	1	< 0,5	< 0,5	2
	Utl. född	2	3	2	3	2
Asien/Stilla havsområdet	Sv. född	< 0,5	< 0,5	< 0,5	< 0,5	1
	Utl. född	1	1	1	2	2
Mellanöstern, Nordafrika inkl Turkiet	Sv. född	2	1	1	2	5
	Utl. född	9	7	6	10	9
Σ		100	100	100	100	100
N		19 669	15 453	13 318	2 530	2 940

Likt tabell 1 så utgör gruppen med svensk bakgrund i tabell 2 alltid en majoritet oavsett påföljdsval. I övrigt uppvisar de flesta grupper relativt stabila nivåer, men en förändring i nivåerna hos vissa grupper mellan populationerna fängelsedömda och fängelsedömda över ett år i tabell 2. Grupperna bestående av personer från Sverige samt Norden minskar sina andelar av populationen fängelsedömda mer än ett år, jämfört med fängelsedömda totalt. I princip alla grupper av utlandsfödda personer födda utanför Norden ökar sina andelar. Detta kommer jag att återkomma till senare.

Misstankeregistret

En översikt av de skäligen misstänkta år 2003 visar att det totalt är 115 866 individer som finns registrerade för 317 250 olika brottsmisstankar. Utifrån brottskoderna i misstankeregistret har brotten

delats in i följande brottstyper;¹⁴ Brott mot liv och hälsa (BrB kap 3), Brott mot frihet och frid (BrB kap 4), Sexualbrott (BrB kap 6), Tillgreppsbrott, exklusive rån (BrB kap 8), Bedrägeri och annan oredighet (BrB kap 9), Skadegörelsebrott (BrB kap 12), Brott mot allmän ordning (BrB kap 16), Trafikbrott, Narkotikabrott, Rån samt Övriga brott. Det vanligaste brottet att misstänkas för är tillgreppsbrott vilket gäller ungefär en femtedel av brottsmisstankarna, och det näst vanligaste brottet som personerna är misstänkta för är trafikbrott. I princip så är tillgreppsbrott det vanligaste brottet som individerna är misstänkta för även när de delas upp på de olika ursprungsområdena. I övrigt är det svårt att se några specifika mönster för de olika grupperna. En försiktig tolkning av tabell 3 (se bilaga 2) skulle vara att personer med ett utomeuropeisk bakgrund i högre utsträckning misstänks för brott mot liv och hälsa samt narkotikabrott, än övriga grupper.

Den egentliga frågan är vad som händer med brottsmisstankarna när de väl registrerats. Det blir intressantare att följa varje enskild brottsmisstanke och redovisa detta eftersom de enskilda individerna kan misstänkas för fler brott under samma år, och dessa brottsmisstankar kan resultera i olika åtgärder från nedläggning till åtal. Därför blir resultatredovisningen från analysen av misstankeregistret centrerat kring vad som händer med de olika brottsmisstankarna. I tabell 4 nedan visas vad som händer med dem som 2003 var skäligen misstänkta för brott i Sverige uppdelat på olika geografiska ursprungsområden.

¹⁴ De brottstyper som redovisas i detta kapitel får ses som tämligen grova mått på olika typer av brottslighet.

Tabell 3.4 Resultatet av brottsmisstankarna uppdelat på ingen fortsättning, åtalsunderlåtelse/strafföreläggande eller åtal, inom de olika ursprungsområdena. Misstankeregistret 2003. (N = 317 250). Procent.

		Ingen fortsättning	Åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande	Åtal	Σ	N
Sverige	Sv. född	37	19	44	100	181 300
	-	-	-	-	-	-
Norden	Sv. född	36	17	47	100	28 627
	Utl. född	35	24	41	100	17 229
OECD/Europa	Sv. född	38	19	43	100	6 835
	Utl. född	45	17	38	100	4 669
Central- och Östeuropa	Sv. född	37	17	46	100	7 752
	Utl. född	42	17	41	100	19 177
Afrika, söder om Sahara	Sv. född	40	16	44	100	729
	Utl. född	50	14	36	100	7 030
Latinamerika och Karibien	Sv. född	37	18	45	100	1 603
	Utl. född	41	19	40	100	6 986
Asien/Stilla havsområdet	Sv. född	42	20	38	100	661
	Utl. född	47	18	34	100	4 775
Mellanöstern, Nordafrika inkl Turkiet	Sv. född	43	15	41	100	5 161
	Utl. född	52	14	34	100	24 686
Totalt	Sv. född	37	18	44	100	(232)
	Utl. född	42	18	37	100	(698)
						(84 552)
N		127 481	57 555	134 824	317 250	

Tabellen visar att utlandsfödda personer från alla områden, Norden undantaget, oftare är skäligen misstänkta för ett brott som senare läggs ned. Detta är fallet med hälften, eller mer, av brottsmisstankarna som riktas mot personer födda i Afrika söder om Sahara samt Mellanöstern, Nordafrika och Turkiet. Medan svenskfödda individer oftare, jämfört med utlandsfödda, åtalas för brott när de är skäligen misstänkta.

Detta att utlandsfödda personer åtalas mindre ofta skulle kunna tolkas som positiv särbehandling. Men i ljuset av tidigare forskning är det troligtvis rimligare att se detta som en effekt av diskriminering. Detta eftersom tidigare forskning har visat att polisen exempelvis tycks ingripa hårdare, och på lösare grunder mot utomeuropéer i när det gäller eget bruk av narkotika (Pettersson, 2005b, s. 29f). I en avhandling om patrullerande polisens yrkeskultur skriver Granér att: "När poliser uppmärksammade presumtiva kriminella och ordningsstörare var det resurssvaga grupper i samhället såsom

lågstatusinvandrare och de slitna och avvikande som drog till sig polisens uppmärksamhet.” (Granér, 2004, s. 178f). Utifrån förhållandena i Danmark menar Holmberg att det proaktiva polisarbetet bygger på de enskilda polisernas förmåga att identifiera vad de anser är misstänkta personer. Dessa misstankar utgår ofta ifrån polisiära stereotyper om den ”typiska” kriminella personen. (Holmberg, 2000, s. 192f).¹⁵ Resultat från danska studier visar att personer med utländsk bakgrund misstänks och anhålls i högre grad än personer med dansk bakgrund, utan att detta senare leder till en fällande dom. Fler av individerna med utländsk bakgrund anhålls/häktas i förbindelse med misstanke om brott (Holmberg & Kyvsgaard, 2003, s.135). Även resultat ifrån Storbritannien visade att åklagarna i högre grad beslöt att inte väcka åtal mot ”svarta” än mot ”vita”, vilket tolkades som att polisen behandlade de ”svarta” hårdare än de ”vita”. Dock var det bara i cirka 40 procent av fallen som åklagaren visste om den åtalade var ”svart” eller ”vit” (SOU 2005:56, s. 403). Huruvida de misstänkts eventuella utländska bakgrund är känd av åklagarna i Sverige, eller i vilken utsträckning detta kan tänkas vara fallet, måste vara osagt. Det finns inget sätt att utifrån detta material uttala sig om detta. Men det finns de som framhållit att sambandet mellan namn och utländsk bakgrund har ett tydligare samband i Sverige än i Storbritannien. Vilket innebär att risken för diskriminering inte bara är kopplad till att åklagaren känner till den misstänkts utseende, utan även kan till att åklagaren känner till namnet (SOU 2005:56, s. 403).

Utifrån tidigare forskning verkar det rimligt att tolka tabell 4 som diskriminering i och med att de utlandsfödda personerna oftare antecknas som skäligen misstänkta inom ramen för förundersökningarna, men att dessa förundersökningar inte leder vidare till åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller åtal.

Regressionsanalys av skäligen misstänkta för brott

För att gå vidare med resultatet i tabell 4 genomförs en logistisk regressionsanalys. Syftet är att undersöka riskerna mellan individer med svensk bakgrund (referenskategori) och individer med olika

¹⁵ Vad det gäller svenska förhållanden och förekomsten av stereotyper i det praktiska polisarbetet se exempelvis Ekman om uppdelningen mellan ”busar” och ”svennar” (Ekman, 1999, s. 182).

utländsk bakgrund. Utöver detta används också kön och ålder i analysen.

Tabell 3.5 Logistisk regressionsanalys av om brottsmisstanken resulterar i åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller åtal Misstankeregistret 2003. (N = 317 250). (Referenskategoriernas oddskvot i fetstil).

Kön		
Kvinna		1,0
Man		1,2*
Ålder		
Under 21 år		1,0
Över 21 år		0,9*
Bakgrund		
Sverige	Sv. född	1,0
	-	-
Norden	Sv. född	1,1*
	Utl. född	1,1*
OECD/Europa	Sv. född	1,0
	Utl. född	0,7*
Central- och Östeuropa	Sv. född	1,0
	Utl. född	0,7*
Afrika, söder om Sahara	Sv. född	0,9
	Utl. född	0,6*
Latinamerika och Karibien	Sv. född	0,9
	Utl. född	0,9*
Asien och Stilla havsområdet	Sv. född	0,8*
	Utl. född	0,7*
Mellanöstern, Nordafrika och Turkiet	Sv. född	0,8*
	Utl. född	0,5*

* $p < 0,05$

Resultaten från regressionsanalysen stödjer bilden som framträder i tabell 4 att utlandsfödda personer, Norden undantaget, har underrisker jämfört med personer med svensk bakgrund. Underrisken att få åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller att åtalas är större för de utlandsfödda än för de svenskfödda individerna från samma ursprungsområde.

Skillnaden mellan de två tabellerna är att tabell 5 tar med kön och ålder. Resultaten skall tolkas som att individer från Mellanöstern, Nordafrika och Turkiet har en underrisk på 0,5 jämfört med individer med svensk bakgrund, om kön och ålder hålls konstanta. Konstanthållning innebär att oddskvoterna för utländsk bakgrund gäller givet att övriga variabler, i detta fall kön och ålder, är lika.

En logistisk regressionsanalys som även tar hänsyn till variabler som kan sägas utgöra någon sorts indikation på social position, som utbildningsnivå, förekomst av socialbidrag samt inkomstnivå, visar i princip samma resultat. De tre ursprungsområden som används i den analysen är Sverige, Europa/OECD samt områden utanför Europa. Det visar sig att män har en överrisk att få åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller åtalas jämfört med kvinnor, individer med låga inkomster jämfört med de med höga, personer med låg utbildning jämfört med personer med högre utbildning samt personer som ingått i en familj som uppburit socialbidrag under året jämfört med dem som inte har ingått i en familj som uppburit socialbidrag. Utlandsfödda personer med utomeuropeisk bakgrund har en underrisk att få åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller åtalas jämfört med personer med svensk bakgrund. Men även utlandsfödda personer med ett europeisk bakgrund har en underrisk jämfört med gruppen med svensk bakgrund, även om det inte är en lika stor underrisk som hos de utlandsfödda med utomeuropeisk bakgrund (Se tabell 6 i bilaga 3).

Olika brottstyper

Grovt sett kan man tala om två olika kategorier av brott; offerbrott (anmälningsbrott), samt spanings-/ingripandebrott. Brott mot Brottsbalken är i allmänhet anmälningsbrott och brott mot specialstraffrätten spanings-/ingripande brott. När det gäller anmälningsbrotten är dessa i regel beroende av det som benämns anmälningsbenägenhet, medan spanings-/ingripandebrott vanligtvis är beroende av myndigheternas prioritering och resursfördelning (BRÅ 1998, s. 21ff; Sarnecki, 2003, s. 60ff). För att illustrera detta kommer två olika brottstyper att lyftas fram mer ingående. De brott som i denna framställning får stå för anmälningsbrotten är brott mot liv och hälsa (3 kap BrB). Dessa brott består till största delen av misshandelsbrott (I detta material gäller under 4 procent av brottsmisstankarna andra våldsbrott än misshandel). Misshandel är ett offerbrott med interaktion, till skillnad mot till exempel stöldbrott där det ej finns någon interaktion mellan offer och gärningspersonen (BRÅ, 2001, s. 12).¹⁶ Trafikbrotten får representera spanings-/ingripandebrotten i denna jämförelse. Vid denna typ av

¹⁶ Brott mot trafikbrottslagen (1951:649), dock ej 1 § 1 st. och 2 §. (BRÅ, 2003)

brott finns det ofta skäligen misstänkt redan när man upprättar anmälan¹⁷. (BRÅ, 2001, s. 12).

I tabell 7 nedan visas samma fördelning som i tabell 4 ovan, men endast för brott mot liv och hälsa (3 kap BrB). Dit räknas exempelvis misshandel, mord, dråp samt vållande till kroppsskada.

Tabell 3.7 Resultatet av brottsmisstankarna uppdelat på ingen fortsättning, åtalsunderlåtelse/strafföreläggande eller åtal, inom de olika ursprungsområdena. Endast brott mot liv och hälsa, kap 3 Brottsbalken. Misstankeregistret 2003. (N = 36 454). Procent.

		Ingen fortsättning	Åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande	Åtal	Σ	N
Sverige	Sv. född	62	3	34	100	19 376
	-	-	-	-	-	-
Norden	Sv. född	62	3	35	100	3 047
	Utl. född	68	4	29	100	1 522
OECD/Europa	Sv. född	61	4	35	100	722
	Utl. född	72	4	25	100	588
Central- och Östeuropa	Sv. född	62	3	35	100	783
	Utl. född	66	3	31	100	2 322
Afrika, söder om Sahara	Sv. född	61	4	35	100	82
	Utl. född	69	2	29	100	1 184
Latinamerika och Karibien	Sv. född	57	4	38	100	207
	Utl. född	64	3	33	100	943
Asien/Stilla havsområdet	Sv. född	59	4	37	100	101
	Utl. född	72	4	25	100	820
Mellanöstern, Nordafrika inkl Turkiet	Sv. född	64	1	35	100	669
	Utl. född	74	2	24	100	4 088
Totalt	Sv. född	62	3	34	100	(24 987)
	Utl. född	70	3	27	100	(11 467)
N		23 576	1 137	11 741		36 454

Den stora skillnaden mellan tabell 4 och 7 är att andelen brottsmisstankar i tabell 7 som inte leder till åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller åtal är mycket hög. Detta stämmer väl överens med synen på dessa brott som anmälningsbrott där rättsväsendet till stor del är tvunget att förlita sig på information från de inblandade samt vittnen.

¹⁷ En annan typ av spanings- och ingripandebrott är narkotikabrott. Vid jämförelser med trafikbrott visar det sig att narkotikabrotten främst har en lite högre andel av misstankar som inte går vidare till åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller åtal. Dock verkar det inte ha någon betydelse för resonemanget i detta kapitel att trafikbrotten valts i stället för narkotikabrotten. Något som också stöds av resultatet i tabell 9.

Tabellen visar att utlandsfödda personer från alla områden oftare är skäligen misstänkta för ett brott som senare läggs ned, jämfört med de svenskfödda personerna från samma områden. Svenskfödda personer med utländsk bakgrund från i princip alla områden, utom Latinamerika och Karibien samt Asien och Stilla havsområdet, har lika hög andel brottsmisstankar som avslutas utan åtgärd som gruppen med svensk bakgrund. Svenskfödda individer åtalas oftare för de brott de är skäligen misstänkta för, jämfört med de utlandsfödda från samma områden, och de svenskfödda personerna åtalas lika ofta eller oftare som de med svensk bakgrund.

I tabell 8 redovisas fördelningen på samma sätt för trafikbrotten, som illustrerar spanings-/ingripandebrotten. Det visar sig att dessa brott har en hög andel brottsmisstankar som leder till åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller åtal, vilket tyder på att polisen har goda kunskaper om den händelse som har inträffat redan i inledningskedet. Detta är ofta fallet med spanings-/ingripandebrott där myndigheter, som till exempelvis polisen, är de som upptäcker brottet.

Tabell 3.8 Resultatet av brottsmisstankarna uppdelat på ingen fortsättning, åtalsunderlåtelse/strafföreläggande eller åtal, inom de olika ursprungsområdena. Endast trafikbrott, trafikbrottslagen (1951:649), ej 1 § 1 st. och 2 §. Misstankeregistret 2003. (N = 57 517). Procent.

		Ingen fortsättning	Åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande	Åtal	Σ	N
Sverige	Sv. född	9	27	64	100	35 089
	-	-	-	-	-	-
Norden	Sv. född	9	23	68	100	5 926
	Utl. född	11	22	67	100	3 937
OECD/Europa	Sv. född	12	25	63	100	1 200
	Utl. född	20	27	53	100	790
Central- och Östeuropa	Sv. född	11	27	62	100	1 308
	Utl. född	13	34	53	100	3 091
Afrika, söder om Sahara	Sv. född	7	37	56	100	57
	Utl. född	16	37	47	100	627
Latinamerika och Karibien	Sv. född	9	24	67	100	144
	Utl. född	10	38	52	100	1 078
Asien/Stilla havsområdet	Sv. född	14	50	36	100	50
	Utl. född	13	41	46	100	536
Mellanöstern, Nordafrika inkl Turkiet	Sv. född	13	30	57	100	662
	Utl. född	17	36	47	100	3 022
Totalt	Sv. född	10	26	64	100	(44 436)
	Utl. född	13	31	55	100	(13 081)
N		6 029	15 742	35 746	57	517

I princip uppvisar även tabell 8 samma resultat som tabell 4 och 7. Utlandsfödda personer från alla områden är oftare skäligen misstänkta för ett brott som senare läggs ned, jämfört med de svenskfödda personerna från samma områden. Det finns tidigare resultat som tyder på att målsägarens bakgrund, som svensk eller utländsk, kan påverka åtalsfrekvensen (se t.ex. Diesen 2005, s. 267f). Detta kan tyvärr inte undersökas vidare med det material detta kapitel bygger på. Dock kan det konstateras att eftersom resultatet blir likartat för både anmälnings- samt spanings-/ingripandebrotten borde den generella bilden inte påverkas på ett avgörande sätt av egenskaper kopplade till målsägaren. Detta då målsägare i form av en fysisk person oftast saknas vid spanings-/ingripandebrott.

Svenskfödda individer åtalas oftare för de brott de är skäligen misstänkta för, jämfört med de utlandsfödda från samma områden, men den stora skillnaden mot de två tidigare tabellerna är att gruppen utlandsfödda från Asien och Stilla havsområdet åtalas i högre utsträckning än de svenskfödda från samma område. Dock är de svenskfödda i denna grupp bara 50 stycken varför det är svårt att dra några slutsatser. Det är endast personer med nordisk bakgrund som kan sägas åtalas i högre utsträckning än personerna med svensk bakgrund.

Trots att det handlar om personer som anses vara skäligen misstänkta för brott så uppstår det stora skillnader i andelen åtal mellan trafikbrotten och brotten mot liv och hälsa. Det finns nämligen ingen allmän regel om när skäligen misstanke uppkommer, utan frågan måste avgöras från fall till fall (Danielsson, 2004, s. 36). Nivån för skäligen misstänkt innebär enligt Justitieombudsmannen att: "det skall föreligga 'konkreta omständigheter som med viss styrka talar för att personen i fråga begått den gärning som misstanken avser'" (Bring, Diesen & Schelin, 1999 s. 115). Tolkningen av detta är att brottsmisstanken troligen är starkare vid trafikbrotten och dessutom troligen stärks av bevis vilket gör att den oftare når styrkan, tillräckliga skäl, som krävs för åtal (Bring, Diesen & Schelin, 1999 s. 106ff). Medan brottsmisstankarna vid brott mot liv och hälsa kanske befinner sig precis i det skede då brottsmisstankens styrka uppnått *skäligen misstänkt* och förundersökningen övergår från spanings- till utredningsskede och därmed mer sällan kommer att nå styrkan *tillräckliga skäl* (Bring, Diesen & Schelin, 1999 s. 114). Men trots skillnaderna i brottsmisstankarnas styrka för de bägge brottstyperna verkar det som om personer med utländsk bakgrund åtalas mer sällan än de med svensk bakgrund.

Regressionsanalys av brottstyper

För att fördjupa den bild som framträtt i tabellerna ovan har ett antal logistiska regressioner genomförts. Dessa presenteras sammanslagna i en tabell där varje kolumn är en av de tidigare presenterade brottstyperna. För att göra tabellerna mer överskådliga, samt för att försöka undvika att grupperna blir för små används ursprungsområdena Sverige, Europa/OECD samt områden utanför Europa. Kategoriseringarna är fortfarande uppdelade på om personerna inom grupperna själva är födda i Sverige, eller om de själva är födda i respektive område.

Tabell 3.9 Logistisk regressionsanalys av om brottsmisstanken resulterar i åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller åtal. Misstankeregistret 2003, uppdelat på brottstyper. (Referenskategoriernas oddskvot i fetstil).

Brottstyp	Liv och hälsa	Frihet och frid	Sexualbrott	Tillgrepp	Bedrägeri	Skadegörelse	Mot allmän verksamhet	Trafikbrott	Narkotika	Rån	Övrigt
N	36 454	38 039	3 885	65 163	17 584	11 767	12 395	57 517	37 593	2 971	3 3882
Kön											
Kvinna	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Man	1,6*	1,6*	1,8	0,9*	1,0	1,4*	1,1*	1,2*	1,4*	1,6*	1,6*
Ålder											
Under 21 år	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Över 21 år	0,6*	0,8*	1,2*	0,9*	0,7*	0,8*	1,0	1,4*	1,6*	0,9*	0,8*
Bakgrund											
Sverige född	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Europa/OECD född	1,0	1,0	0,8	0,9*	1,4*	1,0	1,1*	1,0	0,9	1,1	1,0
Utl. född	0,8*	0,8*	0,9	1,0	1,4*	0,9*	0,9	0,7*	0,8*	0,9	0,9*
Utom-europeisk född	0,8*	1,1	1,6	0,8*	1,0	0,7*	0,8*	0,8	0,7*	0,8	0,8*
Utl. född	0,7*	0,6*	0,8*	0,9*	0,9	0,7*	0,7*	0,6*	0,7*	0,8*	0,8*

* p < 0,05

Vid regressionsanalyser för de elva olika brottstyperna var för sig visar resultatet att det endast är i några undantagsfall som individer med utländsk bakgrund har överrisker för att få åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller att åtalas jämfört med individer med svensk bakgrund. De överrisker som finns gäller individer från ursprungsområdet Europa/OECD misstänkta för bedrägeribrott, oberoende av om de är svensk- eller utlandsfödda som har en överrisk på 1,4 samt svenskfödda personer misstänkta för brott mot allmän verksamhet (BrB 17 kap) med ursprung inom Europa/OECD som har en marginell överrisk (1,1). I övrigt finns det endast underrisker, eller icke-signifikanta skillnader, mellan referenspopulationen och jämförelsepopulationerna utifrån ursprungsområde.

Resultatet från denna logistiska regression tyder på att oavsett brottstyp så medför utländsk bakgrund, och speciellt för utlandsfödda utomeuropéer, underrisker för att få åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller att åtalas jämfört med individer med svensk bakgrund, när kön och ålder hålls konstanta.

Lagföringsregistret

Materialet från lagföringsregistret nedan gäller endast fällande domar i tingsrätterna runt om i Sverige. Individer med ursprung från Sverige, Norden samt Europa/OECD lagförs oftast för trafikbrott (se tabell 10 bilaga 4). Medan individer från övriga områden oftast lagförs för tillgreppsbrott. Detta var också de två vanligaste brotten bland brottsmisstankarna som nämnts tidigare (tabell 3 bilaga 2). I övrigt är det svårt att se några specifika mönster för de olika grupperna.

I de fortsatta redovisningarna är fyra olika kategorier av påföljder redovisade. Dessa är böter, villkorlig dom/skyddstillsyn, fängelse samt övriga påföljder.

Tabell 3.11 Andel böter, villkorliga domar/skyddstillsyn, fängelse samt övriga påföljder inom de olika ursprungsområdena. Lagföringsregistret 2003. (N = 51 380). Procent.

		Böter	Villkorligt/Skydds tillsyn	Fängelse	Övrigt	Σ	N
Sverige	Sv. född	38	31	26	5	100	29 982
	Utl. född	-	-	-	-	-	-
Norden	Sv. född	33	30	30	6	100	4 319
	Utl. född	36	24	39	1	100	2 451
OECD/Europa	Sv. född	39	29	26	6	100	1 112
	Utl. född	43	29	24	3	100	727
Central- och Östeuropa	Sv. född	35	30	27	7	100	1 232
	Utl. född	40	30	24	6	100	3 346
Afrika, söder om Sahara	Sv. född	37	19	21	23	100	141
	Utl. född	41	26	24	9	100	1 151
Latinamerika och Karibien	Sv. född	33	32	17	18	100	276
	Utl. född	37	33	24	6	100	1 179
Asien/Stilla havsområdet	Sv. född	36	33	11	21	100	110
	Utl. född	36	32	21	10	100	691
Mellanöstern, Nordafrika inkl Turkiet	Sv. född	40	24	19	18	100	798
	Utl. född	45	26	22	7	100	3 865
Totalt	Sv. född	38	31	26	6	100	(37 970)
	Utl. född	41	28	26	6	100	(13 410)
N		19 669	13 318	15 453	2 940	51 380	19 669

Tabell 11 visar att den vanligaste påföljden för alla grupper är böter. Generellt är det vanligare att individer som är utlandsfödda får böter än de svenskfödda från samma ursprungsområden. Detta gäller dock inte för personer som har sitt ursprung i Asien eller Stilla havsområdet. Denna grupp innehåller få individer, speciellt svenskfödda, varför det är svårt att dra några slutsatser utifrån dessa siffror. Vad det gäller fängelse är det i denna tabell bara personer med ursprung i länder tillhörande Europa eller OECD, samt svenskfödda individer från Central- och Östeuropa, som döms till fängelse i högre utsträckning än de med svensk bakgrund.

Regressionsanalys av dömda till fängelse

Eftersom uppgifter för de individer som frikänts av tingsrätten inte finns med gäller regressionsanalyserna i detta avsnitt gäller huruvida personerna har blivit dömda till fängelse eller till annan påföljd. Dessa regressionsanalyser kommer att ta hänsyn till kön

och ålder som vid de tidigare, men även för tidigare lagföringar eftersom det kan tänkas påverka valet av påföljd. Den variabeln har inte funnits tillgänglig för de analyser som gällde uppgifterna från misstankeregistret.

Det visar sig att en analys som utgår ifrån de åtta olika geografiska ursprungsområdena (med svensk eller utlandsfödda som underkategorier) inte resulterar i några signifikanta överrisker för vare sig svenskfödda eller utlandsfödda personer att dömas till fängelse istället för annan påföljd jämfört med personer med svensk bakgrund. Undantaget är utlandsfödda individer med nordisk bakgrund (se bilaga 5 tabell 12). Med anledning av detta används i de fortsatta analyserna ursprungsområdena Sverige, Europa/OECD samt områden utanför Europa på samma sätt som i tabell 9.

Tabell 3.13 Logistisk regressionsanalys av om den åtalade personen döms till fängelse. Lagföringsregistret 2003. (N = 51 380).
(Referenskategoriernas oddskvot i fetstil).

Kön		
Kvinna		1,0
Man		2,1*
Ålder		
Under 21 år		1,0
Över 21 år		3,9*
Tidigare lagföring		
Nej		1,0
Ja		3,3*
Bakgrund		
Sverige	Sv. född	1,0
	-	-
OECD/Europa	Sv. född	1,2*
	Utl. född	1,2*
Utomeuropeisk	Sv. född	1,0
	Utl. född	0,9*

* $p < 0,05$

Resultaten från regressionsanalysen ger vid handen att det är endast personer med ursprung från Europa/OECD, oavsett om de är födda i Sverige eller ej, som har överrisker att dömas till fängelse, vid konstanthållning för kön, ålder samt tidigare lagföringar. I övrigt har män överrisker jämfört med kvinnor, personer över 21 år jämfört med de under samt personer med tidigare lagföringar jämfört med dem som lagförs för första gången.

En logistisk regressionsanalys som på samma vis som tabell 6 (bilaga 3) tar hänsyn till variabler som kan sägas utgöra någon sorts indikation på social position, som utbildningsnivå, förekomst av socialbidrag samt inkomstnivå, visar i princip samma resultat. Det vill säga att om analysmodellen tar hänsyn till dessa variabler så påverkas inte riskerna för de olika ursprungsområdena i någon nämnvärd utsträckning. Däremot visar det sig att individer med låga inkomster jämfört med de med höga, personer med låg utbildning jämfört med personer med högre utbildning samt personer som ingått i en familj som uppburit socialbidrag under året jämfört med dem som inte har ingått i en familj som uppburit socialbidrag har överrisker för att dömas till fängelse. (Se tabell 14 i bilaga 6).

Ett annat sätt gå vidare med analyserna är att göra separata analyser för de olika brottstyperna. När det gäller lagföringarna så kommer redovisningen sker endast i en sammanslagen tabell med separata regressionsanalyserna (på samma sätt som i tabell 9). Skillnaden mot den tidigare redovisningen är att rånen inte är utbrutna som en separat brottstyp, utan räknas in bland tillgreppsbrotten (kap 8 BrB)¹⁸.

¹⁸ Detta beror på att kodningen i lagföringsregistret är uppbyggd på ett annat sätt än i misstankeregistret. Eftersom rånkategorin utgjorde så liten del av materialet från misstankeregistret gjordes bedömningen att inte särredovisa rånen.

Tabell 3.15 Logistisk regressionsanalys av om den åtalade personen döms till fängelse, uppdelat på brottstyper. Lagföringsregistret 2003 (Referenskategoriernas oddskvot i fetstil).

Brottstyp	Liv och hälsa	Frihet och frid	Sexualbrott	Tillgrepp	Bedrägeri	Skadegörelse	Mot allmän verksamhet	Trafikbrott	Narkotika	Övrigt
N	7 178	2 104	569	10 677	2 061	1 166	2 744	14 861	4 836	5 184
Kön										
Kvinna	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Man	2,6*	5,0*	1,0	4,2*	3,0*	1,5	2,7*	1,0	1,9*	2,3*
Ålder										
Under 21 år	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Över 21 år	4,1*	4,9*	7,5*	4,3*	4,6*	4,3*	3,8*	3,2*	4,3*	1,9*
Tidigare lagföring										
Nej	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Ja	4,6*	2,4*	1,5*	15,2*	7,4*	7,5*	4,9*	2,6*	2,3*	2,1*
Bakgrund										
Sverige	Sv. född	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
OECD/Europa	Sv. född	1,3*	1,8*	1,0	1,2*	1,3*	1,2	1,2	1,1	1,3*
	Utl. född	1,4*	2,2*	1,0	0,9	1,3	1,9	1,5*	1,1	1,5*
Utom-europeisk	Sv. född	1,1	1,3	5,0	0,9	0,8	0,0	1,2	0,8	1,2
	Utl. född	1,4*	2,4*	1,7	0,8*	0,8	0,4	1,4*	0,4*	1,5*

* $p < 0,05$

De flesta signifikanta riskerna i tabell 14 är överrisker. Män har i princip alltid överrisker att dömas till fängelse jämfört med kvinnor. Det blir inga överrisker för män att dömas till fängelse för sexualbrott jämfört med kvinnor. Detta förklaras av att av de 569 individerna som lagförts för denna brottstyp är endast nio kvinnor. Personer över 21 år har alltid överrisker jämfört med de under 21 år. Personer med tidigare lagföringar har alltid överrisker jämfört med de utan tidigare lagföringar.

När det gäller utländsk bakgrund är mönstret inte lika tydligt. I mer än hälften av fallen är det inga signifikanta överrisker för att personer med utländsk bakgrund skall dömas till fängelse.

Personer med ursprung i Europa eller OECD har oftare överrisker att dömas till fängelse än de med utomeuropeisk bakgrund. När det gäller brott mot liv och hälsa samt frihet och frid har alla grupper med utländsk bakgrund, utom svenskfödda utomeuropéer, överrisker för att dömas till fängelse jämfört med individer med svensk bakgrund. Vid tillgreppsbrott samt trafikbrott har personer som är födda i ett utomeuropeiskt land underrisker, jämfört med individer med svensk bakgrund, att dömas till fängelse. Det är dock svårt att dra några generella slutsatser vad det gäller överrisk för mellan fängelsedom på grund av utländsk bakgrund utifrån denna analys.

Den sista frågeställningen är hur mycket de olika brotternas straffsatser påverkar utfallet. Problemet är att alla som åtalas för brott inte kan dömas till fängelse. Det har inte funnits möjlighet att granska de olika lagrummen för att välja ut de brott som har liknande straffsatser och på så sätt göra en mer grundlig analys. Den enkla, och mer grovsurna, lösningen på detta är att göra en regressionsanalys men endast på populationen som har dömts till villkorlig dom, skyddstillsyn eller fängelse. Detta då alla de individerna har haft fängelse i straffskalan för det brott de åtalats för. Eftersom det sker en ökning av andelen med utländsk bakgrund i populationen dömda till mer än ett års fängelse (se tabell 2) kan det tänkas bero på att dessa individer oftare begår grövre brott och därmed råkar ut för presumtionen om fängelse (Zila, 1998, s. 52). För att kontrollera om det är detta som skapar förändringen görs det logistiska regressioner även för dem som dömts till fängelse över sex månader, samt de som dömt till fängelse över 18 månader. Om brottets grovhet skulle vara en avgörande faktor vid fängelsedomar över ett år är det rimligt att tänka sig att eventuella överrisker vid fängelse över ett år minskar för de som får fängelse över 18 månader.

Tabell 3.16 Logistisk regressionsanalys av om den åtalade personen döms till fängelse, fängelse längre än sex månader, längre än ett år samt längre än 18 månader, utifrån populationen dömda till villkorlig dom, skyddstillsyn eller fängelse. (N = 28 771). (Referenskategoriernas oddskvot i fetstil)

		<i>Fängelse</i>	<i>Fängelse sex månader eller längre</i>	<i>Fängelse ett år eller längre</i>	<i>Fängelse 18 månader eller längre</i>
Kön					
Kvinna		1,0	1,0	1,0	1,0
Man		2,3*	2,3*	2,4*	2,2*
Ålder					
Under 21 år		1,0	1,0	1,0	1,0
Över 21 år		3,4*	1,5*	1,4*	1,2*
Tidigare lagföring					
Nej		1,0	1,0	1,0	1,0
Ja		3,1*	2,0*	1,6*	1,4*
Bakgrund					
Sverige	Sv. född	1,0	1,0	1,0	1,0
	-	-	-	-	-
OECD/Europa	Sv. född	1,1*	1,2*	1,3*	1,3*
	Utl. född	1,3*	1,3*	1,3*	1,4*
Utomeuropeisk	Sv. född	1,1	1,6*	2,1*	2,2*
	Utl. född	1,1*	1,6*	1,9*	1,8*

* $p < 0,05$

När man använder sig av en population där alla har haft fängelse som en möjlig påföljd, och studerar riskerna för att dömas till fängelse visar det sig att personer med utländsk bakgrund, oavsett om de är svenskfödda eller ej, har överrisker. Överrisken att dömas till fängelse utan hänsyn till straffets längd är begränsad. Men om analysen tar hänsyn till fängelsestraffets längd ökar överriskerna. Det verkar som om överriskerna är lite högre för fängelsestraffen över ett år samt 18 månader. Överriskerna är störst för gruppen med utomeuropeisk bakgrund. De har dubbla överrisken mot personerna med svensk bakgrund, oavsett om de är svensk- eller utlandsfödda.

Överriskerna för de andra bakgrundsfaktorerna ligger tämligen stabilt, och tidigare lagföringar har mindre påverkan ju längre fängelsestraff.¹⁹

¹⁹ Regressionsanalys för fängelse över fyra år har också gjorts och resultatet är likartat, förutom ålder som upphör att vara signifikant.

Avslutande diskussion

Utifrån de resultat som presenterats är det svårt att påvisa något generellt mönster som gäller för hela rättsväsendet, från misstanke till avkunnad dom. Däremot finns det anledning i att fundera över resultaten från misstankeregistret där skäligen misstänkta personer med utländsk bakgrund har underrisker för att få åtalsunderlåtelse, strafförelägganden eller åtalas för brott, jämfört med personer med svensk bakgrund. Även resultaten från de analyser som gjorts på de olika brottstyperna kan det spåras en sådan tendens.

En möjlig tolkning av detta resultat skulle kunna vara att individer med utländsk bakgrund har lättare att bli betraktade som skäligen misstänkta än personer med svensk bakgrund. Polisen skulle till exempelvis ogärna anteckna en person med svensk bakgrund som skäligen misstänkt om man inte har mycket som talar för det, men vara mer beredd att chansa när det gäller personer med utländsk bakgrund. I nästa steg när man skall besluta om åtalsunderlåtelser, strafförelägganden och åtal kommer bristen på bevis innebära att man är tvungen att lägga ner de misstankar som upprättats på lösare grunder. Det som inte riktigt stämmer in på denna argumentation är exempelvis trafikbrotten där en mycket låg andel av brottsmisstankarna inte leder vidare, men utlandsfödda uppvisar ändå underrisker för att få åtalsunderlåtelse, strafförelägganden eller åtalas för brottet. Detta trots att brottet troligen ofta upptäcks av exempelvis polisen och att misstankesgraden oftare kan antas vara högre än skäligen misstänkt redan i inledningskedet. Men diskretionsutrymmet som ryms inom begreppet ”skäligen misstänkt” finns även för dessa brott, och utifrån tidigare forskning om polisen²⁰ kan det inte hållas för otroligt att det finns utrymme för diskriminering även här. Detta ger vidare att processen där personer blir uppskrivna som skäligen misstänkta är höggradigt intressant att studera vidare. Förutom detta kan det bara framhållas att polisen som institution är en viktig aktör att studera vidare.

När det gäller påföljdsvalen så verkar det som om att det finns överrisker för personer med ursprung från Europa/OECD för att dömas till fängelse, oavsett om de är födda i Sverige eller ej. Men även utomeuropeiskt födda personer har överrisker att dömas till fängelse för vissa brottstyper, såsom brott mot liv och hälsa, mot frihet och frid, mot allmän verksamhet samt narkotikabrott.

²⁰ Se i anslutning till tabell 4 ovan.

Vid regressionsanalyser baserade på de individer som dömts till villkorlig dom, skyddstillsyn och fängelse, för att skapa en population där alla har risken att dömas till fängelse visar det sig att alla personer med utländsk bakgrund har överrisker att dömas till fängelse, även om överrisken att dömas till fängelse oavsett straffets längd är marginell. När det gäller strafftider över sex månader, ett år samt 18 månader ökar överriskerna. För dessa strafftider är överriskerna större för individer med utomeuropeisk bakgrund, än överriskerna för de med europeisk bakgrund. Överriskerna är i princip lika stora för de svenskfödda som för de utlandsfödda inom de två ursprungsområdena. Detta tyder på att skillnaden inte uppstår vid själva påföljdsvalet, utan i det diskretionsutrymme som uppstår vid själva straffmätningen (Wennberg, 1998, s. 77f).

Resultaten från analyserna av både misstankeregistret och lagföringsregistret tyder på att det i det beslutsutrymme för som finns både vid upprättandet av skäligen misstänkta, samt vid bestämmandet av fängelsestraffens längd, uppstår skillnader mellan personer med svensk respektive utländsk bakgrund. I misstankeregistret visar det sig främst för gruppen utlandsfödda medan resultaten från lagföringsregistret tyder på större likabehandling inom ursprungsområdena, oavsett om individerna är svenskfödda eller ej. Utifrån dessa resultat är det dels rimligt att tolka detta i termer av diskriminering, dels svårt att tala om diskriminering i alla led i rättsväsendet. Däremot borde det prioriteras i fortsatt forskning att närmare undersöka institutionen rättsväsendet och det diskretionsutrymme som finns inom det samma.

Referenser

- Ahlberg, J. (1996). *Invandrarens och invandrarens barns brottslighet. En statistisk analys*. Brå-rapport 1996:2. Stockholm: Fritzes.
- Ahlberg, J & Löow, H. (2002). "Invandrare och brott – den svåra frågan". *Appropå* 2002:3, s. 10–12.
- Blumstein, A. (2005 [1982]). "On the Racial Disproportionality of United States' Prison Population", i Gabbidon, S. & Taylor Green, H. (eds.) (2005). *Race, Crime and Justice. A Reader*. USA: Routledge.
- Bring, T, Diesen, C & Schelin, L. (1999). *Förundersökning*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Brottsförebyggande rådet. (1998). *Konsten att läsa statistik om brott och brottslingar*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet. (2001). *Brottsutvecklingen i Sverige 1998–2000*. Stockholm: Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet (2003). *Kodning av brott som redovisas vid anmälningar respektive misstankar om brott*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Dahlstedt, M. (2005). *Reserverad Demokrati*. Umeå: Boréa.
- Danielsson, S. (2004). *Förundersökning i brottmål. En handbok om rättegångsbalkens 23 kapitel och annan lagstiftning, särskilt förundersökningskungörelsen*. Stockholm: Bruuns bokförlag.
- de los Reyes, P, Molina, I & Mulinari, D. (2003). *Maktens (o)lika förkländnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- de los Reyes, P, & Wingborg, M. (2002). *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige*. Norrköping: Integrationsverket.
- DeLisi, M. & Regoli, R. (2005 [1999]). "Race, Conventional Crime and Criminal Justice. The Declining Importance of Skin Color", i Gabbidon, S. & Taylor Green, H. (eds.) (2005). *Race, Crime and Justice. A Reader*. USA: Routledge.
- Diesen, C. (2005). "Processrättsligt perspektiv. Om positive och negative särbehandling i straffprocessen.", i Diesen, C, Lernerstedt, Lindholm, T & Pettersson T. (2005). *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och Kultur
- Du Bois, W. E. B. (2005 [1901]). "The Spawn of Slavery: The Convict-Lease System in the South", i Gabbidon, S. & Taylor Green, H. (eds.) (2005). *Race, Crime and Justice. A Reader*. USA: Routledge.

- Ekman, G. (1999). *Från text till batong. Om poliser, busar och svennar*. Stockholm: Handelshögskolan.
- Fritzell, J. & Lundberg, O. (red.) (1994) *Vardagens villkor. Levnadsförhållanden i Sverige under tre decenier*. Stockholm: Brombergs förlag.
- Gabbidon, S. & Taylor Green, H. (2005). "Race, Crime and the Disproportionality Debate", i Gabbidon, S. & Taylor Green, H. (eds.) (2005). *Race, Crime and Justice. A Reader*. USA: Routledge.
- Granér, R. (2004). *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
- von Hofer, H, Sarnecki, J & Tham, H. (1996). "Invandrarna och brottsligheten", i *Att möta det mångkulturella – Socialtjänsten och invandrarna*. Stockholm: Socialvetenskapliga forskningsrådet m. fl.
- von Hofer, H, Sarnecki, J & Tham, H. (1997). "Minorities, Crime and Criminal Justice in Sweden", i Haen Marshall, I. (ed). (1997). *Minorities, Migrants, and Crime. Diversity and Similarity Across Europe and the United States*. London: Sage Publications.
- Holmberg, L, (2000). "Discretionary Leniency and Typological Guilt. Result from a Danish Study of Police Discretion". *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. 2000. Vol. 1:2, s. 179–194.
- Holmberg, L, & Kyvsgaard, B. (2003) "Are Immigrants and Their Descendants Discriminated against in the Danish Criminal Justice System". *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. 2003. Vol. 4, p. 125–142.
- Kamali, M. (2005). "Ett europeiskt dilemma", kapitel i de los Reyes, P & Kamali, M. (2005). *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41. Stockholm: Fritzes.
- Kohn, M. (1996). *The Race Gallery. The Return of Racial Science*. London: Vintage.
- Martens, P. (1997). "Immigrants, Crime and Criminal Justice in Sweden", i Tonry, M. (ed.). (1997). *Ethnicity, Crime and Immigration. Comparative and Cross-national Perspectives*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mattsson, K. (2005). "Diskriminerings andra ansikte – svenskhet och 'det vita västerländska'", i de los Reyes, P & Kamali, M. (2005). *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt,*

- integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41. Stockholm: Fritzes.
- Nilsson, A. (2001). "Begränsade möjligheter eller bristande kontroll? Uppväxtförhållanden och frihetsstraff.", i Estrada, F. & Flyghed, J. (red.) (2001). *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Pettersson, T. (2001). "Etnicitet och ungdomsbrottslighet", i Estrada, F & Flyghed, J. (red.) (2001). *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Pettersson, T. (2005a). "Kriminologiskt perspektiv. Diskrimineras personer med utländsk bakgrund av rättsväsendet", i Diesen, C, Lernestedt, Lindholm, T & Pettersson T. (2005). *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och Kultur
- Pettersson, T. (2005b). *Polisingripanden vid eget bruk av narkotika. Särbehandlas personer med utländsk bakgrund?* Rapport 2005:2. Stockholms universitet/Kriminologiska institutionen.
- Sarnecki, J. (2003). *Introduktion till kriminologi*. Lund: Studentlitteratur.
- SCB, MIS. (2002). *Personer med utländsk bakgrund. Riktlinjer för redovisning i statistiken*. Örebro: SCB-tryck.
- SCB. (2005). *En longitudinell databas kring utbildning, inkomst och sysselsättning (LOUISE) 1990 – 2002*, 2005:1. Statistiska centralbyrån.
- SOU 2005:56. (2005). *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*. Stockholm: Fritzes.
- Tonry, M. (1997). "Ethnicity, Crime and Immigration", i Tonry, M. (ed.). (1997), *Ethnicity, Crime and Immigration. Comparative and Cross-national Perspectives*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Walsh, A. (1990). *Statistics for the Social Sciences. With Computer Applications*. New York: Harper & Row.
- Wennberg, S. (1998). *Introduktion till straffrätten*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Zila, J. (1998). *Det straffrättsliga påföljdssystemet*. (2:a upplagan). Stockholm: Norstedts Juridik AB.

Bilagor

Bilaga 1

Variabelbeskrivning

Nedan presenteras kortfattat de variabler som ingår i regressionsanalysen. De variabler som antar värdet "0" är referens kategorier.

Brottsmisstanken

0 = Ingen fortsättning på brottsmisstanken

1 = Brottsmisstanken leder till åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller åtal

Domslut

0 = Individen döms ej till fängelse.

1 = Individen döms till fängelse.

Fängelse över ett år

0 = Individen döms till fängelse under ett år.

1 = Individen döms till fängelse ett år eller mer.

Kön

0 = Kvinna

1 = Man

Ålder

0 = Under 21 år

1 = Över 21 år

Bakgrund

0 = Sverige

1 = Norden, svenskfödd

2 = Norden, utlandsfödd

3 = OECD/Europa, svenskfödd

4 = OECD/Europa, utlandsfödd

5 = Central- och Östeuropa, svenskfödd

6 = Central- och Östeuropa, utlandsfödd

7 = Afrika, söder om Sahara, svenskfödd

8 = Afrika, söder om Sahara, utlandsfödd

9 = Latinamerika och Karibien, svenskfödd

10 = Latinamerika och Karibien, utlandsfödd

- 11 = Asien/Stilla havsområdet, svenskfödd
- 12 = Asien/Stilla havsområdet, utlandsfödd
- 13 = Mellanöstern, Nordafrika inkl Turkiet, svenskfödd
- 14 = Mellanöstern, Nordafrika inkl Turkiet, utlandsfödd

Länder som ingår i de olika områdena

Sverige; Sverige

Norden; Danmark, Finland, Island samt Norge

Europa/OECD; Australien, Belgien, Cypern, Frankrike, Grekland, Irland, Israel, Italien, Japan, Kanada, Luxemburg, Malta, Nederländerna, Nya Zeeland, Portugal, San Marino, Schweiz, Spanien, Storbritannien och Nordirland, Tyskland, USA samt Österrike

Central- och Östeuropa; Albanien, Armenien, Azerbajdjan, Bosnien-Hercegovina, Bulgarien, Estland, Georgien, Jugoslavien, Kazakstan, Kirgistan, Kroatien, Lettland, Litauen, Makedonien, Moldavien, Polen, Rumänien, Ryssland, Serbien och Montenegro, Slovakien, Slovenien, Sovjetunionen, Tadjikistan, Tjeckien, Tjeckoslovakien, Turkmenistan, Ukraina, Ungern, Uzbekistan samt Vitryssland.

Afrika, söder om Sahara; Angola, Benin, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Ekvatorialguinea, Elfenbenskusten, Eritrea, Etiopien, Gambia, Ghana, Guinea-Bissau, Guinea, Kamerun, Kap Verde, Kenya, Kongo, Leshoto, Liberia, Madagaskar, Malawi, Mali, Mauritien, Mauritius, Moçambique, Namibia, Niger, Nigeria, Rwanda, Senegal, Seychellerna, Sierra Leone, Somalia, Sydafrika, Tanzania, Tchad, Togo, Uganda, Zambia samt Zimbabwe.

Latinamerika och Karibien; Antigua och Barbuda, Argentina, Bahamas, Barbados, Belize, Bolivia, Brasilien, Chile, Colombia, Costa Rica, Dominica, Dominikanska republiken, Ecuador, El Salvador, Grenada, Guatemala, Guyana, Haiti, Honduras, Jamaica, Kuba, Mexiko, Nicaragua, Panama, Paraguay, Peru, S:t Kitts och Nevis, S:t Vincent och Grenadinerna, Surinam, Trinidad och Tobago, Uruguay samt Venezuela.

Asien/Stilla havsområdet; Afghanistan, Bangladesh, Fiji, Filippinerna, Hong Kong, Indien, Indonesien, Kambodja, Kina, Kiribati, Korea (nord), Korea (syd), Laos, Malaysia, Mongoliet, Myanmar, Nepal, Pakistan, Singapore, Sri Lanka, Taiwan, Thailand, Vietnam, Västra Samoa

Mellanöstern, Nordafrika inkl Turkiet; Algeriet, Arabrepubliken Egypten, Baharain, Djibouti, Egypten, Franska Marocko, Förenade Arabemiraten, Gaza-området, Irak, Iran, Jordanien, Kuwait, Libanon, Libyen, Marocko, Oman, Palestina, Qatar, Saudiarabien, Sudan, Sydjemen, Syrien, Tunisien, Turkiet, Västbanken samt Yemen.

Inkomst

Variabeln kommer ifrån LOUISE och variabeln ”DispinkF”. Variabeln är summerad till familjenivå och anges i hundratal kronor. I förekommande fall har negativa värden för Disponibel inkomst (familj) ersatts med värdet noll. Variabeln har räknats om till basbelopp (1 inkomstbasbelopp 2003 = 40 900 kr).

0 = Mer än 3,5 basbelopp

1 = 0,5 – 3,5 basbelopp

2 = Mindre än 0,5 basbelopp

Utbildning

0 = Eftergymnasialutbildning

1 = Gymnasialutbildning

2 = För gymnasialutbildning

Socialbidrag

Variabeln kommer ifrån LOUISE och variabeln ”SocBidrTypF” och är en markering för om individ tillhört familj som under aktuellt år erhållit socialbidrag.

0 = Har ej tillhört familj som erhållit socialbidrag under 2003.

1 = Har tillhört familj som erhållit socialbidrag under 2003.

Tidigare lagföring

Variabeln kommer från uppgifter i lagföringsregistret och gäller domslut, åtalsunderlåtelse samt strafförelägganden.

0 = Individen har inga tidigare lagföringar.

1 = Individen är tidigare lagförd.

Brottstyper, misstankeregistret

Kodningen bygger på de brottskoderna som polisen använder sig av. Dessa koder återfinns i Brottskodningslistan för 2003, Brottsförbyggande rådet.

1 = Brott mot liv och hälsa (BrB kap 3)

- 2 = Brott mot frihet och frid (BrB kap 4)
- 3 = Sexualbrott (BrB kap 6)
- 4 = Tillgreppsbrott, exklusive rån (BrB kap 8)
- 5 = Bedrägeri och annan oredighet (BrB kap 9)
- 6 = Skadegörelsebrott (BrB kap 12)
- 7 = Brott mot allmän verksamhet (BrB kap 17)
- 8 = Trafikbrott
- 9 = Narkotikabrott
- 10 = Rån
- 11 = Övriga brott

Brottstyper, lagföringsregistret

Kodningen bygger på de lagrum som anges i lagföringsregistret.

- 1 = Brott mot liv och hälsa (BrB kap 3)
- 2 = Brott mot frihet och frid (BrB kap 4)
- 3 = Sexualbrott (BrB kap 6)
- 4 = Tillgreppsbrott, exklusive rån (BrB kap 8)
- 5 = Bedrägeri och annan oredighet (BrB kap 9)
- 6 = Skadegörelsebrott (BrB kap 12)
- 7 = Brott mot allmän verksamhet (BrB kap 17)
- 8 = Trafikbrott
- 9 = Narkotikabrott
- 10 = Övriga brott

Bilaga 2

Tabell 3.3 Andel brottsmisstankar för olika brottstyper inom de olika ursprungsområdena.
Misstankeregistret 2003. (N = 317 250). *Procent*

Tabell till sid 105.

Brottstyp	N	2	Övrigt	Rån	Narkotika	Trafikbrott	Mot allmän verksamhet	Skadegörelse	Bedrägeri	Tillgrepp	Sexualbrott	Frihet och frid	Liv och hälsa	N
		36454	38039	3885	65163	17584	11767	12395	57517	37593	2971	33882	317250	
Sverige	Sv. född	11	11	1	21	5	4	4	19	12	<0,5	11	100	181330
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Norden	Sv. född	11	11	1	21	4	4	4	21	14	1	10	100	28 627
	Utl. född	9	12	1	17	15	3	3	23	8	<0,5	10	100	17 229
OECD/ Europa	Sv. född	11	10	1	20	4	4	5	18	16	1	11	100	6 835
	Utl. född	13	16	2	20	4	3	4	17	10	1	12	100	4 669
Central- och Öst- europa	Sv. född	10	11	1	22	6	3	3	17	16	1	11	100	7 752
	Utl. född	12	14	1	25	7	2	4	16	8	1	10	100	19 177
Afrika, söder om Sahara	Sv. född	11	9	3	21	5	5	9	8	13	6	11	100	729
	Utl. född	17	15	2	16	5	2	7	9	14	3	11	100	7 030
Latin- amerika och Karibien	Sv. född	13	9	<0,5	22	6	4	6	9	19	4	9	100	1 603
	Utl. född	14	14	2	19	3	4	7	15	12	2	9	100	6 986
Asien/Stilla havs- området	Sv. född	15	9	1	19	3	7	6	8	19	4	11	100	661
	Utl. född	17	16	2	23	4	3	3	11	11	1	10	100	4 775
Mellan- östern, Nordafrika inkl Turkiet	Sv. född	13	10	1	20	5	3	6	13	15	5	10	100	5 161
	Utl. född	17	19	2	17	4	2	5	12	10	2	11	100	24 686
Totalt		12	12	1	21	6	4	4	18	12	1	11	100	317250

Bilaga 3

Tabell 3.6 Logistisk regressionsanalys av om brottsmisstanken resulterar i åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller åtal
Misstankeregistret 2003. (N = 302 322).
(Referenskategoriernas oddsquot i fetstil)

Tabell till sid 106.

		Modell 1	Modell 2
Kön			
Kvinna		1,0	1,0
Man		1,2*	1,2*
Ålder			
Under 21 år		1,0	1,0
Över 21 år		1,0*	1,1*
Bakgrund			
Sverige	Sv. född	1,0	1,0
	-	-	-
OECD/ Europa	Sv. född	1,0*	1,0
	Utl. född	0,9*	0,8*
Utomeuropeisk	Sv. född	0,8*	0,8*
	Utl. född	0,6*	0,6*
Utbildning			
Eftergymnasial			1,0
Gymnasial			1,4*
Förgymnasial			1,7*
Har ingått i familj som uppburit socialbidrag			
Nej			1,0
Ja			1,4*
Disponibel inkomst i familj			
Över 3,5 basbelopp			1,0
0,5 – 3,5 basbelopp			1,3*
Under 0,5 basbelopp			1,8*

* p < 0,05

Bilaga 4

Tabell 3.10 Andel lagföringar för olika brottstyper inom de olika ursprungsområdena.
Lagföringsregistret 2003. (N = 51 380). *Procent*

Tabell till sid 107.

Brottstyp	N	7178	2104	569	10677	2061	1166	2744	14861	4 836	5 184	Σ	N
		Liv och hälsa	Frihet och frid	Sexualbrott	Tillgrepp	Bedrägeri	Skadegörelse	Mot allmän verksamhet	Trafikbrott	Narkotika	Övrigt	Σ	N
Sverige	Sv. född	13	4	1	19	4	3	5	31	9	11	100	29982
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Norden	Sv. född	15	4	1	23	5	3	6	27	10	8	100	4 319
	Utl. född	10	5	1	18	4	2	5	40	6	10	100	2 451
OECD/ Europa	Sv. född	14	3	1	21	4	3	6	26	12	9	100	1 112
	Utl. född	14	5	1	21	4	2	6	30	9	9	100	727
Central- och Öst- europa	Sv. född	12	4	1	26	5	2	5	23	13	9	100	1 232
	Utl. född	13	4	1	29	5	1	5	26	7	10	100	3 346
Afrika, söder om Sahara	Sv. född	16	4	<0,5	32	6	6	10	10	11	6	100	141
	Utl. född	18	3	2	22	5	1	8	14	18	9	100	1 151
Latin- amerika och Karibien	Sv. född	21	6	<0,5	30	3	3	4	13	15	5	100	276
	Utl. född	19	4	1	25	3	2	9	19	10	7	100	1 179
Asien/Stilla havs- området	Sv. född	17	5	1	31	1	5	6	8	14	13	100	110
	Utl. född	16	5	2	29	3	1	2	17	12	13	100	691
Mellan- östern, Nordafrika inkl Turkiet	Sv. född	19	5	1	27	4	1	6	17	13	9	100	798
	Utl. född	17	5	2	24	4	1	5	24	9	9	100	3 865
Totalt		14	4	1	21	4	2	5	29	9	10	100	

Bilaga 5

Tabell 3.12 Logistisk regressionsanalys av om den åtalade personen döms till fängelse. Lagföringsregistret 2003 (N = 51 380).
(Referenskategoriernas oddsquot i fetstil)

Tabell till sid 108.

Kön		
Kvinna		1,0
Man		2,1*
Ålder		
Under 21 år		1,0
Över 21 år		3,8*
Tidigare lagföring		
Nej		1,0
Ja		3,2*
Bakgrund		
Sverige	Sv. född	1,0
	-	-
Norden	Sv. född	1,2*
	Utl. född	1,6*
OECD/ Europa	Sv. född	1,0
	Utl. född	0,9
Central- och Östeuropa	Sv. född	1,1
	Utl. född	1,0
Afrika, söder om Sahara	Sv. född	1,3
	Utl. född	1,1
Latinamerika och Karibien	Sv. född	0,9
	Utl. född	0,9
Asien och Stilla havsområdet	Sv. född	0,7
	Utl. född	1,0
Mellanöstern, Nordafrika och Turkiet	Sv. född	1,0
	Utl. född	0,9*

* $p < 0,05$

Bilaga 6

Tabell 3.14 Logistisk regressionsanalys av om den åtalade personen döms till fängelse. Lagföringsregistret 2003
(N = 49 140). (Referenskategoriernas oddskvot i fetstil)

Tabell till sid. 109.

		Modell 1	Modell 2
Kön			
Kvinna		1,0	1,0
Man		2,0*	2,3*
Ålder			
Under 21 år		1,0	1,0
Över 21 år		3,6*	4,3*
Tidigare lagföring			
Nej		1,0	1,0
Ja		3,3*	2,4*
Bakgrund			
Sverige	Sv. född	1,0	1,0
	-	-	-
OECD/ Europa	Sv. född	1,2*	1,1*
	Utl. född	1,2*	1,1*
Utomeuropeisk	Sv. född	1,0	0,9
	Utl. född	0,9*	0,8*
Utbildning			
Eftergymnasial			1,0
Gymnasial			1,6*
Förgymnasial			1,9*
Har ingått i familj som uppburit socialbidrag			
Nej			1,0
Ja			1,7*
Disponibel inkomst i familj			
Över 3,5 basbelopp			1,0
0,5 – 3,5 basbelopp			1,5*
Under 0,5 basbelopp			4,1*

* p < 0,05

4 Särbehandlas gärningspersoner med utländsk bakgrund vid anmälningar om våldtäkter, grov misshandel och eget bruk av narkotika?

Tove Pettersson

Inledning¹

Inom internationell forskning är det numera väl belagt att etniska minoriteter riskerar att behandlas hårdare inom rättsväsendet, även om inte alla studier ger stöd för detta (se exempelvis Engen, Steen & Bridges 2002; Holmberg & Kyvsgaard 2003; Milovanovic & Russell 2001). Inom svensk forskning förekommer dock få studier kring detta. Denna undersökning, varav delar av resultatet kommer att presentera här och i nästa kapitel, har som syfte att bidra till att minska den kunskapsluckan. Fokus ligger på utländsk bakgrund, men även andra faktorer kan spela in så som kön och socioekonomisk bakgrund. Ytterligare en avgränsning är att det är huruvida misstänkta och dömda personer särbehandlas som analyseras. Det är också tänkbart att offer för brott särbehandlas beroende på bakgrund, men det finns tyvärr inte utrymme för att belysa denna fråga i detta sammanhang.² Däremot görs en mindre analys av betydelsen av offrets bakgrund för gärningspersonens påföljd.

¹ Undersökningen har finansierats av Vetenskapsrådet.

² I inledningsskedet av analyserna av materialet lyftes dock emellanåt målsägandens bakgrund in, något som inte visade några intressanta samband. I slutskedet genomfördes dessutom några analyser kopplade till frågan om förundersökningen läggs ned eller inte med kontroll för om målsäganden har svensk eller utländsk bakgrund. Inte heller dessa visade på några överraskningar för att ärenden där målsäganden har utländsk bakgrund läggs ned oftare, snarare tvärtom. Inte heller påverkades resultaten kring misstänkts bakgrund då målsägandens bakgrund kontrollerades för i dessa fall. Vid analysen av påföljderna har jag också kontrollerat för målsägandens bakgrund, men tillskillnad från tidigare nämnda analyser redovisas dessa i texten.

Legala och extra-legala faktorer

När man ska undersöka frågan om olika grupper behandlas olika inom rättsväsendet är det viktigt att minnas att eventuella skillnader kan bero på andra, juridiskt hållbara orsaker. Exempelvis kan brotten för en viss grupp generellt vara grövre, vilket skulle motivera högre andel dömda till fängelse i gruppen. Olika faktorer kring brotten kan delas in i legala och extra-legala faktorer. Med legala faktorer menas faktorer som är stadgat i lag att det skall påverka exempelvis påföljdsvalet, såsom om den dömda är under 18 eller under 21 år, brottets grovhet samt eventuella förmildrande eller försvårande omständigheter (se Diesen 2005, s 190–194 för en diskussion kring detta). Med extra-legala faktorer menas förhållanden som inte juridiskt sett ska påverka straffet eller utredningen i övrigt. En sådan är utländsk bakgrund, vilket ju utgör själva fokus för undersökningen. Andra sådana faktorer som undersöks i denna studie är kön och social situation. Social situation kan sägas vara ett mellanting mellan legal och extra-legal faktor. I vissa fall är det juridiskt hållbart att väga in social situation, exempelvis kan anställningsförhållanden ha betydelse för val av alternativa påföljder. I andra fall kan det antas att social situation inte bör vägas in i olika beslut, exempelvis vid frågan om häktning. Vid frågan om häktning kan däremot utländskt medborgarskap, särskilt om personen även saknar fast bostad, vara en legal faktor genom att rätten kan bedöma risken för flykt som högre än för en svensk medborgare.

Bakgrund

Grad av ingripande

Under ett ärendes väg genom rättsväsendet finns det en mängd olika tillfällen där det är tänkbart att olika behandling kan förekomma. Internationell forskning av polisen har visat att etniska minoriteter riskerar att oftare kontrolleras av polisen (Covington 2001; Holmberg 2003; SOU 2005:56). Polisen sägs arbeta utifrån så kallad *racial profiling*, vilket innebär att de inriktar sig särskilt mot etniska minoriteter i sitt arbete. Ofta motiveras detta från polisens sida med att dessa grupper skulle vara mer brottsbelastade och att det därför utgör effektivt polisarbete att fokusera sitt arbete på sådant sätt. Effektivitetsargumentet har dock ifrågasatts av såväl etiska som empiriska skäl. Covington (2001) redovisar att i studier

av bilförare som stoppats av polisen, och där en genomsökning efter droger genomförts, har det visat sig att polisen fann droger i lika hög utsträckning hos afroamerikanska som vita förare. Skillnaden i andel stoppade var dock markant, afroamerikanska förare stoppades betydligt oftare. Detta trots att andelen förare som körde för fort bland afroamerikaner var betydligt lägre än bland vita. Holmberg har följt poliser i Danmark och bland dessa förekom uttrycket "Herr och Fru Danmark". Dessa var personer som uppfattades som vad vi i Sverige skulle benämna "vanliga Svenssons". I vissa situationer kunde polisen välja att inte bry sig om förseelser som begicks av en person från denna grupp. I stället riktar polisen alltså sin uppmärksamhet mot personer som inte uppfattas som den vanliga medborgaren. Bland de grupper som inte hör hemma i kategorin "Herr och Fru Danmark" kan invandrare vara en, men även danskar med exempelvis missbrusproblematik. Även om denna fråga inte studerats i någon större utsträckning i Sverige visar flera av de studier av polisens arbete som finns att även den svenska polisen tycks inrikta sig mer på etniska minoriteter än svenskar (se ex Ekman 1999; Granér 2004; Hydén & Lundberg 2004).

Men det finns självklart även andra led under förundersökningen där olika grad av ingripande kan ske. Holmberg och Kyvsgaard (2003) har i ett danskt domstolsmaterial från år 2000 funnit att personer med utländsk bakgrund oftare anhölls i samband med åtal. Däremot visade det sig att det var en högre andel av dem som inte vara danskar som frikändes vid ett åtal. Detta tolkar dock Holmberg och Kyvsgaard som att personer med annan än dansk bakgrund åtalades på lösare grunder.³ Personer inom rättsväsendet menade dock att detta troligen berodde på att personer med annan än dansk bakgrund oftare skulle neka till brotten. Holmberg och Kyvsgaard gjorde därför en jämförelse mellan personer med dansk respektive utländsk bakgrund för dem som nekade till brottet. Skillnaden i andel frikända kvarstod vid denna jämförelse och det kan därför konstateras att eventuell skillnad i nekande till brottet inte kan förklara skillnaden i andelen friande åtal.

Diesen (2005, kap 7, se även Diesen i denna volym) menar att invandrare missgynnas i alla led i rättskedjan. Misstänkta med invandrarbakgrund utreds längre och noggrannare, förundersökningen läggs mer sällan ned och så vidare. Diesen menar att även

³ Detta resonemang bygger dock på ett antagande om att domstolen utgör en form av facit, vilket inte är en helt oproblematisk utgångspunkt.

offer för brott med utländsk bakgrund missgynnas. De blir mer sällan trodda, och här läggs i stället anmälningarna oftare ned. Sarnecki (1994) fann i en undersökning av anmälda våldtäkter i Stockholm 1986–1990 att ärenden där en utländsk person misstänktes för brottet utreddes längre och mer sällan lades ned. Däremot fann han inget stöd för att även offer med utländsk bakgrund skulle diskrimineras.

Påföljder för brott

Olika grupper kan även särbehandlas genom att de döms till olika påföljder. Just detta är något som flera svenska studier visat. Den skillnad som påvisats i flera undersökningar är att personer med utländsk bakgrund oftare döms till fängelse än personer med helt svensk bakgrund. I den tidigare nämnda studien av Sarnecki (1994) dömdes personer med utländsk bakgrund betydligt oftare till fängelse än personer med helt svensk bakgrund, vilka i stället dömdes till rättspsykiatrisk vård eller andra former av vård. Detta skulle kunna förklaras av att de svenskar som dömdes för grövre sexualbrott helt enkelt var psykiskt sjuka i betydligt högre utsträckning än de personer med utländsk bakgrund som dömdes för samma typ av brott. Resultatet av en genomgång av de domar som anmälningarna i Sarneckis studie resulterade i talar dock för att detta inte är den enda förklaringen (Pettersson 1996). Det visade sig nämligen att för personer med utländsk bakgrund fick två av 18 inte genomgå § 7 undersökning, så kallad liten sinnesundersökning, trots att den som genomförde personundersökningen ansåg att detta var nödvändigt. Och vad gäller rättspsykiatrisk undersökning så fick sju av de 18 personer med utländsk bakgrund, som av en läkare ansågs vara i behov av en sådan undersökning, inte genomgå den. Detta innebär alltså att domstolen gått emot bedömningen av (framför allt) läkare i frågan om att personen behöver vidare undersökningar. Inte i något fall gick domstolen emot rekommendationer om utvidgad undersökning för personer med helt svensk bakgrund.⁴ Antalet fall är få så slutsatser måste dras med försiktighet, men tendensen i materialet ger stöd för att personer med utländsk bakgrund inte betraktas som psykiskt sjuka av dem som dömer i

⁴ Snarare tvärtom, i två fall låter domstolen personer med svensk bakgrund gå igenom mer ingående psykiatriska undersökningar trots att det inte anses behövas av personundersökare eller läkare.

samma utsträckning som personer med svensk bakgrund. Detta kan kopplas till socialpsykologiska teorier kring in- och ut-grupper (se Lindholm 1999 & 2005 samt i denna volym). En möjlig tolkning är att en våldtäkt oftare förklaras genom psykisk sjukdom om personen i fråga tillhör en ingrupp (i förhållande till dem som dömer, det vill säga svenskar) än om personen tillhör en utgrupp (det vill säga personer med utländsk bakgrund). Tanken bakom detta är att psykisk sjukdom fråntar medlemmar av ingruppen ansvar för handlingen, medan den typen av ansvarsförskjutning inte behövs för medlemmar av utgrupper. I materialet finns alltså visst stöd för denna tes.

Även i samband med domar för rattfylleri har skillnader i andelen dömda till fängelse eller andra påföljder påträffats. Norström (1998) har funnit att personer som är födda utanför Sverige oftare än svenskfödda personer dömdes till fängelse vid en undersökning om rattfylleri. Materialet utgår från två olika år, 1987 och 1991 och skillnaden mellan svenskfödda personer och utlandsfödda återfanns enbart i materialet från 1991. Skillnaden var liten men statistiskt säkerställd. Radioprogrammet Kaliber gjorde en genomgång av domar för rattfylleri och fann att personer med utländsk bakgrund oftare dömdes till fängelse än personer med svensk bakgrund. Denna skillnad fanns kvar även när det togs hänsyn till tidigare brottslighet och promille i blodet.

Diesen (2005, s 286–289) har också funnit skillnader i andelen dömda till fängelse med avseende på utländsk respektive svensk bakgrund. Skillnaderna är dock olika tydliga vid olika typer av brott. Vid en studie av kvinnomisshandel utförd av Linn Siden dömdes svenskar i 32 procent till fängelse medan motsvarande siffra för invandrare var 43 procent. Men i en studie av olaga hot utförd av David Klättborg finns däremot inga generella skillnader mellan svenskar och invandrare. Det tycks dock som att detta kan höra ihop med om offret är svensk eller invandrare. Undersökningen visade att invandrare riskerar strängare straff om offret är svensk, men mildare straff om även offret är en invandrare. Även en genomgång som SVT programmet Faktum (våren 2005) redovisade pekade på att hur en polisanmälan hanterades varierade med offrets bakgrund. Anmälningar där en invandrare var offer lades oftare ned. Faktum presenterade dock inga siffror där detta relaterades till den misstänktes bakgrund.

Black (1989) menar att det inte är en persons status *per se* som har betydelse, utan en persons status i relation till motparten (se

även Christie 2001). I Figur 1 nedan framgår hur olika sammansättningar av målsäganden och åtalad utifrån status skulle påverka hur ingripande rättsväsendets åtgärder kan antas bli. Ju lägre siffra desto mer ingripande är att vänta. Black anser att "ras"⁵ endast har betydelse genom att det är kopplat till social status. Det finns även andra faktorer som påverkar, såsom bekantskap mellan målsäganden och åtalad och andra personers status (ex hos rättens ledamöter).

Figur 4.1 Schema över hur statusen hos offer och åtalad interagerar med varandra. Black (1989)

Status	Åtalad	
	Low	High
Målsäganden		
High	1	2
Low	3	4

Black menar att "(l)egal variation is a direct function of social information" (s 64, kursivt i original). Detta innebär att i de situationer där det finns mest information om personer förekommer mest variation på grund av social status. Ju längre in i rättssystemet desto mer information finns tillgänglig. Det innebär att de största skillnaderna skulle återfinnas i domstolarna. Jag delar Blacks syn att den *relativa* statusen är viktig, men har samtidigt en del problem med hans resonemang om att mer information ger mer variation mellan personer. Detta resonemang går på tvärs med den forskning som i stället menar att det är i situationer där myndighetspersoner har som mest okontrollerat handlingsutrymme som olika behandling riskerar att uppstå i störst utsträckning (Russell 2001; se även Lipsky 1980). Enligt det senare resonemanget skulle domstolsförhandlingar tillhöra de situationer som var *minst* känsliga för diskriminering. Blacks resonemang bygger på ett antagande om att man måste ha en viss mängd information för att kunna bilda sig en ("riktig") uppfattning om en persons status. Bakom detta antagande ligger en föreställning om att uppfattningen om en persons "status" utgår ifrån, och är synonymt med, vilken status (utifrån vissa kategoriseringar) en person "verkligen" har. Ett alternativt synsätt är att personer bildar sig uppfattningar om andras status utifrån den information som finns tillgänglig. Det enda som händer

⁵ Från engelskans race.

i situationer där mindre information förekommer är att personens tillskrivna status bygger på lösare, eller andra, grunder. Nyckel ordet är *tillskrivna*. Jag ser det inte som att status är en fixerad position (i relation till en annan persons fixerade status) som man vet mer eller mindre om. Däremot kan man anta att olika "statusmarkörer" får olika stor betydelse beroende på hur mycket information det finns om en person i en situation. Vad jag menar är att mer synliga "statusmarkörer", som exempelvis hudfärg, får större betydelse i situationer där det finns mindre information om en person.

Avslutningsvis vill jag nämna att det finns forskare som menat att de inte kan påvisa diskriminering inom det svenska rättväsendet. von Hofer (1994, s 18) menar att kriminalstatistiken antyder att "... diskrimineringseffekter av vikt inte tycks föreligga inom rättssystemet". Jag finner det dock lite oklart hur detta framgår. Inte heller Nygren (1999) menar att det inom det projekt om "rätt och främmande rättskulturer" som han ansvarar för kan påvisas någon faktisk diskriminering av invandrare.⁶

Material

I denna undersökning ingår samtliga anmälningar för våldtäkt och försök till våldtäkt mellan år 1998–2000 samt grov misshandel under 1999 i Stockholm, Göteborg och Malmö. Därutöver ingår samtliga anmälningar om eget bruk av narkotika anmält i Stockholm under år 2000. Geografiska avgränsningar har skett i samtliga områden. Områdena har bland annat avgränsats utifrån tillgänglighet, vilket är avhängigt arkiveringsförhållanden. Detta innebär att i materialet ingår Göteborg, centrala Malmö samt Stockholms Stad.

Materialet har samlats in genom en läsning av samtliga anmälningar.⁷ Totalt omfattar grundmaterialet 2 150 anmälningar. Informationen i anmälningarna har sedan kodats i en mängd variabler, bland annat mått på brottets grovhet och andra omständigheter kring brottet. Även vissa uppgifter kring misstänkt och målsäganden har kodats, så som alkoholpåverkan vid brottet. Dessutom har det noterats vilken typ av ingripanden som skett (anhållan, häktning m.m.), om den misstänkte förhörts osv.

⁶ Projektet, som var i slutskedet, presenterades i BRÅ:s tidskrift *Apropå*. Jag har tyvärr inte hittat någon mer publicering kring projektet sedan dess, förutom i en publikation från Brottsoffermyndigheten (Nygren 2002) men denna tillför inget till just detta resonemang.

⁷ Cirka hälften av dessa har jag läst själv och andra hälften har Anita Heber eller Fredrik Marklund läst.

Därefter har information från lagföringsregistret lagts till i materialet. Denna information rör för de misstänkta tidigare lagföring(ar) och antal fängelsedomar samt eventuell lagföring och straff för det brott som ingår i undersökningen.⁸ Efter detta har materialet kompletterats med individuella uppgifter för misstänkta och målsäganden om medborgarskap, födelseland samt föräldrars födelseland och medborgarskap från Statistiska Centralbyråns (SCB) longitudinella databas LOUISE. Även socioekonomiska och andra sociala variabler, som inkomst, arbetslöshet, socialbidrag mm har hämtats från LOUISE. Efter att SCB fört på uppgifter har materialet avidentifierats, varför ytterligare uppgifter efter detta alltså inte är möjligt att lägga till.

Materialen i denna rapport utgörs av

- misstänkta gärningspersoner där uppgifter om svensk och/eller utländsk bakgrund förekommer i LOUISE.⁹
- dömda för grövre sexualbrott¹⁰, grov misshandel eller misshandel.

Av Tabell 1 framgår hur många misstänkta personer som ingår i materialet från de olika områdena.

Tabell 4.1 Antal misstänkta gärningspersoner. Avser anmälda våldtäkter i Stockholm, Göteborg och Malmö under 1998–2000, grov misshandel i Stockholm, Göteborg och Malmö under 1999 samt eget bruk av narkotika i Stockholm under år 2000

	Våldtäkt	Grov misshandel	Eget bruk av narkotika	Totalt
Stockholm	115	153	747	1015
Göteborg	253	358	-	611
Malmö	129	140	-	269
Totalt:	497	651	747	1895

⁸ Även uppgifter om tidigare lagföring(ar) och fängelsedomar för målsäganden finns med i materialet men används inte i denna undersökning. Anledningen till att dessa uppgifter finns med är för att det kan antas att även offrets status kan påverka hur ett ärende hanteras (se exempelvis Christie 2001; Lundberg 2001). Tidigare brottslighet kan ha med offrets status att göra på så sätt att en tidigare lagförd person inte betraktas som ett "idealiskt offer" i Christies terminologi.

⁹ I 131 fall, det vill säga 6 procent av de misstänkta som förekommer i undersökningen, saknas dessa uppgifter.

¹⁰ Se sidan 120 under rubriken Definitioner.

För uppgifter om lagföringar har vissa avgränsningar varit nödvändiga av praktiska skäl. En anmälan går inte att identifiera i lagföringsmaterialet utifrån anmälningsnummer eller liknande. Därför måste detta granskas manuellt. Identifieringsmöjligheter utgörs av brott i domen och anmälan samt brottsdatum. Vad gäller brott i domen har denna identifiering utgått från kunskap om att en anmälan om ett visst brott under sin väg genom rättsystemet ofta omdefinieras, inte sällan till en mindre allvarlig brottslig handling. Exempelvis kan en anmäld våldtäkt senare identifieras som en dom för sexuellt ofredande som skett samma dag som den anmälda våldtäkten. Det dömda brottet behöver således inte utgöras av samma brott som det i anmälan. Om huvudbrottet eller något av de två första bibrotten kunnat bindas till anmälan på ovan beskrivet sätt har anmälan kodats som att den misstänkte dömts för något brott i anslutning till händelsen. Detta innebär ett problem, främst för kategorin eget bruk av narkotika. Eget bruk av narkotika är inte ett grovt brott och det är fullt möjligt att det inte kommer upp som vare sig huvudbrott eller något av de två första bibrotten i domen. Detta innebär för eget bruk av narkotika att inga analyser av domar respektive påföljder genomförs på denna brottstyp. För de betydligt grövre brotten våldtäkt och grov misshandel torde detta utgöra ett mindre problem.¹¹

I analysen av domar har endast inkluderats de domar där en

- misstänkt för våldtäkt dömts för något grövre sexualbrott
- misstänkt för grov misshandel dömts för grov misshandel eller misshandel

En anledning till att avgränsa materialet till dessa brottstyper är att det blir problematiskt med jämförelser om de personer som det jämförs emellan dömts för allt för olika brott. Därför begränsas analysen till någorlunda likartade brottskategorier. Detta innebär att både minde allvarliga brott och grövre brott (såsom försök till dråp) utesluts. De grövre är dock få till antalet. Av Tabell 2 framgår antalet domar i respektive kategori som ingår från de olika städerna. För att få ett material som är stort nog för meningsfulla analyser genomförs analysen gemensamt för samtliga vars huvud-

¹¹ Av de lagföringar som skulle kunna vara lagföringar kopplade till de anmälningar som ingår i undersökningen, dvs. lagföringar från år 1998 och framåt, innehåller 80 procent endast 1–3 lagförda brott. Detta innebär att i 80 procent av de lagföringsavsnitt som granskats för att identifiera domar utgör detta inget problem, eftersom samtliga brott i lagföringen funnits med vid identifieringen.

brott eller något av de två första bibrotten avser grövre sexualbrott, misshandel eller grov misshandel. Personer med svensk, europeisk respektive utomeuropeisk bakgrund skiljer sig inte signifikant mellan varandra med avseende på andel dömda för respektive brottstyp.¹² Inte heller vilken typ av grövre sexualbrott personerna dömts för visar på några betydelsefulla skillnader mellan grupperna.¹³

Tabell 4.2 Antal domar för grövre sexualbrott, grov misshandel respektive misshandel som ingår i analysen av domar

	Grövre sexualbrott	Grov misshandel	Misshandel	Totalt
Stockholm	14	12	26	52
Göteborg	29	36	57	122
Malmö	13	12	26	51
Totalt:	56	60	109	225

Som framgår av tabellen är det få domar i förhållande till antalet anmälda brotten. En orsak till detta är givetvis att många av de misstänkta personerna aldrig döms, men det finns ytterligare en anledning i denna undersökning till den stora skillnaden. Eftersom jag enbart analyserar domar för vissa brottstyper har fler av de misstänkta dömts för brott kopplade till anmälan än vad som framgår här. Ett fåtal har dömts för grövre brott (så som mordförsök) medan ett större antal har dömts för mindre grova brott.

Definitioner

Nedan definieras några uttryck och variabler som används i undersökningen.

Grövre sexualbrott: Sexualbrott där två års fängelse finns i straffskalan. De brott som förekommer är våldtäkt, försök till

¹² Signifikanstest genomfördes med Chi² test på signifikansnivån 0,1. Materialet utgör en totalundersökning (av vissa geografiskt och tidsmässigt avgränsade områden) så de statistiska grundförutsättningarna för ett signifikanstest föreligger inte. Testet skall i stället ses som ett sätt att få vägledning i hur stora skillnader mellan grupperna är.

¹³ Av dem som dömts för grövre sexualbrott är våldtäkt den klart dominerande brottskategorin. Inga avgörande skillnader finns heller mellan grupperna. En klar majoritet har dömts för våldtäkt i samtliga grupper. En högre andel av personer med europeisk bakgrund än med svensk respektive utomeuropeisk har dömts för våldtäkt, men denna grupp är som helhet mycket liten. Fördelningen mellan olika brottstyper för personer med svensk respektive utomeuropeisk bakgrund är mycket lika.

våldtäkt, sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande samt sexuellt utnyttjande av underårig. De flesta brotten, 70 procent, avser våldtäkter.

Vålds användning: Vid genomgången av förundersökningarna har materialet kodats utifrån hur grovt våld gärningsmannen anses ha använt sig av vid brottet (gäller enbart våldtäktsbrotten och grov misshandel) enligt de uppgifter som förekommer i förundersökningen. Kategorierna: inget våld, ringa våld, grovt våld samt mycket grovt våld, följer i stort de förarbeten som finns kring hur våldet ska bedömas vid misshandelsbrott (Ds Ju 1986:11). Det innebär bland annat att till mycket grovt våld hör sådana fall där våldet varit förenat med livsfara eller gärningsmannen använt vapen eller tillhygge. Till ringa våld hör exempelvis fall där gärningsmannen knuffat, eller dragit i offret, förutsatt att detta inte fått några skador. Ett problem med variabeln är, vid analysen av domar, att det inte är säkert att domstolen bedömt våldet som förekommit så grovt som det beskrivs i förundersökningen. Detta är dock bara av betydelse om dessa skillnader skulle fördela sig olika mellan de undersökta grupperna.

Svensk bakgrund: Personer födda i Sverige som är svenska medborgare samt har svenskfödda föräldrar som är svenska medborgare.

Europeisk bakgrund: Personer som antingen själva är födda i eller medborgare i ett europeiskt land (utom Sverige) eller har minst en förälder som är född eller medborgare i ett europeiskt land.

Utomeuropeisk bakgrund: Personer som antingen själva är födda i eller medborgare i ett utomeuropeiskt land eller har minst en förälder som är född eller medborgare i ett utomeuropeiskt land. Indelningen i utländsk bakgrund är hierarkisk i det avseendet att utomeuropeisk bakgrund har anses viktigare för indelningen än eventuell europeisk eller svensk bakgrund. Personer som kategoriserats till exempelvis den utomeuropeiska gruppen kan alltså även ha exempelvis svensk bakgrund genom att de är födda i Sverige. Den hierarkiska indelningen görs mot bakgrund av att annan svensk forskning om upplevelse av diskriminering visar att utomeuropeiska grupper både upplever sig mer diskriminerade och tycks vara mer diskriminerade än exempelvis personer med europeisk bakgrund (Kamali 2005; Lange m fl. 1997; Lange 1995; SOU 2005:56). Indelningen ska alltså inte ses som en form av avgränsning av vilka som är "svenskar" och vilka som inte är det, utan som ett analysverktyg för just detta syfte, att se om personer med olika

former av utländsk bakgrund behandlas annorlunda än personer med helt svensk bakgrund. Knappt 60 procent av dem som kategoriserats som européer är födda i Sverige och motsvarande för utomeuropéer är knappt 20 procent. I den europeiska gruppen är drygt 50 procent medborgare i Sverige medan knappt 50 procent av den utomeuropeiska gruppen är svenska medborgare. En stor grupp av dem som kategoriserats till andra grupper än svenskar är alltså födda i Sverige, och/eller svenska medborgare.

Social situation: Vanligen mäts socioekonomisk tillhörighet i studier av denna typ, men enligt SCB förekommer inga bra uppgifter för detta för de år analysen avser. I stället har jag med ett antal variabler som kan sägas mäta social situation för den misstänkte. Dessa är följande:

- Utbildningsnivå, vilken är mest lik den traditionella socioekonomisk tillhörighet.
- Förvärvsarbete under året.
- Arbetslöshet under året.
- Uppburit socialbidrag under året.

Kategorierna 2 och 3 kan tyckas mäta samma sak, men så är inte fallet. En person kan exempelvis ha varit arbetslös under delar av året och förvärvsarbetat under andra tider. Det visar sig dock i regressionsmodellerna att endast om personen uppburit socialbidrag under året har något effekt på de olika beroende variablerna i materialet. Därför används endast den i de slutliga regressionsanalyserna.

Analys

Analysstrategi

Huvudfokus för analysen är att studera om den extra-legala faktorn utländsk bakgrund påverkar dels graden av ingripande, dels straffet. Graden av ingripande studeras genom variablerna: misstänkt förhörd, misstänkt anhållen, misstänkt häktad samt andel nedlagda förundersökningar.¹⁴ Dessa variabler analyseras var och en för sig, där det förväntade utfallet utifrån en hypotes om diskriminering är

¹⁴ Även frågan om personen blivit gripen eller inte vore intressant att studera i samband med frågan om graden av ingripande. Tyvärr är uppgifterna kring detta så pass osäkra att bortfallet i variabeln blir högt. Om endast fall där den misstänkte förhörts analyseras blir bortfallet något lägre. En sådan analys visar inte på några större skillnader mellan grupperna.

att personer med annan än helt svensk bakgrund utsätts för mer ingripande åtgärder från rättsväsendets sida. Alltså att dessa oftare förhörs, anhålls och häktas samt att förundersökningen mer sällan läggs ned. Graden av ingripande studeras dessutom genom att jämföra vilken den *mest* ingripande åtgärden varit mot en person. Straffet studeras genom analys av om personen fått fängelse eller inte. Ett tänkbart mått på straffen är fängelsestraffens längd. En analys av dessa visar dock att så väl median som medeltal fängelsemånader är påfallande lika för gruppen,¹⁵ något som ligger i linje med resultatet från en tidigare studie av våldtäktsdomar (Pettersson 1996).

Analyserna görs huvudsakligen genom bivariat logistisk regressionsanalys. Logistisk regressionsanalys är lämpligt att använda då den beroende variabeln är dikotom (Walsh 1990, s 322; Edling & Hedström 2003, s 173). Variablerna misstänkt förhörd, misstänkt anhållen, misstänkt häktad, om förundersökningen är nedlagd eller inte samt om personen är dömd till fängelse eller inte är samtliga lämpade för logistisk regression. Mest ingripande åtgärd analyseras däremot enbart genom redovisning av frekvenstabeller.

Vid logistisk regressionsanalys studeras oddset för att en händelse ska inträffa jämfört med en vald referenspopulation och med kontroll för andra variabler. Oddset för att en händelse ska inträffa beräknas för de grupper som ska jämföras mellan. Därefter relateras oddsen till varandra. I denna undersökning utgör exempelvis svensk bakgrund referenspopulation i variabeln som mäter svensk eller utländsk bakgrund. Nedan visas hur oddskvoter beräknas i ett fiktivt exempel:

- Andel som döms till fängelse av vuxna: 60 procent.
- Andel som döms till fängelse av ungdomar: 20 procent.
- Odds för vuxna att dömas till fängelse: $60/40 = 1,5$
- Odds för ungdomar att dömas till fängelse: $20/80 = 0,25$
- Om därefter ungdomar väljs som referenspopulation dividerar vi både ungdomars och vuxnas odds med ungdomars odds. Ungdomars oddskvot blir då 1.
- Vuxnas oddskvot (i relation till ungdomars odds): $1,5/0,25 = 6$

¹⁵ Med undantag för européer i samband med grövre sexualbrott. Dessa får cirka ett års längre fängelsestraff än svenska och utomeuropéer. Av Européerna har dock samtliga dömts för våldtäkt, vilket är det grövsta brottet i kategorin, medan de andra två grupperna även innehåller personer som dömts för mindre grova sexualbrott.

Eftersom det blir krångligt att uttrycka vad detta exakt betyder (antalet dömda till fängelse per person som inte döms till fängelse är sex gånger större för vuxna än för ungdomar) brukar man använda sig av begreppet risk i stället för odds och överrisk (eller underrisk) för att beteckna oddskvoter (Fritzell & Lundberg 1994). Man skulle då uttrycka ovan resultat som att vuxna har sex gånger så stor risk som ungdomar att dömas till fängelse. När ordvalet i texten är överrisker respektive underrisker är det alltså oddskvoter som avses. De skillnader som man får fram genom att beräkna odds och oddskvoter är något större än vid jämförelser av procenttal, trots att de beskriver samma sak.

Grad av ingripande

Hur ingripande åtgärder som riktats mot personer med svensk, europeisk respektive utomeuropeisk bakgrund framgår av Tabell 3 och Tabell 4.

Tabell 4.3 Grad av ingripande uppdelat efter brottstyp och utländsk bakgrund. Avser anmälda våldtäkter i Stockholm, Göteborg och Malmö under 1998–2000, grov misshandel i Stockholm, Göteborg och Malmö under 1999 samt eget bruk av narkotika i Stockholm under år 2000. Procent¹⁶

Brottstyp och ingripande	Sverige	Europa	Utom Europa
Våldtäkt			
Förundersökningen nedlagd ¹⁷	74	81	75
Misstänkt förhörd ¹⁸	76	71	76
Misstänkt anhållen	31	25	29
Misstänkt häktad	20	20	20
N:	179	118	200
Grov misshandel			
Förundersökningen nedlagd	44	49	57
Misstänkt förhörd	88	78	85
Misstänkt anhållen	39	39	36
Misstänkt häktad	17	12	14
N:	277	198	176
Eget bruk			
Förundersökningen nedlagd	27	28	27
Misstänkt förhörd	90	89	95
Misstänkt anhållen	7	6	10
Misstänkt häktad ¹⁹	3	3	2
N:	390	189	168

¹⁶ Tabellen anger fall där uppgift finns om exempelvis förhörd eller inte. I vissa fall saknas uppgifter. Värdena ska alltså förstås som minimiandelar, då det kan förekomma att personer exempelvis förhörts även i de fall uppgifter saknas. Det vanliga torde dock vara att förhör eller andra ingripanden *inte* skett i dessa fall. Observera även att kategorierna inte är ömse-sidigt uteslutande.

¹⁷ En analys av skälen till varför förundersökningen lagts ned visar på stora likheter mellan grupperna, vilket gäller för både våldtäkt, grov misshandel och eget bruk av narkotika.

¹⁸ Det kan framstå som märkligt att inte alla misstänkta förhörs, särskilt vid så grova brott som våldtäkt eller misshandel. Vid genomläsningen av anmälningarna uppfattade jag just detta som synnerligen märkligt i vissa fall, dock inte alla. Exempelvis är vissa av anmälningarna så röriga och svåra att få grepp om att jag antar att polisen insett redan på ett tidigt stadium att det inte kommer att gå att utreda brottet varför man inte anser att det finns någon anledning till det extra arbete det innebär att kalla in och förhöra den misstänkte (som kanske inte heller är skäligen misstänkt).

¹⁹ De personer som häktats i dessa anmälningar är även misstänkta för andra, grövre brott, för vilka de häktats.

Tabell 4.4 Mest ingripande kända åtgärd uppdelat efter brottstyp och utländsk bakgrund. Avser anmälda våldtäkter i Stockholm, Göteborg och Malmö under 1998–2000, grov misshandel i Stockholm, Göteborg och Malmö under 1999 samt eget bruk av narkotika i Stockholm under år 2000. Procent²⁰

Brottstyp och ingripande	Sverige	Europa	Utom Europa
Våldtäkt			
Okänt	2	1	0
Inget	20	24	21
Misstänkt förhörd	32	36	33
Misstänkt gripen	8	4	9
Misstänkt anhållen	18	15	17
Misstänkt häktad	20	20	20
Summa:	100	100	100
N:	179	118	200
Grov misshandel			
Okänt	1	2	3
Inget	11	18	10
Misstänkt förhörd	23	23	27
Misstänkt gripen	22	16	23
Misstänkt anhållen	26	29	23
Misstänkt häktad	17	12	14
Summa:	100	100	100
N:	277	198	176
Eget bruk			
Okänt	3	3	2
Inget	5	6	3
Misstänkt förhörd	69	64	63
Misstänkt gripen	15	20	22
Misstänkt anhållen	5	4	8
Misstänkt häktad	3	3	2
Summa:	100	100	100
N:	390	189	168

²⁰ Anger mest ingripande som är *känt*. I kategorin okänt förekommer alltså inga uppgifter alls om något ingripande från polisens sida. Det troliga är att i majoriteten av dessa fall förekommer inget ingripande, även om viss del av bortfallet beror på att exempelvis handlingar saknats i akten. Till kategorin inget ingripande har fall där det finns uppgifter om att den misstänkte inte förhörts, men där det saknas uppgifter om gripande, anhållan samt häktning, hänförts. Anledningen till detta är att det troliga är att vare sig gripande, anhållan eller häktning har förekommit i dessa fall även om uppgifter härom saknas i förundersökningen. I denna analys tas uppgifter om gripen med trots det höga bortfallet i variabeln eftersom analysen utgår ifrån kända ingripanden.

Som framgår av tabellerna är graden av ingripande mycket lika mellan de olika grupperna. De enda skillnader som är något större (mer än 10 procents skillnad) är a) att förundersökningen oftare läggs ned för personer med utomeuropeisk bakgrund jämfört med personer med svensk bakgrund vid grov misshandel, och b) att personer med europeisk bakgrund grips mer sällan än personer med svensk respektive utomeuropeisk bakgrund vid våldtäktsanmälningar. *Den generella slutsatsen är alltså att graden av ingripande är påfallande lika för samtliga grupper vid samtliga jämförelser.*²¹ Detta trots att det kunde förväntas att exempelvis personer med utländsk bakgrund häktades oftare då de emellanåt har utländskt medborgarskap (se exempelvis Diesen 2005, s 278–279).

Det är dock tänkbart att dessa stora likheter trots allt är imaginära. Det kan vara så att någon av grupperna generellt har begått grövre brott och därför *borde*, utifrån juridiska principer, utsättas för mer ingripande åtgärder. Även andra extra-legala faktorer kan orsaka att en skenbart lika behandling visar sig. Om exempelvis kvinnor behandlas mindre ingripande av rättsväsendet, något som emellanåt framförts (se exempelvis Diesen 2005 och du Rees i denna volym), skulle en skev könsfördelning mellan grupperna kunna resultera i likheter som egentligen inte föreligger. För att undersöka detta har ett antal logistiska regressionsanalyser genomförts för de olika ingripandegraderna.²² I dessa modeller har följande variabler ingått:

Våldtäkt

Modell 1: Våldsanvändning, tidigare lagförd, ålder samt utländsk bakgrund

Modell 2: Våldsanvändning, tidigare lagförd, ålder, utländsk bakgrund samt bekantskap mellan offer och misstänkt

Modell 3: Våldsanvändning, tidigare lagförd, ålder, utländsk bakgrund, bekantskap mellan offer och misstänkt samt om personen uppburit socialbidrag under året.

²¹ Antalet dagar som försökningen pågick är i huvudsak lika för de olika grupperna, dock inte för grov misshandel. Jämförelsen görs med måttet på medianen (mittenvärdet) eftersom materialet är skevt fördelat, vilket gör att medelvärdet blir missvisande då extremvärden snedvrider medelvärdet. För våldtäktsanmälningar pågår förundersökningen drygt tio dagar längre för personer med europeisk eller utomeuropeisk bakgrund jämfört med svenskar. Vid grov misshandel utreds anmälningar där européer är misstänkta klart längst (124 dagar) och anmälningar där utomeuropéer är misstänkta klart kortast (48 dagar). Svenskar hamnar ungefär mitt emellan (83 dagar). Vid eget bruk av narkotika är grupperna helt lika.

²² Valet av variabler har föregåtts av att en mängd olika modeller och variabler testades. De variabler som ingår i de slutliga regressionerna är de variabler som antingen hade signifikant över eller underrisk eller anses juridiskt viktiga.

Grov misshandel

Modell 1: Våldsanvändning²³, tidigare lagförd, ålder och utländsk bakgrund.

Modell 2: Våldsanvändning, tidigare lagförd, ålder, utländsk bakgrund samt bekantskap mellan offer och misstänkt.

Modell 3: Våldsanvändning, tidigare lagförd, ålder, utländsk bakgrund, bekantskap mellan offer och misstänkt samt uppburit socialbidrag under året.

Modell 4: Våldsanvändning, tidigare lagförd, ålder, utländsk bakgrund, bekantskap mellan offer och misstänkt, om personen uppburit socialbidrag under året samt kön på misstänkt.

Eget bruk av narkotika

Modell 1: Tidigare lagförd, ålder samt utländsk bakgrund.

Modell 2: Tidigare lagförd, ålder, utländsk bakgrund samt misstänkts kön.

Modell 3: Tidigare lagförd, ålder, utländsk bakgrund, misstänkts kön samt om personen uppburit socialbidrag under året.

Som framgår lyfts variabler in successivt i modellerna för att se hur detta påverkar tidigare resultat. I redovisningen nedan tas endast över- eller underrisker som är signifikanta (10 % nivå) upp. I de fall regressionerna är särskilt intressanta och visar på flera olika signifikanta samband redovisas de i tabellbilagan. Observera att då jag hänvisar till att någon grupp har en över eller underrisk för något är detta *jämfört med referensgruppen!* Alltså, när jag nedan skriver ”Då den misstänkte använt grovt eller mycket grovt våld läggs förundersökningen mer sällan ned” innebär detta alltså vid jämförelse med dem som använt mindre grovt våld.

Våldtäkt

De enda faktorer som visa på över- eller underrisker för om förundersökningen lagts ned vid våldtäktsanmälningar är graden av våldsanvändning och om den misstänkte tidigare varit lagförd för brott. Då den misstänkte använt grovt eller mycket grovt våld läggs förundersökningen mer sällan ned och det samma gäller för tidigare

²³ Eftersom graden av våld skulle kunna vara missvisande i dessa fall, då det handlar om anmälningar om grov misshandel redan från början, har alla modeller testats utan våldsvariabeln. Resultatet blir samma oavsett om våld är med eller inte i modellerna, förutom att våldsanvändningen i vissa modeller innebär signifikanta skillnader.

lagförda personer. Det förekommer alltså inga skillnader mellan svenskar, européer respektive utomeuropéer i detta avseende även då ett antal andra faktorer kring brottet kontrollerats för.

I modell 1 och 2 har personer som tidigare lagförts en överrisk för att förhöras i samband med misstanke om brott. De som tidigare lagförts löper också större risk för att anhållas i samband med förundersökningarna och denna överrisk återfinns i samtliga modeller. Det visar sig även att personer som är 21 år eller äldre oftare anhålls, vilket är väntat med tanke på att yngre personer i lagstiftningen innehar en särställning när det gäller vilka ingripanden som kan riktas mot dem. Äldre personer anhålls ungefär dubbelt så ofta som personer under 21 år. Slutligen förekommer överrisker för att häktas kopplade till både grövre våldsanvändning och om den misstänkte tidigare lagförts.

Sammantaget kan det alltså konstateras att personer med utländsk bakgrund som misstänks för våldtäkt i Stockholm, Göteborg eller Malmö mellan 1998–2000 inte tycks vara utsatta för mer ingripande åtgärder av rättsväsendet under förundersökningen

Grov misshandel

Vid frågan om förundersökningen mot en person läggs ned uppstår flera signifikanta över- och underrisker i de olika modellerna. Dessa framgår av tabell I i bilaga 1. Förundersökningen läggs oftare ned om den misstänkte 1) är under 21 år, 2) inte tidigare har varit lagförd för brott, 3) har utomeuropeisk bakgrund, jämfört med respektive referensgrupp. Detta innebär alltså att rättsväsendet i detta avseende är mindre ingripande mot utomeuropéer än mot svenskar.²⁴ Även bekantskap mellan offer och misstänkt har betydelse för om förundersökningen läggs ned eller inte. Ju närmar bekanta offer och misstänkt är, desto större risk för att förundersökningen läggs ned.

Även vid regressionsanalyserna av om den misstänkte förhöras eller inte visar på flera olika över- och underrisker. Dessa redovisas i tabell II i bilaga 1. Misstänkta som är 21 år eller äldre riskerar att förhöras ungefär dubbelt så ofta som misstänkta under 21 år. I övrigt förekommer underrisker för personer som utövat grovt eller mycket grovt våld, tidigare lagförts för brott samt som har europeisk bakgrund. Även här visar det sig alltså att personer med ut-

²⁴ Det ska dock påpekas att överrisken är ganska låg 1,5 och endast signifikant på 10 procents nivån.

ländsk bakgrund, denna gång europeisk, utsätts för mindre ingripande än personer med svensk bakgrund.

När det gäller om den misstänkte anhållits så löper personer som är 21 år eller äldre lite drygt dubbelt så stor risk för att anhållas än yngre personer. Även vid häktning visar sig ålder ha betydelse. Misstänkta som är 21 år eller äldre häktas mellan fem och sex gånger så ofta som personer som är yngre än 21 år. I övrigt förekommer överrisk för att häktas för misstänkta personer som är nuvarande eller före detta partner till offret, samt för de misstänka som under året uppburit socialbidrag.

Sammantaget kan det konstateras att personer med utländsk bakgrund som misstänks för grov misshandel i Stockholms stad, Göteborg eller Malmö år 1999 inte tycks vara utsatta för mer ingripande åtgärder av rättsväsendet under förundersökningen. Tvärtom är de få signifikanta skillnader som finns snarare till fördel för personer med utländsk bakgrund. Jag återkommer till hur detta resultat kan tolkas i min avslutande diskussion. Huvudintrycket är dock att graden av ingripande är påfallande lika även då en mängd faktorer tagits hänsyn till.

Eget bruk av narkotika

Inga av de undersökta faktorerna innebär över- eller underrisker för att förundersökningen ska läggas ned. Personer som tidigare lagförts för brott förhörde mer sällan (gäller ej modell 3) liksom de som uppburit socialbidrag under året.

Vid analys av vilka som anhålls visar det sig att 1) personer som är 21 år eller äldre, 2) män, samt 3) personer som uppburit socialbidrag under året har överrisker för att anhållas i samband med misstanke om eget bruk av narkotika. Eftersom så få av de misstänkta för eget bruk häktas, och det i så fall måste handla om andra grövre brott i anmälan som motiverar häktningen, görs ingen analys för detta.

Det förekommer alltså inga signifikanta skillnader mellan personer med svensk respektive utländsk bakgrund i grad av ingripanden som analyserats här. I annat sammanhang har jag dock visat att personer med utomeuropeisk bakgrund oftare kroppsvisiterades i syfte att också se om de hade droger på sig i samband med misstanke om eget bruk av narkotika. Det visade sig även att personer med utomeuropeisk bakgrund mer sällan verkligen hade droger på

sig, även om skillnaden var liten. För mer om detta se Pettersson (2005).

Påföljder för grövre sexualbrott, misshandel och grov misshandel

Andel dömda till fängelse för olika brottskategorier

Inledningsvis redovisas påföljder för de olika brottstyperna (se Tabell 5). I Tabell III i bilagan redovisas ytterligare brott i domen. Som framgår av tabellerna så är antalet i varje grupp litet vilket gör att små skillnader i antal kan ge relativt stora skillnader i procenttal. Något man bör minnas då slutsatser ska dras.

Tabell 4.5 Påföljder för personer dömda för grövre sexualbrott eller misshandel/grov misshandel uppdelat efter utländsk bakgrund. Avser domar för brott som anmälts för våldtäkt i Stockholms stad, Göteborg och Malmö mellan 1998–2000, eller för grov misshandel i samma områden under 1999. Procent

Påföljd	Sverige	Europa	Utom Europa
Grövre sexualbrott			
Fängelse	67	100	96
Rättspsykiatrisk vård	14	0	4
Skyddstillsyn ²⁵	14	0	0
Vård inom socialtjänsten	5	0	0
Summa:	100	100	100
N:	21	12	23
Misshandel och grov misshandel			
Fängelse	58	47	70
Rättspsykiatrisk vård	4	4	0
Skyddstillsyn ²⁶	10	8	5
Villkorlig dom ²⁷	22	28	10
Övriga påföljder ²⁸	6	13	15
Summa:	100	100	100
N:	73	53	40

²⁵ I ett fall kombinerat med ett fängelsestraff kortare än tre månader.

²⁶ Det förekommer att skyddstillsynen kombineras med samhällstjänst eller en behandlingsplan.

²⁷ Är ibland förenat med samhällstjänst.

²⁸ Här ingår exempelvis dagsböter, vilket är den största kategorin. Även vård inom socialtjänsten ingår.

Av tabellerna framgår att det förekommer vissa skillnader i vilka straff som dömts ut för de olika grupperna. De största skillnaderna återfinns vid domar för grövre sexualbrott. Personer med utländsk bakgrund döms nästan uteslutande till fängelsestraff för dessa brott, medan personer med helt svensk bakgrund i en tredjedel av fallen döms till andra former av påföljder. Skillnaderna borde inte kunna förklaras av ytterligare brott i domen, eftersom det inte förekommer några markanta skillnader mellan grupperna i detta avseende. Svenskar och européer har i större utsträckning dömts för ytterligare ett grövre sexualbrott jämfört med utomeuropéer. Dessa har i stället oftare dömts för ett misshandelsbrott. Ungefär lika stor andel, cirka 30 procent, har dömt för endast ett brott.

Även vid misshandelsbrotten förekommer skillnader i andelen dömda till fängelse. Återigen döms utomeuropéer oftare till fängelse än svenskar, men vid dessa brott döms däremot européer mindre ofta till fängelse. Dessa får i stället i högre utsträckning villkorlig dom eller dagsböter. Utomeuropéer döms klart mer sällan till villkorlig dom än vad både svenskar och européer gör. Inte heller här borde förklaringen ligga i övriga brott i domen. Den grupp som dömts till högst andel fängelsestraff, utomeuropéer, är också den grupp som generellt sett har minst allvarligt brott utöver misshandelsbrottet. Det grävsta ytterligare brottet återfinns hos svenskarna som nästan dubbelt så ofta som utomeuropéerna dömts för ännu ett misshandelsbrott.

Det kan dock finnas andra förklaringar till skillnaderna i straff än övriga brott i domen. Exempelvis skulle det kunna vara så att de dömda svenskarna är yngre än de med utländsk bakgrund. Om så är fallet skulle skillnaderna i andel dömda till fängelse kunna förklaras av detta, eftersom yngre personer endast i undantagsfall ska dömas till fängelse enligt svensk lagstiftning. Detta undersöks nedan genom logistisk regression.

Logistisk regressionsanalys

Beskrivning av variablerna som ingår i analysen framgår av Tabell IV i bilaga 1. I analysen utesluts kön som oberoende variabel. Kvinnorna är få (nio procent) och när de tas med i analysen förekommer inga signifikanta över- eller underrisker kopplade till kön, och resultaten i övrigt påverkas inte. Inte heller våldsanvändningen visar på några signifikanta skillnader i andelen dömda till fängelse. Eftersom uppgifterna kommer från förundersökningen, och det

alltså inte är säkert att det i domen anses bevisat att gärningsmannen använt så mycket våld, utesluts även denna variabel från analysen. Även de olika variablerna för att mäta social situation har testats i olika regressionsmodeller, men inte heller dessa ger signifikanta skillnader kopplat till risken för att dömas till fängelse. Därför utesluts även dessa ur den slutliga analysen. Resultatet av de logistiska regressionsanalyserna framgår av Tabell 6 nedan.

Tabell 4.6 Logistisk regressionsanalys av om den åtalade döms till fängelse eller inte. Avser dömda för grövre sexualbrott, grov misshandel samt misshandel. N = 212

Oberoende variabler	Modell 1	Modell 2
Brottstyp		
Misshandel	1,0	1,0
Grov misshandel	2,0	2,3 *
Grövre sexualbrott	4,0 ***	2,7 *
Tidigare fängelsedom ²⁹		
Nej	1,0	1,0
Ja	3,3 ***	3,6 ***
Ålder		
Under 21 år	1,0	1,0
21 år eller äldre	8,2 ***	8,2 ***
Antal brott i domen ³⁰		
Ett	1,0	1,0
Flera	1,8	1,9
Bakgrund		
Svensk	1,0	1,0
Europeisk	1,4	1,3
Utomeuropeisk	2,7 **	2,8 **
Bekantskap		
Obekanta		1,0
Ytligt/tillfälligt bekanta		3,5 **
Vänner och släkt		3,2 **
Nuvarande eller fd partner		3,9 **

* Signifikansnivå 0,1

** Signifikansnivå 0,05

*** Signifikansnivå 0,01

²⁹ Den variabel som använts i tidigare regressioner för att mäta tidigare belastning var tidigare lagförd för brott. Vid analys av straffen visade sig tidigare lagföring inte vara associerat med några signifikanta över- eller underrisker, något som däremot att tidigare ha dömts till fängelsestraff innebar. Därför används denna variabel i de slutliga regressionerna.

³⁰ Denna variabel visade på signifikanta överrisker när tidigare lagförd ingick i stället för tidigare dömd till fängelse.

Som framgår av de logistiska regressionerna återfinns de överlägset största överriskerna för att dömas till fängelse för personer som är 21 år eller äldre. Ungefär åtta gånger oftare döms dessa till fängelse än yngre personer, givet att övriga oberoende faktorer är lika, vilket är i enlighet med lagstiftningen då yngre personer, i synnerhet de under 18 år, endast undantagsvis skall dömas till fängelse. Domstolarna tycks alltså i hög utsträckning följa detta.³¹ Även brottstyp har betydelse. De som dömts för grov misshandel döms oftare till fängelse än dem som dömts för misshandel. Dömda för grövre sexualbrott är de som allra oftast döms till fängelse. Även detta är i linje med lagstiftningen eftersom det är stadgat strängare straff i straffskalan för grov misshandel än för misshandel. Allra strängast är straffskalan för grövre sexualbrott. Mer än två tredjedelar av dessa är våldtäkter för vilka minimistraffet är två års fängelse. Även antal brott i domen har betydelse för risken att dömas till fängelse, då de som har dömts för flera brott oftare döms till fängelse, liksom att tidigare ha dömts till ett fängelsestraff.

Mest intressant för denna undersökning är dock att utomeuropeisk bakgrund innebär en signifikant överrisk att dömas till fängelse även då flera legala faktorer tagits hänsyn till.³² Personer med utomeuropeisk bakgrund döms nästan tre gånger så ofta till fängelse som personer med helt svensk bakgrund när övriga faktorer är lika. Och det utgör alltså en större risk för att dömas till fängelse om du har utomeuropeisk bakgrund än om du är dömd för flera brott i samma dom i detta material. Även relationen mellan offer och gärningsperson innebär signifikanta överrisker, genom att närmare bekantskap innebär överrisk för fängelse jämfört med gärningsmän som är helt obekanta med offret.

Statuskillnader mellan offer och gärningsperson

Black (1989) hävdar att skillnader i straff inte kan studeras utan att hänsyn tas till statuskillnader mellan offer och gärningsperson. En sådan statuskillnad kan vara om personen tillhör majoritetsbefolkningen eller en etnisk minoritet. För att utesluta att de stora skill-

³¹ Det skall dock påpekas att det svenska rättsväsendet på senare tid tycks ha blivit hårdare mot unga brottslingar (Granath 2002).

³² Även vid en analys där rättspsykiatrisk vård, som är en frihetsberövande påföljd, räknats ihop med fängelse till en analys av frihetsberövande eller inte, förekommer signifikanta överrisker för personer med utomeuropeisk bakgrund för att dömas till frihetsberövande påföljd. Överrisken minskar dock i storlek.

naderna i andel dömda till fängelse mellan svenskar och utomeuro-
péer beror på offrets status i relation till gärningsmannen har jag
genomfört en analys utifrån Blacks tankegångar kopplat till
svensk/utländsk bakgrund. För att få någorlunda stora grupper har
svenskar och européer sammanförts, eftersom dessa tycks behand-
las förhållandevis lika, till en gemensam grupp under samlingsnam-
net Europa2.

Nedan (Figur 2) presenteras andel dömda till fängelse i de olika
kategorierna utifrån Blacks (1989) tidigare presenterade figur.

Figur 4.2 Figur över hur statusen hos offer och åtalad interagerar med varandra. Siffrorna visar andel dömda till fängelse av dömda. Siffrorna i parentes är förväntat utfall utifrån Black (1989), där 1 = högst sannolikhet för fängelsestraff

Satus	Dömd	
	Utom Europa	Europa2
Europa2	85 (1)	58 (2)
Utom Europa	77 (3)	62 (4)

Det visar sig vid denna jämförelse att offrets status tycks ha be-
gränsad, eller ingen, betydelse för risken att dömas till fängelse för
den åtalade. Utfallet följer alltså inte Blacks hypotes, utan de med
utomeuropeisk bakgrund döms oftare till fängelse än dem med eu-
ropeisk2 bakgrund oavsett offrets status. Detta styrker alltså tidi-
gare resultat angående överrisker för personer med utomeuropeisk
bakgrund för att dömas till fängelse. En logistisk regression där
målsäganden och åtalads bakgrund ingår visar samma sak. Det finns
ingen skillnad mellan europeiska2 och utomeuropiska offer i andel
av gärningspersonerna som döms till fängelse. Däremot har perso-
ner med utomeuropeisk bakgrund drygt tre gånger så stor risk att
dömas till fängelse än européer2 då det kontrolleras för offrets
bakgrund.

Avslutande diskussion

Resultatet av denna undersökning visar att personer med utländsk bakgrund inte tycks vara utsatta för högre grad av ingripande än personer med svensk bakgrund när de väl är misstänkta för ett brott.³³ Däremot riskerar personer med utomeuropeisk bakgrund att oftare dömas till fängelse än personer med helt svensk bakgrund. Resultaten är med avseende på risken att dömas till fängelse i linje med vad tidigare studier i Sverige visat. Däremot skiljer de sig med avseende på graden av ingripande under förundersökningen. Att graden av ingripande är så påfallande lika mellan grupperna i denna undersökning kan tolkas som ett positivt resultat. Frågan är hur detta resultat ska tolkas, inte minst mot bakgrund av att förundersökningen i vissa fall till och med läggs ned oftare för personer med utländsk bakgrund än för dem med helt svensk bakgrund. Detta får anses vara ett högst oväntat resultat. En möjlig tolkning, annan än den att rättsväsendet skulle agera mildare gentemot personer med utländsk bakgrund, är att dessa anmäls på lösare grunder, något som ha hävdats av bland annat Diesen (2005). Om så var fallet skulle det innebära att det pågick utredningar med sämre utgångsläge med avseende på bevisning med mera mot personer med utländsk bakgrund. Det vore i så fall rimligt att en högre andel av dessa lades ned i ett senare skede. Jag har inga uppgifter om detta skulle kunna vara fallet. Resonemanget skall därför ses som hypotetiskt.

Varför resultatet skiljer sig från tidigare undersökningar angående graden av ingripande är svårt att svara på. Framför allt skiljer de sig från Diesens undersökningar, vilket också gäller mina resultat där offrets bakgrund lyfts in i analysen. I SVT:s granskning presenterad i programmet Faktum görs inga försök att se vilken bakgrund de misstänkta personerna har. Eftersom personer med utomeuropeisk bakgrund i stor utsträckning begått brott mot andra personer med utomeuropeisk bakgrund är det fulltmöjligt att den olika behandling de menar sig påvisa helt enkelt handlar om den misstänktes bakgrund, inte offrets. Svårare är det dock att förklara skillnaderna jämfört med Diesens resultat. En möjlig orsak till skillnaderna är att det finns geografiska variationer. Dessutom bygger denna undersökning på ett större kvantitativt material medan de undersökningar som Diesen presenterar är mindre och har i hu-

³³ Med undantag för risken att kroppsvisiteras i syfte att hitta droger vid misstanke om eget bruk av narkotika (se Pettersson 2005).

vudsak bearbetats mer kvalitativt. Diesen (2005, s 256) skriver själv att

Det bör observeras att de studier, som presenteras här, främst bygger på en kvalitativ metod och inte på en kvantitativ. Det är alltså inte i första hand de statistiska uppgifterna i olika studier, som ligger till grund för slutsatserna, utan den analys som genomförts på basis av hela materialet i samtliga dessa undersökningar, som i sin tur bygger på granskningar av varje enskilt fall.

Kanske beror skillnaderna på att olika förhållanden blir synliga med olika metoder. Visserligen har samtliga förundersökningar lästs igenom även i denna undersökning, men eftersom materialet är stort, 2 150 anmälningar, är det omöjligt att skapa sig ett övergripande intryck av mer kvalitativ karaktär. Men fördelen är att det går att uppnå en större säkerhet i denna undersökning kring statistiskt säkerställda skillnader och likheter. Det har dock lyfts fram in andra sammanhang att skillnader och likheter i faktiska utfall inte är det enda som är viktigt att undersöka vid studier av diskriminering inom rättsväsendet, utan även mer kvalitativa skillnader (Milovanovic & Russell 2001).

Angående risken att dömas till fängelse visar denna undersökning än en gång att utländsk bakgrund utgör en nackdel vid påföljdsvalet.³⁴ Eftersom flera faktorer som skulle kunna förklara skillnader, såsom ålder, tidigare fängelsestraff och antal brott i domen, tagits hänsyn till och utomeuropeisk bakgrund trots detta innebär en överraskning för fängelsestraff, får resultaten anses ganska graverande för det svenska rättssystemet. Åtminstone med avseende på grövre sexualbrott och misshandel i Sveriges tre största städer. Då även tidigare studier av andra brott, främst rattfylleri, och vid andra tidpunkter, visat att personer med utländsk bakgrund oftare döms till fängelse måste frågetecknen resas kring rättsväsendet i denna fråga. Är det så att personer med utländsk bakgrund, särskilt utomeuropeisk, generellt riskerar att oftare dömas till fängelse i Sverige? Ibland framförs argumentet att varje fall är unikt med specifika förhållanden att ta hänsyn till, och att detta skulle vara förklaringen till att skillnader i straff, inte en persons utländska bakgrund. Med tanke på att flera undersökningar i Sverige visat på samma resultat finner jag det svårt att tro att detta skulle handla om individuella avvikelser i det enskilda fallet. I stället är min slut-

³⁴ Det skall dock påpekas att rättspsykiatrisk vård inte nödvändigtvis innebär en "mildare" dom än fängelse. Men personer med helt svensk bakgrund döms även till andra påföljder som definitivt kan betraktas som mildare.

sats att personer med utländsk bakgrund, i synnerhet utomeuropeisk bakgrund, faktiskt löper större risk att dömas till fängelse i Sverige. Detta stämmer även överrens med internationell forskning inom området. Resultatet ligger också i linje med svensk forskning kring diskriminering inom andra områden. Det är främst personer med utomeuropeisk bakgrund som är utsatta för diskriminering och det är också dessa som upplever sig mest diskriminerade i Sverige i dag (Kamali 2005; SOU 2005:56). Och det är också dessa som tycks löpa större risk att dömas till fängelse i Sverige.

Referenser

- Black, D. (1989). *Sociological Justice*. New York. Oxford University Press.
- Christie, N. (2001). "Det ideala offret" I Åkerström, M. & Sahlin, I. (red.) *Det motspänstiga offret*. Lund. Studentlitteratur.
- Covington, J. (2001). "Round Up the Usual Suspects. Racial Profiling and the War on Drugs" I Milovanovic, D. & Russell, K. (red.) *Petite Apartheid in the U.S. Criminal Justice System. The Dark Figure of racism*. Durham. Carolina Academic Press.
- Diesen, C. (2005). "Processrättsligt perspektiv. Om positiv och negativ särbehandling i straffrätten" I. Diesen, C., Lernestedt, C., Lindholm, T. & Pettersson T. *Likhet inför lagen*. Stockholm. Natur och Kultur.
- Ds Ju 1986.11 *Grov misshandel och grov stöld*. Regeringskansliet. Stockholm.
- Edling, C. & Hedström, P. (2003). *Kvantitativa metoder. grundläggande analysmetoder för samhälls- och beteendevetare*. Lund. Studentlitteratur.
- Ekman, G. (1999). *Från text till batong – om poliser, busar och svennar*. Stockholm. Elanders Gotab.
- Engen, R. L., Steen, S. & Bridges, G. S. (2002). "Racial disparities in the punishment of Youth. A theoretical and empirical assessment of the literature" *Social Problems* Vol. 49(2), s. 194–220.
- Fritzell, J. & Lundberg, O. (1994). *Vardagens villkor. levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Stockholm. Bromberg.
- Granath, S. (2002). *Påföljdssystemet för unga lagöverträdare 1980–2000 – Förändrade reaktioner, förändrat samhälle eller förändrade brottslingar?* Licentiatuppsats, Stockholm. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Granér, R. (2004). *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lund. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- von Hofer, H. (1994). *Utländska medborgare i kriminalstatistiken 1993*. Promemoria SCB.
- Holmberg, L. & Kyvsgaard, B. (2003). "Are immigrants and their descendants discriminated against in the Danish criminal justice system", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. Vol. 4(2), s. 125–142.
- Holmberg, L. (2003). *Policing Stereotypes. A qualitative study of police work in Denmark*. Berlin. Galda + Wilch Verlag.

- Hydén, S. & Lundberg, A. (2004). *Inre utlänningskontroll i polisarbete – mellan rättsstatsideal och effektivitet i Schengens Sverige*. Norrköping. Lindköpings universitet.
- Kamali, M. (2005). "Ett europeiskt dilemma. Strukturell/institutionell diskriminering" I. (red) de los Reyes, P. & Kamali, M. *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005. 41. Stockholm. Fritzes.
- Lange, A (1995). *Invandrare om diskriminering. En enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO)*. Stockholm. Centrum för invandringsforskning och Brottsförebyggande rådet
- Lange, A. & Lööv, H. & Bruchfeld, S. & Hedlund, E. (1997). *Ut-satthet för etniskt och politiskt relaterat hot m.m., spridning av rasistisk och antirasistisk propaganda samt attityder till demokrati m.m. bland skolelever*. Stockholms universitet. Centrum för invandringsforskning.
- Lindholm, T. (1999). *Group Membership and Eyewitness Testimony*. Stockholm. Psykologiska institutionen vid Stockholms universitet.
- Lindholm, T. (2005). "Socialpsykologiskt perspektiv. Fördomar och diskriminering – klassiska problem i modern skeepnad" I. Diesen, C., Lernestedt, C., Lindholm, T. & Pettersson T. *Likhet inför lagen*. Stockholm. Natur och Kultur.
- Lundberg, M. (2001). *Vilja med förbinder. Polisens samtal om kvinnomisshandel*. Stockholm. Symposium.
- Nygren, R. (1999). "Diskrimineras invandrare i svenska domstolar?" *Apropå* Nr 1 år 1999.
- Nygren, R. (2002). "Kulturgenererad grov brottslighet I 1990-talets mångkulturella samhälle – myt eller verklighet? I *Dubbel viktimisering? Invandrade brottsoffer i svensk kontext*. Rapport från en konferens om möjligheter och brister i mångkulturella möten, november 2001. Luleå. Brottsoffermyndigheten.
- Milovanovic, D. & Russell, K. (2001). "Introduction" I Milovanovic, D. & Russell, K. (red.) *Petite Apartheid in the U.S. Criminal Justice System. The Dark Figure of racism*. Durham. Carolina Academic Press.
- Norström, T. (1998). "Påföljdsval vid rattfylleri. effekter av 1990 års reform av trafikbrottslagen" *Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab* Vol. 85, s. 81–99.

- Pettersson, T. (1996). *Våldtäktsdomar mot svenska och utländska gärningsmän*. D-uppsats Kriminologiska institutionen. Stockholms universitet.
- Pettersson, T. (2005). *Polisingripanden vid eget bruk av narkotika. Särbehandlas personer med utländsk bakgrund?* Rapport 2005.2, Stockholm. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Sarnecki, J. (1994). *Våldtäkter i Stockholm. Polisanmälda våldtäkter i Stockholm 1986–1990*. Opublicerad stencil. Stockholms universitet. Kriminologiska institutionen.
- SOU 2005.56 *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*. Stockholm. Fritzes.
- Walsh, A. (1990). *Statistics for the social sciences. with computer applications*. New York. Harper & Row

Bilaga 1. Tabeller

Tabell I Logistisk regressionsanalys av om förundersökningen läggs ned vid anmälningar för grov misshandel under 1999 i Stockolms stad, Göteborg eller Malmö. N=

Oberoende variabler	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
Våldsanvändning				
Inget eller ringa ³⁵	1,0	1,0	1,0	1,0
Grovt eller mycket	1,3	1,3	1,3	1,3
Tidigare lagförd				
Nej	1,0	1,0	1,0	1,0
Ja	1,4	1,5 **	1,5 *	1,6 **
Ålder				
Under 21 år	1,0	1,0	1,0	1,0
21 år eller äldre	0,6 **	0,5 ***	0,5 ***	0,5 ***
Bakgrund				
Svensk	1,0	1,0	1,0	1,0
Europeisk	1,3	1,3	1,3	1,3
Utomeuropeisk	1,5 *	1,5 *	1,5 *	1,5 *
Bekantskap				
Obekanta		1,0	1,0	1,0
Ytligt/tillfälligt bekanta		1,4	1,4	1,4
Vänner och släkt		1,6 **	1,6 *	1,5 *
Nuvarande eller fd partner		2,0 **	2,0 **	1,9 **
Uppburit socialbidrag under året				
Nej			1,0	1,0
Ja			1,2	1,1
Kön				
Man				1,0
Kvinna				1,5

* Signifikansnivå 0,1

** Signifikansnivå 0,05

*** Signifikansnivå 0,01

³⁵ Denna kategori torde främst innehålla försöksbrott.

Tabell II Logistisk regressionsanalys av om den misstänkte förhörs vid anmälningar för grov misshandel under 1999 i Stockolms stad, Göteborg eller Malmö. N=

Oberoende variabler	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
Våldsanvändning				
Inget eller ringa ³⁶	1,0	1,0	1,0	1,0
Grovt eller mycket	0,4 *	0,4 *	0,3 *	0,3 *
Tidigare lagförd				
Nej	1,0	1,0	1,0	1,0
Ja	0,5 **	0,5 **	0,5 *	0,5 **
Ålder				
Under 21 år	1,0	1,0	1,0	1,0
21 år eller äldre	2,1 ***	2,4 ***	2,4 ***	2,4 ***
Bakgrund				
Svensk	1,0	1,0	1,0	1,0
Europeisk	0,4 **	0,4 ***	0,4 ***	0,4 ***
Utomeuropeisk	0,8	0,8	0,8	0,8
Bekantskap				
Obekanta		1,0	1,0	1,0
Ytligt/tillfälligt bekanta		0,5 *	0,5	0,5
Vänner och släkt		1,7	1,7	1,8
Nuvarande eller fd partner		0,7	0,7	0,7
Uppburit socialbidrag under året				
Nej			1,0	1,0
Ja			0,9	0,9
Kön				
Man				1,0
Kvinna				0,6

* Signifikansnivå 0,1

** Signifikansnivå 0,05

*** Signifikansnivå 0,01

³⁶ Denna kategori torde främst innehålla försöksbrott.

Tabell III Ytterligare brott i domen uppdelat efter utländsk bakgrund. Avser domar för brott som anmälts för våldtäkt i Stockholms stad, Göteborg och Malmö mellan 1998–2000, eller för grov misshandel i samma områden under 1999. Procent³⁷

Brottstyp efter huvudbrott	Sverige	Europa	Utom Europa
Grövre sexualbrott			
Grövre sexualbrott	29	33	17
Misshandel	13	25	39
Övriga brott	29	17	13
Inga andra brott	29	25	31
Summa.	100	100	100
N.	21	12	23
Grov misshandel och misshandel			
Misshandel, även grov	43	34	22
Olaga hot	8	4	20
Övriga brott ³⁸	8	17	20
Inga andra brott	41	45	38
Summa.	100	100	100
N.	73	53	40

³⁷ Endast ett brott utöver det brott som hör samman med anmälan redovisas.

³⁸ Innehåller, med ett undantag vilket är ett rånbrott, mindre allvarliga brott så som stöld och ringa narkotikabrott.

Tabell IV Variabler i den logaritmiska regressionsanalysen av dömda för grövre sexualbrott, misshandel eller grov misshandel som anmälts för våldtäkt (och försök) i Stockholm, Göteborg eller Malmö under 1998–2000 eller för grov misshandel inom samma områden under år 1999. N = 212³⁹

Variabel	Typ	Kategorier/Bredd	Fördelning (%)
Ålder	Kat.	Under 21 år	25
		21 år eller över	75
Brottstyp	Kat.	Misshandel	49
		Grov misshandel	25
		Sexualbrott	26
Tidigare fängelsedom	Kat.	Nej	69
		Ja	31
Antal brott i domen	Kat	1	38
		> 1	62
Utländsk bakgrund	Kat.	Svensk	44
		Europeisk	27
		Utomeuropeisk	29
Bekantskap	Kat.	Obekanta	39
		Ytligt/tillfälligt bekanta	19
		Vänner och släkt	25
		Nuvarande eller fd partner	17

³⁹ Antalet dömda för något av de brott som ingår i analysen är 225 men för 13 personer saknas uppgifter för minst en av variablerna i analysen, varför analysen görs på de återstående 212 personerna.

5 Representation av religiös och/eller etnisk bakgrund i domar

Tove Pettersson

Inledning¹

Syftet med den undersökning som presenteras i detta kapitel är att se om det i domar förekommer information om någon eller några personers svenska eller utländska bakgrund eller deras etniska eller religiösa tillhörighet, och i så fall på vilket sätt.

Syftet är även att analysera om dessa benämningar i domarna kan anses utgöra andrafiering, det vill säga särskiljande och skapande av ”den andra”, utifrån etnisk, utländsk eller religiös tillhörighet. Slutligen har jag även för avsikt att diskutera om eventuell andrafiering, eller enskilda uttalanden i domar, även kan tolkas som diskriminering på etnisk eller religiös grund eller på grund av invandrarskap.

Flera forskare menar att rasistisk diskriminering sedan länge pågått i det svenska samhället, inte enbart av och mot enskilda individer utan på ett betydligt mer genomgripande plan, men att detta förnekas från majoritetssamhällets sida (Kamali 2005; Molina 2005; SOU 2005:56). Kamali (s 38–40) talar om *förnekandets strategi* som han anser förekommer inom en mängd olika områden. Förnekandet av rasistisk diskriminering bidrar både till att bibehålla de maktstrukturer som utgör dess förutsättning och innebär ett förringande av diskriminerade personers upplevelser. Förnekanden av att det skulle kunna förekomma rasism och diskriminering inom rättsväsendet har också framförts från företrädare inom rättsväsendet vid tillfällen då undersökningar som pekat på diskriminering presenterats (Ekoredaktionen Sveriges radio 2004; se även Holmberg & Kyvsgaard 2003). Forskning visar dessutom att personer med utomeuropeisk bakgrund har lägre förtroende för just rättsväsendet än personer med svensk bakgrund. Orsaken till det lägre förtroendet sågs av personer inom rättsväsendet som ”kulturella”, något som

¹ Undersökningen har finansierats av Vetenskapsrådet. Jag vill särskilt tacka Monica Skrinjar och Jenny Karlsson för kommentarer och synpunkter.

personerna haft med sig från sitt hemland. Invandrare själva menade i stället att bristen på förtroende uppstått i Sverige genom erfarenheter av diskriminering här (SOU 2005:56, s 341; se även SOU 2005:69). En möjlig tolkning av attityden hos företrädare från rättväsendet är att den utgör ett exempel på majoritetssamhällets förnekande av upplevelser av diskriminering.

Eckstein (1975) lyfter fram vad han kallar "kritiska fall" som en viktig metod vid fallstudier², särskilt då syftet är att testa teorier. Att studera kritiska fall handlar om att välja ut gynnsamma fall eller situationer som, utifrån de teoretiska resonemangen, kan sägas utgöra fall av typen "här om någonstans" borde diskriminering uppstå. Grundtanken är att kan man inte påvisa (i denna undersökning) diskriminering i dessa situationer så förekommer det sannolikt inte i andra sammanhang heller. Russell (2001) menar att diskriminerande praktiker inom rättsväsendet i störst utsträckning sker i situationer där aktören (ex polisen eller domaren) har som mest okontrollerat handlingsutrymme. Med handlingsutrymme avses att kunna välja hur en situation ska hanteras. Exempelvis kan patrullerande poliser i sitt dagliga arbete i stor utsträckning välja mellan att ingripa eller inte mot personer som verkar misstänkta eller begår någon (mindre allvarlig) överträdelse, trots att de rent formellt ska beivra alla lagbrott (Holmberg 2003; Lipsky 1980). Kritiska fall skulle alltså sökas i sådana situationer. Det är därför en särskild utmaning att analysera delar av kanske de mest strikta och formaliserade texter, bortsett från själva lagstiftningen, som produceras av rättsväsendet. Domar är texter där det kan förväntas att rasistiska uttryck och andrafiering är som mest bortsorterade, om dessa uttryck och processer förekommer inom rättsväsendet, alltså en form av motsats till Ecksteins kritiska fall. Jag menar att man kan vända på Ecksteins resonemang och även motivera studier av särskilt "okänsliga" situationer med utgångspunkt i detta. Om exempelvis diskriminering, rasifiering eller andrafiering påvisas i sådana sammanhang kan det säga en hel del om andra situationer, som inte är lika "okänsliga" för sådana processer. Alltså, "om det förekommer här borde det också förekomma i andra sammanhang". Skillnaden mot Ecksteins resonemang är att detta inte innebär teoritestning genom försök till falsifiering.

² Case studies.

Teoretiska utgångspunkter och tidigare forskning

Av utrymmesskäl finns det bara möjlighet att mycket strategiskt gå in på de teoretiska tankar och utgångspunkter som ligger till grund för analysen av domarna. Mer ingående teoretiska diskussioner lämnas därför där hän i detta sammanhang. Nämnas bör dock att de teoretiska tankar, och den tidigare forskningen, som tas upp nedan har varit verktyg i analysen av domarna och har bidragit både till idéerna till analyskategorier och till tolkningen av dessa.

Diskriminering, andrafiering och rasifiering

I SOU 2005:56, *Det blågula glashuset*, definieras strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet som:

... regler, normer, rutiner, vedertagna förhållningssätt och beteenden i institutioner och andra samhällsstrukturer som utgör hinder för etniska och religiösa minoriteter att uppnå lika rättigheter och möjligheter som majoriteten av befolkningen har. Sådan diskriminering kan vara synlig eller dold och den kan ske avsiktligt eller oavsiktligt. (s 75)

I SOU:n lyfts fram att det inte anses fruktbart att bortse ifrån, och försöka särskilja, forskning som undersöker individdiskriminering då de menar att individuella handlingar inte går att utesluta från strukturell diskriminering. Detta kan jämföras med Essed (2005) som i sin diskussion kring vardagsrasism menar att det intressanta inte är om individer är rasistiska eller inte, utan "... hur och när vanliga situationer blir rasistiska situationer" (s 89). Detta tanke-sätt kan överföras till de domar jag har analyserat. Det intressanta är inte om individerna som ligger bakom dessa domar är rasistiska eller inte, det intressanta är *om, och i så fall hur och när kan domstolshandlingar bli rasistiska?* Men vad innebär det då att något är "rasistiskt"? Essed (s 80) urskiljer tre huvudprocesser som rasismen verkar genom i vardagen. Dessa är "... marginalisering av rasmässiga och etniska grupper, problematisering av gruppernas (tillskrivna) egenskaper och kultur, samt repression av (potentiellt) motstånd". Jag kommer därför att analysera om det i domarna förekommer marginalisering av rasmässiga och etniska grupper. Något som skulle kunna tolkas som det är om någon grupp på ett negativt sätt utpekats som annorlunda än övriga i samhället (eller "vi") exempelvis genom nedvärderande hänvisningar till "deras" kultur. Jag kommer även att leta efter om det förekommer problematisering

ringar av tillskrivna egenskaper så som hänvisningar till att inkludera viss brottlighet i definitionen av att vara "zigenare" som en polis i Granérs (2004, s 237) undersökning gör.³ Repression av potentiellt motstånd upplever jag som en svårare aspekt att analysera, om än minst lika intressant i detta sammanhang. Man kan tänka sig att potentiellt motstånd från en åtalad i en domstolskontext skulle kunna resultera i att rätten kräver lägre beviskrav än för en annan person. För att kunna uttala sig om detta anser jag att det krävs en annan typ av urval och syfte än vad jag har i min undersökning. För att studera en sådan fråga tror jag snarare att det krävs en analys av bevismässigt så lika fall som möjligt, där en person från en marginaliserad grupp ger uttryck för motstånd mot rasism (vilket inte är lätt att definiera) vid rättegången för att se om detta påverkar domstolens analys av trovärdighet och bevis. Jag tror därför att den sista kategorin är nog så relevant för de processer som vardagsrasism verkar genom men inte tillämpbar som analyskategori i just denna undersökning.

Centralt för detta kapitel är även frågan om andrafiering utifrån etnisk och/eller religiös grund. Andrafiering kan ske på många olika grunder och kan ses som ett samlingsbegrepp för att göra en grupp till "den andra". Kamali (2005) definierar strukturell och institutionell diskriminering som liktydigt med andrafiering, vilket inte är helt oproblematiskt (exempelvis är definitionen i SOU 2005:56 mer avgränsad än den Kamali använder sig av). Jag kommer därför inte att använda hans definition som en definition på strukturell och institutionell diskriminering utan enbart som ett led i att definiera andrafiering. Kamali definierar andrafiering på följande sätt:⁴

... majoritetssamhällets systematiska handlingar av underordning och stigmatiserande särskiljningar (*otherization*) av vissa etniska, religiösa eller invandrargrupper som kan kallas för *andrafiering*. (s 35, kursivt i original)

Jag kommer fortsättningsvis med andrafiering enbart avse skapandet av "de andra" utifrån etnisk eller religiös grund eller invand-

³ Om en "zigenare" inte begick brott menade polisen att denne distanserat sig från den "zigenska" kulturen och upphört att vara "zigenare".

⁴ Kamalis definition utesluter annan andrafiering (strukturell och institutionell diskriminering enligt Kamali) än den på grund av etnisk eller religiös tillhörighet eller invandring. Jag utgår ifrån att detta är ett förbiseende, och att andrafiering/diskriminering även kan ske utifrån exempelvis kön, men att Kamali i detta sammanhang inte haft för avsikt att definiera *all* strukturell och institutionell diskriminering, utan den avgränsade del som handlar om just etnisk, religiös och invandrarbakgrund.

rarskap. Om denna andrafiering också innebär underordning och stigmatisering blir en ytterligare fråga att besvara i analysen. Jag vill dock understryka att liksom vid genusteoretiska analyser är det oundgängligt att ha ett maktperspektiv närvarande vid analysen, men jag är inte av den åsikten att maktaspekter bör byggas in redan i definitionen av genus eller i detta fall andrafiering.

Begreppet *andrafiering* tyder på ett processperspektiv, att det är något som görs (jämför Molina nedan om rasifiering samt inom genusteori uttrycket "doing gender as doing difference" West & Fenstermaker 1995). Det som görs vid andrafiering är alltså skillnad, skapandet av "den andra", men därigenom skapas även bilden av ett "vi" (Mattsson 2005). Det är därför av vikt för min analys att inte enbart fokusera på hur "de andra" beskrivs, utan även lyfta fram vilken betydelse det får för bilden av "vi", i detta sammanhang "svenskar" eller kanske "vita västerlänningar". Vilka det är som definieras som "vi" varierar från olika sammanhang, och kan därför betraktas som en del i analysen. Vem som andrafieras och hur har på så sätt betydelse för avgränsningen av vilka "vi" är. Det är även viktigt att se om det finns uttalade beskrivningar av "svenskhet" eller detta "vi". På samma sätt som andrafiering kan ge viktig kunskap om hur "vi" anses vara, ger beskrivningar av detta föreställda "vi" viktiga ledtrådar till hur "de andra" betraktas. Mattsson, som diskuterar kritiska vithetsstudier, menar att begreppet vithet omfattar

... en rad kulturella praktiker som ofta inte benämns som specifikt "vita", och som utgör en måttstock mot vilka andra kulturella praktiker mäts, bedöms och benämns (s. 141)

Detta kan kopplas till diskussioner som Peralta (2005) för kring vad hon (med hänvisning till Paul Ricoeur) kallar *misstankens hermeneutik* och att genom denna strategi synliggöra det latenta bakom ett uttalande. Som exempel tar hon ett uttalande från ett tidigare kulturråd i Göteborg. Detta angav som förklaring till att det var högre genomsnittsbetyg i vissa förorter att det i dessa förorter fanns "homogena klasser där de flesta elever är svenskar, med föräldrar med liknande bakgrund. Där stimulerar eleverna varandra." (s 193). Det latenta budskapet bakom denna formulering är enligt Peralta "... att det är understimulerande, det vill säga fördummande, att vara olik. Den sociala heterogeniteten är inte bra, alltså." (s. 193). Även i min analys av domar är det viktigt att jag strävar efter att se latenta budskap.

Min analys ligger mer i linje av att undersöka om andrafiering förekommer i domen än om strukturell diskriminering, så som den definieras i SOU 2005:56, förekommer. Det är svårt, närmast omöjligt, att i detta material avgöra om en påvisad andrafiering verkligen orsakat "hinder" (kriterium enligt definition i SOU 2005:56) enligt min mening. Man kan alltså invända att föreliggande undersökning, utifrån denna definition, inte studerar strukturell diskriminering. Jag menar dock att andrafiering är en så viktig grund till att vissa grupper särbehandlas negativt att bara påvisandet av förekomsten av det är viktigt nog, oavsett om det sedan kan sammankopplas med (strukturell) diskriminering eller inte. Dessutom har jag för avsikt att avslutningsvis föra en diskussion kring om eventuell andrafiering i domarna kan utgöra strukturell, institutionell eller annan diskriminering.

Ett annat viktigt begrepp i sammanhanget är rasifiering. En definition av begreppet rasifiering som Molina (2005) tar upp är följande:

... processer som strukturerar sociala relationer mellan människor utifrån kulturella och biologiska attribut på så sätt att de definierar och konstruerar olika sociala kollektiv som "ras"kollektiv (Carter, Green & Harper, citerade i Molina s 97, min översättning).

Molina framhåller, som nämnts tidigare, att begreppet rasifiering indikerar ett handlande, en process. Det är något som görs. Hon menar att det finns två nära relaterade förståelser av rasifiering. Dels en samhällskonstituerande process, dels en process där människor rasifieras. I det första fallet avses att samhället delas upp i skikt utifrån föreställningar om rasmässiga skillnader. I min undersökning är det främst aktuellt att analysera materialet utifrån rasifiering i den senare betydelsen, alltså om beskrivningar av individer eller grupper i domarna innebär rasifiering.

Boréus (kommande) diskuterar vad hon kallar diskursiv diskriminering, som hon definierar som "*orättfärdig negativ behandling av människor, kopplad till deras (tillskrivna) grupptillhörighet*" (s 5, kursivt i original). I sin egen forskning har Boréus funnit att det finns vissa talhandlingar⁵ som återkommer vid diskursiv diskriminering, bland annat att benämna eller referera till, eller att avstå att referera till, fenomen eller människor. Även att beskriva människor är återkommande. För min analys är särskilt benämningar viktigt. Boréus menar att ett tecken på att en benämning är fast rotad är att

⁵ Talhandlingar inkluderar även det som uttrycks i skriftlig form.

den är ett substantiv ”invandrare” eller ett adjektiv som används som ett substantiv ”en döv”. ”(v)arje gång dessa kategorinamn används om en grupp man inte själv anser sig tillhöra, påpekas att de som sorteras in i kategorin avviker från ‘oss’ på bestämda sätt: genom det som gör en till en invandrare eller döv” (s 9). Jag har därför letat efter sådana kategoriseringar i materialet.

Boréus urskiljer fyra former av diskursiv diskriminering: exkludering, nedvärdering, objektifiering och förslag som pekar mot icke-språklig negativ särbehandling. Mitt analysätt har tydliga beröringspunkter med Boréus tankegångar kring diskursiv diskriminering.⁶ Genom ett citat från en journalist exemplifierar Boréus hur nedvärdering kan ta sig uttryck genom diskursiv diskriminering

När jag som enskild journalist skriver om en ung invandrarkille som är på väg in i tung kriminalitet för att han känner sig utestängd av samhället så berättar jag något som är sant, men om många av mina kollegor skriver liknande artiklar och om denna typ av artiklar är den enda vi skriver om unga invandrare, så producerar vi tillsammans en lögn. (s 16)

Boréus menar att ett annat sätt att uttrycka det är att de producerar en negativ stereotyp vilket är en form av nedvärdering. Det är utifrån detta resonemang intressant att analysera hur beskrivningar av en och samma grupp framställs. Alltså ifall de beskrivningar som förekommer varierar eller om det är liknande beskrivningar som ges i olika sammanhang. Om beskrivningarna är likartade och negativa kan man resonera kring om detta kan tolkas som att det förekommer inslag av nedvärdering, och detta alltså oavsett om det i vart och ett av fallen skulle vara en rimlig beskrivning eller inte. Detta förutsätter förstås att det inte finns några andra bilder att ta till för beskrivningarna i domarna, något som får bli en discussionsfråga utifrån det aktuella materialet.⁷

⁶ Det är givetvis tänkbart att analyser domarna utifrån syftet att se om det förekommer mer konkret diskriminering, i form av att lika fall ger olika utfall, men det är inte den analysen jag har för avsikt att göra. Har man det syftet bör urvalet vara ett annat än mitt, eftersom detta material inte valts ut för att hitta ”lika fall”.

⁷ I det exempel Boréus ger är det ju helt givet att de finns andra möjliga beskrivningar av unga invandrare än att de är killar och begår brott.

Domar som elitors diskursiva praktik

van Dijk (2005) menar att elitors diskurser är en viktig del i att det förekommer rasism i ett samhälle.

Om dessa diskurser [elitdiskurser] skulle vara konsekvent icke-rasistiska eller antirasistiska är det mycket osannolikt att rasismen i samhället skulle vara så utbredd som den är, med tanke på att eliterna i många avseenden fungerar som samhällets moraliska väktare och uppställer normer för goda eller dåliga praktiker.” (s. 113)

Vad som är ”eliter” enligt van Dijk framgår inte tydligt. Grupper som nämns är dock ”politiker, journalister, forskare, domare och chefer” (s. 114). Jag menar därmed att domarna kan betraktas som texter producerade av ”eliten” och att de på så sätt kan ses som en del av ”elitdiskurserna” i samhället. van Dijk definierar ”institutionell rasism” som ”eliternas organiserade diskursiva praktiker” (s. 114). Jag känner mig tveksam till om jag håller med om att detta verkligen skulle innefatta allt som bör inrymmas i ”institutionell rasism”, exempelvis utsluts handlingar som att polisen skulle ingripa på lösare grunder mot etniska minoriteter pga föreställningar kring dessa grupper från institutionell rasism i och med denna avgränsning. Ytterligare problem med definitionen är att det framstår som orimligt att elitors diskursiva praktik alltid skulle vara rasistisk. Jag menar dock att eliternas *rasistiska* diskursiva praktiker är *en del* av den institutionella (och strukturella) rasismen. van Dijk tar som exempel på diskursiva praktiker byråkratiska texter, läroböcker, parlamentsdebatter och nyhetsrapportering i pressen. Möjligen innefattas de skiftliga domar jag analyserar i van Dijks byråkratiska texter, i vart fall betraktar jag dem som en del av elitors diskursiva praktik.

Diskurser⁸ kan anses vara både producerande och reproducera (Winther Jørgensen & Phillips 2000) och det är på så sätt jag avser att betrakta dem. Domar är dock en form av texter som i allmänhet inte läses av fler än de inblandade och sällan sprids till allmänheten. Därför menar jag att de främst bör analyseras utifrån tankar kring vad det är som reproduceras. Jag kommer att betrakta domarna som ett sätt att upptäcka om förutsättningar för strukturell diskriminering föreligger genom att rasistiska eller andrafierande föreställningar som (kan) förekomma (hos ledamöterna i

⁸ Med diskurser avses här ”sociala mönster av betydelsefixeringar som står i instabila förhållanden till varandra” (Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 136). En diskurs är alltså inte fixerad och färdig utan skapas och förändras i en ständigt pågående process. Uttalanden i domar kan dock ses som tillfälliga fixeringar av betydelse.

tingsrätterna) reproduceras i dessa texter. I vad mån dessa de facto även producerar rasistiska diskurser i den meningen att de bidrar till att dessa föreställningar "sprids" låter jag däremot vara osagt i detta sammanhang. Jag vill även framhålla att även i detta sammanhang, som tidigare vid frågan om vardagsrasism, anser jag inte att det är intressant för syftet att försöka koppla ihop eventuella rasistiska diskurser i domarna med frågan om individerna som skrivit domarna är rasistiska individer. Att jag inte analyserar/diskuterar om det *är* rasistiska individer som ligger bakom uttalandena skall dock inte uppfattas som en form av distansering från att de som skrivit domen inte är ansvariga för de talhandlingar de givit uttryck för. Snarare ses de, om de förekommer, som uttryck för en diskursiv praktik inom domstolsväsendet.

Material, urval och analysförfarande

Beskrivning av materialet

Materialet i denna undersökning består av den text som formulerats av tingsrätter i samband med att en dom avkunnats. Materialet utgår alltså från vad ledamöter vid tingsrätten valt att ta upp och hur de har beskrivit vad hörda personer uppgivit samt redogörelser för deras egna ställningstaganden. Domen består av olika delar. Dessa är

- a) själva domen, vem som är målsäganden respektive tilltalad samt vad den tilltalade döms för samt påföljd mm. Denna del analyseras inte i undersökningen.
- b) domskälen, vilket utgörs av en redogörelse för vad som ligger till grund för tingsrättens dom. Ofta inleds denna del med en redogörelse för vad åklagaren yrkat, den åtalades inställning i skuldfrågan samt vilka personer som hörts. Ibland, men oftast inte, följs detta av ett avsnitt med en form av "bakgrundsinformation" vilken kan innehålla uppgifter om relation mellan åtalad och målsägande, varifrån de kommer (vilket visat sig enbart handlar om eventuell utländsk bakgrund) eller vad som anses "utrett i målet" innan de går in på det avsnitt som det rådet tvistemål om. Efter detta kommer en redogörelse för vad hörda personer uppgivit. Denna del varierar i hur detaljerad den är. Både mellan olika hörda personer, olika delar av domen och

mellan olika domar. Därefter kommer en redogörelse för tingsrättens bedömning.⁹ Tingsrätten redogör här för vad de grundar sitt beslut på och vad de anser är klarlagt. Här är vad som kan kallas för ”trovärdighetsbedömningar” av vad (framför allt) målsäganden och åtalad uppgivit ofta ett framträdande inslag.

- c) en påföljdsdiskussion, vilket utgörs av ett mer eller mindre utförligt resonemang kring valet av påföljd. Om åklagaren yrkat på utvisning följer en redogörelse för beslutet i denna fråga och sedan diskuteras eventuell fortsatt häktning och skadestånd. I vissa fall förekommer det att någon eller några av rättsens ledamöter har en skiljaktig mening. Detta finns då med som en bilaga efter själva domen.

Den del av domen som analyseras är alltså tingsrättens redogörelse i form av domskäl och påföljdsdiskussionen, det vill säga b och c. Eventuella bilagor har uteslutits om inte dessa innehåller redogörelser för vad hörda personer sagt vid domstolsförhandlingen eller utgör så kallad skiljaktig mening till domen. Inte heller bilagor med åklagarens stämningsansökan har granskats. När ledamöterna vid tingsrätten redogör för vad hörda personer uppgivit skall de ta upp vad som är relevant för målet. Eftersom förhören inte redogörs för ordagrant innebär detta en selekteringsprocess. Jag gör ingen jämförelse med vad hörda personer faktiskt har sagt då jag inte vet detta, utan underlaget för analysen är hur tingsrätten valt att beskriva vad hörda personer uppgivit. Det hade även varit intressant att se hur dessa beskrivningar förhåller sig till de faktiska vittnesmålen, men det ligger utanför ramen för denna studie.

Materialet bygger på samtliga domar som är kopplade till en anmälan om grov misshandel (1999) eller våldtäkt (1998–2000) i Stockholm stad, Göteborg eller centrala delar av Malmö, vilket är drygt 250 domar allt som allt. Alla dessa domar har lästs igenom och kriterier för urval av de domar som slutligen analyseras har vuxit fram under denna genomläsning. Under processens gång har flera tänkbara analysstrategier varit aktuella, och dessa har även diskuterats på ett seminarium vid kriminologiska institutionen.¹⁰ Det slutliga urvalet motiverades delvis av praktiska skäl, eftersom

⁹ Ibland redogörs för olika åtal var för sig med dessa delar i anslutning till vart och ett av åtalen.

¹⁰ Jag vill tacka Kristina Boréus, Statsvetenskapliga institutionen Stockholms universitet, som fungerade som kommentator vid seminariet samt övriga deltagare och arbetskamrater som kommit med tips och kommentarer kring analysstrategierna.

flera av de analyser som var tänkbara hade krävt att materialet kompletterades med uppgifter som bakgrund (svensk eller utländsk).¹¹ Detta var inte möjligt tidsmässigt, men kommer eventuellt göras vid ett senare tillfälle om möjlighet ges. Urvalet till undersökningen har tillslut blivit följande: Samtliga domar där uppgifter om

- bakgrund, i form av ”svensk” eller ”icke svensk”, förekommer i någon form. Det betyder alltså inte att det behöver finnas uppgifter om vilken bakgrund det är fråga om utan det kan lika gärna handla om att det på något sätt framgår att personen exempelvis inte är ”svensk”
- religion eller trostillhörighet förekommer

Att inte själva domen ingår i analysen innebär att en dom alltså inte valts ut för att uppgifter om medborgarskap angivits i själva domen. Urvalet utgår i stället från den information som tingsrätten val att redogöra för i sina domskäl. Urvalskriterierna innebär bland annat att samtliga domar där åklagaren yrkat på utvisning per automatik ingår i urvalet.

Sammantaget omfattar analysen 56 domar, varav 20 från Stockholms tingsrätt, 12 från Malmö tingsrätt och 24 från Göteborgs tingsrätt. Hela domen, alltså samtliga brott i domen, har analyserats. Detta innebär att även de brott som förekommer i domen, men som inte är kopplat till en anmälan om grov misshandel eller våldtäkt, finns med i analysen. Detta beror på två skäl: 1) domen bör ses som en helhet och analyseras utifrån denna förutsättning, 2) analysen är inte kvantitativ med syfte att svara mot ett representativt urval och därför finns det ingen anledning att utesluta intressant information bara för att den inte är kopplad till just det brott som utgör grunden för att den finns med i analysen.

Materialet har lästs igenom flera gånger och slutligen kodats i Nud*ist¹² med utgångspunkt i de kategorier som jag uppfattat som meningsfulla utifrån en kombination av tidigare forskning, teori

¹¹ I det kvantitativa materialet i undersökningen, som presenterades i föregående kapitel, kommer sådana uppgifter från SCB, men ett absolut krav från Datainspektionen för tillstånd till detta var att uppgifterna om utländsk bakgrund inte går att identifiera på personnivå då de lämnades ut från SCB. Det betyder för analysen av domar att informationen från SCB inte kan användas i denna del. Det går helt enkelt inte att koppla ihop materialen på grund av den avidentifiering som SCB gjort på materialet.

¹² Ett dataprogram utformat för analyser av kvalitativa material.

och materialet självt. De kategorier som materialet kodats i är följande:¹³

1. Signalement – denna kategori omfattar de uttalanden där svensk eller utländsk bakgrund respektive hudfärg eller liknande anges som en del i identifiering av en person.
2. Uppgifter om upplevd diskriminering – samtliga uttalanden från hörda personer där de uppger att de utsatts för någon form av diskriminerande behandling, vilket också inbegriper nedlåtande omnämmanden. Till kategorin har även uppgifter om att någon uppger sig ha kallats för rasist klassificerats. Inte för att detta i sig är upplevelser av diskriminering utan för att de är kopplat till frågor om diskriminering och jag därför vill analysera dessa i samma sammanhang.
3. Förhållningssätt från domstolen till uppgifter om diskriminering från hörda personer – hit har de utsagor där domstolen på något sätt själva nämnt eller tagit ställning till uppgifter kategoriserade till föregående kategori hänförts.
4. Religion/religiös tillhörighet – hit har samtliga uttalanden som på något sätt anknyter till någon(s) religion eller trostillhörighet kategoriserats.
5. Kulturalisering – hit har uttalanden som kan anses anspela på kulturella förklaringar till personers agerande hänförts. Denna kategori ska dock inte likställas med att ”andra” grupper brottslighet är ett uttryck för deras kultur, så som de så kallade ”hedersmorden” (se Kamali 2005 eller Azar 2005 för en diskussion om detta). Denna typ av beskrivningar skulle ingå i kategorin, men den är vidare än så. Exempelvis ingår uttalanden om vad som är ”brukligt” enligt en viss kultur, utan att detta behöver omfatta den brottsliga handlingen.
6. Utvisning – hela tingsrättens redogörelse i samband med att de tar ställning till ett yrkande på utvisning analyseras, samt resonemang kopplade till detta i diskussionen om påföljden.¹⁴

¹³ Kategoriernas benämning skall inte uppfattas som viktiga i sig. De utgör bara övergripande benämningar. Det är vad de omfattar som är det betydelsefulla, och givetvis de analyser som görs av de utsagor som kategoriserats till dem.

¹⁴ Materialet kodades även i andra kategorier, men dessa visade sig vid analysen inte ge någon, för syftet, intressant information. Dessa var ”språk”, ”nedlåtande benämningar”, ”påföljd” (utom vid utvisning), ” trovärdighet”, ”övriga uppgifter om utländsk bakgrund/ etnicitet/religion” samt en ren överskottskategori benämnd ”övrigt”.

Kategoriseringen utgår ifrån tolkningsarbete av den kontext de förekommer i (se Boréus, kommande, kring kontextens betydelse för kategoriseringar). De olika kategorierna är inte heller ömsesidigt uteslutande utan samma uttalande kan förekomma i fler än en kategori. Exempelvis kan ett uttalande både vara kopplat till en persons religion och klassificeras till kulturalisering. Dessa olika överlappningar utgör inget problem i form av att vissa utsagor skulle få starkare genomslag då de dyker upp på flera ställen. Detta dels för att antalet uttalanden är så begränsat att jag känner igen dem mellan de olika kategorierna, dels för att detta inte är en kvantitativ undersökning där exempelvis antalet uttalanden räknas eller liknande. Syftet är inte att se vad som är mest eller minst förekommande.¹⁵

Samtliga kategoriseringar i Nud*ist har skrivits ut till dokument som utgör underlaget för den slutliga analysen. Under analysarbetet har jag kontinuerligt återgått till hela domarna när utsagorna analyseras för att inte tappa bort den kontext som texten är hämtad från. Detta innebär att analysen utgår ifrån en sammanställning av samtliga utsagor inom en viss kategori, samtidigt som det framgår av dokumentet vilken specifik dom som vart och ett av uttalandena kommer ifrån. Alltså en analys av helheten samtidigt som en koppling finns till de specifika fallen (domarna). Vid analysen har sedan sökts efter så väl mönster som särskilt intressanta fall.

Slutligen några ord om etik och frågan om hänvisning. Av etiska skäl nämns självfallet inga namn eller andra, för utomstående, identifierbara uppgifter. Det är dock både möjligt och i vissa fall troligt att berörda personer själva kan känna igen citat och beskrivningar som förkommer. Domarna är dock offentliga handlingar varför jag inte anser detta vara ett stort etiskt problem. Det problem som uppstår i och med detta är att personers handlingar (ord) tolkas av mig och självfallet kan det i vissa fall kännas olustigt för personen i fråga om hon eller han inte håller med om tolkningen.

Vid utlämningen av uppgifter om domar från lagföringsregistret har Brottsförebyggande rådet ställt upp som krav att citat med mera från domar inte får anges med identifierbart domsnummer då uppgifterna om domar kommer från ett sekretessbelagt register. Detta innebär att jag inte kan hänvisa citat eller berättelser till de faktiska domarna, trots att dessa i sig själva är offentliga handlingar. För att läsaren ska kunna följa med i vilken tingrätt domen kom-

¹⁵ I vissa fall anges dock antal, som exempelvis i hur många domar som yrkanden på utvisning förekommer. Dessa uppgifter skall dock bara ses som information till läsaren om hur ofta sådana resonemang förs och inte som en del i analysen av materialet.

mer ifrån, samt om olika uttalanden kommer från samma eller olika domar har jag numrerat dem. Denna numrering utgår ifrån de skannade dokument som jag har arbetat med. Dessa är uppdelade efter vilken tingsrätt som domen kommer ifrån samt numrerade inbördes. Exempelvis innebär numreringen Stockholm 1/6 att det är dom nummer sex i (skannat) dokument nummer ett från Stockholms tingsrätt.

Analys

Signalement

I denna kategori återfinns alltså uttryck där en persons bakgrund, svensk eller utländsk, beskrivs eller återges som ett led i att identifiera om det är denna person det handlar om. Med få undantag handlar detta om att man beskriver att en person är "utländsk" eller har mörk hudfärg. I en dom (Göteborg 9/1) identifieras dock två personer utifrån att de "... var de enda personerna i bilen med svenska namn och med skandinaviskt utseende". Så även om det är "svenskhet" som tas upp blir budskapet att samtliga övriga som deltog i bråket hade utländsk bakgrund, eller i vart fall såg utländska ut. I en annan dom (Malmö 2/7) använder sig ett vittne av uttrycken "vit" och "svart" man då hon ska identifiera vad de inblandade (målsäganden och åtalad) har sagt och gjort i situationen. Uttrycket "vit man" kan associeras till "svenskhet" men att döma utifrån namnet har mannen någon form av utomnordisk/utom-europeisk bakgrund. I övrigt handlar det alltså om olika identifikationer utifrån utländskhet och/eller mörk hudfärg.

Motiven till att nämna "utländskt" utseende eller mörk hud i de enskilda fallen kan sannolikt inte tolkas som diskriminerande i sig, det måste betraktas som rimligt att beskriva en persons utseende för att kunna fastställa att det inte är fel person som åtalas och döms. Men sammantaget blir ändå dessa uttalanden intressanta eftersom de kan tolkas som en form av "andrafiering" genom sitt tydliga fokus på signalement av de andra än "svenskar" (eller "vita västerlänningar" om man så vill). Det hade givetvis varit fullt möjligt att signalement av "svenskar" eller "vita" gärningspersoner också beskrivits utifrån identifikationer som just svensk eller vit, men detta görs alltså nästan aldrig. På ett slags "metaplan" kan alltså detta resultat tolkas som ett tecken på att det är "den andra"

som måste beskrivas utifrån kännetecknen som hudfärg och att de är något annat än svenskar. Samtidigt förekommer enstaka fall där det är fullständigt överflödigt information att ta med exempelvis utländskt utseende i beskrivningen. Ett sådant exempel är domen 5/3 i Göteborg. I detta fall återger tingsrätten beskrivningar av två av de hörda personerna enligt följande:

Målsäganden 1: NN har uppgett att mannen – som hade utländskt påbrå och som gav ett aggressivt och labilt intryck – stirrade på henne och hennes kollega¹⁶ och sedan riktade flaskan mot dem.

Målsäganden 2: Folk sprang då undan och han kunde se en man – ca 1,70 m lång, mörkhyad och klädd i mörk jacka och mörka byxor – stå med en trasig flaska i handen bara några meter ifrån honom. (...) Polisen, som anlände strax efter, kunde dock ta kniven ifrån honom

Det råder alltså ingen tvekan om att det är rätt person eftersom han blir gripen i samband med själva händelsen. Ändå beskriver tingsrätten ett signalement på mannen, innebärande beskrivningar som kan betraktas som ”andrafierande”, inte mindre än två gånger. Mot denna tolkning kan invändas att tingsrätten endast redogör för vad hörda personer sagt, att de inte har till uppgift att gå in och sortera i utsagorna (vilket de i praktiken faktiskt gör i samtliga fall eftersom förhören inte redogörs för ordagrant). Men jag vill då påminna läsaren om Esseds (2005) resonemang kring vardagsdiskriminering där hon menar att det intressanta inte är om enskilda personer är rasister (eller har handlat rasistiska) utan när vanliga situationer blir rasistiska situationer. Överfört till resonemangen förda här menar jag att det intressanta inte är om tingsrättens ledamöter (eller för den delen hörda personer) haft för avsikt att andrafiera personer med annan än svensk bakgrund, utan att texten i domen kan tolkas som ett uttryck för andrafiering oavsett inblandades intentioner.

Upplevelser av diskriminering och hur tingsrätten förhåller sig till dessa uppgifter

Uppgifter från hörda personer om upplevelser av diskriminering förekommer i nio av domarna. Dessa är delvis kopplade till svart hudfärg exempelvis genom att kallas för ”neger”. Det förekommer ett fall där en man med afrikansk bakgrund uttalar sig nedlåtande

¹⁶ De kollegiala handlar om att båda två arbetar under kvällen som så kallade ”kamratstödare”.

om en annan afrikansk grupp. I övrigt handlar det huvudsakligen om upplevelser av diskriminerande beteende från personer från ”majoritetsbefolkningen”. Mot bakgrund av tidigare forskning som visat att det förekommer vad som kan sägas vara förnekande och osynliggörande strategier hos majoritetsgrupper av diskriminerade personers upplevelser (SOU 2005:56) är det intressant att i analysen koppla detta till tingsrättens förhållningssätt till dessa berättelser. I endast två fall nämner eller resonerar tingsrätten kring dessa uppgifter, i övrigt bemöts de med tystnad. Detta kan tolkas som en form av osynliggörande från tingsrättens sida, i linje med vad tidigare forskning lyft fram.¹⁷ De två fall där tingsrätten resonerar kring uppgifterna redogörs närmare för nedan.

Ett av fallen är en dom där en man åtalas och döms för grov misshandel och en kvinna för misshandel. Det är det förstnämnda åtalet som är intressant i detta sammanhang. Den åtalade erkänner själva handlingarna, vilket utgörs av en spark mot offret då denne står upp så att han ramlar omkull samt en spark mot målsäganden då han ligger ned, men hävdar nödvärnsrätt då ”han och hans flickvän samt NN (den andra åtalade) blivit attackerade av XX (målsäganden), YY och ZZ.” (Malmö 5/7). I tingsrättens redogörelse för vad som enligt den åtalade skedde före själva misshandeln framgår att ”(d)e gick till Gustav Adolfs torg och där hörde NN någon säga ‘Hallå neger!’ eller något liknande bakom honom.” (Malmö 5/7).¹⁸ Därefter går allt mycket fort enligt den åtalade, inledningsvis kastar målsäganden en sten mot honom som träffar den åtalades flickvän och därefter fortsätter bråket där den åtalade alltså hävdar nödvärnsrätt. Tingsrättens ledamöter förhåller sig till uppgifterna i sin bedömning dels i form av att det kan sägas utgöra en del i trovärdighetsbedömningen, dels i sin diskussion kring om den åtalades kan anses ha handlat i nödvärn eller inte. Följande står i domen:

Vad MM (åtalad) och NN (den andra åtalade) berättat om vad som hände på [uteställe]¹⁹ vinner stöd av KK:s (åtalads flickvän) vittnesmål.

¹⁷ Det skall dock framhållas att det inte alltid är juridiskt relevant att ta upp upplevelserna i den meningen att de har betydelse för tingsrättens beslut. I de beskrivningar tingsrätten gör av vad de anser har hänt redogörs dock alltid för mer allmänna delar av händelserna men tingsrätten väljer alltså i de flesta fallen att bortse från upplevelser av diskriminering i dessa mer allmänna beskrivningar.

¹⁸ I redogörelsen för vad den andra åtalade personen uppger beskrivs samma situation som ”(d)å de kommit till torget hörde hon någon skrika ‘Hördu neger. Stanna vi vill prata!’ (Malmö 5/7).

¹⁹ Föregående ”gruff” mellan åtalade och dennes flickvän med de personer som senare attackerar dem. Inga uppgifter om diskriminering eller nedlåtande beteckningar förekommer i detta sammanhang.

Det gör även deras uppgifter om hur bråket startade sedan MM blivit tilltalad som 'neger'. (...) Tingsrätten finner sålunda utrett att KK först angripits genom att en sten kastats i hennes ansikte så att hon förlorat medvetandet och MM först blivit angripen av YY som börjat brottas med honom. Då XX (målsäganden) därefter närmade sig bakifrån som för att angripa MM har denne haft rätt att utöva försvarligt våld för att freda sig. På grund härav finner tingsrätten att sparken mot MM:s ben måste anses utdelat i nödvärn. MM har emellertid därefter fortsatt att sparka mot den halvliggande XX. Åtminstone en spark har träffat och den har varit riktad mot XX:s ansikte och orsakat allvarliga skador. Det kan inte anses ha varit försvarligt av MM att utdela denna spark. Även om situationen för MM framstår som mycket hotfull kan denna typ av våld inte heller anses ursäktlig på grund av att han har haft svårt att besinna sig. Det måste – även i den föreliggande situationen – betecknas som hänsynslöst av MM att sparka den liggande XX i ansiktet. Åtalet för grov misshandel skal därför bifallas.²⁰

I anslutning till detta resonemang förekommer även en skiljaktig mening. Det är ordföranden, det vill säga den lagfarne domaren, som är skiljaktig och denne uppger bland annat följande:

Likt majoriteten anser jag att den första sparken som MM tilldelat XX måste anses utdelat i nödvärn. Då han därefter sparkade XX i ansiktet måste denna gärning anses som uppenbart oförsvarlig. ... Han borde – trots omständigheterna – ha besinnat sig innan den senare sparken utdelades.

Gärningen bör emellertid enligt min uppfattning, med hänsyn till det angrepp han och hans kamrater utsatts för, trots att det var fråga om mycket allvarligt våld mot huvudet på den halvliggande X, inte anses som en så rå och hänsynslös misshandel att den bör rubriceras som grov.

Min tolkning är att tingsrätten i detta fall beaktar upplevelsen av att bli kallad "neger" som en del i den hotfulla situationen, även om det inte sägs explicit. Denna dom kan alltså utgöra ett exempel på motsatsen till förnekandets strategi, där personens upplevelser inte

²⁰ I detta fall uppkommer även frågetecken kring varför inte de "svenska" personer som i inledningsskedet vid händelsen, utifrån uppgifter som anses belagda i denna dom, uppenbarligen måste ha begått misshandel mot åtminstone en av personerna i det sällskap som attackerades, inte åtalas för brott. En möjlig anledning till detta är att det inte gått att fastställa vem av dem som kastat en sten på ett av vittnena i den förhandling som förekommer. Denna förklaring verkar dock osannolik eftersom den åtalade enligt redogörelsen av förhöret med honom uppger att det var målsäganden som kastade stenen. En möjlighet är att det förekommer en annan dom i detta fall, men det borde i så fall hänvisas till denna i föreliggande dom. Dessutom visar genomgången av domar att liknade fall, med åtal mot personer som är målsägande i en del av händelsen och åtalad i en annan, tycks behandlas i samma dom. Något som också förefaller rimligt med hänsyn till vittnesmål och att tingsrätten skall göra en bedömning av hela situationen.

osynliggörs av tingsrätten. Den andra domen (Stockholm 4/8) däremot kan enligt min mening tolkas som ett exempel på osynliggörande av upplevelse av diskriminering. Detta är en dom där åklagaren yrkar att den åtalade döms för "förolämpning". Detta sker i samband med att den åtalade gripits för andra brott och i anslutning till detta ska ha anklagat en av poliserna som är inblandad i gripandet för att vara "rasist". I denna dom framgår av tingsrättens redogörelse av de hörda personernas utsagor att målsäganden (polis) uppgivit följande:

N sade till honom att han var rasist. Han upplevde det som ett kränkande yttrande för honom som polis och som människa. Det hela övergick till våldsamheter.²¹

Den åtalade har enligt tingsrättens redogörelse sagt följande om händelsen:

De sade "svartskalle" han vet inte om han sagt "rasist".

Tingsrätten kommenterar det hela i sin bedömning enligt följande:

Vad slutligen angår åtalet för förolämpning, finner tingsrätten genom vad NN (målsäganden) berättat utrett att X (åtalad) kallat N för rasist vid ingripandet mot honom. Väl har N uppgett att han upplevt yttrandet som kränkande. Det finns på grund av det anförda i och för sig fog för att anse att X överskridit vad som kan godtas. Tingsrätten har dock stannat vid den bedömningen innebärande att det som X yttrat i den aktuella situationen får anses falla inom ramen för vad en polisman får tolerera från en person som blivit föremål för ett ingripande och då uttrycker sina känslor i mindre väl valda ordalag.

Åtalet för förolämpning skall därför ogillas.

Tingsrätten har som huvudsaklig uppgift i detta fall att utreda om det brott som åklagaren yrkat på, "förolämpning", har skett eller inte. Något åtal mot polisen för "förolämpning" förekommer inte, varför beteckningen "svartskalle" inte prövas i något åtal.²² Domstolen har alltså friat och på så sätt juridiskt tagit ställning till förman för den åtalade. Jag tycker ändå att det är intressant att diskutera tystnaden kring den åtalades uttalande om att polisen kallat honom för svartskalle utifrån tankar kring förnekandets strategi.

²¹ Domen innefattar även brottet våld mot tjänsteman.

²² Brottet "förolämpning" faller inte under allmänt åtal varför det i detta fall kan antas att polisen i fråga gjort en polisanmälan om "förolämpning", medan den åtalade inte gjort det. Det finns då ingen möjlighet att för åklagaren väcka åtal om "förolämpning" mot polisen. Åklagaren hade dock möjlighet att inte väcka åtal för förolämpning om denne inte bedömer detta befogat eller bevisat.

Även om domstolen inte menar att de behöver ta ställning till detta för att nå en friande dom, och juridiskt inte är nödgade att ta upp frågan, innebär det faktum att frågan om vad som föregått den handling som åtals som förolämpning, i detta fall uppgifter från en person om att en polis skulle ha uttalat sig rasistiskt mot den åtalade, innebär ett osynliggörande av den åtalades uppgifter om diskriminering. Men kanske denna fråga inte i första hand landar på tingsrättens bord, som friar, utan snarare på åklagarnivå. Vad gör att en åklagare, vid sin bedömning av om tillräckliga skäl för åtal föreligger, tycks bortse från uppgifter om förolämpning/diskriminering riktad mot en person från en etnisk minoritet från en polis, men driver ett förolämpande uttryck från en person från en etnisk minoritet riktat mot en polis så långt som till åtal för förolämpning? I denna situation aktualiseras flera olika maktrelationer, inte enbart kopplat till etnicitet, men för en utförligare diskussion kring detta krävs en större inblick i förundersökningsmaterialet än vad tingsrättsdomen ger.

Religiös tillhörighet

I denna kategori förekommer ganska få uttalanden. De uttalanden som förekommer är huvudsakligen kopplat till muslimsk tro. I kategorin ingår även uttalanden där det inte är säkert att personen i fråga anser sig tillhöra en viss tro, men det kan ändå antas så, och i vart fall innebär utsagan en koppling till religiös tro. Ett sådant uttalande utgör det enda som är (tydligt) kopplat till kristendom.²³ Detta återfinns i tingsrättens redogörelse för vilka personer som hörts och anges som förklaring till att ”NN som är på besök hos svenska kyrkan i Liverpool...” (Malmö 1/1) inte har hörts vid tingsrättsförhandlingen. Andra uttalanden om religiös tillhörighet återfinns i hörda personers redogörelser där motsättningar mellan personer kopplas till religion så som ”Av bekanta har han emellertid hört att N uttalat att han inte är värd att få besök eftersom han är shiamuslim” (Malmö 4/11) samt att en angiven möjlig anledning till antagonism mellan åtalad och målsäganden uppges vara (utebli-

²³ Det finns även en dom där berörda parter är medlemmar i ett samfund vars namn antyder att det borde röra sig om ett kristet samfund. Samfundet har inte gått att hitta vid sökning på Internet eller i Gula sidorna, och ingenstans i domen nämns dess religiösa tillhörighet. Detta är intressant om det är fråga om ett kristet samfund, att detta inte görs till en del av kristendomen som helhet. Särskilt mot bakgrund av att Islam tycks beskrivas som en enhetlig och homogen tro där generaliseringar till hela Islam görs utifrån enskilda individer (se resonemangen förda i den löpande texten).

vet) bidrag till en moské i hemlandet (Malmö 4/5). Det förekommer också ett fåtal uttalanden om att åtalad och målsäganden är gifta eller skilda enligt "islamsk rätt". Här förekommer ett fall där tingsrätten först redogör för att "(e)nligt islamsk rätt skilde sig makarna i månadsskiftet.." (Göteborg 5/7) för att senare ange att målsäganden i sin redogörelse uppgivit att "...NN frågade om hon ville ha sex, att hon svarade att hon inte kunde det därför att de hade skilt sig på iranskt vis...". Frågan uppstår om "islamsk rätt" och "iranskt vis" är samma sak? Dessutom uppges alltså (av målsäganden) att sex inte är tillåtet utanför äktenskapet enligt denna religion/iransk rätt. I tingsrättens redogörelse för förhöret med målsäganden anges dessutom att den åtalade enligt henne har sagt att "... de ansågs som makar enligt svensk lag att hon som hustru hade en plikt att ha sexuellt umgänge med honom..."²⁴. Det senare kan tolkas som att giftermål enligt svensk lag skulle innebära ett krav på sexuell tillgänglighet för kvinnan gentemot den man hon är gift med. En annan tolkning, kopplat till det tidigare uttalandet av målsäganden om att hon inte kan ha sex eftersom de är skilda enligt islamsk rätt, är att det snarare anspelar på sexuell tillgänglighet inom äktenskapet kopplat till islam, och att mannen menar att de fortfarande är gifta.

Frågan om kvinnors tillgänglighet och otillgänglighet kopplat till religiös tro förekommer i en annan dom. Fallet handlar om en ung flicka som blivit sexuellt utnyttjad under en längre tid av en betydligt äldre nära släkting. Nedan följer två längre citat från domen.

N (målsäganden) har sagt att XX (åtalad) hela tiden anspelade på sina möjligheter att för hennes föräldrar avslöja vilken dålig flicka hon var. Av betydelse i sammanhanget är att XX som nära släkting umgåtts mycket i N:s familj och med hennes föräldrar. Det har framgått att N delvis sett XX som en andra far, en far som dock utnyttjat henne. Åklagaren har framhållit att N:s uppväxt präglats av familjens muslimska religion, med dess betoning av att sexuellt umgänge skall ske inom äktenskapet. Detta förhållande måste ha gjort XX (åtalad) påtryckningar på N särskilt verkningsfulla. N har också sagt att hon inte under den tid som övergreppen pågick vågade berätta om dem för sina föräldrar. (Göteborg 5/8)

I tingsrättens redogörelse för målsägandens vittnesmål står bland annat

²⁴ Citatet har en något konstig meningsuppbyggnad "... svensk lag att hon...". Detta beror på att hela målsägandens förhör av någon anledning återges i på varandra följande "att" - satser.

Den omständighet att hon inte vågat berätta något om vad NN företagit sig med henne innebär också att hon ofta fått ljuga för sina föräldrar. Hon känner starkt att hon inte längre har sin fars förtroende. Hon har ofta mardrömmar där NN figurerar och det händer att hon vaknar upp gråtande under natten. Hon känner att hon inte i en framtida relation med en pojke kommer att kunna lite på honom. Det är inte så att hennes föräldrar särskilt har förmanat henne att hon som muslimsk flicka inte får ha sexuellt umgänge före äktenskapet, det är snarare en självklarhet för muslimer. (Göteborg 5/8)

I samband med argumentationen i denna dom kan några aspekter lyftas fram. En sådan är de inslag av andrafiering av muslimer som grupp som förekommer. En sådan andrafiering kan argumenteras för genom att granska uttalandet om att flickans muslimska tro kopplas till att hon inte vågar berätta om övergreppen. Detta kan framstå som ett rimligt argument, och kanske är det också det i just detta fall även om jag inte tolkar redogörelse för vad flickan själv säger som att hon framhåller sin (eller föräldrarnas) religionen som orsak till detta.²⁵ Vad man dock bör minnas är att det inte är ovanligt att barn som utsätts för sexuella övergrepp inte vågar berätta för föräldrar eller andra vuxna om vad som inträffat. Detta gäller särskilt då den som begått övergreppen är en närstående person, vilket är fallet i denna dom (något som för övrigt gäller för anmälningsbenägenhet även vid andra typer av brott). Redogörelsen skulle kunna läsas som en ganska typisk berättelse om oro, skuld-känslor och upplevelser av tvång i form av hot om avslöjande för föräldrar från gärningsmannens sida från en flicka i en liknande situation, men här görs det i stället till något specifikt och speciellt kopplat till muslimsk tro.

En annan intressant iakttagelse som kan göras är att det i domen förekommer generaliseringar från denna familjs religiösa praktik till islam som helhet. Jag är inte religionsvetare och har inte heller för avsikt att här försöka ge mig in på en diskussion kring hur vanligt eller ovanligt det är inom islam att man betonar att "sexuellt umgänge skall ske inom äktenskapet". Jag vill dock lyfta fram två förhållanden för att problematisera den generella bilden som tingsrätten målar upp. 1) Även inom kristen tro anses det att sexuellt umgänge skall ske inom äktenskapet. 2) Det är uppenbart att vissa muslimer åtminstone i praktiken inte tillämpar denna "regel" (lik-

²⁵ Mitt intryck är snarare att hon tonar ned betydelsen av religion i sammanhanget jämfört med vad åklagaren tycks göra. Det framstår som att hon nämner detta först efter att en fråga om detta ställts till henne från någon i rätten. Men detta kan vara en följd av hur tingsrätten valt att beskriva vittnesmålen.

som vissa kristna). För att tydliggöra det problematiska med det generaliserande uttalandet, och varför jag menar att det är ett tecken på andrafiering, kan följande tankeexperiment göras. Tänk er i stället uttalandet "N:s uppväxt präglats av familjens kristna religion, med dess betoning av att sexuellt umgänge skall ske inom äktenskapet." Självklart förekommer kristna familjer där ett sådant uttalande skulle ha relevans, men skulle det ha varit möjligt att komma med en så generaliserande framställning?

En intressant jämförelse kan även göras med händelserna i Knutby, där ett mord och ett mordförsök begicks mot två församlingsmedlemmar i ett kristet frikyrkligt samfund av två andra medlemmar (varav den ena dömdes för anstiftan och den andra för mord och mordförsök). Jag kan inte påminna mig att detta samfunds tro i något sammanhang generaliserades till kristen tro som helhet. Snarare framställdes de som en sekt, alltså i allra högsta grad som avvikande från den normala kristna tron. Jag vill med detta självfallet inte hävda att den familj det handlar om i denna dom skulle utgöra någon form av sekt eller avvikare inom sin tro. Vad jag vill göra läsaren uppmärksam på är att samfundet i Knutby inte fick representera hela kristendomen, medan denna familj får representera hela islam.

En annan aspekt är att denna dom utgör det enda exemplet i materialet där åklagaren tycks, i vart fall om man ska utgå ifrån vad tingsrätten skriver, använda sig av föreställningar om etniska eller religiösa minoriteter för att stärka sin talan. Johnson (2001) visar på en mängd olika strategier att använda sig av stereotypa föreställningar om etniska minoriteter som åklagare i USA använde sig av. I detta fall har gärningsmannen erkänt handlingarna så vad åklagaren vill uppnå med sin argumentation är att brottet betraktas som mer allvarligt och lutar sig då mot, vad jag anser är, stereotypa föreställningar om muslimsk tro. Hur detta ska tolkas är dock komplicerat att svara på. Å ena sidan används alltså religionen som ett sätt att nå en strängare dom mot en person från en religiös minoritet. Å andra sidan används religionen för att styrka talan för en annan person från samma religiösa minoritet. Tolkningen av om åklagarens argumentation är problematisk eller inte blir delvis beroende av om man ser det från offrets eller den åtalades perspektiv. Men oavsett om det används på så sätt att en person från en etnisk minoritet har fördel av en andrafierande beskrivning eller inte så innebär en sådan beskrivning ändå problem utifrån det perspektiv som domarna

analyseras utifrån här, det vill säga mot bakgrund av frågor kopplade till föreställningar om ”den andra”.

Avslutningsvis vill jag påpeka att min argumentation inte har som syfte att hävda att flickan i just det här fallet inte skulle ha känt sig pressad av de skäl som anges. Detta är dock inte det intressanta i detta sammanhang, utan i stället sättet att generalisera och att göra en vanlig företeelse bland barn som utsatts för sexuella övergrepp till något som handlar om muslimsk tro.

Kulturalisering

Denna kategori har visat sig ligga nära den föregående kategorin religiös tillhörighet. Några av ovan beskrivna fall där religiös tillhörighet nämns hör enligt min mening även hemma inom kategorin kulturalisering. I övrigt förekommer några ytterligare beskrivningar i domarna som kan tolkas som kulturalisering. I en dom förekommer helt olika ståndpunkter kring den ”kultur” som hänvisas till (männen kommer från Turkmenistan). Kopplingarna till kultur som görs är följande. Målsäganden säger att han kan ha sagt att ”... NN:s (åtalad) hustru och syster var horor. Att påstå något sådant är mycket allvarligt men inte ovanligt i den kultur, som han och NN kommer ifrån.” (Göteborg 1/14). Den åtalade säger däremot att målsäganden ”... sade i samband därmed en rad fula ord, bland annat att han ’knullat’ NN:s fru och syster. NN sade till honom att vara tyst, eftersom det strider mot deras tradition att säga sådana saker.” (Göteborg 1/14). Här hänvisas således nedlåtande och sexualiserade uttryck om (närstående) kvinnor först som något som är en del av kulturen²⁶, men uppfattas som ett kränkande uttryck, och sedan som något som strider mot samma kultur. Det bör i sammanhanget observeras att de hörda har olika syften med sina uttalanden. Den åtalade hänvisar till att han av offret blivit starkt kränkt medan målsäganden i och för sig erkänner uttalandena men snarare vill tona ned allvaret i dem. Klart är dock att en och samma kultur kan användas på olika sätt i samma situation och att de hörda här hänvisat till just betydelse av ett uttryck i en viss kultur (deras egen). I detta fall förhåller sig inte tingsrätten till uttalandena på annat sätt än att det påpekas att det är klarlagt att ”svordomar och kränkande tillmälen uttalats”, och framställningen av

²⁶ Den ena personen använder sig i detta sammanhang av uttrycket kultur och den andra av tradition. Jag har i min tolkning likställt dessa uttryck hos personerna.

den aktuella kulturen görs alltså av de hörda, återgivet av tingsrätten. Det bör även observeras att kulturaliseringen, liksom i fallet med den muslimska flickan ovan, utgör vad som kan tolkas som en "bekönad kulturalisering". Den bild som frammanas av kulturen (religionen i fallet ovan) är en kultur där kvinnor är "ägodelar" och skall vara sexuellt "örörda" eller "rena".

Jag har tolkat två andra uttalanden i domarna som "kulturalisering". I den första är det en åtalad person som, enligt tingsrättens redogörelse, använder "kultur" (i sitt hemland) i sin argumentation i samband med vad han åtalats för. Detta gör han för att hävda att han är oskyldig till det brott han anklagas för. Tingsrätten kommenterar inte uttalandet i sin bedömning vilket jag tolkat som att man inte tillmäter det betydelse/relevans. Det andra exemplet är en dom där ett vittne, vid ett åtal mot en man för misshandel av hans hustru, i samband med sin beskrivning av misshandeln av kvinnan säger att "(v)id något tillfälle hade NN serverat soppa. Det hade bara funnits ben i soppan, inget kött. I Turkiet är det oartigt att servera mat på det sättet" (Göteborg 2/3). Både målsäganden och åtalad nämner att den åtalade blivit arg på henne på grund av detta, men ingen av dem kopplar det till traditioner i Turkiet enligt de redogörelser som tingsrätten ger av deras vittnesmål. Vilket syfte uttalandet har, och varför tingsrätten väljer att ta med det är något svårtolkat. Jag har svårt att se vari den juridiska relevansen skulle ligga. Själva hänvisningen till soppan utan kött kan givetvis betraktas som ett bekräftande av att de inblandade bråkade om mat, men den sista meningen är knappast juridisk relevant utan enbart ett sätt att urskilja Turkiet som annorlunda. Vad den hörda kvinnan avsett med detta är också oklart. Möjligen är det ett sätt för vittnet, som visserligen styrker målsägandens berättelse om misshandel, att försöka förklara varför den åtalade blivit arg och på så sätt förminska det orättfärdiga i hans handlande. En fråga infinner sig dock, nämligen: I vilken "kultur" är det artigt att servera bara ben i en kött-soppa? Dessutom kan kopplingar göras till att det självklart förekommer att mannen vid heterosexuellt partnervåld mellan svenskar också kan blir arg för att maten inte "passar", något som berättelser från misshandlade "svenska" kvinnor vittnar om. Men åtminstone har jag aldrig stött på att detta förklarats med att detta är oartigt i "Sverige" (jämför resonemangen ovan om generaliseringen till muslimsk tro).

Frågan är hur ovan exempel ska tolkas då dessa kulturaliseringar görs av personer om sin egen kultur? Tingsrätten väljer trots allt att

redogöra för dem, och i de flesta fall är det enligt min bedömning juridiskt relevant att göra så eftersom hörda personer anfört det som betydelsefullt för situationen även om den juridiska relevansen kan ifrågasättas i det sista exemplet med köttsoipan. Oavsett vem som står för kulturaliseringen innebär uttalandena att det i domarna förekommer talhandlingar av detta slag. Jag vill i detta sammanhang problematisera om kulturalisering och stigmatiserande annorlundagöranden måste ske utav en företrädare från majoritetsbefolkningen. Jämförelser kan göras med resonemang inom genusteori där kvinnor inte sällan är de som i praktiken upprätthåller den ojämna maktbalansen mellan könen genom att kontrollera andra kvinnor, något som brukar refereras till som att de deltar i reproduktionen av sin egen underordning (Hirdman 2001; Pettersson 2003). Eller som Mattsson (2005, s 147) uttrycker det angående vithet som norm och högst upp i hierarkin, att hegemonin upprätthålls snarare genom samtycke än genom tvångsförtryck.

Den sammantagna bilden av analysen av kategorierna religions-tillhörighet och kulturalisering är att denna form av uttryck i domarna huvudsakligen kan kopplas till muslimsk trostillhörighet respektive bakgrund i länder som enligt den rasifierade hierarkin står långt ned, det vill säga långt ifrån ”svenskhets”. Det finns även bekönte inlägg i de andrafieringar och kulturaliseringar som förekommer. I de flesta fall är det dock inte tingsrätten som ger uttryck för andrafiering eller kulturalisering, utan huvudsakligen återfinns dessa uttryck i redogörelser för vad hörda personer sagt.

Utvisning

I 15 av domarna yrkar åklagaren på utvisning av den åtalade, i samtliga fall är den åtalade en man. Frågan om hur tingsrätten argumenterar då de tar ställning till om en person ska utvisas eller inte skulle egentligen förtjäna ett eget kapitel men av utrymmesskäl har jag valt att huvudsakligen fokusera på två aspekter. Den ena menar jag är kopplad till just syftet med denna statliga utredning om strukturell diskriminering, nämligen diskussioner kring anknytningen till Sverige. Den andra aspekten, som också kan kopplas till anknytning till Sverige, är hur tingsrätten resonerar kring det förhållandet att den åtalade har barn boende i Sverige.

Då domstolen ska avgöra om de ska bifalla ett yrkande på utvisning eller inte ska de bland annat ta hänsyn till den åtalades anknytning till Sverige. I flera av domarna vägs svag anknytning till det svenska samhället in vid ett beslut om utvisning. Nedan följer några exempel på resonemang ur domar. I samtliga domar som tas upp nedan döms den åtalade till utvisning.

Vid prövning av om NN har sådan anknytning till Sverige att det skulle framstå som oskäligt att utvisa honom konstaterar tingsrätten följande. NN saknar anställning och är numera skild och har, som anmärkts under påföljdsfrågan, ingen annan anknytning hit än en 3-årig dotter. (Göteborg 1/11)

Han anser sig kunna tala ganska bra svenska, men har känt ett behov av att ha tolk under rättegångsförhandlingarna. Han har tidigare studerat på heltid för att få gymnasiekompetens, men han gjorde ett studieavbrott i början av [årtal]. Han har därefter inte lyckats få något arbete och han har i stället uppburit socialbidrag. (...) NN har visserligen varit bosatt i landet i mer än fem år och också haft permanent uppehållstillstånd här i mer än fyra år, varför han får utvisas endast om det finns synnerliga skäl för detta. NN:s anknytning till landet kan dock med hänsyn till vad som sagt ovan inte anses särskilt stark. (Göteborg 4/5)

Av vad som framkommit kan han inte anses ha en stark anknytning till Sverige. Han har varit gift här men det äktenskapet (muslimsk ritual) upplöstes efter endast en kort tid på grund av att makarna inte kom överens. Han har inte haft något arbete under den tid han varit i riket utan har hela tiden gått i skola, bl.a. för att lära sig svenska. Trots detta kan han inte tala bättre svenska än att det fordrades tolk vid domstolens förhandling. Hans bostadsförhållanden är oklara. (Göteborg 4/7)

Han har haft ett arbete här under omkring fyra år. Den anställningen upphörde år Z. Han har därefter erhållit ersättning från a-kassan och påbörjat studier på Komvux. (...) Trots sin relativt långvariga vistelse i Sverige är hans kunskaper i svenska bristfälliga och han behöver tolk. (...) N kan mot bakgrund av det anförda inte anses ha etablerat sig väl i Sverige och hans anknytning till det svenska samhället är således förhållandevis svag. (Stockholm 2/1)

I SOU 2005:56 konstateras dels att den strukturella diskrimineringen är utbredd inom det svenska samhället, dels att diskriminering inom ett område tenderar att leda till diskriminering inom ett annat område. Detta menar jag att dessa domskäl är ytterligare en bekräftelse på. Då personer med utländsk bakgrund, på grund av den strukturella diskrimineringen i det svenska samhället, har svårt att få anknytning till Sverige genom exempelvis jobb, leder detta i

förlängningen till att de, inom ett annat område, döms till utvisning. En invändning mot denna tolkning är att på individnivå har dessa personer inte anknytning till "det svenska samhället" och det handlar således om dem. Men detta är just den form av förnekandets strategi som i flera olika sammanhang påtalas i SOU 2005:56 (se även Kamali 2005). Där hävdas att denna individualisering innebär ett skuldbeläggande av offret för dess egen utsatthet, och bortser på så sätt från de diskriminerande maktstrukturer där "svenskhets" prioriteras och innebär fördelar. Jag menar att skälen till utvisning kan tolkas som ett uttryck för hur den strukturella diskrimineringen inom vissa områden leder till problem även inom andra områden. Det skall dock påpekas att tingsrätten alltså ska förhålla sig till anknytning till Sverige i sin bedömning, och kan självklart inte i det individuella fallet förväntas ta hänsyn till strukturella faktorer. Detta handlar alltså inte om att tingsrätten på något sätt skulle diskriminera dessa personer genom sitt sätt att resonera, de håller sig till vad de är ålagda att göra. Däremot kan man givetvis diskutera huruvida exempelvis bristande språkkunskaper, användning av tolk vid ett så viktigt och utlämnande tillfälle som när man står inför domstol åtalad för brott eller arbetslöshet verkligen bör användas som argument vid en sådan diskussion, men det är en fråga jag lämnar därhän i detta sammanhang.

Nu över till frågan om hur rätten resonerar vid yrkanden på utvisning då den åtalade har barn boende i Sverige. År 1997 ändrades lagstiftningen kring utvisning på grund av brott på så sätt att särskild hänsyn ska tas till barnens bästa. Av dem som var folkbokförda i Sverige och utvisades på grund av brott mellan 1989–1998 hade 42 procent minst ett barn boende i Sverige. Majoriteten (70 procent) av dessa dömdas kontaktpersoner bedömde det som att de före domen haft daglig kontakt med barnen. En stor del av barnen till de folkbokförda utvisade hade levt hela eller huvuddelen av sitt liv i Sverige och utvisningen innebär med stor sannolikhet att dessa barn separeras mer eller mindre fullständigt från den utvisade föräldern under utvisningstiden (Brå 2000).

Sju av de åtalade där åklagare yrkar på utvisning har barn boende i Sverige. Jag har valt att ta med citat om hur tingsrätten resonerat i samtliga dessa fall (dock inte alltid hela resonemanget eftersom tingsrätten ibland upprepar samma resonemang vid flera tillfällen, exempelvis under både påföljdsfrågan och vid avgörandet om utvisning). Nedan följer citat från sex av domarna:

NN har ett barn i Sverige, som han f.n. dock inte träffar. Han torde lida visst men av utvisningen. Detta men beaktar tingsrätten vid straffmätningen. (Göteborg 6/2)

Han är bosatt i [stad X]. Han bor där med sin maka och deras gemensamma son som är född [årtal, sonen är mindre än ett år gammal]. Han har en son i sex- eller sjuårsåldern som bor hos sin mor i [stad Y]området. (...) Tingsrätten anser inte att han har sådan anknytning till Sverige att hinder för utvisningen föreligger. (Stockholm 1/3)

NN har obesträtt uppgivit att han är bosatt i Sverige sedan slutet av 1990, att han har ett barn, en 4-årig flicka, tillsammans med en svensk kvinna som han till för ett och ett halvt år sedan sammanbodde med, att han träffar dottern flera gånger i veckan och minst varannan helg... (...) Med hänsyn främst till vad han uppgivit om sin relation till dottern och den långa tid han uppgivit att han bott i Sverige finner tingsrätten inte att det föreligger synnerliga skäl för utvisning av NN. Tingsrätten ogillar därför yrkandet om utvisning. (Stockholm 3/11)

Vid beaktande av fängelsestraffets längd beaktar tingsrätten emellertid också de men NN orsakas genom utvisningen. Tingsrätten finner dock att detta men inte kan anses allt för framträdande eftersom NN, som nu är skild, inte har annan anknytning till Sverige än genom den 3-åriga dottern. Möjligheterna till ett normalt umgänge med henne framstår mot bakgrund av de brott han begått mot hennes halvsysster som begränsade. (...) Den omständighet att hans härvarande dotter har ett i sig berättigat behov av umgänge med sin far kan inte anses påverka utvisningsfrågan i nämnvärd grad eftersom de brott han begått allvarligt skadat ett annat barn. Det kan också ifrågasättas om det alls föreligger förutsättningar för ett umgänge med dottern här inom överskådlig framtid. (...) Utvisningstiden kan dock med hänsyn till det härvarande barnet begränsas till 15 år. (Göteborg 1/11)

Den starkaste anknytningen NN har i Sverige är hans dotter X. Emellertid är den anknytningen inte ensam, med hänsyn till de gärningar som NN utsatt henne för, tillräckliga för att underlåta utvisning. (Göteborg 4/7)

Såvitt framkommit har NN ingen annan anknytning till Sverige än de båda barn mot vilkas mödrar han allvarligt förgripit sig. Utredningen visar att han hyser ringa intresse för barnen. Det oaktat kan mot utvisningen tala att barnens möjlighet att ha kontakt med fadern därigenom begränsas. (...) Även med beaktande av nyss berörda personliga omständigheter är synnerliga skäl till utvisning för handen. Av hänsyn till barnen anser tingsrätten dock böra begränsa utvisningen till viss tid så att barnen, när de nått viss mognad och förutsättningarna i övrigt må anses vara vid handen, får möjlighet att här ta kontakt med fadern. Av den anledningen bör förbudet att återvända hit gälla i femton år till den ... (Stockholm 3/12)

Slutligen ska jag återge resonemang från den sjunde domen, men detta citat måste sättas i ett sammanhang. I denna dom beslutar tingsrätten om utvisning för den åtalade. Den lagfarna domaren har en skiljaktig mening i denna dom och skiljaktigheten gäller just utvisningen. Först i denna skiljaktiga mening nämns något om att den åtalade har barn boende i Sverige (kopplat till frågan om utvisning). Lagmannens skiljaktiga meningen lyder i sin helhet så här:

NN kom från Filippinerna till Sverige [årtal] och har vistats här sedan dess. Han fick permanent uppehållstillstånd samma år. NN har alltså vistats i Sverige i åtta år. Vid så lång vistelse i landet krävs synnerliga skäl för utvisning. NN har inte någon anknytning kvar till sitt gamla hemland. Hans far är död. Hans mor och bröder finns i Sverige. Hans släktingar finns antingen i Sverige eller i USA. Han har tillsammans med XX [en av målsägandena] ett barn, ett år gammalt, och de väntar inom kort ytterligare ett barn. Jag gör bedömningen att NN vistats så länge i Sverige och har så stark anknytning hit att synnerliga skäl för utvisning inte föreligger. Därvid beaktar jag även att NN kom till Sverige som femtonåring. Hade han kommit hit några månader tidigare hade absolut hinder mot utvisning förelegat. Jag ogillar därför utvisningsyrkandet.

Då jag överröstats i den frågan är jag i övriga frågor ense med majoriteten. (Göteborg 6/14)

Det ska tilläggas att den åtalade i detta fall döms för flera grova brott mot sin styvdotter.

Det finns två olika typer av fall när det gäller utvisning av personer med barn som jag anser bör diskuteras var för sig. Den ena gruppen (fyra domar) innehåller fall där den åtalade döms för brott mot andra familjmedlemmar till barnet eller det egna barnet. Den andra gruppen (tre domar) innehåller fall där brotten inte på något sätt är kopplade till det egna barnet. I de fall där brotten riktat sig mot barnet närstående personer, eller barnet självt, blir frågan om hur hänsyn till barnet ska vägas in komplicerad. I några av dessa fall har domstolen resonerat om barnets bästa och tagit hänsyn till barnets rätt till att träffa sin förälder genom att begränsa utvisningstiden. Frågan om umgänge med barn i de fall pappan misshandlat mamma har diskuterats och pappans rätt till umgänge med barnet har problematiserats i förhållande till mammans rätt att skyddas från mannen. I de fall som är aktuella här, med utländska medborgare som dömts för brott mot närstående personer till barnet, är det uppenbart att det inte är pappans rätt till umgänge som blir det avgörande, även om det inte ställs mot just mammans skyddsintresse explicit. I det sista exemplet är det anmärkningsvärt att rät-

ten inte tar upp för diskussion det faktum att mannen har ett ett-årigt barn och ett till barn på väg med en kvinna i Sverige. Även om han begått brott mot så väl mamman som barnens halvsyskon bör domstolen redovisa sina ställningstaganden i frågan om hans barn. Att detta endast framkommer i den skiljaktiga meningen framstår som otillräckligt med tanke på att barnens bästa skall tas hänsyn till. Detta krav kan tingsrätten knappast anses ha levt upp till då barnen inte ens nämns.

I de övriga tre fallen har alltså brotten inte begåtts mot personer som är relaterade till barnen, och frågan om brottets betydelse för deras lämplighet som förälder, eller möjlighet att ha en fungerande föräldrarelation, är därför mindre komplicerad. Samtidigt är det i två av dessa fall som tingsrätten för de minimalaste resonemangen kring barnens betydelse för frågan om utvisning, samt deras rättmätiga behov av att få träffa sin förälder. I ett av fallen, där mannen har ett barn i en annan stad och ett barn som han bort tillsammans med, går det inte ens att i domen utläsa att tingsrätten skulle anse att mannen lider några men av utvisningen. Det latenta budskapet som kan utläsas i dessa domar är att de två männen inte betraktas som att de fyller någon viktig funktion för sina barn, eftersom frågan inte behöver diskuteras enligt tingsrätten. Detta görs i en kontext där dels barnens bästa skall tas hänsyn till enligt lagen, dels pappors kontakt med sina barn och delaktiga ansvar allt mer betonas. Tingsrättens frånvaro av resonemang kring dessa mäns barn kan därför tolkas som exempel på hur utländska män betraktas som oviktiga fäder. Det är dessutom paradoxalt att hänsyn till barnens bästa i form av kontakt med pappan tas när brotten riktats mot till barnet närstående personer men inte när brotten inte är kopplade till barnen. Jag vill också framhålla att eftersom kvinnor som åtalade är få i materialet, och åklagaren inte yrkar på utvisning gentemot någon av dem, förekommer inte heller någon kvinna med barn där rätten ska ta ställning till frågan om utvisning. I Brås (2000) undersökning framgår det inte om någon av de som utvisas och har barn boende i Sverige är kvinna. Det skulle vara intressant att jämföra resonemang mellan åtalade män och kvinnor som har barn i Sverige och där åklagaren yrkar på utvisning. Det är troligt att den ringa tillmätta betydelse för barnen som några av de utländska männen tilldelas av tingsrätten inte har sin motsvarighet i resonemang kring utländska kvinnor med barn, utan att detta är en bekönad föreställning kopplad till utländska män.

Avslutande kommentarer

Jag tänker avsluta detta kapitel med att ta upp några huvudsakliga slutsatser av undersökningen. För det första visar undersökningen att andrafierande och kulturaliserande uttryck inte är särskilt vanligt förekommande i domarna. Detta var inte heller att förvänta med tanke på vilken typ av texter det är fråga om. För det andra visar det sig att en andrafierande/kulturaliserande diskurs visserligen kan urskiljas, bland annat genom att det är "de andra" som måste beskrivas och benämnas, och att svenskhet med få undantag ligger som en osynlig norm bakom detta, men denna diskurs produceras inte i första hand av tingsrättens ledamöter utan i stället av hörda personer. Tingsrättens ledamöter kan alltså snarare sägas reproducera en diskurs som finns bland hörda personer, än att de skulle reproducera/produceras en egen diskurs av andrafiering/kulturalisering, även om undantag förekommer. Hur närvaron av denna diskurs ska tolkas blir dessutom än mer komplicerat genom att den delvis produceras/reproduceras av personer som själva kommer från den kultur eller religion som beskrivs som "annorlunda". Många gånger är det omöjligt att särskilja vad som skall betraktas som produktion av diskurser och vad som är att betrakta som reproduktion (därför har jag valt att ofta skriva båda delarna i min diskussion). Detta beror på att processerna är nära sammankopplade och ofta innebär en reproducering av en diskurs som förekommer i samhället i stort också att man är med och producerar samma diskurs. I den meningen kan tingsrättsdomarna sägas vara delaktiga i denna reproduktion, och därmed produktion av andrafiering av vissa grupper, främst muslimer eller etniska minoriteter från muslimska länder. Men situationen är så delikat att tingsrätten i de flesta fall som förekommer i detta material kan sägas vara "ålagd" att göra just detta genom kravet på att redogöra för vad hörda personer framfört. Det finns dock några intressanta resultat som inte är koppade till tingsrättens redogörelse för vad hörda personer sagt. Ett av dessa är de två domar där utländska män porträtteras som obehövlige som fäder vid frågan om utvisning.

Det är alltså "den andra" som beskrivs, benämns och betecknas i dessa domar. Även om detta innebär att en andrafierande diskurs produceras i tingsrättens texter vill jag knyta an till Claes Lernestedts diskussioner i sitt kapitel i denna antologi där han menar att det i vissa fall vore diskriminerande att inte ta upp kulturella skillnader, bland annat då dessa får betydelse för frågan om

uppsåt. Jag vill framhålla att ingen av de domar jag läst igenom ger intryck av att det av denna anledning hade varit befogat att ta upp kultur för en diskussion av tingsrätten. Ett undantag från detta skulle kunna vara den med flickan från en muslimsk familj som utsatts för sexualbrott av en nära anhörig, förutsatt att man gör en annorlunda tolkning av denna dom än vad jag har gjort. Mitt intryck (även från tidigare genomgång av domar) är att dessa fall utgör undantagen, även om jag instämmer med Lernestedts resonemang att det skulle kunna vara diskriminerande att inte förhålla sig till kultur i vissa av de fall han diskuterar.

Kan då resultaten från denna studie tolkas som att det också förekommer strukturell diskriminering? Att en andrafierande diskurs förekommer kan resultera i hinder för etniska grupper att bli hörda på lika villkor som majoritetsbefolkningen, även om det huvudsakligen är hörda personer som producerar diskursen. Själva närvaron av den kan ändå utgöra problem för marginaliserade grupper. Jag skulle i detta avseende vilja hävda att förutsättningar för strukturell diskriminering föreligger men det går inte att utifrån detta material säga om det faktiskt innebär ett hinder för etniska eller religiösa minoriteter. Däremot skulle det kunna hävdas att en bekönad andrafiering av utländska män som oviktiga som fäder definitivt skulle utgöra ett hinder för dessa i samband med frågan om utvisning. Det är dock svårt att uttala sig om det verkligen förekommer en sådan andrafiering, inte minst för att det är få fall det handlar om och dessutom förekommer det motsatta, att domstolen betraktar utländska män som viktiga för sina barn och barnen som viktiga för dem. Motstridiga diskurser inom samma diskursordning är dock inget ovanligt eller oväntat (Winter Jörgensen & Phillips 2000). Det kan också vara så att kvinnor skulle behandlas på liknande sätt vid fråga om utvisning när de har barn boende i landet, men mot bakgrund av föreställningar kring mödrar och deras betydelse för barn utifrån ett genusteoretiskt perspektiv är detta inte särskilt troligt. Därmed inte sagt att inte en kvinna med barn i landet skulle kunna dömas till utvisning, men det framstår som föga troligt att detta skulle göras utan minsta diskussion i domen kring betydelsen av barnet(en) eller de men hon skulle lida av att skiljas från dessa. Slutligen skulle detta kunna vara en del av en mer allmän diskurs kring män och föräldraskap, och på så sätt inte vara kopplad till just utländskhet eller etnicitet. Frågan borde i min mening undersökas närmare.

Frågan om strukturell diskriminering kan även väckas kopplat till hur muslimska kvinnor beskrivs i materialet. Den enda bild som framträder av dessa är som förtyckta och kontrollerade och skulle på så sätt kunna vara ett exempel på det Boréus (kommande) kallar för nedvärdering. För att Boréus argument om nedvärdering ska kunna appliceras måste dock frågan om det hade funnits andra bilder att lyfta fram besvaras. Jag vet inte detta, och inte heller har domstolar, till skillnad från medier, något generellt ansvar för att skildra muslimska kvinnors livsförhållanden på ett balanserat sätt. Jag stannar därför vid att konstatera att den bild som ges i dessa domar av muslimska kvinnor utgör en bekönad andrafiering men att detta inte för den skull behöver tolkas som att diskursen utgör en form av nedvärdering.

Referenser

- Boréus, K. (kommande). *Diskursiv diskriminering, en typologi*. Accepterat manus
- Brå (2000). *Utvisning på grund av brott. De dömda och deras barn*. BRÅ-rapport 2000.18 Stockholm. Fritzes.
- van Dijk, T. A. (2005). "Elitsdiskurser och institutionell rasism" I. (red) de los Reyes, P. & Kamali, M. *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005. 41. Stockholm. Fritzes.
- Eckstein, H. (1975). "Case Study and Theory in Political Science" I. (red) Greenstein, F. I. & Polsby, N. W. *Handbook of Political Science* Vol. 7. Reading, MA. Addison Wesley.
- Essed, (2005). "Vardagsrasism" I. (red) de los Reyes, P. & Kamali, M. *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005. 41. Stockholm. Fritzes.
- Granér, R. (2004). *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lund. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Hirdman, Y. (2001). *Genus – om det stabila föränderliga former*. Malmö. Liber.
- Holmberg, L. & Kyvsgaard, B. (2003). "Are immigrants and their descendants discriminated against in the Danish criminal justice system", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. Vol. 4(2), s. 125–142.
- Holmberg, L. (2003). *Policing Stereotypes. A qualitative study of police work in Denmark*. Berlin. Galda+Wilch Verlag.
- Johnson, S. L. (2001). "Racial Derogation in Prosecutor's Closing Arguments" I. (red) Milovanovic, D. & Russell, D. *Petite Apatheid in the U.S. Criminal Justice System. The Dark Figures of Racism*. Durham. Carolina Academic Press.
- Kamali, M. (2005a). "Ett europeiskt dilemma. Strukturell/institutionell diskriminering" I. (red) de los Reyes, P. & Kamali, M. *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005. 41. Stockholm. Fritzes.
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy. dilemmas of the individual in public services*. New York. Russell Sage Fundation.
- Mattsson, K. (2005). "Diskrimineringens andra ansikte – svenskhet och 'det vita västerländska'" I. (red) de los Reyes, P. & Kamali, M. *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integ-*

- ration och strukturell diskriminering*. SOU 2005. 41. Stockholm. Fritzes.
- Molina, I. (2005). "Rasifiering. Ett teoretiskt perspektiv i analysen av diskriminering i Sverige" I. (red) de los Reyes, P. & Kamali, M. *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005. 41. Stockholm. Fritzes.
- Peralta, A. (2005). "Det sagde och det tänkta. Begrepps användning och begreppskifte i diskursen om invandrare och invandrarpolitik" I. (red) de los Reyes, P. & Kamali, M. *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005. 41. Stockholm. Fritzes.
- Pettersson, T. (2003). "Våld som iscensättande av femininitet?" I. (red) Lander, I., Pettersson, T. & Tibby, E. *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet. Genusperspektiv inom svensk kriminologi*. Lund. Studentlitteratur.
- Russell, K. (2001). "Toward Developing a Theoretical Paradigm and Typology for Petite Apartheid" I. (red) Milovanovic, D. & Russell, D. *Petite Apartheid in the U.S. Criminal Justice System. The Dark Figures of Racism*. Durham. Carolina Academic Press.
- SOU 2005.56 *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*. Stockholm. Fritzes.
- SOU 2005.69 *Sverige inifrån. Röster om etnisk diskriminering*. Stockholm. Fritzes.
- West, C. & Fenstermaker, S. (1995). 'Doing difference', *Gender & Society* Vol. 9(1).
- Winther Jørgensen, M. & Phillips, L. (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund. Studentlitteratur.

6 Negativ särbehandling i rättskedjans alla led

Christian Diesen

Under fyra år, 2001–2005, bedrevs projektet ”Likhet inför lagen” vid Juridiska institutionen vid Stockholms Universitet, ett tvärvetenskapligt forskningssamarbete mellan juridik (straff- och processrätt), kriminologi och socialpsykologi. Syftet med studien var att undersöka hur principen om likhet inför lagen vuxit fram, vilka inskränkningar i principen som fortfarande anses legitima och hur likabehandlingstanken efterlevs i den straffprocessuella praktiken. Resultaten presenterades i en antologi (Diesen-Lernstedt-Lindholm-Pettersson ”Likhet inför lagen”, 2005) och rönt stort massmedialt intresse när den utkom i mars 2005. Detta intresse fokuserades dock nästan uteslutande på ”den etniska variabeln”. Trots att boken upptar olikabehandling på en rad olika områden (klass, ålder, kön, handikapp, sexuell läggning, politisk uppfattning, stad/land, m.m.) gav mediareporteringen intryck av att det centrala budskapet i rapporten var att ”invandrare diskrimineras i rättssystemets alla led”. Även denna slutsats var något onyanserad. Någon diskriminering, i bemärkelsen medveten negativ särbehandling på ideologisk grund, kunde undersökningarna inte bevisa. Däremot stod det, åtminstone i vissa avseenden, klart att personer av utländsk härkomst missgynnas i förhållande till svenskar inom rättsapparaten. Denna artikel syftar till att översiktligt redovisa de resultat som presenterades i min (processrättsliga) del av antologin och att diskutera huruvida några slutsatser kan dras av denna studie när det gäller frågan om diskriminering.

Metod och material

Först något om metoden. Materialinhämtandet har skett genom tillämpade studier i processrätt och vanligen gått till så att studenten i fråga, som har till uppgift att skriva examensarbete 20 p, samlat in, gått igenom och rättsvetenskapligt analyserat samtliga fall

rörande en viss brottstyp i ett visst distrikt under ett år (eller flera). Det kan exempelvis ha handlat om samtliga fall av våldtäkt i ett polismästardistrikt i Stockholm eller samtliga fall av barnmisshandel i Stockholms tingsrätt under ett år. Flertalet undersökningar har gällt Stockholm, men material har också inhämtats från Göteborg, Uppsala, Västmanland Halland, Sörmland, Östergötland. De brott som undersökts är mord, dråp, rån, misshandel, våldtäkt, sexuellt utnyttjande, narkotikabrott, skattebrott, bokföringsbrott, olaga hot, rattfylleri och snatteri. Populationen i varje undersökning/examensarbete har varierat mellan ca 50 och 350 fall och totalt omfattar dessa genomgångar ca 2 500 förundersökningar och ca 1 200 domar. Dessutom har några arbeten avsett samtliga domar i landet rörande visst brott, bl.a. våldtäkt, sexuellt utnyttjande och mord/dråp, och åter andra har behandlat en slumpvis vald population – oavsett brottstyp – vid en tingsrätt, bl.a. Stockholm och Göteborg, under ett år, vilket innebär totalt ytterligare 3 500 domar. Resultaten av undersökningarna har redovisats kvantitativt, dvs. i statistikform, men *huvudinriktningen i uppsatsarbetena har varit kvalitativ*, dvs. gått ut på att bedöma huruvida olika juridiska kriterier (typ ”skälig misstanke”, ”tillräckliga skäl för åtal”, ”grov kvinnofridskänkning”, ”hjälplost tillstånd”, ”överlåtelsesyfte” och inte minst ”likabehandling”) uppfyllts under brottsutredningarna. Utifrån den samlade materialet, som består av ett 50-tal examensarbeten – varav dock endast 5–6 är helt fokuserade på etnicitet – har jag sedan försökt bedöma om man kan hitta mönster som tyder på negativ särbehandling, exempelvis av personer med utländsk bakgrund. Självfallet blir det, på detta ändå relativt begränsade underlag, svårt att säga något generellt i frågan om eventuell diskriminering. *Resultaten i min undersökning måste i princip begränsas till visst brott och/eller visst distrikt under ett visst år* och huruvida dessa resultat är representativa för andra brott eller andra delar av landet är det svårt att ha någon uppfattning om, särskilt som det finns andra resultat som tyder på en högre grad av likabehandling (se Tove Pettersson och Johan Kardell i denna antologi). Eftersom undersökningen har rättsvetenskaplig, kvalitativ inriktning, finns det också få referenser till kriminologiska studier och redovisningen av analysen sker, både i boken ”Likheter inför lagen” och i denna artikel, med mycket begränsad hänvisning till sådana källor. Syftet med studien har varit att lyfta fram de mekanismer som föranleder (eller synes föranleda) olikabehandling inom rättssystemet, inte att bedöma hur frekvent särbehandlingen är.

På ett par fält i våra undersökningar, när det gäller invandrare i straffprocessen, är emellertid resultaten så tydliga – och dessutom i överensstämmelse med andra svenska studier – att det inte bör föreligga någon tvekan om att det föreligger en snedfördelning mellan svenskar och personer av utländsk härkomst: För det första är *invandrare överrepresenterade i förhållande till sin befolkningsandel när det gäller brottsanmälningar*. För det andra *riskerar invandrare fängelsestraff i högre grad än svenskar* när det står och väger mellan en frihetsberövande påföljd och alternativ som villkorlig dom, skyddstillsyn eller samhällstjänst.

Invandrares överrepresentation

Den allmänna kriminalstatistiken säger inget om invandrarnas andel av den anmälda brottsligheten (eftersom man inte redovisar den misstänktes etniska ursprung), men de studier som genomförts inom min del av projektet "Likhet inför lagen" visar att invandrare tycks vara överrepresenterade när det gäller anmälda brott i allmänhet och vissa brottstyper i synnerhet, men att det också finns brottstyper där de är underrepresenterade. Hur stor den generella överrepresentationen är beror i viss mån på hur man definierar "invandrare" (exempelvis som "icke svensk medborgare" eller som person med en förälder född utomlands)¹, men i runda tal kan man (med den senare definitionen) säga att invandrarna tycks stå för uppskattningsvis en tredjedel av den anmälda brottsligheten (trafikbrott ej inräknade) medan deras andel av befolkningen endast uppgår till ca 20 %. *I de Stor-Stockholmsdistrikt som vi fokuserat våra undersökningar på var andelen betydligt högre för vissa brott, exempelvis snatteri eller barnmisshandel, där den uppgick till 65–70 %, och för vissa andra brott, exempelvis misshandel, narkotikabrott, olaga hot och våldtäkt, låg andelen kring 50 %*. För mord och dråp låg representationen på ca 40 %, sett över en tioårsperiod i hela landet. Däremot var andelen, både regionalt och på det nationella planet, betydligt lägre när det gäller skattebrott och annan ekonomisk brottslighet.

¹ Det kriterium som används i detta kapitel för att skilja ut svenskar från personer med annan etnisk tillhörighet är "utländsk härkomst", vilket betyder att *en av föräldrarna till den avsedda personen ska vara född utom Sverige*. Därmed kommer även personer som numera är svenska medborgare att ingå i denna kategori. I texten kommer dock, för att ge viss variation, begreppen "utlänningar" och "invandrare" att användas synonymt.

När man diskuterar eventuell överrepresentation bör man alltså, för det första, ha klart för sig att andelen varierar med brottstyp och att en generell sådan överandel är mindre intressant att analysera än frågan om varför en särskilt hög andel återfinns inom vissa brottstyper. I generella termer torde det nämligen vara svårt att skilja variabeln etnicitet från variabeln klass, medan det för vissa specifika brott, som exempelvis barnmisshandel, tycks finnas en överrepresentation även gentemot svenskar med samma socialgruppstillhörighet. För det andra bör man vara medveten om de svårigheter och risker som det innebär att betrakta personer med utländsk bakgrund som en homogen grupp, både när man analyserar kriminalstatistisk och när man diskuterar eventuell diskriminering.

Invandrare anmäls oftare

Frågan om invandrades överrepresentation och dess orsaker låg egentligen utanför vårt projekt och diskussionen om likheten inför lagen. Detsamma gällde frågan om anmälningsbenägenheten kan skilja sig mellan de båda befolkningskategorierna svenskar/ invandrare – i stället handlar analysen om eventuell negativ särbehandling av invandrare *efter anmälan*. Ändå finns det skäl att kort behandla tänkbara orsaker till överrepresentationen i det första ledet. Även om det förmodligen förhåller sig så att invandrare som grupp begår fler brott, proportionellt sett, än gruppen ”svenskar i allmänhet”, och att det även är sannolikt att de begår vissa brott i högre utsträckning än svenskar med samma socioekonomiska bakgrund, kan det emellertid också vara så att invandrare som begår dessa brott bara upptäcks och/eller anmäls oftare.

Många brott upptäcks aldrig, andra brott blir aldrig anmälda och i många av de anmälda fallen har man ingen aning om vem förövaren är. Huruvida en person blir föremål för brottsmisstanke eller inte, betingas i hög grad av upptäcktsrisken. Eftersom invandrare i gemen utsätts för mer misstänksamhet än svensken i gemen – en kvarleva från den xenofobi som präglat de flesta bondesamhällen i Europa – är det en större risk för en invandrare att åka fast om man begår ett brott. Det är också lättare att bli oskyldigt misstänkt. Till fördomar mot utlänningar hör regelmässigt att de är mer brottsbenägna än den egna befolkningen och ofta förknippas en viss främmande folkgrupp också med en viss typ av brottslighet.

Fördomar om utlänningar som brottslingar (av "naturen" eller av det skälet att de övergivit sitt hemland) förekommer inte bara hos allmänheten utan även hos polisen. Fördomarna kombineras med erfarenheten av invandrare som brottslingar och förstärks särskilt i de fall där erfarenheten bekräftar specifika fördomar, exempelvis om att viss folkgrupp begår viss typ av brott. Detta leder i sin tur till en typ av *professionell misstänksamhet mot personer från viss folkgrupp*. Eftersom misstanken i en hel del fall varit befogad, dvs. lett till ingripande, åtal och dom, lever "fördomen" vidare som en spaningsstrategi. Detta betyder inte bara att man, när ett visst brott med okänd förövare skett, letar i viss riktning och gärna ger prioritet åt spår som följer den tidigare "fördomsfulla" erfarenheten. Det betyder också att personer från viss folkgrupp – särskilt yngre män ur denna grupp – betraktas med kollektiv misstro, dvs. som potentiella förövare av viss brottslighet.

Denna fördomsfullhet kan möjligen försvaras eftersom brott är brott och ska beivras. Så länge polisen har begränsade resurser och måste göra prioriteringar blir det, åtminstone när det gäller lindrig och medelgrov brottslighet, i praktiken ofta frågan om att försöka vara så effektiv som möjligt. I det läget kan det resursmässigt – men inte rättspolitiskt – vara försvarligt att i första hand söka spåra och klara upp brott som begåtts av invandrare. *Oddsens att uppdaga och klara upp brottet är helt enkelt mycket bättre om förövaren är en person med utländsk bakgrund*. Redan det förhållande att invandrarna är överrepresenterade i brottstatistiken ökar sannolikheten för en "träff", både när det gäller gruppen som helhet och när det gäller att finna rätt på återfallsförbrytare. Sannolikheten ökar dessutom med graden av bristande integrering i det svenska samhället. Sedan har – som vi ska återkomma till nedan – invandrare svårare att försvara sig. Invandrare är alltså med andra ord en mer intressant utredningspopulation än den svenska befolkningen sedd som helhet.

Detta betyder, mer konkret, att särskilt ärenden som tillkommer genom polisengripanden har en betydande obalans när det gäller etnicitet. Det är lättare att motivera misstanke och därmed ingripande (samt eventuella tvångsmedel) mot personer med invandrarbakgrund. Att det förhåller sig på det här sättet även i Sverige – mer eller mindre tydligt – omvittnas bl.a. i flera av de examensarbeten, som ingår i denna studie och som utförts av verksamma poliser (som fortbildat sig genom att ta jur.kand-examen). Det handlar, enligt dessa poliser, inte om någon medveten diskriminering eller

ens om någon medveten prioritering, utan om att erfarenhet skapar självgående slutsatser. Denna tendens, att vara mer misstänksam och därmed mer ingripande benägen mot invandrare, gäller särskilt invandrarkillar och vissa typer av brottslighet som utförs i gäng (rån, stöld, smuggling, narkotikabrott etc.). Tendensen stärks av att dessa i tur ofta tar till sig en de kriminellas kultur, gangsteridealen, och "utmanar" polisen genom att stoltsera med lyxiga statusymboler (flotta bilar, guldkedjor, märkeskläder etc.) och genom att inta en obstinat attityd om de utsätts för polisens uppmärksamhet. Det kan dock inte kategoriskt sägas att den uppmärksamhet som polisen ägnar åt förortsgång med invandrarungdomar är otvetydigt större än den uppmärksamhet som riktas mot motsvarande "svenska" grupper – det kan dock antas att sökarljuset riktar sig mot en bredare krets när det gäller invandrarna.

Även när det gäller brott som kommer till polisen genom anmälan från brottsoffer finns det sannolikt en viss överrepresentation för brott begångna av invandrare, dvs. att motsvarande brott begångna av svenskar inte blir anmälda i lika hög utsträckning. Anmälning benägenheten skulle alltså vara högre om förövaren är en invandrare än om han är svensk, åtminstone om offret är en svensk (eller tillhör en annan invandrargrupp än förövaren). Det finns också en motsatt tendens, nämligen att man försöker undvika att anmäla förövare från samma folkgrupp som en själv, dels därför att man möjligen kan lösa den uppkomna konflikten själva, familjer emellan, dels därför att man drar sig för att försämra ryktet för den egna gruppen. Denna mottendens torde dock inte vara tillräckligt stark för att uppväga den högre anmälning benägenheten hos majoriteten av befolkningen.

Det är framför allt när det gäller lindrigare brott som en polis-anmälan är en produkt av överväganden för och emot. När det gäller okända förövare av brott med ekonomiska konsekvenser (exempelvis en bilstöld, ett bilinbrott eller fickstöld) utgör polisanmälan ofta en förutsättning för försäkringsersättning och kommer då också att göras i de flesta fall. Men den som drabbas av en ringa misshandel, ett olaga hot, ett snatteri, en mindre förskingring, ett källarinbrott etc. väger besvär, risker och obehag mot behovet av upprättelse och kommer i många fall fram till att det inte är mödan värt att göra en anmälan. Saken får bero, kan göras upp i godo eller lösas på annat sätt (t.ex. genom avskedande om det gäller en anställd) och det är vid dessa överväganden som förövarens person kan vara av betydelse.

Hur omfattande tendensen till ökad anmälningsbenägenhet gentemot personer med utländskt ursprung kan vara, är det svårt att ha en bestämd uppfattning om. Det finns dock goda skäl att anta att en högre anmälningsbenägenhet mot invandrare har en inte obetydlig inverkan på dessas överrepresentation i anmälningsstatistiken och att denna tendens torde vara starkare ju mer fördomar som finns mot invandrargruppen i fråga.

Invandrare utreds noggrannare?

Efter denna utveckling om eventuella orsaker bakom invandras överrepresentation när det gäller anmälda brott är det dags att stegvis försöka angripa frågan om varför överrepresentationen förstärks när ärendena går vidare i processen. Våra undersökningar tyder nämligen på just detta. Invandrare har en högre andel av de anmälda brotten än vad som motsvarar deras andel av befolkningen, men enligt våra undersökningar tycks också en högre andel av anmälningarna mot invandrare leda till åtal och fällande dom. Hur kommer sig detta?

Skissartat kan situationen beskrivas så här, med siffror som bara är illustrationer (och inga exakta angivelser för den samlade brottsligheten ett visst år): Personer med utländsk bakgrund (dvs. med minst en förälder född utanför Sverige) utgör 20 % av befolkningen, men de upptar minst 30 % av de ärenden hos polisen där den misstänkte är känd (namngiven). Av dem som åtalas för brott är minst 35 % personer med utländsk bakgrund och över 40 % av de som döms till fängelse tillhör denna kategori. I varje led tycks det alltså vara så att invandrare missgynnas.

Det första ledet i den rättsliga hanteringen av ett anmält brott är polisutredningen. Eftersom det anmäls över 1,2 miljoner brott varje år och bara ca en fjärdedel klaras upp på något sätt (genom åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller åtal) sker det en betydande sällning under utredningen. Ärenden med svårutredda brott och okänd förövare läggs ned, förr eller senare beroende på brottets svårighetsgrad – handlar det om en cykelstöld eller ett bilinbrott avskrivs ärendet direkt, ärenden med grövre brott kanske ges ett halvår innan det avskrivs i brist på spaningsresultat och grova brott kan bli liggande på hyllan ända fram till preskription. Lindrigare brott med känd förövare avskrivs också i hög grad om brottet förnekas, vanligen med motiveringen att brottet inte kan bevisas. Om brottet

däremot erkänns kan ärendet avslutas antingen genom åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande. Sammantaget betyder detta att en stor del av vardagsbrottsligheten är ”hopplös” att utreda, att begränsade resurser tvingar fram prioriteringar och att polisen i hög grad måste koncentrera sitt verkliga utredningsarbete dels på mycket grova brott (mord, narkotikabrott etc.) – oavsett om de misstänkta är kända eller ej – dels på grova och medelgrova brott som utförts av kriminella gäng eller av känd (namngiven) misstänkt.

Det är i det senare avseendet som personer med utländsk bakgrund blir intressanta i förhållande till misstänkta svenskar. Finns det anledning att tro att polisen, i situationen att det finns två ärenden beträffande ett visst brott (t.ex. misshandel eller narkotikabrott) – det ena med svensk och det andra med utländsk misstänkt – och bara resurser att satsa på ett, kommer att välja att gå på invandraren?

Som framkommit redan i föregående avsnitt (beträffande polisens högre ingripandebenägenhet mot invandrare) finns det skäl att misstänka att så är fallet. Det innebär emellertid inte att det med säkerhet är fråga om en medveten diskriminering. I själva verket kan det betraktas som en klok resursanvändning att satsa på invandrarfallet, eftersom möjligheterna till åtal och fällande dom är större än om man ger sig på svensken.

Skälen till att invandraren som misstänkt löper större risk att bli åtalad än motsvarande svensk, är förmodligen många, komplicerade och dessutom varierande mellan olika invandrargrupper. Här kan vi bara peka på några mekanismer som gör sig gällande i det praktiska polisarbetet.

Föreställningen om vem som kan vara en plausibel förövare av ett visst brott av en viss brottstyp styrs av erfarenheter, fördomar och föreställningar om vilka egenskaper som krävs för att utföra ett sådant brott. Detta gäller såväl hos allmänheten som hos polisen. En person som tidigare begått brott är mer sannolik som gärningsman för ett misstänkt brott, eftersom sannolikheten för återfall i brott är relativt stor, och sannolikheten ökar ju mer likt det nya brottet är det tidigare. En person som förekommer i kriminalregistret är alltså mer intressant att granska som misstänkt än en tidigare ostraffad person. På samma sätt är en person utan deklarerade inkomster intressantare ur utredningssynpunkt när det gäller brott som ger ekonomisk vinning än en person med fast arbete och stabil social situation, eftersom det finns ett tydligt motiv för brottsligheten i fråga. Misstänksamheten ökar givetvis om den misstänkte

lever på en högre standard än hans kända inkomster borde medge. Gäller utredningen våldsbrott eller sexualbrott finns det också, mer eller mindre fördomsfulla, förföreställningar om hur en förövare bör se ut. Sociala svårigheter, utanförskap och missbruksproblem är faktorer som ofta spelar in när man tänker sig gärningsmannens ”profil”.

Skulle man jämföra polisens hantering av invandrare som misstänkta med personer från socialgrupp III i allmänhet, eller ännu hellre med svenskar som har missbruksproblem, kriminell belastning och/eller saknar arbete, skulle man förmodligen inte se någon större skillnad i ”utredningsintresse”. Precis som när det gäller ingripandefrekvensen är det mycket svårt att göra någon klar distinktion mellan etnicitet och klass. Om man däremot jämför behandlingen av misstänkta invandrare med hela gruppen svenska misstänkta upptäcker man en betydande skillnad i form av negativ särbehandling.

Denna särbehandling fångas bäst i kvalitativa studier, där man jämför fall med samma komponenter, där enda skillnaden är att den ene misstänkte är svensk, den andre invandrare. Inom ramen för vårt projekt har ett antal sådana studier utförts.

David Klättborg, som själv är polis, har i sitt examensarbete undersökt 100 slumpvis utvalda fall av *olaga hot* som under åren 1998 och 2003 nått Stockholms tingsrätt. Ungefär hälften av de åtalade hade utländskt ursprung, vilket utgör en betydande överrepresentation. Hur denna överrepresentation uppkommit går inte att kartlägga i detalj, eftersom anmälningssstatistiken inte anger etnisk tillhörighet och vi därför inte veta hur många av de bortåt 20 000 polisanmälningarna (under de två undersökningsåren i Stockholm) som avsåg utländska medborgare. Det kan dock på goda grunder antas att andelen anmälda invandrare var lägre än andelen åtalade. Ett skäl till detta är att brottet innehåller ett särskilt moment av värdering. Ett av rekvisiten för brottet olaga hot är att hotet framförts ”på sätt som är ägnat att hos den hotade framkalla allvarlig fruktan” och analysen visar att det tycks vara enklare att uppfylla detta rekvisit när den hotade är en svensk och den som hotar är en invandrare. Det är alltså lättare – för polis, åklagare och domstolar – att förstå att den hotade blev rädd när den hotande är utlänning. Samtidigt är det svårare att godta den hotandes eventuella invändning att hotet inte var allvarligt menat, eftersom den hotade ändå uppfattade det så. Språkliga och kulturella förhållanden försvårar alltså bedömningen, till utlänningens nackdel. Det förekommer dock även att samma problem verkar till den

misstänkte utlänningens fördel, nämligen i sådana fall där den hotade kommer från samma utländska kultur. Vad som möjligen skulle kunna godtas som ett kraftfullt känsloutryck i deras hemland – ett ”laga” hot som inte är allvarligt menat – bör rimligen, vid en svensk bedömning, vara att betrakta som ”olaga”. Ändå godtas ”den kulturella förklaringen” i dessa fall. Sammanfattningsvis visar Klättborgs studie att det tycks vara *lättare att söka bevisa olaga hot när den hotande är en invandrare och offret är svensk*, än om båda är svenskar eller invandrare (eller om den hotande är svensk och den hotade invandrare). När det gäller hotbrottet tycks det alltså vara lättare att uppfylla rekvisitet ”allvarlig fruktan” när förövaren är invandrare, men också svårare för den misstänkte att komma med friande förklaringar som kan godtas.

Av detta kan man möjligen våga dra den generella slutsatsen att när det gäller brott, där förövarens ”karaktär” och allmänna trovärdighet har betydelse för bedömningen (om brott skett eller inte), har invandrare ett underläge. På samma sätt som det kan uppfattas som mer berättigat att bli rädd om en utlänning hotar en, är det lättare att tänka sig att en utlänning hotar på ett allvarligare sätt. ”Samma” hot kan alltså få olika tolkning beroende på om det är en svensk eller invandrare som utför hotet och detta kan alltså även inverka på polisens prioriteringar.

Att personer av utländsk härkomst kan missgynnas i sådana situationer där bevisvärderingen är särskilt fri (och utredningen huvudsakligen består av muntlig bevisning) hänger samman med möjligheten för den misstänkte att framstå som trovärdig när han avger friande förklaringar. Denna möjlighet är generellt lägre hos invandrare, inte bara på grund av språksvårigheter och annorlunda kulturella uttryck, utan även på grund av de fördomar som kan finnas mot invandrare som passande i rollen som förövare. Den attityd som en utlänning uppvisar och de sakliga invändningar som han framför har ofta sämre förutsättningar att vinna gehör hos brottsutredarna. Det betyder inte bara att utlänningar har svårare att försvara sig, svårare att bli trodda, utan även att det kan bli lättare att avfärda hans invändningar och därmed också lättare att bevisa brottet. Särskilt gäller detta situationer, som i fallet olaga hot, där bevisningen ofta är begränsad till parternas uppgifter och vittnen saknas.

Så är fallet exempelvis beträffande *våldtäkter inomhus*, där flertalet anmälda brott skett inom en relation. Denna relation kan ha vara mer eller mindre tillfällig och varat kortare eller längre tid, dvs.

från uppdragningssituation till äktenskap, men kännetecknas av att bevisprövningen oftast handlar om en ord-mot-ordsituation. I vissa fall finns det också dokumenterade fysiska skador, men i regel handlar det om att bedöma ett brottsoffers tillförlitlighet i förhållande till vad en förnekande misstänkt uppger om det inträffade. Särskilt besvärlig blir bevisprövningen om den misstänkte mannen erkänner att det förekommit ett sexuellt umgänge dem emellan, men hävdar att kvinnan var med på det hela (eller att han åtminstone uppfattat det så).

Ett examensarbete av *Naiti del Sante*, som behandlar samtliga anmälda ärenden rörande våldtäkt inomhus i Uppsala 1999–2002, tyder på att personer med utländsk bakgrund missgynnas i dessa utredningar, både i egenskap av misstänkta och brottsoffer. 77 % av de svenskar som angavs som misstänkta förövare i anmälan blev förhörda av polisen, 84 % av de misstänkta invandrarna. Det framstår som märkligt i sig att polisen någonsin underlåter att höra en misstänkt för ett så allvarligt brott som våldtäkt – och alltså avfärdar målsägandens berättelse direkt – men det är lika anmärkningsvärt att svenska misstänkta slipper undan i högre grad än invandrare (trots att några uppenbara skillnader i beskrivningen av brottet inte föreligger). Mönstret återkommer på målsägandesidan: När brottsoffret var invandrare hördes endast 63 % av de misstänkta medan motsvarande andel var 91 % när brottsoffret var svenskt.

Att personer av utländsk härkomst – och särskilt personer från länder utanför Västeuropa – är missgynnade när det gäller sådana bevissituationer där svensk står mot invandrare i egenskap av förövare eller offer, tycks alltså vara ganska tydligt när det gäller brott där den muntliga bevisningen ofta är avgörande. Frågan är nu om detta konstaterade missgynnande även kan utsträckas till andra brott?

Pär Runemar, som i sitt examensarbete jämfört hur invandrare och svenskar behandlas när det handlar om brottet *snatteri*, har funnit att en viss särbehandling förekommer även på det området. Runemar, som själv är polis, har undersökt 150 anmälningar för snatteri i Botkyrka och Huddinge kommuner under år 2000. Av de anmälda, varav 64 var kvinnor, utgjorde svenskarna 41 stycken, medan resten (ca 70 %) utgjorde personer med utländsk bakgrund (dvs. personer med åtminstone någon förälder som har eller haft utländskt medborgarskap). Den särskilt höga överrepresentationen av invandrare kan delvis förklaras med befolkningssammansättningen i de undersökta kommunerna. En viss negativ särbehandling

kunde noteras när det gällde bemötande och handläggningstider, men när det gäller själva utgången av ärendet var skillnaden mellan invandrare och svenskar inte signifikant: I hela materialet ledde 30 % av de 150 fallen till åtal och 35 % till strafföreläggande (böter efter erkännande). För svenskarna (41 st.) var åtalsfrekvensen 24 % och strafföreläggandeandelen 37 % medan den för utländska medborgare med hemvist i Sverige (40 st.) var 34 % respektive 40 %. Den huvudsakliga förklaringen till skillnaden i åtalsrisk tycks dock inte vara hänförlig till negativ särbehandling av invandrare utan beror på att de för snatteri misstänkta svenskarna i högre grad också misstänktes för andra, grövre brott (och att åtal för snatteri underläts på den grunden att detta ansågs konsumerat av det grövre brottet). Intressant att notera är dock att åtalsfrekvensen var högst i kategorin andra generationen invandrade svenska medborgare; där ledde hela 55 % av ärendena till åtal medan bara 9 % kunde avslutas genom strafföreläggande. Detta tyder på att benägenheten att erkänna var särskilt låg i denna grupp.

Viktigt för en förundersöknings fortlevnad när det handlar om medelgrova eller lindrigare brott är utfallet av det första förhöret med den misstänkte. Särskilt när bevisningen är avhängig målsägandens uppgifter och bristfällig i övrigt kan det vara av stor betydelse hur den misstänkte bemöter anklagelsen. Kan han komma med plausibla förklaringar till målsägandens uppgifter är det också stor chans att ärendet läggs ned. Om den misstänkte har viss trovärdighet i det han säger för att freda sig är det också sannolikt att polis och åklagare kommer fram till slutsatsen att det inte kommer att gå att bevisa brottet.

Allmänt sett torde en svensk misstänkt ha bättre förutsättningar än en invandrare att lämna förklaringar med viss trovärdighet och att framstå som en trovärdig person, framför allt på grund av språket. Har man svårt att förstå frågorna, deras syfte och juridiska innebörd, och svårt att utveckla och nyansera sina svar, ger man också ett mer osäkert och därmed mindre trovärdigt intryck vid förhöret. Denna tendens kan också förstärkas om den hörde inte förmår dölja sin misstro mot polisen.

Om den misstänkte saknar all trovärdighet medan målsägandens uppgifter kan betraktas som helt tillförlitliga, kommer de senare att räcka som full bevisning i en ord-mot-ordsituation. Den som exempelvis misstänks för våldtäkt, men förnekar det samlag som målsäganden trovärdigt berättar om, är alltså i ett mycket sämre bevisläge än den som medger samlag men hävdar att kvinnan sam-

tyckte. Just i detta förhållande har vi förmodligen också förklaringen till den extrema överrepresentationen av invandrare i statistiken för våldtäktsdomar i slutet av 90-talet (- se vidare nästa avsnitt.). Sedan dess har andelen invandrare gått ned – ”åtalsrisken” synes numera ha utjämnats mellan de båda kategorierna. I den undersökning som *Jennie Dackmar* utfört i sitt examensarbete avseende samtliga anmälningar om våldtäkt i ett polisdistrikt i Stockholm (55 anmälningar) under 2003, var exempelvis fördelningen mellan svenskar och personer med utländskt ursprung ungefär lika såväl vid anmälan (67 misstänkta) som vid åtal (12 personer, varav 6 svenskar). Samma mönster ses i ett examensarbete av *Jeanette Karlsson* som undersökt anmälningarna 2003 i ett annat Stockholmsdistrikt.

En orsak till denna utjämnning av åtalsrisken – samtidigt som det fortfarande handlar om en stor överrepresentation för invandrare när det gäller anmälningar – torde rimligen vara att även invandrar-killar lärt sig att komma med en ”samtyckesinvändning”. Detta bekräftas också av de friande domar mot personer med utländsk bakgrund som vi studerat i Stockholmsregionen under 2002 och 2003. Andelen frikännanden inom denna kategori har ökat markant och utgör huvuddelen av de friande domarna i området. Det kan därmed förväntas att andelen invandrare som åtalas för våldtäkt kommer att sjunka ytterligare.

En följd av att utlänningar ”passar bättre” i föreställningen om vem som kan vara brottslig, att de har svårare att bli trodda och därför lättare kan lagföras för ett brott, blir rimligen att misstänkta med utländsk bakgrund utreds noggrannare hos polisen. Misstanken mot en tidigare ostraffad invandrare kan ofta framstå som mer befogad än mot en tidigare ostraffad svensk – även om misstankegraden är densamma – och dessutom finns det större förutsättningar för framgång eftersom invandrarens försvar ofta är sämre. Ett mått på denna negativa särbehandling av invandrare skulle kunna vara den tid som polisen lägger ned på att utreda ett visst brott när den misstänkte är invandrare i förhållande till om denne är svensk. Vi har redan konstaterat (- se punkt b ovan) att svenskar, som misstänkts för våldtäkt, i högre grad än invandrare slapp att bli inkallade till polisförhör (när uppgifterna i anmälan framstod som svaga).

Linn Sidén, som själv är polis, granskade i sitt examensarbete hanteringen av anmälningar rörande misstanke om *kvinnomisshandel* i ett polisdistrikt i Stockholm under 1998. Undersökningen omfattade 345 anmälningar, varav 142 kom från kvinna som den

misstänkte sammanbodde med. Det anmärkningsvärda i det sammanhanget var att endast 38 av dessa anmälningar ledde till åtalsprövning, övriga lades ned på vägen. Den vanligaste orsaken var att kvinnan inte längre ville fullfölja ärendet (och att hon således inte fick tillräckligt stöd för att gå vidare). Av 314 misstänkta förövare (i det totala materialet) var 162 personer, dvs. något mer än hälften, svenska medborgare sedan födseln. Om man alltså räknar personer som numera är svenska medborgare till kategorin ”invandrare” var personer av utländsk härkomst (142 stycken) således i hög grad överrepresenterade. En förklaring, som Sidén tar upp (och som diskuterats även ovan) är att kvinnans anmälningsbenägenhet tycks vara större när mannen har utländskt ursprung. I hela materialet ledde 71 % av anmälningarna till nedläggning och i 2 % av fallen inleddes aldrig någon utredning alls, vilket betyder att 27 % av ärendena ledde till en slutförd förundersökning och åtalsprövning. Den vanligaste avskrivningsgrunden var ”brott kan ej styrkas”, vilket alltså innebär att polis och åklagare bedömt att bevisen inte skulle hålla i en rättegång. När det sedan gäller skillnaden mellan svenskar och invandrare blev det nedläggning för de förra i 73 % och för de senare i 68 % av fallen. Den skillnaden är inte särskilt markant, men om man i stället jämför med misstänkta personer som fortfarande är medborgare i land utanför Norden (46 fall) finner man att för dessa nedlades endast 50 % av ärendena.

När det gäller *barnmisshandel* utförd inom familj av vuxen mot barn har vi däremot inte funnit någon skillnad mellan de båda befolkningskategorierna när det gäller åtalsrisk, vilket dock kan hänga samman med att så få fall gått till lagföring (3 %), dvs. att åtalsrisken är så låg generellt sett.

Vad vi hittills konstaterat är att personer av utländsk härkomst anmäls oftare och utreds noggrannare än svenska misstänkta, åtminstone i vissa distrikt och beträffande vissa av de brott vi undersökt. Eftersom det finns andra undersökningar (se Tove Pettersons bidrag i denna antologi) som tvärtom visar på en långtgående lika-behandling tarvar detta en förklaring. Ett skäl till skillnaden skulle kunna vara begränsningar i vårt underlag, ett annat att undersökningsperioderna skiljer sig, ett tredje att vår metodik är bristfällig. Jag tror emellertid att skillnaden i resultat främst beror på vilka brott som undersöks. När det gäller grövre brott, dvs. sådana brott som har högsta prioritet hos polisen och medför obligatorisk häktning (som mord/dråp, grovt narkotikabrott, grov misshandel, våldtäkt etc.), finns det skäl att anta att ”den etniska dimensionen”

inte kommer att ge statistiskt utslag vid en jämförelse mellan misstanke och åtal. Eftersom utredningen i dessa fall omgående ställs under rättsens prövning så snart det finns en skäligen misstänkt, är det i stället vid häktning som man bör göra en jämförelse mellan kategorierna om man vill undersöka om det kan förekomma en negativ särbehandling. Fokus vid jämförelsen måste alltså ligga på själva bevisvärderingen. När det däremot gäller mindre grova brott, där utredandet handlar om polisens prioriteringar, kan man hitta en negativ särbehandling av invandrare, om det föreligger en sådan. Och beträffande de lindrigaste brotten, som endast kommer att ge böter, måste eventuell statistiskt konstaterad särbehandling (i form av högre åtalsrisk) ställas i relation till alternativa möjligheter att slutföra ärendet (dvs. åtalsunderlåtelse och strafföreläggande). Om man däremot, som Johan Kardell (i denna antologi), jämför andelen personer av utländsk härkomst som är betecknade som "skäligen misstänkta" med andelen svenskar i samma kategori, är det inte förvånande att åtalsfrekvensen är lägre i den förra kategorin. Från "skäligen misstänkt" går generellt ca 40 % av de grova brott som Kardell undersökt vidare till åtal, medan relationen mellan anmälan och åtal i våra undersökningar (för motsvarande brott) sällan överstiger 15 %. Detta betyder alltså att de flesta som misstänks för brott aldrig kommer att betecknas som "skäligen misstänkta" – bevisen anses inte tillräckliga för att den misstankegraden ska anses uppnådd. Vid en etnisk jämförelse som utgår från misstankeregistrerat kan det förhålla sig så att misstänkta svenskar redan har avförts och utredningen lagts ned medan polisen gått vidare med utländska misstänkta (som betecknats som "skäligen misstänkta" och kanske utsatts för tvångsmedel som husrannsakan och anhållande), varefter åklagaren funnit att bevisen inte räcker till åtal. En korrekt bild av åtalsrisken – och en eventuellt förhöjd sådan för invandrare – måste således bygga på jämförelse av relationen mellan *anmäld* misstänkt och eventuell lagföring av denne om man vill studera eventuell negativ särbehandling på etnisk grund.

Invandrare åtalas oftare

I förhållande till svenska misstänkta tycks det, enligt våra undersökningar, ske fler åtal mot invandrare, generellt sett. Personer av utländsk härkomst är överrepresenterade när det gäller anmälningar, men denna överrepresentation är ännu större om man ser

till andelen åtal. Överrepresentationen är inte lika tydlig – om den ens förekommer på ett generellt plan – när det gäller lagföringar i stort (dvs. både åtal och summarisk prövning). Samtidigt som åtalen är fler, proportionellt sett, för den utländska gruppen, tycks nämligen andelen strafförelägganden färre (i förhållande till den proportion som gällt vid anmälan). Detta innebär helt enkelt att *svenska misstänkta har större möjlighet att få sitt ärende avgjort genom ett enkelt strafföreläggande* (vilket i praktiken innebär att man får en bötesavi – eller i vissa fall en villkorlig dom – med posten). Det är också lättare för svenskar att få åtalseftergift. Den mest näraliggande förklaringen till dessa förhållanden är att svenska misstänkta kan vara mer benägna att erkänna sitt brott, medan invandrare i högre grad förnekar brottet. Vid ett förnekande måste skuldfrågan avgöras av rätten. En annan orsak kan vara att det föreligger ett s.k. enskilt anspråk i ärendet, dvs. att brottsoffret kräver skadestånd, och om den misstänkte inte godkänner också detta anspråk måste hela saken (dvs. både brottet och skadeståndet) tas upp i rätten. Att detta inte kan lösas utan rättegång kan bero på att målsäganden (brottsoffret) är mindre angelägen att göra upp i godo när det är en invandrare som är gärningsman eller på att den misstänkte invandraren inte anser kravet skäligt. Orsakerna till att förhållandevis fler brott kan klaras av genom strafföreläggande när den misstänkte är svensk har inte utretts närmare, men förutom att bottna i attityder kan obalansen bero på okunskap, passivitet och skillnader i försvar. Dessutom är det möjligt att åklagare gör en hårdare bedömning av allmänintresset av att väcka åtal när det är en utlänning som är förövare.

När det gäller lagföringen i stort, dvs. frågan om invandrare är missgynnade när det gäller vilka ärenden som kan leda till en straffrättslig sanktion, är det vanskligt att dra generella slutsatser på dessa begränsade undersökningar. För vissa brott, särskilt lindriga och grova sådana, kan det förhålla sig så att åtalsrisken är densamma för svenskar och invandrare (dvs. att gruppernas andel är ungefär densamma vid åtal som vid anmälan). För andra brott, särskilt medelgrova brott med enskild målsägande, tycks lagföringsrisken vara större i invandrargruppen, vilket i klarspråk betyder att *det är lättare för en svensk att komma undan vissa brott utan efterräkningar*. Chansen att ärendet läggs ned på vägen mot rättslig prövning är betydligt större när en svensk är misstänkt beträffande viss typ av brottslighet. Och motsatsvis: Risken för att bli lagförd (och sedermera) straffad för detta brott är betydligt högre för den

misstänkte som inte har svensk härkomst. Våra undersökningar medger inte några säkra slutsatser om vid vilka brott åtalsrisken är förhöjd för invandrare, men resultaten tyder på att det *särskilt är för brott med enskild målsägande som åtalsrisken är förhöjd*. Dessutom finns det goda skäl att anta att i de fall det finns en förhöjd åtalsrisk för personer av utländsk härkomst, gäller detta särskilt invandrare från länder utanför Västeuropa.

I sitt examensarbete har *Pernilla Leviner* gått igenom de domar rörande *våldtäkt* mot vuxna från perioden 1995–98, som ingick i Sexualbrottskommitténs praxisundersökning (omfattande totalt 325 slumpvis utvalda tingsrättsdomar rörande sexualbrott)², och därvid funnit att *2/3 av de dömda kom från länder utanför Västeuropa*. Siffran är minst sagt häpnadsväckande. Tyvärr finns det inte någon möjlighet – eftersom kriminalstatistiken inte upptar misstänkta ursprung – att bedöma hur mycket andelen för denna grupp ökat vid åtal och dom i förhållande till andelen anmälningar. Vi kan dock utgå ifrån att andelen icke västeuropeiska män var betydligt lägre i anmälningsfasen. Vad som ger särskilt stöd åt slutsatsen att män från länder utanför Västeuropa under denna period löpte en mycket större risk att åtalas för våldtäkt än andra män i Sverige är det förhållande att antalet åtal på området varit relativt konstant sedan 1975 och uppgått till ca 150 personer per år. Trots att antalet anmälningar mer än fördubblades under denna tid ökade inte antalet åtalade och dömda våldtäktsmän per år. Skillnaden var endast att "kvoten" nu, i slutet på 90-talet, till stor del fyllts av invandrare, företrädesvis från länder utanför Västeuropa. Detta torde motsatsvis betyda att misstänkta svenska förövare – av en eller annan orsak – inte längre löper samma åtalsrisk som förr.

På 2000-talet har en viss utjämning skett och antalet åtalade och dömda utlänningar minskat. Fortfarande handlar det emellertid om en betydande överrepresentation. Vid en genomgång av samtliga våldtäktsdomar i tingsrätt för år 2003 (Diesen 2005:282) finner vi att ca 47 % av de som åtalades för våldtäkt detta år hade utländskt ursprung. Om man särskilt ser till fällande domar och invandrare från länder utanför Västeuropa var deras andel ca 45 %, dvs. betydligt lägre än de 66 % som gällde under perioden 95–98. Den viktigaste orsaken till förändringen är, som tidigare nämnts, den skillnad i attityd som kunnat konstateras under de senaste åren hos utländska misstänkta när det gäller anklagelser om sexualbrott, sär-

² SOU 2001:14.

skilt våldtäkt och sexuellt utnyttjande. Tidigare kunde man förvänta sig ett totalt förnekande, dvs. den misstänkte mannen nekade till att ha haft samlag med kvinnan, men numera kommer regelmässigt en s.k. samtyckesinvändning även från utländska misstänkta, vilket medför att åtal blir betydligt svårare och att dessa män inte längre hamnar i ett automatiskt underläge. Detta visas genom att invandrare numera (2003) upptar ca hälften av de friande domarna och det rentav är högre friandefrekvens (19 %) för utlänningar än för svenskar (14 %). Enligt de undersökningar som utförts av Anastasia Swärd, Jennie Dackmar, Jeanette Karlsson och Naiti del Sante (beträffande perioden 2000–2003) har denna utjämning mellan kategorierna också medfört att åtalsprövningen överlag blivit ännu mer restriktiv än på 90-talet. Antalet anmälningar ökar, men åtalsfrekvensen sjunker, vilket betyder att ”kvoten” dömda våldtäktsmän blir kvar på den ”historiska” nivån. Förutom överfallsvåldtäkter är det i första hand våldtäkter utförda med mycket våld eller av tidigare dömda och/eller missbrukare, mot kvinnor som betraktas som skyddsvärda, som leder till åtal. När åtal undantagsvis sker vid ”uppragningsvåldtäkter” är utgångspunkten för åtal kombinationen skyddsvärd kvinna och man med låg social status. Det betyder i sin tur att det fortfarande är så att invandrare tycks löpa en något större åtalsrisk än svenska misstänkta vid inomrelationella våldtäkter.

För att kunna konstatera den förhöjda åtalsrisken vid exempelvis våldtäkt räcker det alltså inte att jämföra svenskar och invandrare i kvantitativa storheter, man måste i stället se hur och mot vem våldtäkten utförts. Vid en överfallsvåldtäkt behandlas de misstänkta förövarna lika medan ursprunget har betydelse om det handlar om en inomrelationell våldtäkt eller en uppragningsvåldtäkt. Där tycks, enligt våra undersökningar, åtalsrisken vara densamma för båda kategorierna om både förövare och offer tillhör samma grupp, dvs. om både offer och förövare har samma etniska ursprung. Däremot är åtalsrisken klart högre för en misstänkt invandrare om offret är svenskt och betydligt lägre om den misstänkte är svensk och offret av utländsk härkomst.

Samma mönster ser vi också när det gäller *sexuellt utnyttjande* (hela landet 2001–2002) och *kvinnomisshandel* (Stockholm 1998). I Klättborgs studie över *olaga hot* (Stockholm 2003) saknar vi uppgifter om fördelningen mellan svenskar och invandrare vid anmälan (i en population om över 20 000 anmälningar), men vid tingsrätten utgjorde personer med utländsk härkomst hälften av de åtalade.

Här, liksom vid kvinnomisshandel, är det av betydelse för åtalsrisken vem som är offret. Analysen ger indikationer om att åtalsrisken är klart högre om en invandrare hotar en svensk än om han hotar en annan invandrare.

Sammanfattningsvis kan man om åtalsrisken för en invandrare, jämfört med en svensk, säga att den inte tycks vara signifikant högre när det gäller brott som inte har ett enskilt brottsoffer, exempelvis narkotikabrott eller förmögenhetsbrott, utan att den överrepresentation som förekommer redan i anmälningsskedet kvarstår vid åtal. När invandrare begår brott mot invandrare, exempelvis misshandel, olaga hot eller våldtäkt – tycks åtalsrisken minska något, men den ökar å andra sidan relativt markant om offret är svenskt. Något brott där proportionen invandrare minskar i förhållande till deras anmälningssandel har vi inte funnit (i dessa begränsade undersökningar). Om man däremot ser till brottsligheten i stort tyder resultaten på att den överrepresentation som gäller vid anmälan förstärks ytterligare något vid åtal. Den främsta orsaken till detta ligger dock i sämre möjligheter att avsluta ärendet genom åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande.

Utsätts oftare för tvångsmedel

Vid granskning av hur principen om likabehandling tillämpas under straffprocessen uppkommer också frågan om tvångsmedelsanvändningen: Utsätts de oftare för kroppsvisitering och husrannsakan? Häktas invandrare oftare och längre än svenskar? Behandlas de anorlunda (sämre) under häktningstiden?

Någon närmare undersökning av tvångsmedelsanvändningen har inte gjorts inom ramen för min del av projektet (se istället Tove Petterssons avsnitt), däremot beträffande häktning. Att det proportionellt sett häktas fler utlänningar än svenskar (i förhållande till deras andel när det gäller gripanden) beror inte bara på att utlänningar (utan fast hemvist i riket) kan häktas för lindrigare brott utan också på att det oftare anses föreligga flyktfara. Även när det gäller utländska medborgare som har hemvist i Sverige utgör flyktfara, dvs. risken att den misstänkte kommer att undandra sig lagföring och straff, en oftare förekommande häktningsgrund. Tanken – som möjligen också har fog för sig (men som knappast gäller politiska flyktingar) – är att den utländske medborgare som misstänks för ett brott som kan ge fängelse kan vara benägen att i

den situationen fly tillbaka till hemlandet. Det torde dessutom förhålla sig så att även häktningsgrunden kollusionsfara, som innebär att man i frihet kan påverka utredningens gång på ett negativt sätt (genom att exempelvis förstöra bevis eller hota vittnen), används mer frekvent (och kanske mer slentrianmässigt) när det gäller personer med utländsk bakgrund. Även när det gäller den tredje möjliga häktningsgrunden, recidivfara (som innebär risk för återfall i brott), kan man misstänka att utländska medborgare är i ett underläge jämfört med svenskar. Sammantaget betyder detta att *personer av utländsk härkomst i högre grad än svenskar riskerar att bli häktade för samma brott.*

Att personer av utländsk härkomst häktas oftare har alltså delvis med tolkningen av häktningsgrunderna att göra. Huruvida invandrare med hemvist i Sverige löper större risk än motsvarande svensk att häktas när det handlar om att bedöma själva brottsmisstanken, är mer svårbedömt. Det finns dock vissa indikationer på att så skulle vara fallet. Beträffande brottet våldtäkt innehåller Naiti del Santes undersökning uppgiften att *samtliga* personer som häktades för (enbart) våldtäkt i Uppsala 1999–2002 var av utländsk härkomst. I våldtäktmålen från hela landet år 2003 var 99 personer av totalt 157 dömda häktade under rättegången. Av dessa var 54 av utländsk härkomst, dvs. ca 54 %. Detta ska jämföras med att 45 % av de dömda tillhörde denna kategori. En undersökning i Göteborg för år 2000 av häktade under året innan för samtliga brott visade att 59 % av dem som häktades då var av utländskt ursprung.

En tydlig bekräftelse på den allmänna överrepresentationen gavs också i den undersökning som Ekot på Sveriges Radio genomförde 2004 över ärenden hos JK enligt frihetsberövandelagen, som ger häktade ersättning om frihetsberövandet inte följs av åtal eller om åtalet leder till frikännande. Vid denna genomgång av 1 850 ärenden (under perioden 1 januari 2000 – 30 september 2002) visade det sig att *53 % av de personer som fått ersättning för att ha suttit "oskyldigt fängslade" var av utländsk härkomst.* Denna uppenbara överrepresentation visar dels att utlänningar riskerar i häktning i högre grad än svenskar (eftersom de utländska medborgare utan hemvist i landet som grips inte är tillräckligt många för att förskjuta statistiken i tillräcklig grad), dels att det tydligen förhåller sig så att personer av utländsk härkomst häktas på lösare grunder än svenskar (eftersom en så oproportionerlig andel invandrare erhöll skadestånd).

Som ovan sagts kan också den strängare tillämpningen av häktningsreglerna gentemot personer av utländsk härkomst, eller åtminst-

one mot utländska medborgare utan fast hemvist i landet, vara befogad i många fall. Även när det gäller häktningstidens längd är det generellt så, i vart fall om man bortser från ekobrottmålen, att *personer av utländsk härkomst riskerar att få sitta längre i häkte i avvaktan på rättegång* än svenskar. Inte heller här har vi några omfattande statistiska belägg, men om stickproven stämmer – vilket allt talar för – torde den viktigaste förklaringen ligga i att brott begångna av utländska misstänkta är mer svårutredda. Dels kan det föreligga svårigheter som är hänförliga till den misstänkte, t.ex. språksvårigheter eller problem med att säkerställa identiteten, dels kan de vara hänförliga till själva brottet, t.ex. att det är en del av brottslighet som utförts i flera länder.

Det kan dock inte alls uteslutas att många häktningar av personer med utländsk bakgrund sker mer slentrianmässigt än för svenska misstänkta i motsvarande situation och bygger på fördomar om en mer ”brottslig karaktär”.

Fälls oftare?

De flesta åtal som väcks leder också till fällande dom. Skälet till detta är, teoretiskt sett, att åklagare inte får föra ett ärende till domstol om det inte finns stark bevisning mot den misstänkte. Det räcker inte med att det finns övervägande sannolikhet för att den misstänkte förövat brottet – för åtal krävs att åklagaren kan förvänta sig en fällande dom och för fällande dom i brottmål krävs i regel att skulden kan ställas ”utom rimligt tvivel”. Detta betyder i praktiken att alla professionella aktörer i processen vet att sannolikheten för att den misstänkte kommer att fällas är mycket stor. Rättens uppgift är alltså inte att bedöma om bevisningen är stark utan att bedöma om den är *så* stark att brottet är ställt utom rimligt tvivel. Av detta skäl – men också beroende på att åklagarna idag, beroende på resursbrist och prioriteringar, är mycket restriktiva med att väcka åtal för mindre eller medelgrova brott om inte bevisningen framstår som helt hållfast – har vi en total fällandefrekvens på 93,8 %.³ Andelen friande domar varierar med brottstyp och är exempelvis högre beträffande ekobrott, våldtäkt och narkotikabrott än beträffande våldsbrott och tillgreppsbrott, men variationen beror också på hur man räknar: I en hel del fall fälls en tilltalad som är åtalad för flera brott för vissa av dessa, men frias för andra, och

³ Uppgift från RÅ rörande 2003.

det förekommer också att en person blir dömd för ett lindrigare brott än det han åtalats för. Om man med ogillade åtal menar alla former av lindring blir givetvis fällandefrekvensen lägre än om man bara ser till helt friande domar, men under alla förhållanden är oddsen för att en åtalad person också ska bli dömd mycket höga.

Eftersom fällandefrekvensen är så hög, generellt sett, är det också svårt att bedöma om det finns en mätbar skillnad mellan åtalade svenskar och invandrare när det gäller risken att bli dömd (eller, om man så vill, chansen att bli frikänd). Tidningen Socialpolitik gick igenom 400 slumpvis utvalda domar vid Göteborgs tingsrätt år 2003. Av dessa avsåg 142, eller 35 %, invandrare, vilket visar en tydlig överrepresentation i förhållande till andelen invandrare i Göteborg. Endast 24 domar var helt frikännande, 6 %, och av dessa friade personer var bara två invandrare. Medan endast 1,5 % av de åtalade invandrarna friades, gick alltså 8 % av svenskarna fria. Utslaget är så tydligt att man i vart fall för Göteborgs del skulle våga anta att chansen att bli frikänd är betydligt lägre för en invandrare än för en svensk.

För att kunna jämföra med Göteborgsundersökningen utvaldes slumpvis 400 domar under 2003 också i Stockholms tingsrätt (Diesen 2005:283). Av de åtalade var 176 personer, motsvarande 44 %, av utländsk härkomst (jämfört med 35 % i Göteborg). 37 personer friades, dvs. ca 9 % av samtliga åtalade, varav 19 personer var av utländsk härkomst (och 18 svenskar). Både numerärt och proportionellt sett var det alltså *fler invandrare än svenskar som friades av Stockholms tingsrätt*.⁴ Detta resultat skulle kunna tolkas så att det i Stockholm, till skillnad från i Göteborg, inte alls förekommer någon negativ särbehandling av invandrare, att tingsrätten förmår förhålla sig neutralt till den åtalades härkomst.

Så kan också vara fallet, men om man går lite djupare in i materialet och jämför liknande fall försvinner bilden av allmän likabehandling. I undersökningen frias personer av utländsk härkomst företrädesvis från anklagelser om olaga hot, snatteri, ringa narkotikabrott och smuglingsbrott medan ogillade åtal mot svenskar i högre grad rör grövre brott (som bedrägeri, bokföringsbrott och andra ekobrott). Det verkar alltså som om tingsrätten friar (även) personer av utländsk härkomst när utredningen är för dålig, vilket framför allt förekommer när det gäller de lindrigaste (bö-

⁴ Se Holmberg & Kyvsgaard 2003 för motsvarande resultat i Danmark.

tes)brotten. När det däremot gäller mer avancerad brottslighet är invandrarna i underläge och har sämre odds för att gå fria.

De undersökningar vi själva utfört i Stockholmsregionen beträffande olika brottstyper bekräftar denna bild. Beträffande brottet *olaga hot* kan man se en tendens att svenska åtalade har en större chans än invandrare att bli friade om brottsoffret är svenskt, men att de båda kategorierna är likställda om det är en invandrare som är offer. När det gäller *kvinnomisshandel* och *barnmisshandel* går det inte att (av de fåtaliga friade domarna i materialet) se några tydliga tendenser och detsamma gäller *rån* och *narkotikabrott*. Beträffande *våldtäkt* bestod en uppseendeväckande andel av de åtalade i Stockholms tingsrätt under 2003 av personer med utländsk härkomst, 18 av 23 eller 78 %, och 3 av dessa 18 friades. Av de 5 svenskar som åtalades friades 4! Detta innebär en betydande skillnad mellan kategorierna: Även om alltså 22 % av invandrarna friades hade svenska åtalade en fyra gånger förmånligare ställning.

Eftersom så få åtal ogillas kan, som framgår av våldtäktsexemplet ovan, ett fåtal fall ge stort utslag på fördelningen mellan olika grupper och brottskategorier. Därför är det också förenat med svårigheter att slå fast en klar tendens när det gäller fällande domar och etnicitet. De temporära och lokala variationerna kan vara stora och torde också hänga samman med hur stor andel personer av utländsk härkomst som bor inom domstolens upptagningsområde.

En försiktig slutsats av samtliga dessa undersökningar är att det tycks finnas en något förhöjd risk för invandrare att bli fälld på en utredning eller bevisning som inte räcker för att fälla en svensk, särskilt när den huvudsakliga bevisningen är muntlig. Bekräftelse på en sådan slutsats kräver dock mer omfattande kvalitativa analyser (byggda på direkta jämförelser mellan fall med liknande sakomständigheter och samma bevisläge) och det går inte att föra slutsatsen så långt som till en förmodan att det sitter ett större antal oskyldiga invandrare i våra fängelser. En sådan konklusion förutsätter ju både att domen blivit felaktig och att felet fått negativ konsekvens för den åtalade. I själva verket kan en överrepresentation av invandrare bland de fällda också bero på att svenska åtalade felaktigt gått fria.

Sammanfattningsvis ger våra begränsade undersökningar inte stöd för en generell slutsats att det – för alla typer av brott och i hela landet – är större risk som åtalad att bli dömd om man är invandrare än om man är svensk. Att så många av dem som döms för brott är invandrare beror i första hand på att dessa är överrepre-

senterade i tidigare led i processen, dvs. vid anmälan och åtal, och att denna överrepresentation kvarstår även efter dom. Samtidigt finns det inget som talar för att invandrare skulle vara gynnade i något avseende när det gäller bedömningarna i domstolen. Tvärtom tyder analyserna på att det, åtminstone beträffande vissa typer av brott, är en betydande nackdel vid skuldprövningen att vara invandrare. Därmed ökar givetvis också risken att bli fälld i de fall då bevisningen står och väger i närheten av beviskravet.

Det är framför allt när bevisprövningen i rätten främst bygger på värdering av muntliga utsagor som invandraren har ett handikapp. Som tidigare sagts är det svårare för en invandrare att framstå som trovärdig, svårare att avge en friande förklaring som kan upphov till ett rimligt tvivel. Attitydskillnader, ömsesidig misstro och språksvårigheter – som förstärks om dialogen måste ske via tolk – gör det svårt för en invandrare att hävda sig, särskilt i en ord-mot-ord-situation gentemot ett svenskt offer. Denna svårighet uppkommer redan under utredningsstadiet och ”förföljer” honom sedan genom processen, via åtal och – om domstolen, vilket alltså är sällsynt, inte gör en motsatt bedömning – till dom.

Döms hårdare

Eftersom de flesta åtal bifalls är det bara på marginalen man kan dokumentera en viss skillnad i fällandefrekvens mellan svenskar och invandrare. När det däremot gäller påföljden vid fällande dom har vi en desto tydligare tendens: *Invandrare får strängare straff än svenskar*. Allmänt sett kan sägas att invandrare riskerar fängelse i högre grad än svenskar och om både kategorierna döms till fängelse blir straffet längre för invandraren (eller, för utländska medborgare, av samma längd men kombinerat med utvisning).⁵

Flera undersökningar under 2004 har visat på detta förhållande. I ovan nämnda undersökning av tidningen Socialpolitik, på basis av 400 brottmålsdomar i Göteborg under 2003, var det totalt 50 personer som fick påföljden ”skyddstillsyn med behandlingsplan”. Av dessa var bara 5 invandrare från länder utanför Norden. Radioprogrammet Kaliber gjorde en genomgång av domar för *rattfylleri* i Stockholm, Göteborg och Malmö och fann att medan svenskar dömdes till fängelse i 34 % av fallen drabbades 53 % av invandrarna att denna påföljd. En betydligt större andel svenska åtalade kom

⁵ Se t.ex. Ekbohm, Engström & Göransson 2002.

alltså undan med skyddstillsyn, villkorlig dom, samhällstjänst och böter (eller några av dessa påföljder i förening). Hela 35 % av de svenska åtalade erhöll påföljden skyddstillsyn med behandlingsplan, men endast 18 % av invandrarna. En del av denna skillnad kan förklaras med att invandrarna i högre utsträckning förnekat brottet. I svensk rätt ska erkännande inte ge någon straffrabatt, men i praktiken kan visad ånger ha viss betydelse vid straffmätningen beträffande lindrigare brott. Viktigare är dock erkännandets betydelse som en möjlighet att få vård i stället för straff: Om man erkänner inte bara sitt brott utan även sin alkoholism och förklarar sig beredd att genomgå vård kan man i många fall slippa fängelse. Detta är en väg som vissa svenska åtalade, men få invandrare, väljer och det torde vara en huvudförklaring till den tydliga skillnaden mellan grupperna när det gäller risken att få fängelse. Om det sedan beror på bristande kännedom om förutsättningarna eller på en mer obstinat inställning att så få invandrare väljer att erkänna, skulle kräva en mer djuplodande undersökning och analys.

I Linn Sidens genomgång av domar för *kvinnomisshandel* dömdes svenska män till fängelse i 32 % av fallen medan 32 % fick skyddstillsyn, 14 % villkorlig dom och 22 % dagsböter. Motsvarande siffror för dömda invandrare var 43 % fängelse och resten jämnt fördelat mellan skyddstillsyn, villkorlig dom och böter (19 % vardera). Risken för fängelse är alltså betydligt större – och chansen till skyddstillsyn i motsvarande mån mindre – för invandrare än för svenskar även när det gäller kvinnomisshandel. När det gäller övrig *misshandel* (av normalgraden) är skillnaden inte lika tydlig, men möjligheten att förena villkorlig dom med samhällstjänst tycks vara en möjlighet som sällan står till buds för dömda invandrare – då blir det fängelse i stället.

När det gäller brottet *olaga hot* och David Klättborgs undersökning går det däremot inte att skönja någon generell skillnad mellan svenska och utländska dömda när det gäller påföljdsväl eller längd på eventuellt fängelsestraff. Orsaken tycks dock vara att invandrare riskerar strängare straff när offret är svenskt, men att detta kompenseras av att de får lindrigare straff när också offret är invandrare. Beträffande *våldtäkt* kan man se samma mönster; lindrigare för invandrare när offret är invandrare, strängare när offret är svenskt och att möjligheten till alternativa påföljder är mindre. När jämförbara fall ut 2003 års samtliga våldtäktsdomar utvaldes (87 fall rörande våldtäkt av normalgraden med skadestånd till målsäganden kring 85 000 kronor för kränkning, varav 41 fall med invandrare

och 46 fall med svenskar) visade det sig – vilket måste anses som ett positivt resultat – att genomsnittsstraffet för båda kategorierna uppgick till 29 månaders fängelse. Om man går närmare in i materialet kan man dock skönja en större stränghet gentemot invandrargruppen i fall rörande ”uppragningsvåldtäkter” (med svenskt offer). I övrigt kan man notera att antalet som fick sluten ungdomsvård eller rättspsykiatrisk vård var ungefär detsamma i båda grupperna, men att det bara var i den svenska gruppen som ett par dömda kom undan med villkorlig dom och samhällstjänst.

När det slutligen gäller den allmänna bilden av påföljder i Stockholms tingsrätt var det, enligt vår undersökning (2003) 74 personer (av 400) som dömdes till fängelse, varav 32 var av utländsk härkomst, vilket var samma andel som vid åtal (Diesen 2005:288). Om man tar hänsyn till vilka brott åtalen gäller ser man dock att invandrarna är i majoritet när det gäller de lindrigaste brotten (där fängelse inte kan komma ifråga) och om man särskilt granskar gränsfallen, där det står och väger mellan frihetsberövande påföljd och frivård, ser man också en viktig skillnad mellan grupperna. Av de 50 dömda, som fick skyddstillsyn (i stället för fängelse), var bara 12 av utländsk härkomst. Detta innebär 24 %, att jämföra med 44 % som var invandrarnas andel av de åtalade i Stockholm.

I samband med brottmålsdomen tilldöms målsäganden i regel alltså ett skadestånd för den *kränkning* som övergreppet inneburit. Vanligtvis bedöms kränkingsersättningens storlek utifrån en schablon, som bygger på aktuella HD-prejudikat (och tillämpas även av Brottsoffermyndigheten), men det finns möjligheter till individuella avvikelser och framför allt till skilda bedömningar av grovheten i kränkningen. När det gäller ersättningen vid våldtäkt följer man i huvudsak schablonen såväl för invandrare som för svenskar, även om avvikelser från denna schablon är betydligt vanligare bland svenskarna. Eftersom avvikelserna går i båda riktningarna (dvs. ibland utdömdes klart lägre och ibland klart högre skadestånd än den dåvarande schablonen på 85 000 kronor) går det dock inte att se någon klar etnisk tendens. Det finns dock i vårt övriga material indikationer på att dömda invandrare belastas med högre kränkingsersättning än svenskar. Om man fördelar ersättningens storlek på antalet utdömda fängelsemånader i Linn Sidéns material rörande kvinnomisshandel finner man att män av utländsk härkomst ålades att ersätta offret med ca 5 000 kr per utdömd månad medan svenska män klarade sig med ca 2 800 kronor.

Skälet till att utländska män belastas hårdare bör rimligtvis vara antingen att de faktiskt begått brotten på ett mer hänsynslöst och kränkande sätt eller på att domstolen i vart fall uppfattat det så.

Vad som slutligen bör uppmärksammas vid en jämförande bedömning av strängheten i påföljden vid jämförelse mellan utlänningar och svenskar är att *utländska medborgare* riskerar utvisning vid dom för grövre brott. Visserligen ska hänsyn tas till detta vis straffmätningen (och alltså föranleda en viss reduktion av fängelsestid), men sammantaget blir konsekvenserna ändå betydligt allvarigare för denna kategori.

Precis som när det gäller brottstatistiken finns det ingen officiell redovisning av hur personer av utländsk härkomst avtjänar sina straff (i förhållande till svenskar). Kriminalvårdsstyrelsen redovisar dock hur många personer i fängelse som är utländska medborgare och det är en betydande andel: Hela 27 % av de som satt i fängelse i oktober 2003 hade utländskt medborgarskap. Hur många av dessa som också har hemvist i Sverige går det inte att utläsa ur statistiken, men det torde ändå röra sig om huvuddelen, eftersom endast ca en fjärdedel ska utvisas efter avtjänat straff. Även om den grupp, som består av personer som både är utländska medborgare och saknar fast hemvist i riket, alltså är mindre än ”invandrargruppen”, betyder det att det finns en hel del personer som kommer till Sverige i akt och mening att begå brott. Det förhållandet antyds även av den brottslighet för vilken de utländska medborgarna (totalt sett) sitter i fängelse: Cirka 20 % är dömda för narkotikabrott och ca 23 % för tillgreppsbrott (samt ca 17 % för våldsbrott). Det finns goda skäl att anta att den brottslighet som dessa utländska yrkesförbrytare gör sig skyldig till är till betydande men för invandrarnas rykte i Sverige, att den vanlige immigranten får lida för sina kriminella landsmäns härjningar.

Att utländska medborgare utan hemvist i Sverige behandlas strängare än övriga fångar är en rimlig utgångspunkt för kriminalvården. Om en person saknar hemvist i riket, inte är – och heller inte avser att bli – integrerad i samhället och dessutom kommer att utvisas när han avtjänat sitt straff, brister det på bägge håll i förutsättningar för och strävan efter ”återanpassning”. Det blir förvaring och inte vård. Eftersom rymningsbenägenheten och ofta även farligheten bedöms vara större inom denna kategori, betyder det också att placeringen oftare sker på anstalter med hög säkerhet, att det inte blir någon överflyttning till öppen anstalt i slutet av straffet och att restriktiviteten med (övervakade) permissioner blir hög.

När det däremot gäller övriga personer med utländsk härkomst, dvs. de som har hemvist i Sverige och inte ska utvisas, finns det ingen generell grund för särbehandling i förhållande till svenskar. Tyvärr medger inte statistiken någon direkt jämförelse mellan personer av utländsk härkomst och svenskar, utan jämförelsen måste i stället göras utifrån brottslighetens typ och art, vilket innebär att etnisk tillhörighet inte kan urskiljas som en särskild variabel. Däremot kan man på goda grunder anta att personer av utländsk härkomst har svårare att få avtjänandet av kortare fängelsestraff förlagd till önskad tid av studie- eller arbetsskäl och att det är svårare att få avtjäna sådana straff med fotboja, men i båda fallen skulle högre arbetslöshet i invandrargruppen kunna utgöra en förklaring.

Sammanfattningsvis visar våra undersökningar att inte bara utländska medborgare utan hemvist i riket utan även personer av utländsk härkomst riskerar fängelse i högre grad än svenskar. Det är framför allt när det gäller brott med ett straffvärde som ligger vid fängelsegränsen som den etniska tillhörigheten ger utslag. Medan svenskar i dessa fall ofta kan komma undan med villkorlig dom, skyddstillsyn eller samhällstjänst blir det fängelse för invandraren. Skälen till denna negativa särbehandling har inte undersökts närmare (utom beträffande rattfylleri, där inställningen till vårdalternativet ofta är utslagsgivande), men man kan på goda grunder anta att det är domstolarnas syn på den tilltalades prognos när det gäller "återanpassning" som varit utslagsgivande. Bristande integrering, arbetslöshet och kriminalitet utgör en bekräftelse på att en person inte är anpassad till det svenska samhället och därför kan man heller inte återanpassa honom – alltså anses de icke frihetsberövande alternativen mindre adekvata.

Slutsats: Institutionell rasism?

För att kunna ge en heltäckande bild av den negativa särbehandling som tycks vara riktad mot invandrare i alla led skulle vi behöva mycket mer omfattande undersökningar. För det första vore det önskvärt att kunna ge en helhetsbild av fördelningen mellan svenskar och invandrare när det gäller samtliga brott och för det andra vore det önskvärt att i en större population kunna beskriva hur differenserna yttrar sig på olika brottsområden, exempelvis när det gäller egendomsbrott, sexualbrott, våldsbrott och ekobrott. Redan våra begränsade undersökningar, vanligtvis rörande ett visst brott

under ett år i ett distrikt, visar på stora avvikelser från den generella tendensen. Det är inte i alla avseenden och för alla typer av brott som det sker en olikabehandling, utan förekomsten av negativ särbehandling betingas av en rad olika faktorer. Bland annat har det betydelse om brottsoffret är svenskt eller inte och om invandraren är från Västeuropa eller ej.

Man skulle kunna hävda att undersökningarna inte ger tillräckligt tydliga utslag för att bekräfta hypotesen att det sker en negativ särbehandling av personer av utländsk härkomst över hela linjen och genom hela processen från anmälan till kriminalvård. *Om man å andra sidan definierar "invandrargruppen" som personer med härkomst utanför Västeuropa och dessutom utesluter de brott som sker inom denna grupp* (dvs. ärenden där både förövare och brottsoffer är invandrare) *går det att uppställa följande sammanfattande slutsatser:*

Att negativ särbehandling av invandrare tycks ske över hela linjen, i alla skeden av processen, men att den är mer tydlig hos polisen än i domstolarna,

att den överrepresentation av invandrare som finns i anmälningsstatistiken inte enbart kan förklaras med högre brottslighet i sig och/eller låg social status utan åtminstone i vissa typer av fall måste kopplas till just den etniska tillhörigheten,

att överrepresentationen i polisanmälningarna i betydande grad kan tillskrivas högre anmälningsbenägenhet mot invandrare hos allmänheten och större ingripandebenägenhet hos polisen,

att prioriteringar och sällningar hos polisen, men också invandrarnas "lägre benägenhet att erkänna"⁶ (och brottsoffrens lägre benägenhet att göra upp i godo), leder till att invandrarnas andel är ytterligare förhöjd när åtal väcks,

att invandrare har särskilt svårt att hävda sig i utredningar där trovärdigheten är av betydelse (ord-mot-ordsituationer),

att den negativa särbehandlingen främst förekommer vid medelgrova brott, där straffvärdet kan medföra ett kortare fängelsestraff,

att invandrare i betydligt högre grad än svenskar riskerar fängelsestraff när alternativen villkorlig dom, skyddstillsyn eller samhällstjänst står öppna,

⁶ Huruvida det verkligen handlar om en generell sådan tendens hos invandrare – eller vissa invandrargrupper – och vad den i så fall skulle bero på, är svårt att uttala sig om, men den visar sig alltså i form av lägre möjlighet att avsluta ärendet genom åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande (som ju kräver erkännande).

att invandrare häktas oftare och får färre förmåner inom kriminalvården, samt

att fler invandrare blir oskyldigt frihetsberövade, men att det inte finns bevis för att fler invandrare (procentuellt sett) skulle bli oskyldigt dömda.

Det är möjligt att ovanstående slutsatser om *negativ särbehandling* kan utsträckas till att gälla alla invandrare, dvs. personer där minst en förälder är född i annat land, men i så fall krävs mer omfattande studier. De personer av utländsk härkomst som med lätthet blir integrerade i det svenska samhället, exempelvis invandrare från Norden och Västeuropa i övrigt, liksom från Nordamerika, är dock knappast så intressanta i sammanhang där man diskuterar eventuell diskriminering. Förmodligen kan den etniska särbehandlingen, om den förekommer även mot dessa invandrare, inte skiljas från variabeln klass. När det gäller frågan om *diskriminering* är det i stället personer som har svårare att integreras, exempelvis invandrare från Afrika och Asien, som är av störst intresse. Om en person inte bara avviker till sitt formella ursprung, utan även till sitt namn, till sitt utseende och kanske även till sin livsföring (religion, vardagskultur etc.), finns det också en större klyfta till svensken och dennes livsföring. Spelrummet för fördomar ökar med bristande kontakt, kunskap och förståelse. När det *syns* att man kommer från en annan kultur är därför också riskerna för särbehandling uppenbart större.

Ibland görs det gällande, både av dem som drabbats av rättsapparaten åtgärder (exempelvis polisingripanden) och av andra (exempelvis närstående eller journalister), att det förekommer exempel på *ren rasism* i hanteringen av vissa fall med misstänkta personer av utländsk härkomst. Särskilt ofta förekommer denna anklagelse när det gäller svarta afrikaner och ibland utsträcks anklagelsen till att gälla den generella behandlingen av gruppen (de los Reyes & Wingborg 2002). Bland annat har Stockholmspolisen anklagats för att betrakta alla män från Gambia som misstänkta försäljare av heroin, vilket lett till att personerna i denna invandrargrupp gruppen anser sig förföljda och trakasserade av polisen (Diesen 2005:260). I en enkätundersökning (2004) riktad till invandrare, som tidigare uppgivit att de ansett sig utsatta för etnisk diskriminering, angav 11 % att de blivit diskriminerade i kontakter med rättsväsendet (Diskrimineringsbyrån, rapport I 2004).

I sitt examensarbete (2001) har *Katja Raumala* gått igenom anmälningar till Diskrimineringsombudsmannen (DO) under 1999–2001 rörande påstådd diskriminering inom rättsväsendet (en definition som inkluderar även polis). Syftet har varit att bedöma om det går att se något mönster i anmälningarna och därmed någon fog för misstankar om rasism (eller tendenser som skulle kunna tolkas som rasism). Under perioden gjordes 120 anmälningar, varav 48 avsåg påstådd diskriminering i domstolarna (inkl. tvistemål och förvaltningsmål) och 25 hos polisen (medan resten avsåg kriminalvård, tull m.m.). Vid analysen av detta material ser man, som väntat, en klar överrepresentation för invandrare från länder utanför Västeuropa, men klagomålen har ingen tydlig enhetlighet: Vissa anser sig oskyldigt dömda (på grund av sin etniska tillhörighet), andra att de fått för strängt straff (i förhållande till allmän praxis) och åter andra klagat på bemötandet från berörda myndighetspersoner. Många anmälningar avser vårdnadstvister, där en part är svensk och den andra invandrare, och där invandraren menar att den svenska parten gynnats på ett sätt som inte skulle ha varit fallet om båda varit svenskar.

Några klara ”bevis” för att de olika anmälarna skulle ha diskriminerats går inte att utläsa av anmälningarna och därtill fogade skrifter (exempelvis domar) och inte heller går det att hitta någon annan gemensam nämnare än att det framför allt är personer från länder utanför Västeuropa som anser sig ha blivit negativt särbehandlade inom rättsapparaten. Möjligen kan man också, men på basis av ett begränsat antal anmälningar, sluta sig till att *svarta invandrare har särskilda problem med att bli trodda*. Deras förklaringar, vid förhör hos polisen eller i domstolen, misstros generellt och tolkas som bortförklaringar eller efterkonstruktioner. Huruvida så är fallet finns det inte underlag att uttala sig om (eftersom anmälningarna är partsinlagor och eventuella domar inte innehåller några tydliga diskriminatoriska uttryck), men självfallet har skillnaden i kulturella mönster betydelse vid trovärdighetsbedömningen. Utifrån svenska referenser tolkas lång betänketid, omständliga förklaringar, ovilja att söka ögonkontakt, ”nervösa” rörelser etc. som bristande trovärdighet. I en annan kultur – eller då denna kultur möter den svenska rättskulturen – kan samma ”lögsignaler” vara en adekvat respons. Stress, ömsesidig misstro, främlingsskap och språksvårigheter i kombination med ett kulturmönster som innehåller annat ”dialogklimat” och kroppsspråk, kan ge den svarte invandraren särskilda svårigheter att hävda sin eventuella oskuld.

Om så är fallet – att svarta invandrare misstros i särskilt hög grad – har vi exempel på att ju större kulturskillnader som råder mellan två grupper, desto lägre är förståelsen dem emellan. Man kan också uttrycka detta så att det förmodligen finns särskilt starka fördomar mot invandrare från vissa länder och kulturer och att dessa kommer till uttryck även inom rättsapparaten. Men därifrån är det fortfarande ett långt steg till att kunna påstå att det förekommer en medveten diskriminering. För att kunna slå fast att det exempelvis förekommer diskriminering av mörkhyade personer hos polisen och i domstolarna,

måste man först hitta enskilda fall där det finns ett påvisbart orsaks-samband mellan ras och utgång. Först därefter kan man börja diskutera om det föreligger ett mönster.

Ibland påstås det, lite svepande, att utgången i ett visst rättsfall uttrycker en rasistisk tendens. Ett exempel är fallet Billy Butt, ”nöjesprofilen” som dömdes för ett antal våldtäkter på unga flickor. Butts vänner menade att han aldrig skulle ha blivit dömd för dessa brott om han varit svensk. Påståendet är svårbevisat. Visserligen konstruerar domstolen en bas för bedömningen av flickornas trovärdighet (en s.k. allmän erfarenhetsats) som i hög grad är fördomsfull. Resonemanget går ut på att det inte är särskilt sannolikt att en ung kvinna frivilligt skulle vilja ha samlag med en man i Butts ålder och med dennes utseende, men att fördomen skulle ha ett rasistiskt inslag förutsätter ett ytterligare steg i tolkningen som det inte finns direkt grund för i domskälen. Man kan således inte utesluta att samma uttryckssätt skulle ha använts mot en misstänkt svensk med samma livsföring. Ett annat exempel är fallet Joy Rahman, där journalisten som drev fallet till resning, Dick Sundevall, konsekvent hävdade att den första processen mot Rahman hade haft rent rasistiska inslag. Tillsammans med fallet Yasser Askar, som också fick resning efter att ha dömts till livstids fängelse, används fallet Rahman ofta i debatten som exempel på diskriminering av invandrare i rättssystemet. Ett närmare studium av dessa fall leder dock till motsatt slutsats: *Det finns ingen grund för att påstå att Rahman och Askar blev dömda för att de är invandrare.* Även om någon aktör i målet uttryckt sig fördomsfullt, kan man inte med fog hävda att en negativ hållning mot invandrare, eller särskilt mot mörkhyade sådana, haft inverkan på den rättsliga utredningens inriktning och resultat i dessa två fall. Rahman och Askar hade med största sannolikhet blivit misstänkta, åtalade och dömda även om de varit svenskar med motsvarande livsföring och sociala bakgrund. Detsamma gäller i två senare resningsärenden som fått stor uppmärksamhet; bröderna Borg och bröderna Yildiz.

När det gäller grova brott har jag inte sett något fall där negativa faktorer vid bevisvärderingen, exempelvis låg tilltro till den misstänktes och dennes familjemedlemmars och kamraters uppgifter, inte bättre kan hänföras till klass än till etnicitet. Ursprung spelar i dessa sammanhang en betydligt mindre roll än vad rättsapparatusens företrädare uppfattar som en ”kriminell identitet”, vilket, förutom i tidigare domar eller drogberoende, kan manifesteras sig i form till-

hörighet till en viss "kriminell subgrupp" (som exempelvis Hells Angels, skinheads, värstinggäng). Tillhör man en sådan grupp finns det en förhöjd risk att "åka med i svepet" i fall där åtal sker på basis av ett "kollektivt" gärningsmannaskap ("gemensamt och i samråd"). Det kan givetvis också finnas fall där den etniska tillhörigheten i sig skulle kunna spela samma roll, men inte ens i fallet med zigenarbröderna Borg kan jag – till skillnad från JK Göran Lambertz – se ett tydligt utslag av denna diskriminerande mekanism.

Denna slutsats betyder inte att det skulle saknas inslag av institutionaliserad rasism i den svenska rättsprocessen. Det har dock inte kunnat visas att etnisk tillhörighet varit avgörande för utgången i skuldfrågan i något enskilt fall. Däremot finns det gott om exempel på att enskilda mörkhyade invandrare både har bemötts på ett diskriminerande sätt inom rättsapparaten och att detta haft betydelse för fallets utveckling.

Simon Andersson har i sitt examensarbete (2004) undersökt denna problematik med utgångspunkt från en statlig engelsk utredning, som fann tydliga exempel på institutionaliserad rasism när fallet Stephen Lawrence granskades. Det svenska fall som Simon Andersson valde att studera är polisens dödsskjutning av en kurdisk flykting i Råslätt utanför Jönköping i mars 2001, ett fall som var relativt uppmärksammat i media när det hände. När det gäller polisens agerande finner Andersson stöd för slutsatsen att *bristerna och felaktigheterna i utredningen berodde på institutionell rasism*. Samma mekanismer som hindrade en fullgod utredning av fallet Lawrence i England, var i funktion även hos polisen i Jönköping när det gällde att hantera dödsskjutningen i Råslätt. För konkreta belägg för denna slutsats hänvisas till uppsatsens 140 sidor långa genomgång, men som exempel kan nämnas att polisens agerande i flera skeden bestämdes av stereotypen "farlig invandrare". Denna inställning påverkade inte endast det initiala ingripandet och själva skottlossningen utan kom även att genomsyra den fortsatta utredningen. Efter dödsskjutningen behandlar man kamraten som en potentiell hämnare. Han hindras från att ge sin skjutne landsman vård och tröst, grips och belägg med handbojor. När han dagen därpå ringer efter ambulans till sin höggravida hustru eskorteras ambulanspersonalen av polis som går in i hans lägenhet med dragna pistoler. Mannen påstår också att man varnat honom för att komma med uppgifter som är graverande för polismännen, men detta utreds aldrig.

Sammantaget präglades hela polisutredningen alltså av fördomar mot kurder. Däremot var det svårare att visa att etniciteten (hos offret och hans kamrat) hade betydelse även i domstolen. Visserligen kan tingsrättens bevisvärdering betecknas som klart "polisvänlig". Den polisman som avlossade skottet ansågs ha handlat i nödvärn trots att både den tekniska undersökningen och kamratens vittnesmål talade mot detta, men slutsatsen i sig har ingen "rasistisk" dimension utan

visar bara att det är särskilt svårt att fälla en polisman för brott i tjänsten.

För att kunna belägga att den etniska tillhörigheten haft betydelse för utgången i *ansvarsfrågan* – och än mer för att kunna belägga att någon på denna grund blivit oskyldigt dömd – krävs tydliga, kausala indikatorer. Sådana finner man knappast i svenska domskäl. Inte heller om man går in och granskar bevisningen i detalj kan bedömningsgrunderna renodlas i så hög grad att man otvetydigt kan peka på etnisk tillhörighet som en negativ faktor för den tilltalade när det gäller bedömningen av skuldfrågan. I regel finns det konkurrerande faktorer, inte minst tidigare kriminalitet eller dokumenterad våldsbenägenhet, som ligger den tilltalade i fatet vid exempelvis trovärdighetsbedömningen. Inte heller är det lätt att hitta jämförelsefall med exakt samma bevisomständigheter, men med vissa förenklingar är sådana jämförelser mellan bedömningen av svenska respektive utländska tilltalade möjliga. Om det föreligger en diskriminatorisk tendens mot invandrare vid skuldprövningen bör den framkomma vid en sådan jämförelse, varvid representativiteten i resultaten beror av populationen.

Problemet med sådana undersökningar idag är emellertid att friande domar överlag är så sällsynta (inte minst när det gäller den brottslighet som invandrare i hög grad åtalas för) – nästan alla som åtalas blir också fällda (och det är främst vid grövre ekobrott som friandefrekvensen är relativt hög). Det betyder i sin tur att skillnaden mellan svenskar och invandrare inom en brottstyp förmodligen befinner sig inom felmarginalen, men att man undantagsvis – och företrädesvis när det gäller brott med renodlad ord-mot-ordbevisning – kan hitta brott där invandrare tycks vara i ett underläge som kan anses statistiskt säkerställt. Våra undersökningar inom ramen för "Likheter inför lagen" är dock inte tillräckligt omfattande för att medge några generella slutsatser på nationell basis. Inte ens när det gäller våldtäktsbrottet, som vi ändå undersökt ingående, kan vi påstå att fällanderisken nu är signifikant större för en invandrare än för en svensk.⁷

Att svenskar, allmänt sett, frias oftare än invandrare beror alltså framför allt på att de i högre grad åtalas för brott, exempelvis förmögenhetsbrott och ekobrott, där friandefrekvensen är förhållandevis hög.

⁷ Däremot tycks den ha varit större i slutet på 90-talet.

Den negativa särbehandling av invandrare som jag anser att vi kan belägga handlar i stället om *åtalsrisken*. På samma brottsmisstanke riskerar en person av utländsk härkomst åtal i högre grad än en motsvarande svensk. Detta gäller inte heller generellt. För det första är det sällan som negativ särbehandling på etnisk grund kan skiljas från särbehandling på grund av klasstillhörighet. För det andra tycks den, åtminstone i första hand, bara gälla brott där a) fokus i bevisfrågan ligger på utsageanalys (och därmed på de inblandades trovärdighet och tillförlitlighet) och b) för brott där det finns ett visst diskretionärt utrymme för åtalsprövningen.

Detta betyder att man inte ska förvänta sig att finna något mätbart utslag av etnisk diskriminering när det gäller de grövsta brotten (som medför häktning). Däremot finns det utrymme för sådan diskriminering i ärenden, som ofta läggs ned på grund av resursbrist, utrednings- och bevisvårigheter. Det handlar då om vardagsbrottslighet som olaga hot, misshandel, stöld etc. med enskilda som brottsoffer. Huruvida ärendet kommer att leda fram till åtal betingas av en rad olika faktorer som arbetsbelastning och prioriteringar, men också av vilka den misstänkte och brottsoffret är. De sistnämnda faktorerna är också av betydelse i våldtäktsärenden. Våra undersökningar tyder på att utländsk bakgrund har varit en negativ faktor för den misstänkte (dvs. en positiv faktor för utredningens fortlevnad fram till åtal) när det gäller våldtäkt fram till 1999–2000, men att denna faktor inte längre tycks vara signifikant. När det gäller vissa andra brott, som misshandel och olaga hot, tyder undersökningarna på att denna negativa faktor kvarstår, särskilt om offret är svenskt.⁸ Huruvida samma förhållande – att polis och åklagare anstränger sig mer för att försöka slutföra ärendet och väcka åtal om den misstänkte är invandrare – gäller även beträffande andra brott av samma svårighetsgrad (som exempelvis stöld, häleri, bedrägeri, våld mot tjänsteman, grov skadegörelse, smuggling etc.), skulle behöva undersökas. När det slutligen gäller de lindrigaste brotten, bötesmålen (avseende exempelvis snatteri eller trafikbrott), beror den högre åtalsfrekvensen för invandrare främst på den lägre graden av strafföreläggande och åtalsunderlåtelse, vilket i sin tur kan botten i en diskriminering på etnisk grund.

Den mest betydelsefulla faktorn när det gäller negativ särbehandling av invandrare inom rättsapparaten handlar dock om polisens ingripandebenenägenhet. En spaning som i högre grad inriktas på att

⁸ Detta gäller dock inte om misshandelsoffret är ett eget barn.

söka misstänkta i (vissa) invandrarkretsar än bland svenskar leder till en överrepresentation av invandrare i åtalsstatistiken. Så länge denna spaningsstrategi ger resultat – och särskilt om den ger bättre resultat än om spaningen skulle inriktas på ett svenskt ”klientel” – är det, enligt mitt förmenande, vanskligt att beskylla polisen för diskriminering (i det avseendet). Problemet med denna selektiva resursanvändning är dock att den är fördomsbefrämjande och leder till att oskyldiga invandrare får dras med en stämpel som ”potentiellt kriminella”. *Särskilt starka är fördomarna mot vissa invandrargrupper, vilket medför att tillhörighet till denna grupp i polisens ögon betraktas på samma sätt som om personen varit dömd för brott.*

Slutord: klass eller etnicitet?

Det har inte varit ett syfte bakom projektet ”Likhet inför lagen” att undersöka huruvida personer av utländsk härkomst är överrepresenterade som förövare av brott och inte heller att diskutera vad den överrepresentation som förekommer i anmälningsstatistiken beror på. Ändå är det svårt att gå förbi den frågan. När man ser att exempelvis 44 % av alla som åtalas vid Stockholms tingsrätt ett år (2003) har utländsk härkomst (Diesen 2005:283) undrar man givetvis vad orsaken kan vara. Den vanligaste förklaring som kriminologer ger, är helt enkelt att det är klassdimensionen som visar sig på detta sätt; det är alltid de lägsta skikten i samhället, de sämst anpassade, som begår de flesta brotten. Eftersom stora invandrargrupper tillhör dessa lägsta skikt, med hög arbetslöshet, låg social status och dålig integrering, är det också helt följdriktigt att brottsligheten i dessa kretsar är hög. Sett över hela brottsområdet är överrepresentationen dock mindre än exempelvis den som gäller mellan arbetare och tjänstemän. Och jämför man invandrare med svenskar inom samma socioekonomiska kategori, exempelvis arbetslösa invandrare i stortstadsförort med arbetslösa svenskar i samma förort, skulle förmodligen skillnaden försvinna (eller rentav bli till invandrargruppens fördel).

Men på samma sätt som slutsatser om negativ särbehandling av invandrare inom rättsapparaten kräver nyansering, måste frågan om eventuell överrepresentation nyanseras. Huruvida en person av utländsk härkomst löper en högre åtalsrisk än en svensk beror bl.a. på vilket brottet är och vem det riktas mot, på vilken typ av bevisning som föreligger och från vilket land den misstänkte kommer.

Motsvarande förhållanden gäller beträffande invandrares överrepresentation beträffande *anmälda* brott. Även i förhållande till svenskar med samma sociala bas tycks det finnas en överrepresentation inom vissa brottstyper. I vår undersökning tycks det åtminstone finnas en signifikant sådan tendens beträffande vissa tillgreppsbrott, våldsbrott och sexualbrott. Den högre andelen kan inte helt förklaras med klass, eftersom den överväldigande majoriteten av de övriga anmälda också tillhör samma klass som invandraren i gemen, nämligen arbetarklassen. Om personer av utländsk härkomst upp-tar bortåt 70 % av anmälningarna, vilket är fallet med snatteri och barnmisshandel (i vissa av våra undersökta polisdistrikt), finns det rimligen också en specifik orsak (eller ett komplex av orsaker) bakom detta. Detta måste undersökas närmare och att mer forskning krävs både om förhållandet mellan etnicitet och brott och om negativ särbehandling av invandrare i rättssystemet är den viktigaste slutsatsen av projektet "Likhet inför lagen".

Referenser:

- de los Reyes, P. & Wingborg, M. (2002). *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige*. Integrationsverket.
- Diesen, C. (1996). *Lekmän som domare*. Juristförlaget.
- Diesen, C, Lernestedt, C., Lindholm, T. & Pettersson, T. (2005). *Likhet inför lagen*. Natur och Kultur.
- Ekbom, T, Engström, G. & Göransson, B. (2002). *Människan, brottet, följderna. Kriminalitet och kriminalvård i Sverige, Stockholm*.
- Granér, R. (2004). *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lund 2004
- Holmberg, L. & Kyvsgaard, B. (2003). Are immigrants and their descendants discriminated against in the Danish criminal justice system? *Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol.4 2003
- Lange, A. (2000). *Diskriminering, integration och etniska relationer*. Integrationsverket.

Examensarbeten på juristlinjen, som ingått i studien Likhet inför lagen och som upptagit frågan om etnicitet och brott:

Simon Andersson – En svensk Steve Lawrence? Om institutionell rasism i rättsväsendet (2004)

Analys av fallet med polisens dödsskjutning av en kurdisk flykting i Råslätt 2001.

John Antonsson – Häktning vid lindrigare brott (2003)

Genomgång av bl.a. de rättsliga förutsättningarna för häktning av personer utan fast hemvist i landet.

Jennie Dackmar – Våldtäktsutredningar i Södertörns polisdistrikt (2004)

Samtliga anmälningar om våldtäkt mot person över 15 år vid Södertörns polisdistrikt 2003, 67 fall

Anna Dahlbom – Irrelevanta omständigheter i domar om sexuellt utnyttjande (2003)

Samtliga fällande tingsrättsdomar för sexuellt utnyttjande av person över 15 under 2000-02, 150 fall

Naiti del Sante – Mellan objektivitet och tolkningsutrymme, vad spelar genus och etnicitet för roll? (2005)

Samtliga anmälningar om våldtäkt inomhus mot person över 15 år i Uppsala polisdistrikt under perioden 1999–2002, 125 fall

Johan Furhoff – Narkotikadomar i Stockholm (2004)

Samtliga fall av s.k. gatulangning av narkotika vid Stockholms tingsrätt 2001–2003, 58 fall

Petra Götell – Domar rörande sexuella övergrepp mot barn (2004)

Samtliga domar rörande sexualbrott mot barn vid Stockholms tingsrätt 2001–02, 45 fall.

Helena Kalliomäki – Behandlingen av häktade (2003)

En studie byggd på intervjuer, med fokus på förhållandena vid Kronobergshäktet

David Klättborg – En studie i mål om olaga hot sett utifrån etnicitet (2004)

100 slumpvis utvalda domar rörande olaga hot i Stockholms tingsrätt 1998 och 2003 (och bakomliggande förundersökningar)

Åsa Larsson – Har könet på ordföranden någon betydelse?

35 domar rörande våldtäkt under 2002–03, 15 slumpvis utvalda domar beträffande misshandel och narkotikabrott under 2002 vid Stockholms tingsrätt, totalt 65 fall

Pernilla Leviner – Praxis i våldtäktsmål (2004)

325 slumpvis utvalda domar i sexualbrottsmål i tingsrätt och hovrätt under perioden 1995–98

Katja Raumala – Kan en invandrare någonsin vara trovärdig? (2002)

Samtliga anmälningar till DO om etnisk diskriminering inom rättsväsendet under perioden 1999–2001, 120 fall

Pär Runemar – Likabehandling vid utredning av brott ur ett etniskt perspektiv (2004)

150 slumpvisa anmälningar för snatteri i Botkyrka och Huddinge under 2000.

Linn Sidén – Ursprung, spelar det någon roll? Hur lika är vi inför rättsväsendet? (2002)

Samtliga fall av anmäld kvinnomisshandel i ett polisdistrikt i Stockholm 1998, 345 fall

Anders Stålberg-Gustafsson – Bemötandet av brottsoffer hos polis och brottsofferjour (2005)

Studie baserad på enkät/intervjuer med brottsoffer vid en brottsofferjour i Stockholm.

Anastasia Swärd-Lindblom – Att få tillbaka sin heder. Om våldtäktsutredningar. (2003)

Samtliga anmälningar om våldtäkt mot person över 15 år i Stockholms City 2002, 104 fall

Alexandre Sy – Rånbrottet i hovrätten (2005)

Domar rörande rån vid 3 hovrättsavdelningar under 2002–2004, 57 fall

Catharina Wallèrion – Dömer domstolarna lika? (2005)

45 slumpvis utvalda domar beträffande inbrott, misshandel och narkotikabrott vid fyra olika tingsrätter, 180 fall

I faktabasen ingår även

- fyra undersökningar utförda av Christian Diesen, beträffande
 - samtliga anmälningar om sexuella övergrepp mot barn vid Söderorts polisdistrikt 2000, 79 fall
 - samtliga tingsrättsdomar rörande våldtäkt mot person över 15 år under 2003, 179 fall,
 - en genomgång av 400 slumpvis valda domar vid två brottmålsavdelningar vid Stockholms tingsrätt 2003
 - jämförelse av slumpvis valda domar vid tre brottmålsavdelningar vid Svea Hovrätt 2001–2002, 715 fall
- en undersökning av 400 slumpvis valda domar vid Göteborgs tingsrätt 2003, utförd av tidningen Socialpolitik, och
- en undersökning av 700 domar avseende rattfylleri i Stockholm, Göteborg och Malmö 2003, utförd av radioprogrammet Kaliber

och följande examensarbeten på juristlinjen

Johanna Ahrén – Sexuella övergrepp mot barn; särskilt om behandlingen av den misstänkte (2002)

Samtliga anmälningar om sexuella övergrepp mot barn i Norrköping 1996, 1998 och 2000, 164 fall

Hellena Bäck – Bevisvärdering vid kvalificerat dödande (2003)

Samtliga domar rörande mord/dråp under perioden 1990–2001, 1473 fall

Carolina Diaz – Bevisvärdering under förundersökningsskedet; en empirisk studie av sexualbrott (1999)

Samtliga anmälningar om våldtäkt av person över 15 år i Stockholms City 1995–98, 215 fall

Karl Holm – Sexuella övergrepp mot barn (2002)

Samtliga anmälningar om sexuella övergrepp mot barn i ett polisdistrikt i Sörmland 2001, 17 fall

Jeanette Karlsson – Förundersökning av våldtäkt (2005)

Samtliga anmälningar om våldtäkt mot person över 15 år i Norrorts polisdistrikt 2003, 49 fall

Katrin Lainpelto – Barnmisshandel (2005)

Samtliga anmälningar om barnmisshandel i två polisdistrikt i Stockholm 2003, 133 fall

Karina Lundström – Barnmisshandel; en undersökning av anmälningarna i två polisdistrikt i Stockholm

Samtliga anmälningar om barnmisshandel i två polisdistrikt i Stockholm 1998, 91 fall

Anneli Nyberg – Nedlagda förundersökningar beträffande sexuella övergrepp mot barn (2000)

Samtliga anmälningar om sexuella övergrepp mot barn i Söderorts polisdistrikt 1998, 102 fall

Ulrika Wangle – Mäns våld mot kvinnor (2005)

Samtliga anmälningar av grov kvinnofridskränkning i Östergötland 2004, 87 fall

Evalena Ödman – Förundersökning och åtalsprövning i sexualbrottsmål med barn som målsägande (1998)
Samtliga anmälningar om sexuella övergrepp mot barn i Söderorts polisdistrikt 1996, 102 fall

7 Ungdomar intagna på särskilda ungdomshem¹

David Shannon

Introduktion

Det finns en sedan länge etablerad princip inom det svenska rättsväsendet som innebär att unga lagöverträdare inte ska placeras i samma institutioner som vuxna. I stället är det så kallade ”hem för särskild tillsyn” – eller ”särskilda ungdomshem” – som spelar den centrala rollen för institutionaliseringen av Sveriges mest brottsbelastade ungdomar. Tidigare forskning har visat att ungdomar med invandrarbakgrund är tydligt överrepresenterade i dessa institutioner i förhållande till deras andel av ungdomspopulationen som helhet. Mot bakgrund av detta och med tanke på de särskilda ungdomshemmens betydelsefulla roll i rättsväsendets hantering av unga lagöverträdare så framstår dessa institutioner som viktiga studieobjekt inom ramen för en utredning om möjliga diskrimineringsmekanismer i rättsväsendet som helhet.

Detta kapitel bygger på ett datamaterial som omfattar uppgifter om ungdomar som placerats på särskilda ungdomshem mellan 1997 och 2001. Å ena sidan undersöks frågan om huruvida brottsbelastning och institutionsvistelser (placeringarnas typ och längd) skiljer sig mellan institutionsplacerade ungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund. Å andra sidan studeras frågan om ungdomar med utländsk bakgrund kan anses överrepresenterade bland dem som placerats på de särskilda ungdomshemmen till följd av kriminalitet. I denna del av undersökningen ställs andelarna ungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund inom institutionsmaterialet mot motsvarande andelar i tre andra datamaterial: Dels jämförs de institutionsplacerade ungdomarna med de mest brottsaktiva ungdomarna i ett riksrepresentativt urval av svenska skolungdomar från 1997 och 1999, dels jämförs de med uppgifter om samtliga 16-

¹ Författaren vill rikta ett stort tack till Anders Sjöberg för hans översättning av denna text.

åringar som under ett år misstänkts respektive lagförts för brott i Sverige (utifrån misstanke- och lagföringsregistren).

Bakgrund – samhällets reaktion på ungdomsbrottslighet

Ansvaret för samhällets reaktion på ungdomsbrottslighet delas i Sverige mellan socialtjänsten och rättsväsendet. Hur detta ansvar fördelas mellan de båda aktörerna är i sin tur beroende av lagöverträdarens ålder. För ungdomar som inte uppnått straffmyndighetsåldern (15 år) vid brottstillfället vilar ansvaret för samhällets reaktion till största delen på socialtjänsten. För ungdomar mellan 15 och 17 år är ansvaret mer jämnt fördelat mellan socialtjänsten och rättsväsendets institutioner, medan samhällets reaktion på brottslighet för ungdomar mellan 18 och 20 framförallt hanteras inom ramen för rättsväsendet (jmf. Sarnecki 2005).

När det gäller placeringen av ungdomar i olika former av institutioner till följd av kriminalitet har det svenska rättssystemet sedan länge organiserats utifrån principen att unga människor i största möjliga utsträckning ska hållas åtskilda från vuxna lagöverträdare i institutionsmiljön (se ex. Janson 2004; Estrada & Sarnecki 2006). Domstolarna har endast möjlighet att döma ungdomar mellan 15 och 17 till fängelse om det föreligger synnerliga skäl, och den stora majoriteten av lagöverträdare under 18 år som anses behöva någon form av institutionsvård hanteras därför utanför fängelsesystemet. Ungdomar som till följd av sitt beteende anses vara i behov av *särskilt noggrann tillsyn* placeras i *särskilda ungdomshem*.

För många av de straffmyndiga ungdomar som skrivs in på särskilda ungdomshem till följd av brottslighet är institutionsplaceringen ett resultat av en process som ofta inleds med att åklagaren eller domstolen överlämnar den unge till vård inom socialtjänsten. För att placeras på ett särskilt ungdomshem krävs sedan oftast att socialtjänsten ansöker till länsrätten om tvångsvård enligt *Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga* (LVU). Medan en majoritet (ungefär 80 procent) av de intagna vid särskilda ungdomshem hamnar där genom LVU-lagstiftningen, så finns det sedan 1999 även ett betydande antal intagna som placerats på dessa institutioner utifrån *Lagen (1998:603) om verkställighet av slutna ungdomsvård* (LSU). I enlighet med denna nya lagstiftning kan lagöverträdare som är mellan 15 och 17 år – och som tidigare skulle ha dömts till fängelse – istället dömas till tvångsvård på ett särskilt

ungdomshem. Sedan LSU trädde i kraft år 1999 har antalet fängelsedomar för ungdomar under 18 år minskat till en negligerbar nivå (jmf. Sarnecki 2005; Janson 2004:421).

För ungdomar mellan 18 och 20 år krävs särskilda skäl (jämfört med synnerliga skäl ovan) för att domstolen ska kunna döma till fängelse. I jämförelse med åldersgruppen 15 till 17 är det här en påtagligt större andel som döms till fängelse, medan andelen som överlämnas till vård inom socialtjänsten samtidigt är lägre (jmf. Sarnecki 2005). En inte obetydlig minoritet av de intagna på särskilda ungdomshem utgörs dock fortfarande av ungdomar mellan 18 och 20 som helt eller delvis placerats där till följd av sin kriminalitet.

För att kunna upprätthålla särskilt noggrann tillsyn över de intagna på de särskilda ungdomshemmen – och till skillnad från andra vårdinstitutioner för unga människor – har de särskilda ungdomshemmen ett antal särskilda befogenheter. Hit hör rätten att använda tvångsåtgärder för att de intagna inte ska kunna avvika från institutionen, möjligheten att tillfälligt hålla våldsamma intagna i avskildhet samt befogenhet att kroppsvisitera de intagna. Många särskilda ungdomshem har dessutom särskilda låsbara avdelningar (jmf. Bergström 1996, Hessle & Vinnerljung 1999). I nuläget finns det 35 särskilda ungdomshem i Sverige med cirka 700 platser. Åldern på de intagna sträcker sig från 12 till 20 år, och även om brottslighet inte utgör den enda orsaken bakom institutionsplaceringarna (se nedan), så rymmer de särskilda ungdomshemmen en stor del av Sveriges mest brottsbelastade institutionaliserade unga lagöverträdare – i synnerhet bland dem under 18 års ålder. Vidare pekar, som noterats ovan, tidigare forskning på en påtaglig överrepresentation av ungdomar med invandrarbakgrund bland de intagna på dessa institutioner i förhållande till deras andel av den totala ungdomspopulationen (Bergström & Sarnecki 1996, Vinnerljung et al. 2001).

Frågeställningar

Datamaterialet som analyseras i detta kapitel har inte ursprungligen samlats in i syfte att undersöka diskrimineringsaspekter, men materialet lämpar sig ändå för att belysa ett antal frågor inom detta område. Analysen fokuserar i första hand på ungdomar som under perioden 1997–2001 placerades på särskilda ungdomshem helt eller

delvis till följd av kriminalitet. Undersökningen tar bland annat upp frågan om de ungdomar med invandrarbakgrund som placeras på särskilda ungdomshem är mindre brottsbelastade än deras svenska motsvarigheter (dvs. om det finns anledning att misstänka att skälen för institutionalisering med *särskilt noggrann tillsyn* definieras olika beroende på om det handlar om ungdomar med svensk eller utländsk bakgrund), samt frågan om ungdomar med invandrarbakgrund placeras på särskilda ungdomshem under längre eller kortare perioder än ungdomar med svensk bakgrund. Den överrepresentation av ungdomar med utländsk bakgrund på de särskilda ungdomshemmen som noterats av andra forskare kommer i detta kapitel att belysas ytterligare utifrån ett särskilt fokus vid de intagna som helt eller delvis placerats till följd av kriminalitet.

Operationalisering av invandrarbakgrund

Det finns flera olika sätt att operationalisera begreppet invandrarbakgrund i en population av unga människor. Begreppet kan exempelvis definieras på grundval av uppgifter om medborgarskap, födelseland eller nuvarande hemland med avseende på ungdomarna själva och/eller deras föräldrar (jmf. SOU 1996:55). I detta kapitel baseras operationaliseringen på ungdomarnas och deras föräldrars födelseland. Analyserna bygger på en uppdelning mellan ungdomar med *svensk bakgrund* (både den unge samt föräldrarna födda i Sverige), ungdomar med *invandrarbakgrund* (den unge född i Sverige, men minst en förälder född utomlands) samt *utrikes födda* ungdomar. Denna uppdelning har till slut valts på grundval av att den, med hänsyn till de variabler som finns i datamaterialet, innebär ett minimum av databortfall (strax under tre procent i institutionsurvalet) samtidigt som den tar hänsyn till uppgifter om både ungdomarna och deras föräldrar. I texten nedan kommer de två sistnämnda grupperna – ungdomar med *invandrarbakgrund* och *utrikes födda* ungdomar – gemensamt benämnas ungdomar med *utländsk bakgrund*.

Disposition

Fortsättningen av kapitlet är strukturerad enligt följande: Först följer en beskrivning av urvalet och de olika datamaterial som används i analyserna. Därefter presenteras fördelningen av de olika placeringsorsaker (brott, missbruk, m. m.) som motiverat intagning på särskilt ungdomshem uppdelat efter ålder och kön, och sedan uppdelat med avseende på svensk respektive utländsk bakgrund. I nästa avsnitt studeras eventuella skillnader i brottsbelastning bland de intagna som placerats på särskilda ungdomshem till följd av kriminalitet. Vidare undersöks här skillnader i institutionsvistelsernas längd uppdelat på svensk respektive utländsk bakgrund.

I den avslutande analysen jämförs andelarna ungdomar med svensk och utländsk bakgrund inskrivna på särskilda ungdomshem med motsvarande fördelning i 1) det mest brottsaktiva segmentet inom ett riksrepresentativt urval av svenska skolungdomar (årskurs 9), och 2) ungdomar misstänkta eller lagförda för brott enligt officiella registerdata. Eftersom jämförbara självrapportdata inte finns tillgängliga för samtliga åldrar som finns representerade på de särskilda ungdomshemmen begränsas jämförelsen i detta avsnitt till de ungdomar som blivit intagna på dessa institutioner i åldern 15–16 år. De officiella registerdata som används är hämtade dels från det rikstäckande misstankeregistret, avseende uppgifter om alla 16-åringar som under 2003 registrerats av polisen som skäligen misstänkta för minst ett brott, och dels från lagföringsregistret. Det sistnämnda materialet innehåller uppgifter om alla 16-åringar som lagförts för brott i tingsrätt samma år.²

Material, urval, bortfall

De särskilda ungdomshemmen administreras av Statens institutionsstyrelse (SiS), och det är SiS:s forskningsdatabas som utgör den primära datakällan i denna studie. Vid sidan av bakgrundsinformation om exempelvis de intagnas ålder, kön och födelseland innehåller databasen även uppgifter om nio olika problemområden, vilka bland annat omfattar alkohol- och narkotikabruk, kriminalitet och mental hälsa. Dessa data har samlats in av särskilt utbildad personal genom strukturerade intervjuer med de intagna – vanligtvis

² Det vore önskvärt att också inkludera skäligen misstänkta och lagförda femtonåringar i denna analys, men i dessa material saknades uppgifter om bakgrundsförhållanden för just denna åldersgrupp.

inom en eller två veckor efter den unges ankomst till de särskilda ungdomshemmen. Intervjuerna är i sin tur baserade på en svensk version av intervjuinstrumentet ADAD (Adolescent Drug Abuse Diagnosis) som ursprungligen utvecklats i USA av Friedman & Utada (1989), men som anpassats efter svenska förhållanden (jmf. Söderholm Carpelan & Hermodsson 2004). Varje avsnitt i formuläret innehåller ett antal frågor som sedan kan användas för att generera övergripande mått på problemnivån inom olika områden. Databasen innehåller även en intervjuarbedömning av ungdomarnas problemnivå i varje avsnitt i ADAD. Ytterligare data avseende ungdomarnas brottsbelastning under året före intagning på särskilda ungdomshem har samlats in från misstankeregistret.

Som nämnts ovan, bygger registerutdragen för kapitlets avslutande analys på misstankeregistret och lagföringsregistret och avser uppgifter för 2003. Dessa data har hämtats från Johan Kardells datamaterial (i denna antologi) och läsaren hänvisas till Kardells kapitel för en närmare beskrivning.

Uppgifter om institutionsvistelsernas längd kommer från SiS:s klientadministrativa databas (KIA). Denna databas innehåller bland annat information om hur länge de aktuella ungdomarna varit intagna på särskilda ungdomshem, men även mer detaljerade uppgifter om under vilka tidsperioder individerna befunnit sig på olika avdelningar inom de särskilda ungdomshemmen. Vidare framgår här om de intagna avvikit från institutionen och, i så fall, under hur lång tid. Databasen KIA används av SiS i den löpande verksamheten bland annat för att beräkna de kostnader som sedan debiteras socialtjänsten i samband med att ungdomar placeras på särskilda ungdomshem.

I den avslutande delen i detta kapitel utnyttjas även ett datamaterial som hämtats från två skolundersökningar från åren 1997 och 1999. Dessa ingår i de återkommande riksrepresentativa självrapportstudier (enkätundersökningar) som sedan 1995 genomförts vartannat år – inledningsvis av Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet, men numera av Brottsförebyggande rådet (Brå). Urvalet i skolundersökningarna, liksom diskussioner kring datamaterialets kvalitet, har presenterats i ett antal olika publikationer (se ex. Ring 1999, 2003). Svarsfrekvensen (där bortfallet framför allt kan hänföras till ungdomar som varit frånvarande vid undersökningstillfället) uppgick 1997 till 91 procent och 1999 till 87 procent (Ring 2003:6).

Institutionsurvalet består av alla de ungdomar som placerats på särskilda ungdomshem under perioden 1997–2001 och för vilka det finns en ADAD-intagningsintervju dokumenterad i forskningsdatabasen. Totalt omfattar databasen över 2 500 ungdomar, varav omkring 70 procent är pojkar. Det finns två primära anledningar till att ungdomar som blivit intagna på särskilda ungdomshem inte nödvändigtvis kommer med i ADAD-databasen: Dels har ungdomarna som intervjuats fått möjligheten att avstå från att bli registrerade i forskningsdatabasen med sina intervjuuppgifter, varför ungefär tio procent av ADAD-intervjuerna uteslutits från databasen på intervjupersonernas egen begäran sedan introduktionen 1997 (jmf. Statens institutionsstyrelse 2003, 2004). Dels finns ytterligare bortfall till följd av att alla ungdomar i praktiken inte har intervjuats i samband med intagningen på de särskilda ungdomshemmen. Frånvaron av ADAD-intervjuer i dessa fall beror bland annat på att den unge ansetts vara i för dåligt skick för att kunna genomföra en intervju, brister i institutionernas rutiner eller en alltför kort vistelsetid på institutionen (jmf. Statens institutionsstyrelse 2003).

På grundval av antalet individer som registrerats i KIA kan bortfallet i institutionsurvalet uppskattas till omkring 35 procent av de intagna på de särskilda ungdomshemmen under undersökningsperioden. Detta bortfall kan i föreliggande studie uppfattas som problematiskt eftersom det inte finns några säkra uppgifter om huruvida bortfallet skiljer sig från institutionsurvalet med avseende på andelen individer som har svensk respektive utländsk bakgrund.

Möjligheten finns dock att jämföra bakgrundsdata avseende urvalsgruppen med de uppgifter som registrerats i den officiella socialtjänststatistiken över placeringar utanför hemmet, dels i enlighet med LVU och dels i enlighet med Socialtjänstlagen (SoL). Till skillnad från LVU används SoL i samband med placeringar utanför hemmet som kan genomföras utan tvång. LVU- och SoL-populationerna skiljer sig dessutom något från varandra med avseende på ungdomarnas bakgrund. Eftersom de intagna på särskilda ungdomshem framför allt återfinns inom LVU-gruppen är det dock rimligt att anta att fördelningen inom institutionsurvalet bättre överensstämmer med denna. Detta framgår också vid en närmare granskning: Mellan 1998 och 2001 varierade andelen ungdomar med två inrikes födda föräldrar som placerades utanför hemmet enligt SoL mer eller mindre obetydligt kring cirka 62 procent. Andelen med minst en förälder född utomlands låg kring 38

procent. Motsvarande andelar för ungdomar placerade med stöd av LVU var cirka 57 respektive 43 procent (jmf. Socialstyrelsen 1999, 2000, 2001, 2002). Som jämförelse uppgår andelarna i ADAD-urvalet till 53 respektive 47 procent. Andelen ungdomar med två svenskfödda föräldrar är följaktligen något lägre i ADAD-materialet än vad som skulle kunna förväntas om urvalet mer direkt återspeglade samtliga placeringar (både i och utanför särskilda ungdomshem) i enlighet med LVU. Tidigare forskning har emellertid visat att ungdomar med utländsk bakgrund som placeras utanför det egna hemmet något oftare än andra placeras på särskilda ungdomshem (Vinnerljung et al. 2001:110).³ Det är därför rimligt att andelen ungdomar med utländsk bakgrund bland de intagna på särskilda ungdomshem är något större än samma andel bland samtliga LVU-placerade ungdomar.

Andelen ungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund i denna undersökning kan dessutom ställas mot motsvarande andelar som presenterats i Bergström (1996) och Bergström & Sarnecki (1996) och som avser en studie av ungdomar på särskilda ungdomshem i Stockholm i början av 1990-talet. Denna totalundersökning omfattade alla de intagna som någon gång under 1990 och de nio första månaderna av 1991 befann sig på de särskilda ungdomshemmens akut/utredningsavdelningar. Bland annat använde forskarna en variabel för att dela in de intagna ungdomarna i olika grupper utifrån data om ungdomarnas och föräldrarnas medborgarskap.

Till gruppen "svenskar" räknades här de individer där både ungdomarna själva och deras föräldrar var svenska medborgare (och där varken ungdomar eller föräldrar tidigare haft andra medborgarskap). Utifrån denna definition samt uppgifterna i Bergström (1996) är det sedan möjligt att beräkna antalet ungdomar med *invandrarbakgrund* respektive antalet *utrikes födda* inom gruppen "icke-svenskar". Om vi för tillfället antar att den grupp som Bergström och Sarnecki definierade som svenskar består av svenskfödda ungdomar med svenskfödda föräldrar så framträder följande fördelning över kategorierna svenskar, ungdomar med invandrarbakgrund respektive utrikes födda: 43, 28 och 29 procent. Motsvarande andelar i institutionsurvalet är 50, 25 och 25 procent. Om det senare materialet för jämförelsens skull avgränsas till de ungdomar som kommer från kommuner i någon av de tre svenska storstads-

³ Studien avser dock enbart 13–16 åringar.

regionerna (vilket ger ett rimligare jämförelseurval i förhållande till Bergströms stockholmsstudie) så blir siffrorna istället 39, 29 och 32 procent. Dessa jämförelser antyder att andelen svenska ungdomar i relation till ungdomar med utländsk bakgrund åtminstone är rimlig i föreliggande institutionsurval. Försiktighet krävs dock vid försök till mer exakta nivåbestämningar av en eventuell överrepresentation av ungdomar med utländsk bakgrund utifrån jämförelser med andra datamaterial.

Ytterligare analyser har dessutom genomförts för att undersöka eventuella skillnader mellan ungdomarna i institutionsurvalet och de ungdomar som registrerats i databasen KIA under studieperioden men som av olika anledningar inte kommit med i ADAD-databasen. För att respektera anonymiteten för dem som uttryckligen valt att inte registreras i SiS:s forskningsdatabas har de undersökta variablerna begränsats till data som rör administrativa aspekter av de intagnas placeringar, exempelvis uppgifter om de juridiska grunderna för placeringen, institutionsvistelsens längd, avdelningsplacering vid intagningen (akut/utredning, behandling eller avgiftning), eventuella rymningar under behandlingstiden samt uppgifter om andelen som åter blivit intagna på särskilda ungdomshem inom sex månader efter den första placeringens slut.

Bland pojkarna i SiS-populationen är de i åldern 18 år och äldre något överrepresenterade bland bortfallet, medan pojkar i åldern 15–17 är något underrepresenterade. Vid kontroll för dessa olikheter i ålderssammansättningen märks dock inga signifikanta skillnader för det stora flertalet variabler mellan urvalet och bortfallet. I några få fall noterades skillnader mellan urvalet och bortfallet hos isolerade variabler i vissa åldersgrupper, men dessa skillnader är relativt små. En vidare analys indikerar dessutom att det endast finns tecken på ett samband mellan bortfallet och svensk/utländsk bakgrund i gruppen pojkar 18 år och äldre. Här innehåller bortfallet en liten överrepresentation både av ungdomar med relativt korta institutionsvistelser och ungdomar som vid intagningen placerats på avgiftningsavdelningar. Mot bakgrund av fördelningen av ungdomar utifrån dessa variabler *inom urvalet*, är det rimligt att anta att ungdomar med en helt svensk bakgrund är något överrepresenterade bland gruppen pojkar i åldern 18 år och äldre som saknas i ADAD-databasen. Detta påverkar dock inte jämförelserna mellan ADAD-urvalet och de urval som baseras på skolundersökningen och de officiella registerutdragen i den avslutande analysen, eftersom dessa jämförelser begränsas till åldersgruppen 15–16 år.

Ålder, kön, placeringsorsaker samt svensk och utländsk bakgrund

Tidigare forskning har visat att ungdomar intagna på särskilda ungdomshem vid sidan av kriminalitet uppvisar ett brett spektrum av problem och att individer ofta placeras som har problem inom flera olika områden samtidigt (se ex. Sarnecki 1996, Berg 2002). Här märks exempelvis drogmissbruk, svårigheter i hemmiljön eller psykisk ohälsa. Dessa sammanlänkade problembilder stämmer också väl med etablerade vetenskapliga beskrivningar där allvarliga beteendeproblem hos yngre människor ofta sammanfaller med missförhållanden inom ett antal andra områden, exempelvis i hemmet, skolan och kamratgruppen (Hagan & McCarthy 1992, Rutter et al. 1998, Moffitt et al. 2001).

Eftersom denna studie fokuserar mer specifikt på de särskilda ungdomshemmen i relation till samhällets reaktion på ungdomsbrottslighet, så kommer detta avsnitt att inledas med en redovisning av antalet pojkar och flickor som blivit intagna på dessa institutioner helt eller delvis till följd av kriminalitet. Materialet är vidare uppdelat i olika åldersgrupper för att återspegla den åldersdifferentierade betydelsen av de särskilda ungdomshemmen i relation till fängelsesystemet.

I tabell 1 redovisas de placeringsorsaker som motiverat intagning på de särskilda ungdomshemmen och som registrerats i ADAD-databasen. Kategorin ”annat” i tabellen täcker in olika former av ”annat socialt nedbrytande beteenden” (dvs. beteenden som ”avviker från samhällets grundläggande normer på ett sätt som kan leda till en påtaglig risk för den unges hälsa eller utveckling”). Till denna kategori räknas exempelvis ungdomar som ofta befinner sig i miljöer där de kommer i kontakt med drog- eller alkoholmissbruk eller som prostituerat sig (jmf. SOSF 1997:15, Berg 2002). Det bör noteras att många ungdomar placeras på särskilda ungdomshem till följd av problem inom flera områden, varför radprocenten inte summerar till 100.

Tabell 1. Placeringsorsaker registrerade i ADAD-databasen vid intagning på särskilda ungdomshem 1997–2001, fördelat på kön och ålder. Procent.

Ålder	n	Placeringsorsak (% i respektive kön/åldersgrupp)		
		Brott ⁴	Missbruk	Annat
Pojkar				
< 15	362	64	23	73
15–17	1114	74	46	42
18–20	299	62	75	22
<i>Alla pojkar</i>	<i>1775</i>	<i>70</i>	<i>46</i>	<i>45</i>
Flickor				
< 15	213	20	26	93
15–17	434	27	51	80
18–20	140	26	85	53
<i>Alla flickor</i>	<i>787</i>	<i>25</i>	<i>51</i>	<i>79</i>

Tabell 1 ger en klar indikation om att det föreligger påtagliga skillnader i motiven för placeringar på särskilda ungdomshem både med avseende på kön och ålder. Könsskillnaderna är särskilt framträdande när det gäller kriminalitet som placeringsorsak, vilken förekommer nästan tre gånger så ofta bland pojkarna som hos flickorna. Flickor, å andra sidan, placeras nästan dubbelt så ofta som pojkar på särskilda ungdomshem till följd av "andra" faktorer än brottslighet eller missbruk. Samtidigt finns också likheter mellan könen. Både bland pojkar och flickor framträder missbruk som en allt vanligare placeringsorsak med stigande ålder, medan övriga placeringsorsaker avtar i betydelse. Mot bakgrund av att denna studie främst fokuserar kring brottslighet och de särskilda ungdomshemmens betydelse som reaktion på ungdomsbrottslighet så framstår pojkgruppen som särskilt intressant. Bland gruppen pojkar som helhet utgör kriminalitet den oftast förekommande placeringsorsaken, men sambandet mellan ålder och brottslighet som placerings-

⁴ Bland placeringsorsakerna i ADAD-databasen finns både en allmänt hållen beteckning – "kriminalitet" – som avser "upprepade brott som inte är av bagatellkaraktär" (SOF 1997:15, s 32) samt även beteckningen "enstaka allvarliga brott". (Den senare placeringsorsaken ingår som en underkategori till de beteenden som ryms under rubriken "annat socialt nedbrytande beteende", men har här brutits ur denna grupp). I denna undersökning har de två kategorierna kombinerats i en gemensam kategori som alltså rymmer alla ungdomar som placerats på särskilda ungdomshem till följd av någon av dessa två brottsrelaterade placeringsorsaker.

motiv följer samtidigt en inverterad u-kurva med en topp i åldrarna 15–17 år. För straffmyndiga pojkar förefaller därför brottslighet som skäl för placering på särskilda ungdomshem avspegla de möjligheter domstolen har att döma unga människor till fängelse. För pojkar 15–17 år, där domstolarna endast får döma till fängelse om det föreligger *synnerliga skäl*, utgör brottsligheten sålunda den mest dominerande orsaken till placering på särskilt ungdomshem. I åldersgruppen 18 år och äldre, där fängelse kan utdömas redan om det föreligger *särskilda skäl*, är brottsligheten ett mindre vanligt skäl bakom intagning på de särskilda ungdomshemmen. I gruppen 18–20 år är det istället missbruk som framstår som den centrala faktorn bakom placeringarna. Detta gäller dessutom för både pojkar och flickor. Bland pojkarna i denna ålder är det två tredjedelar som placerats helt eller delvis till följd av missbruksskäl medan motsvarande andel bland flickorna uppgår till hela 85 procent.

Ytterligare olikheter framträder när materialet delas upp med avseende på svensk respektive utländsk bakgrund. Tabellerna 2 och 3 indikerar att det finns flera skillnader i placeringsorsaker mellan ungdomar med olika bakgrund. Den sista kolumnen ("multi") i tabellen visar andelen individer där samtliga tre placeringsorsaker angetts vid intagning.

Tabellerna 2 och 3 innehåller mycket information. För den fortsatta presentationen kan särskilt följande punkter noteras:

- Bland pojkarna varierar andelen svenskar i förhållande till andelen med utländsk bakgrund endast marginellt mellan de tre åldersgrupperna. Pojkar med svensk bakgrund utgör ungefär hälften av urvalet, medan ungdomar med invandrarbakgrund samt ungdomar födda utomlands utgör omkring en fjärdedel vardera. Denna fördelning framträder också bland de yngsta flickorna, men här sker en förskjutning bland de äldre åldersgrupperna så att flickorna med svensk bakgrund ökar sin andel på bekostnad av, framför allt, de utrikes födda flickorna.
- Bland pojkarna märks ett (svagt) linjärt samband mellan bakgrund och sannolikheten att ha kriminalitet som placeringsorsak inom samtliga åldersgrupper (gamma antar värden från 0,18 bland pojkar 15–17 år till 0,28 i åldersgruppen 18–20). Pojkar födda utomlands återfinns alltså i något större utsträckning bland dem som placeras på särskilda ungdomshem till följd av kriminalitet än inrikes födda pojkar med invandrarbakgrund. De senare har i sin tur oftare placerats på institutionerna till följd av krimi-

nalitet än pojkar med en helt svensk bakgrund. Resultaten är svårare att tolka bland flickorna, och här finns det inte något generellt mönster som tyder på ett signifikant samband mellan svensk/utländsk bakgrund och sannolikheten att ha placerats på särskilda ungdomshem helt eller delvis till följd av kriminalitet.

Tabell 2. Placeringsorsaker registrerade i ADAD-databasen för *pojkar* inskrivna vid särskilda ungdomshem 1997–2001, uppdelat på ålder och svensk/utländsk bakgrund. Procent.

Ålder	Bakgrund	n (%)	Placeringsorsak (% i respektive bakgrundsgrupp)			
			Brott	Missbruk	Annat	Multi
< 15	Svensk	161 (46)	58	26	79	12
	Inv. bakgrund	92 (26)	67	28	69	13
	Utrikes födda	95 (27)	73	16	66	7
	<i>Alla < 15</i>	362	64*	23	73*	11
15–17	Svensk	500 (46)	70	54	44	13
	Inv. bakgrund	268 (25)	74	45	44	14
	Utrikes födda	317 (29)	80	34	39	11
	<i>Alla 15–17</i>	1114	74*	46*	42	13
18–20	Svensk	145 (49)	56	81	24	11
	Inv. bakgrund	75 (26)	59	77	18	8
	Utrikes födda	74 (25)	77	63	22	11
	<i>Alla 18–20</i>	299	62*	75*	22	10

* Indikerar ett signifikant samband ($p < .05$) mellan svensk/utländsk bakgrund och sannolikheten för att ha placerats till följd av en viss placeringsorsak.

Tabell 3. Placeringsorsaker registrerade i ADAD-databasen för *flickor* inskrivna vid särskilda ungdomshem 1997–2001, uppdelat på ålder och svensk/utländsk bakgrund. Procent.

Ålder	Bakgrund	n (%)	Placeringsorsak (% i respektive bakgrundsgrupp)			
			Brott	Missbruk	Annat	Multi
< 15	Svensk	107 (52)	18	31	93	7
	Inv. bakgrund	53 (26)	28	28	94	15
	Utrikes födda	47 (23)	19	18	94	2
	<i>Alla < 15</i>	213	20	26	93	8*
15–17	Svensk	236 (56)	26	53	79	10
	Inv. bakgrund	105 (25)	30	54	81	11
	Utrikes födda	78 (19)	30	44	81	13
	<i>Alla 15–17</i>	434	27	51	80	11
18–20	Svensk	85 (62)	22	84	48	12
	Inv. Bakgrund	36 (26)	22	92	50	11
	Utrikes födda	16 (12)	56	75	81	31
	<i>Alla 18–20</i>	140	26*	85	53*	14

* Indikerar ett signifikant samband ($p < .05$) mellan svensk/utländsk bakgrund och sannolikheten för att ha placerats till följd av en viss placeringsorsak.

- Med undantag för den yngsta åldersgruppen (där missbruksproblem är mindre centrala bland placeringsorsakerna), så är pojkar från en helt svensk bakgrund signifikant mer ofta placerade på särskilda ungdomshem till följd av missbruksproblem än ungdomar med utländsk bakgrund. Återigen är sambandet linjärt (Gammavärden: -0,27 i åldersgruppen 15–17 år och -0,29 i gruppen 18–20 år), där pojkar födda utomlands signifikant mer sällan har blivit intagna med missbruk bland sina placeringsorsaker. Utrikes födda flickor i den yngsta åldersgruppen förefaller placeras på särskilda ungdomshem för missbruksproblem i betydligt mindre utsträckning än flickor födda i Sverige. Resultaten bland flickorna uppnår dock inte statistisk signifikans på grund av de små cellfrekvenserna.
- Signifikanta skillnader i relation till andelen ungdomar placerade för annat än brottslighet eller missbruk noterades endast i isolerade kön/åldersgrupper. Detsamma gäller för andelen som placerats utifrån samtliga tre placeringsorsaker samtidigt. Det finns alltså inget generellt mönster som tyder på en korrelation mellan dessa variabler och svensk/utländsk bakgrund.

Sammanfattningsvis pekar resultaten i tabellerna 2 och 3 på vissa skillnader mellan ungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund när det gäller den underliggande problembilden bakom placeringen på särskilda ungdomshem. De två mest framträdande och robusta resultaten utgörs av två linjära samband bland pojkarna: Dels med avseende på svensk/utländsk bakgrund och brottslighet som placeringsorsak, dels med avseende på svensk/utländsk bakgrund och missbruk. Riktningen på dessa samband går åt olika håll, där pojkar med utländsk bakgrund i större utsträckning placeras på institutionerna till följd av inblandning i kriminalitet men samtidigt mer sällan blir intagna med missbruksproblem som skäl. Även om effekten av dessa samband är begränsad i urvalet som helhet, så är resultatet ändå intressant mot bakgrund av frågan om olika gruppers eventuella över- eller underrepresentation på de särskilda ungdomshemmen. Sålunda utgör gruppen pojkar födda utanför Sverige ungefär 28 procent av urvalets institutionaliserade pojkar. De utgör dock endast 21 procent av de pojkar som placerats på särskilda ungdomshem till följd av missbruk, men hela 31 procent av dem som placerats helt eller delvis till följd av kriminalitet. Samma mönster framträder (om än mindre tydligt) bland flickorna när ur-

valet studeras som helhet (dvs. när alla åldersgrupper studeras samtidigt). Här utgör andelen flickor födda utanför Sverige drygt 18 procent av det totala urvalet flickor, medan de utgör strax över 14 procent av dem som blivit intagna för missbruk. Liksom bland pojkarna utgör gruppen sedan en högre andel, 21 procent, av dem som har registrerats med kriminalitet som placeringsorsak. I förhållande till frågan om en eventuell överrepresentation blir det därför viktigt att först kunna specificera eventuella skillnader i förekomsten av olika typer av problem bland ungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund inom normalbefolkningen.

Brottsbelastning hos ungdomar med kriminalitet bland placeringsorsakerna

I detta avsnitt undersöks om ungdomar med invandrarbakgrund som blir intagna på särskilda ungdomshem till följd av kriminalitet liknar den svenska gruppen i fråga om brottsbelastning, eller om det finns systematiska skillnader i brottsbelastning mellan ungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund som skulle kunna tolkas som tecken på diskrimineringsmekanismer i processen bakom intagningen. Det senare skulle kunna vara fallet om exempelvis ungdomar med utländsk bakgrund systematiskt placerades på särskilda ungdomshem vid lägre brottsbelastning än ungdomar i den svenska gruppen. Tabellerna som presenteras i detta avsnitt visar den genomsnittliga brottsbelastningen i olika kategorier med svensk/utländsk bakgrund. Redovisningen är uppdelad efter ålder bland pojkarna, men inte bland flickorna eftersom gruppen flickor med kriminalitet som placeringsorsak är alltför liten.⁵

Eftersom brottsliga handlingar ofta sker ”i det dolda” är mätningar av kriminaliteten förknippade med en rad väldokumenterade problem (se t ex Hindelang et al. 1981; Coleman & Moynihan 1996). Olika mätmetoder brukar förknippas med olika felkällor, och för att kompensera för svagheter hos enskilda mätinstrument brukar därför forskare i möjligaste mån använda flera olika metoder samtidigt. Fyra mått på brottsbelastning används i denna framställning. Det första utgörs av en bedömning av den intagnes brottsproblem som görs av intervjuaren i samband med ADAD-intervjun. Utifrån en tiogradig skala gör intervjuaren en skattning av

⁵ Materialet har dock ändå analyserats för att kontrollera att det inte föreligger några påtagliga skillnader bland flickorna när de delas upp i separata åldersgrupper.

individens brottsproblem, där 0–1 indikerar mindre problem medan 8–9 innebär mycket stora problem med kriminalitet. Två självrapporteringsmått (*SR*) används också: Det ena utgör ett mått på *mångsidigheten* i individens brottsliga beteendemönster (från engelskans "versatility") och summerar hur många av elva olika brottstyper som den intervjuade uppger sig ha varit delaktig i under de senaste tolv månaderna (där brotten sträcker sig från mindre lagöverträdelser som snatteri, graffiti och skadegörelse, till mer allvarliga brottskategorier som misshandel, bilstölder och rån). Det andra självrapporteringsmålet avser ett *frekvensmått* på antalet brott som den intervjuade varit delaktig i under det senaste året, och avgränsas till fyra relativt allvarliga brottstyper: bilstöld, inbrott/stöld, rån och misshandel. Det sista måttet, *registrerad brottslighet*, är en summering av samtliga tillfällen under året innan ADAD-intervjun då den unge varit misstänkt för brott (exklusive narkotikabrott) av polisen.

Tabell 4 innehåller medelvärden och standardavvikelser för de olika måtten på brottsbelastning. Den statistiska signifikansen är beräknad utifrån det s. k. ANOVA-testet för ekvivalens mellan medelvärden. Eftersom variablerna som mäter självrapporterad och registrerad brottsbelastning är något skeva (vilket är förväntat), har även två icke-parametriska tester använts (det s. k. mediantestet och Kruskal-Wallis H-testet). De senare gav i det närmast identiska resultat (dvs. statistiskt signifikanta skillnader noterades i samma riktning för samma brottsvariabler inom samma åldersgrupper).

Tabell 4 visar inga systematiska skillnader som stödjer hypotesen att ungdomar med utländsk bakgrund skulle placeras på särskilda ungdomshem vid lägre brottsbelastning än deras svenska motsvarigheter. Signifikanta skillnader i relation till mer än ett mått på brottsbelastning noterades endast i den yngsta pojkgruppen, men resultatet här går tvärtemot den uppställda hypotesen. Materialet avseende denna åldersgrupp tyder nämligen på att de inrikes födda pojkar med invandrarbakgrund har betydligt *högre* brottsbelastning än pojkar med en helt svensk bakgrund. Inom övriga åldersgrupper bland pojkarna, samt bland tjejerna, märks signifikanta skillnader enbart i relation till isolerade mått, och inga systematiska, substantiella skillnader märks med avseende på svensk eller utländsk bakgrund.

Tabell 4: Intervjuarbedömningar av brottsproblemnivå, självrapporterad brottslighet (under året före intagning) och registrerad brottslighet (misstanke om brott vid avslutad polisutredning, under året före intagning) bland ungdomar som placerats på särskilda ungdomshem helt eller delvis till följd av kriminalitet. Fördelat på kön, ålder (endast pojkar) och svensk/utländsk bakgrund.

Ålder	Pojkar mått	Bakgrund						
		Svensk		Inv. bakgrund		Utrikes födda		F
		M	(SD)	M	(SD)	M	(SD)	
< 15	Intervjuarbedömning	5,0	(2,1)	6,0	(1,9)	5,8	(1,8)	6,1**
	SR mångsidighet	4,5	(2,7)	5,2	(3,0)	3,6	(2,4)	5,5**
	SR frekvens	8,3	(16,1)	22,9 ⁶	(3,0)	9,2	(14,0)	7,5**
	Registrerad brottslighet	-	-	-	-	-	-	-
15-17	Intervjuarbedömning	5,7	(2,0)	5,9	(2,0)	5,9	(1,9)	1,1 ns
	SR mångsidighet	4,3	(2,7)	4,3	(2,8)	3,8	(2,7)	3,4*
	SR frekvens	13,3	(22,6)	14,3	(25,1)	14,3	(28,6)	,1 ns
	Registrerad brottslighet	4,1	(5,5)	4,2	(5,4)	3,8	(5,9)	,4 ns
18-20	Intervjuarbedömning	6,2	(1,8)	6,2	(1,5)	6,2	(1,5)	,02 ns
	SR mångsidighet	4,4	(2,6)	3,7	(2,6)	3,5	(2,6)	2,1 ns
	SR frekvens	23,5	(36,6)	18,3	(26,0)	14,1	(24,9)	1,5 ns
	Registrerad brottslighet	5,4	(5,3)	3,3	(3,7)	3,5	(3,2)	4,8*
Flickor (alla åldrar)								
	Intervjuarbedömning	5,1	(2,5)	4,9	(2,2)	4,9	(2,4)	,3 ns
	SR mångsidighet	3,6	(2,5)	3,9	(3,0)	3,1	(2,4)	1,2 ns
	SR frekvens	9,0	(17,9)	5,3	(10,6)	8,2	(17,3)	,8 ns
	Registrerad brottslighet	1,1	(2,2)	1,8	(5,2)	,9	(1,9)	1,1 ns

* p<,05; ** p<,01; ns: ej signifikant

Institutionsvistelsernas längd

Presentationen kommer nu att behandla frågan om det finns systematiska skillnader mellan ungdomar med svensk/utländsk bakgrund med avseende på institutionsvistelsernas längd. Återigen är pojkarna uppdelade i olika åldersgrupper, medan de betydligt färre flickorna studeras som en sammanhållen grupp för att kunna ge statistiskt användbara data.

⁶ Det extremt höga medelvärdet inom denna grupp beror på ett litet antal ungdomar som rapporterat mycket höga brottsfrekvenser inom minst två av de fyra brottskategorier som ingår i frekvensskalan. Om dessa ungdomar utesluts från analysen blir mönstret avseende sambandet mellan brottsfrekvenser och bakgrundsgrupperna detsamma, även om medelvärdet på antalet begångna brott inom denna specifika bakgrundsgrupp då minskar till 13,4.

Tabell 5. Institutionsvistelsernas längd för ungdomar intagna på särskilda ungdomshem helt eller delvis till följd av kriminalitet. Fördelat på kön, ålder (endast pojkar) och svensk/ utländsk bakgrund

Ålder	Pojkar	Bakgrund	Institutionsvistelsernas längd (% i respektive bakgrundsgrupp)			χ^2
			< 3 mån	3-12 mån	> 1 år	
< 15		Svensk	49	18	33	4,3 ns
		Inv. Bakgrund	48	21	31	
		Utrikes födda	34	27	39	
		Alla < 15	44	22	34	
15-17		Svensk	59	22	20	5,1 ns
		Inv. Bakgrund	57	27	17	
		Utrikes födda	51	28	21	
		Alla 15-17	56	25	19	
18-20		Svensk	50	33	17	7,1 ns
		Inv. Bakgrund	35	56	9	
		Utrikes födda	48	34	18	
		Alla 18-20	46	39	15	
	Flickor (alla åldrar)					
		Svensk	46	35	19	2,4 ns
		Inv. Bakgrund	44	32	24	
		Utrikes födda	46	24	30	
		Alla flickor	45	32	23	

För pojkarna indikerar tabell 5 inga systematiska skillnader mellan ungdomar med olika bakgrund i relation till institutionsvistelsernas längd. Det verkar emellertid finnas en tendens till att utrikes födda pojkar i den yngsta åldersgruppen är underrepresenterade bland dem som lämnar institutionerna efter mindre än tre månader samtidigt som de förefaller överrepresenterade bland dem som stannar kvar på de särskilda ungdomshemmen längre än ett år. Det senare – angående institutionsvistelser längre än ett år – gäller även för flickorna. Återigen framstår dock dessa tendenser snarare som avvikelser från det generella mönstret än som *systematiska* skillnader som kan noteras genomgående i de olika grupperna i materialet som helhet. Skillnaderna är inte heller tillräckligt stora för att kunna ge statistiskt signifikanta resultat.

En betydande minoritet av dem som skrivs ut från de särskilda ungdomshemmen blir på nytt institutionsplacerade inom en relativt kort tid. Tiden på institutionen har därför också analyserats utifrån

en variabel som inkluderar eventuella efterföljande intagningar på särskilda ungdomshem inom sex månader från den ursprungliga placeringens slut. Återigen märktes här inga signifikanta skillnader mellan ungdomar med svensk/utländsk bakgrund. Inte heller framträder några skillnader när analysen istället fokuserar på olika typer av vårdkarriärer inom de särskilda ungdomshemmen, med hänsyn tagen till tiden på akut/utredningsavdelningar, eller kortare eller längre perioder på olika behandlingsavdelningar.

Överrepresentation i förhållande till ett riksrepresentativt urval av skolungdomar, samt 16-åringarna noterade i miss-tankeregistret respektive lagföringsregistret

Den avslutande analysen fokuserar på den kanske mest fundamentala frågan om placeringen av unga lagöverträdare på särskilda ungdomshem kan sägas vara påverkad av bakomliggande diskriminerande mekanismer. Här undersöks om det finns en överrepresentation av ungdomar med utländsk bakgrund bland dem som blir intagna på de särskilda ungdomshemmen med kriminalitet bland sina placeringsorsaker. Som noterats tidigare har frågan delvis besvarats av Bergström & Sarnecki (1996) i en studie som handlar om ungdomar som placerats på akut/utredningsavdelningar vid särskilda ungdomshem i Stockholm under 1990 och 1991. I studien konstateras att ungdomar med utländsk bakgrund är påtagligt överrepresenterade bland de intagna i förhållande till sin andel inom ungdomspopulationen som helhet i Stockholm vid samma tid. I stockholmsstudien berördes inte frågan om institutionsvistelsernas olika längd, men däremot analyserades brottsbelastningen utifrån en uppdelning av de intagna i olika bakgrundsgrupper. Bergström & Sarnecki visar på resultat som är mer eller mindre identiska med dem som presenterats ovan. Stockholmsstudien fokuserade dock inte särskilt på ungdomar som placerats på institutioner till följd av kriminalitet. Inte heller utnyttjades en jämförande ansats i undersökningen som skulle kunna användas för att påvisa en eventuell överrepresentation av andelen ungdomar med utländsk bakgrund inom institutionsurvalet i förhållande till de mest brottsbelastade individerna i ungdomspopulationen som helhet. I detta avseende bidrar detta kapitel med en fördjupad analys.

Utgångspunkten för den fortsatta analysen är ett antagande om att gruppen ungdomar som blir intagna på särskilda ungdomshem

med kriminalitet som placeringsorsak i stor utsträckning överlappar med den mest brottsbelastade gruppen i ungdomspopulationen som helhet. För att undersöka om ungdomar med utländsk bakgrund är överrepresenterade bland dem som placerats på de särskilda ungdomshemmen helt eller delvis till följd av kriminalitet kommer därför andelen i institutionsurvalet att jämföras med motsvarande andel i tre andra urval med brottsbelastade ungdomar. Även här utnyttjas alternativa datakällor för att undvika att analysen blir beroende av ett enskilt mått eller en viss indikator på brottsbelastning. Den första jämförelsegruppen utgörs av de mest brottsbelastade ungdomarna (enligt egen uppgift) i ett riksrepresentativt urval av skolungdomar i grundskolans nionde årskurs. Data för denna jämförelse avser åren 1997 och 1999. De andra två grupperna är baserade på samma utdrag från de rikstäckande misstanke- och lagföringsregistren som används av Johan Kardell i ett annat kapitel i denna bok. För att skapa jämförbarhet med skolorvalet är urvalen i misstanke- respektive lagföringsregistret begränsade till 16-åringar (eftersom bakgrundsdata saknas för 15-åringar), samtidigt som institutionsurvalet är begränsat till ungdomar som blivit intagna på särskilda ungdomshem i åldern 15–16 år. Det bör noteras att de två registerutdragen är hämtade från 2003, och att de alltså avser en senare period än institutions- och skolmaterialen. Även om det inte finns någon anledning att misstänka att det skulle ha inträffat några större förskjutningar med avseende på andelen ungdomar med utländsk bakgrund som misstänks eller lagförs för brott i Sverige under perioden 1997–2003, så kan inte möjligheten heller uteslutas eftersom de relevanta bakgrundsvariablerna saknas i dessa register.⁷

Det är väl dokumenterat att ungdomsbrottsligheten i samhället är extremt skevt fördelad. Även om vissa lagöverträdelser är vida spridda bland ungdomar i stort så kan en betydande andel av brottsligheten knytas till en relativt liten grupp (Rutter et al. 1998; von Hofer 2001). Identifieringen och kategoriseringen av de mest brottsbelastade ungdomarna kan göras på flera olika sätt. I en studie om brottsbelastning i en svensk födelsekohort, har exempelvis Svensson (2002) identifierat den grupp inom kohorten som svarade för 50 procent av samtliga begångna brott⁸ (Svensson beräknar andelen till 1,8 procent av kohorten, eller sex procent av de registrerade lagöverträdarna). Denna grupp betecknades sedan som

⁷ Jämför Kardells beskrivning av hur detta datamaterial har genererats.

⁸ Svenssons studie baserades på lagföringsdata.

”kroniska lagöverträdare” (se även Wolfgang et al. 1972, och Wikström 1987). En något annorlunda strategi har använts av Cernkovich et al. (1985) i en ofta citerad amerikansk studie där författarna jämför unga institutionaliserade lagöverträdare med ett urval ur en normal ungdomspopulation och använder självrapportdata snarare än registerdata. I undersökningen delades först den självrapporterade brottsligheten upp i allvarliga respektive mindre allvarliga brott medan ungdomarna sedan delades in i en typologi utifrån olika nivåer av brottsbelastning. Den mest brottsbelastade gruppen (även här benämnd ”kroniska lagöverträdare”) avgränsades till ungefär 14 procent av urvalet, vilka samtidigt stod bakom nästan 95 procent av samtliga allvarliga brott.

I föreliggande undersökning har olika metoder använts för att identifiera det mest brottsbelastade segmentet i de olika datamaterialen. I skolurvalet har respondenternas självrapporterade lagöverträdelser med avseende på följande brottskategorier utgjort grunden för en skala över allvarlig brottslighet: stöld av cykel/moped/motorcykel/bil, stöld ur bil, inbrott, väskryckning, rån, och misshandel med eller utan vapen.⁹ Två grupper av särskilt brottsbelastade skolungdomar har sedan identifierats bland pojkar respektive flickor. Den första gruppen omfattar den mest brottsbelastade tiondelen i urvalet medan den andra gruppen rymmer de fem procent av individerna som rapporterat högst brottsbelastning. Sammantaget står individerna inom den mest brottsbelastade tiondelen av pojkar och flickor för 90 procent av den allvarliga brottsligheten som rapporterats i urvalet som helhet.

För att identifiera de mest brottsbelastade ungdomarna i datamaterialet över 16-åringar som registrerats som skäligen misstänkta för brott år 2003 används samma metod som bland annat beskrivs i Wolfgang et al. (1972) och Svensson (2002). De ungdomar som kan knytas till ungefär 50 procent av de registrerade lagöverträdelserna inom pojk- respektive flickgrupperna har här samlats i en egen kategori och har benämnts högfrekventa lagöverträdare (se tabell 6). Denna grupp rymmer ungefär 15 procent av pojkarna och 26 procent av flickorna som registrerades som misstänkta för brott detta år. Bland 16-åringarna som år 2003 lagfördes för brott i tingsrätten har det inte varit möjligt att göra en uppdelning baserad på lagföringsfrekvenser eftersom det finns mycket små variationer mellan individerna längs denna dimension under ett visst år. Istället

⁹ För en mer detaljerad beskrivning av de olika brottstyperna och enkätfrågorna, se Ring (1999).

fokuserar därför analysen på de ungdomar som lagförts för relativt allvarliga brott. De brott som här avses motsvarar kapitel tre i *Brottsbalken* och sammanfattas bakom rubriken *brott mot liv och hälsa* (hit hör bland annat mord, dråp, misshandel och vållande till kroppsskada). Gruppen ungdomar som framträder utifrån denna avgränsning utgör ungefär 34 procent av alla 16-åringar som lagfördes i tingsrätten under 2003. Andelen ungdomar med svensk bakgrund, inrikes födda med utländsk bakgrund samt utrikes födda inom de olika grupperna presenteras i tabell 6. Samma tabell innehåller vidare andelen ungdomar med svensk/utländsk bakgrund inom skolorvalet som helhet, samt motsvarande andelar för de 15- och 16-åringar som blivit intagna på särskilda ungdomshem helt eller delvis till följd av kriminalitet.

Tabell 6. Jämförelse av andelen ungdomar från svensk bakgrund, inrikes födda med invandrabakgrund respektive utrikes födda bland de tyngst brottsbelastade segmenten i ett riksrepresentativt självrapporturval med ungdomar i grundskolans nionde årskurs, bland dem misstänkta för brott och lagförda för brott i tingsrätt, och bland dem i åldern 15–16 år som placerats på särskilda ungdomshem helt eller delvis till följd av kriminalitet. Fördelat på kön.

Urvalsgrupp	n	Bakgrund (% i respektive urvalsgrupp)		
		Svensk	Inv. bakgrund	Utrikes födda
Pojkar				
<i>Skola</i>				
Samtliga skolpojkar	5748	77,6	14,0	8,4
Mest brottsbelastade tiondelen	553	69,1	17,4	13,6
Mest brottsbelastade 5 %	263	67,7	16,7	15,6
<i>Misstankeregistret</i>				
Samtliga misstänkta (16 år)	4110	60,0	21,2	18,8
Högfrekventa lagöverträdare	605	47,8	26,3	26,0
<i>Lagföringsregistret</i>				
Samtliga (16 år) lagförda i tingsrätt	1251	54,3	23,3	22,4
Lagförda brott mot liv och hälsa	421	48,9	22,9	28,2
<i>Institution (15–16 år)</i>				
Samtliga i ålder 15–16	719	46,6	23,7	29,7
Placerade pga. kriminalitet	536	44,7	23,3	32,1
Flickor				
<i>Skola</i>				
Samtliga skolflickor	5514	75,9	14,6	9,5
Mest brottsbelastade tiondelen	691	71,1	18,8	10,1
Mest brottsbelastade 5 %	286	69,2	21,7	9,1
<i>Misstankeregistret</i>				
Samtliga misstänkta (16 år)	1492	64,7	22,1	13,2
Högfrekventa lagöverträdare	395	62,0	24,8	13,2
<i>Lagföringsregistret</i>				
Samtliga (16 år) lagförda i tingsrätt	287	59,9	27,2	12,9
Lagförda brott mot liv och hälsa	109	60,6	24,8	14,7
<i>Institution (15–16 år)</i>				
Samtliga i ålder 15–16	330	57,9	23,9	18,2
Placerade pga. kriminalitet	88	58,8	24,7	16,5

Inledningsvis kan noteras att andelen flickor födda utanför Sverige i skolorvalet är en hel procentenhet högre än motsvarande grupp bland pojkarna. Detta är ett något oväntat resultat, och kan troligen förklaras av slumpmässiga faktorer i urvalet från 1999. I urvalet från 1997 var andelen pojkar som fötts utomlands 8,9 procent medan de utlandsfödda flickorna utgjorde 9,2 procent. 1999 var motsvarande siffror 7,8 och 9,8 procent. En rimlig uppskattning av de verkliga andelarna med hänsyn till urvalets storlek kan beräknas genom att använda medelvärdet av alla fyra urvalsandelarna (dvs. ungefär 9 procent) och sedan placera ett konfidensintervall i storleksordningen $\pm 0,75$ av en procentenhet runt detta värde.¹⁰

Vidare kan påpekas att det kan finnas flera olika orsaker bakom de relativa skillnader som märks mellan olika datamaterial när det gäller representationen av ungdomar med utländsk bakgrund bland de mest brottsbelastade segmenten. Angående självrapportmaterialet finns det resultat inom den internationella forskningen som indikerar att ungdomar med minoritetsbakgrund är mer benägna att underrapportera egna lagöverträdelser (se ex. Hindelang et al. 1981, Huizinga & Elliott 1986, Junger 1989). Uppgifterna i skolundersökningen påverkas också av skolavhopp och skolfrånvaro vid tidpunkten för enkätundersökningen. Eftersom de frånvarande ungdomarna i större utsträckning kan antas komma från vissa samhällsgrupper snarare än andra, så kan bortfallet se olika ut i olika grupper. Återigen finns forskningsresultat som pekar på att skolavhopp och frånvaro är vanligare bland både brottsbelastade ungdomar och ungdomar med minoritetsbakgrund (se ex. Cernkovich & Giordano 1985, Velez 1989, Junger-Tas & Marshall 1999, Schmid 2001). Dessa faktorer sammantaget innebär att bortfallet bland brottsbelastade ungdomar med utländsk bakgrund troligen är större än i motsvarande svenska grupp. Ytterligare en grupp som saknas i skolorvalet utgörs av ungdomar som placerats på institutioner vid undersökningstillfället (jmf. Bowling et al. 1994). Mot bakgrund av att ungdomar med utländsk bakgrund är överrepresenterade bland dem som placeras på särskilda ungdomshem till följd av kriminalitet, så finns även här möjligheten till en viss (visserligen marginell) skevhet i skolorvalet.

¹⁰ Andelen ungdomar med invandrarbakgrund i det kombinerade urvalet ligger ändå nära den andel som rapporteras av Skolverket (2001). Genom att använda en något annorlunda definition av invandrarbakgrund – där invandrarbakgrund innebär att båda föräldrarna måste vara utrikes födda (oavsett barnets födelseland) – beräknar Skolverket andelen ungdomar med invandrarbakgrund till tio procent av samtliga femtonåringar. Motsvarande andel i detta urval är elva procent.

Å andra sidan finns, som Christian Diesen framhåller i sitt kapitel i denna bok, också faktorer som kan innebära att ungdomar med utländsk bakgrund löper större risk än svenska ungdomar att bli registrerade som skäligen misstänkta för brott av polisen. I den internationella forskningen pekas här på betydelsen av exempelvis s. k. "racial profiling" (se ex. Covington 2001), bostadssegregation och förekomsten av s. k. "ekologisk bias" i polisarbetet (se ex. Sherman 1980, Sampson 1986¹¹) som förklaringar till en ojämn representation i registermaterial. En sådan skevhet skulle i sin tur kunna medföra att andelen ungdomar med utländsk bakgrund bland dem som misstänks för ett stort antal brott – liksom i förlängningen andelen bland de lagförda – överskattas i relation till gruppens verkliga andel av de tungt brottsbelastade ungdomarna.

Efter dessa kommentarer skall innehållet i tabell 6 nu närmare diskuteras med avseende på frågan om vissa gruppers överrepresentation på särskilda ungdomshem. Om hänsyn inte tas till skillnader i brottsbelastning så märks en påtaglig överrepresentation av framförallt utrikes födda ungdomar bland dem som blir intagna på särskilda ungdomshem, samtidigt som denna överrepresentation är ännu mer markerad bland pojkar än bland flickor. Vidare indikerar tabellen att överrepresentationen inom institutionsurvalet kvarstår när jämförelsen begränsas till de mest brottsbelastade ungdomarna i skolmaterialet. Exempelvis är andelen pojkar födda utanför Sverige i institutionsurvalet ungefär dubbelt så stor som förväntat i relation till motsvarande grupp bland de fem procent av skolorvalet som uppvisar den tyngsta brottsbelastningen. Bland flickorna förefaller överrepresentationen vara något lägre, men även här är den tydlig. Andelen utrikes födda flickor intagna på särskilda ungdomshem med kriminalitet som placeringsorsak är en och en halv gång större än vad som kan förväntas av gruppens storlek utifrån andelen tungt brottsbelastade i skolundersökningen.

Om institutionsurvalet istället jämförs med den tungt brottsbelastade grupp som identifierats i misstankeregistret så minskar överrepresentationen påtagligt. För ungdomar födda utanför Sverige som blivit intagna på särskilda ungdomshem helt eller delvis på grund av kriminalitet minskar överrepresentationen till 1,2 gånger det förväntade resultatet, medan ungdomar med invandrarbakgrund som fötts i Sverige i själva verket uppvisar en *underrepresentation* i institutionsurvalet i förhållande till andelen bland de

¹¹ Läsaren hänvisas även till Tove Petterssons kapitel i denna bok angående ytterligare litteratur som behandlar detta ämne, särskilt med avseende på de skandinaviska länderna.

tungt brottsbelastade i misstankeregistret. (I detta sammanhang bör tabellerna som presenteras av Johan Kardell på annan plats i denna bok noteras. Där framgår att en mindre andel misstankar om brott resulterar i vidare åtgärder för brottsmisstänkta med utländsk bakgrund jämfört med personer med svensk bakgrund. Detta kan tolkas som att graden av misstanke som krävs för att registreras som skäligen misstänkt är lägre för den förra gruppen än den senare, men att dessa skillnader åtminstone delvis tycks jämnas ut under utredningsfasen.)

Om jämförelsen nu byter fokus och inriktas på dem som blivit lagförda för brott mot liv och hälsa så framstår överrepresentationen bland de placerade pojkarna födda utomlands som ännu lägre. Eftersom det finns en viss osäkerhet angående den exakta andelen ungdomar med utländsk bakgrund inom *institutionspopulationen* som helhet, och eftersom det inte kan uteslutas att gruppens andel av dem som misstänks och lagförs för brott kan variera något över tid, så är det här svårt att avgöra om det verkligen föreligger någon överrepresentation. Med samma jämförelsegrupp som utgångspunkt förefaller andelen placerade inrikes födda pojkar med invandrarbakgrund vara mer eller mindre exakt den förväntade. Bland flickorna är mönstret mycket likartat. En gradvis sjunkande överrepresentation av flickor födda utomlands kan noteras i institutionsurvalet när jämförelsen rör sig från den tyngst brottsbelastade gruppen i skolmaterialet, via misstankeregistret och sedan fokuserar på dem som lagförts för brott mot liv och hälsa. När det gäller flickor födda i Sverige med utländsk bakgrund är överrepresentationen lägre från början, och försvinner sedan helt när institutionsurvalet jämförs med de tungt brottsbelastade i registerurvalen.

Sammanfattningsvis förefaller de placerade ungdomarna med utländsk bakgrund vara påtagligt överrepresenterade i institutionsurvalet i jämförelse med de mest brottsbelastade segmenten av ungdomspopulationen som identifierats genom självrapportdata. Överrepresentationen minskar dock radikalt när jämförelsen istället begränsas till ungdomar som befinner sig ”inne i systemet”, och som på olika sätt registrerats av myndigheterna. Denna iakttagelse förefaller också mycket rimlig eftersom dessa ungdomar i större utsträckning kan antas ha kommit i kontakt med socialtjänsten till följd av brottslighet. Även om datamaterialet antyder att ungdomar födda utomlands kan vara något överrepresenterade bland dem som blivit intagna på särskilda ungdomshem till följd av kriminalitet (en överrepresentation som fortfarande ligger någonstans mellan tio

och femton procent i förhållande till jämförelsegruppen med lagförda för brott mot liv och hälsa), så framstår det som överilat – mot bakgrund av de osäkerheter som denna analys trots allt är behäftad med – att betrakta dessa andelsskillnader som otvetydiga bevis på förekomsten av diskrimineringsmekanismer i socialtjänstens arbete med att placera unga lagöverträdare.

Sammanfattning och avslutande diskussion

För att sammanfatta resultaten ovan är det kanske lättast att börja med det minst problematiska resultatet, nämligen att det inte finns några uppenbara skillnader på gruppnivå – vare sig det gäller institutionsvistelsernas längd eller de olika behandlingskarriärerna (dvs. akut/utredning och/eller behandling) – utifrån en uppdelning av urvalet i ungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund. Detta innebär alltså att systemet inte förefaller diskriminera de ungdomar med utländsk bakgrund som placerats på särskilda ungdomshem genom att hålla dem inom tvångsvården under särskilt noggrann tillsyn under längre tid än ungdomar med helt svensk bakgrund och jämförbar brottsbelastning.

Inte heller när fokus istället flyttas till relationen mellan brottsbelastning, bakgrund och sannolikheten för att placeras på särskilda ungdomshem framträder något stöd för diskriminering. En genomgång av dem som blir intagna på särskilda ungdomshem med kriminalitet bland sina placeringsorsaker visar alltså inte på några systematiska skillnader i brottsbelastning mellan ungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund, och det finns därför inte heller något stöd för hypotesen att ungdomar med utländsk bakgrund skulle bli intagna på institutionerna utifrån lägre nivåer av brottsbelastning. Detta resultat ligger i linje med vad som tidigare konstaterats i en liknande studie i Stockholm (Bergström & Sarnecki 1996). Författarna förklarar där främst överrepresentationen av ungdomar med invandrarbakgrund på de slutna ungdomshemen med att gruppen (inom normalbefolkningen) i större utsträckning präglas av mer allvarliga sociala problem än svenska ungdomar, och att överrepresentationen därför inte på något enkelt sätt kan förklaras av diskriminerande inslag i beslutsprocessen bakom placeringarna.

Bergström & Sarnecki framhåller vidare:

Denna slutsats gäller dock endast vid vissa antaganden om hur socialtjänsten får sina kunskaper om ungdomar med sociala problem. Hypotesen får stöd om socialtjänsten skulle känna till och ingripa mot *alla* ungdomar med grov asocialitet (eller i varje fall lika stor andel svenska ungdomar som invandrarungdomar). Om det däremot förhåller sig så att socialtjänsten endast känner till *en del* av de mest socialt belastade ungdomarna, är det tänkbart att den *oftare* känner till (ingriper mot) de mest socialt belastade invandrarungdomarna, än de mest socialt belastade svenska ungdomarna. (s. 178)

Det är kanske just till den fortsatta diskussionen kring denna problematik som föreliggande studie kan bidra med en mer precis förståelse. Om man antar att socialtjänsten främst får kännedom om de ungdomar som redan har "hamnat i systemet" genom polisens arbete (dvs. de ungdomar som har registrerats i någon av de populationer av lagöverträdare som ryms inom misstanke- och lagföringsregistren) så indikerar den avslutande analysen att det kan föreligga en viss överrepresentation av utrikes födda ungdomar på de särskilda ungdomshemmen. Samtidigt finns det knappast något entydigt stöd för hypotesen att socialtjänsten skulle placera ungdomar med utländsk bakgrund på särskilda ungdomshem i avsevärt större utsträckning än svenska ungdomar med liknande brottsbelastning.

Den datakälla som väcker flest funderingar och ger mest anledning till oro är troligen skolmaterialet. Här är andelen ungdomar med utländsk bakgrund i det tyngst brottsbelastade segmentet betydligt mindre än de andelar som noteras i de officiella registerpopulationerna och institutionsurvalet. Det finns dock flera tänkbara orsaker bakom dessa skillnader mellan materialen. Minst bekymmersamt – på flera sätt – skulle det vara om avvikelserna främst kunde förklaras av de metodologiska problem som är förknippade med att använda den aktuella typen av självrapportstudie i just denna specifika kontext. Även om användningen av stora normalpopulationsurval med fokus på ungdomsbrottsligheten har inneburit många viktiga framsteg för kriminologin som vetenskaplig disciplin under det senaste halvsekle, så har denna metod samtidigt kritiserats. Som tidigare noterats präglas undersökningar baserade på skolorval av särskilda bortfallsproblem, där framförallt tungt brottsbelastade och marginaliserade ungdomar tenderar att saknas i materialen. Detta innebär i sin tur att vissa grupper i skolorvalen kan antas underskattade i förhållande till gruppens storlek i ungdomspopulationen som helhet.

Samtidigt går det emellertid inte att helt utesluta att det fortfarande finns verksamma (kanske även kraftfulla) diskrimineringsmekanismer på "gatunivån" i rättskedjan som innebär att ungdomar med utländsk bakgrund i större utsträckning än sina svenska motsvarigheter "hamnar i systemet". Om så är fallet kan socialtjänstens arbete kanske snarast betraktas som en reproducering av befintliga diskriminerande skevheter från rättskedjans tidigare led. Frågan om hur och i vilken utsträckning dessa mekanismer skulle kunna tänkas fungera i praktiken ligger emellertid utanför ramarna för föreliggande kapitel. De resultat som presenteras i denna studie kan dock – tillsammans med övriga bidrag i boken – utgöra grunden för en vidare diskussion och fortsatt forskning kring dessa frågor.

Referenser

- Berg M-L (2002). *Problemsyndrom hos flickor på Särskilda ungdomshem*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Bergström, U. (1996), *Invandrarungdomar på särskilda ungdomshem*, magisteruppsats i socialt arbete, Stockholms universitet, Socialhögskolan.
- Bergström, U. & Sarnecki, J. (1996): "Invandrarungdomar på särskilda ungdomshem i Stockholms län åren 1990–1994". I Armelius, B.- A. m.fl. (red) *Vård av ungdomar med sociala problem – en forskningsöversikt*, Stockholm, Liber Utbildning/Statens institutionsstyrelse.
- Bowling, B., Graham, J. & Ross, A. (1994): "Self-reported offending among young people in England and Wales." In J. Junger-Tas, G. J. Terlouw and M. Klein (Eds.) *Delinquent Behaviour among Young People in the Western World*. Amsterdam: Kugler.
- Cernkovich, S. A. & Giordano, P. C. & Pugh, M. D. (1985): "Chronic Offenders: The Missing Cases in Self-Report Delinquency Research." *Journal of Criminal Law and Criminology* 76, s 705–732.
- Coleman, C. & Moynihan, J. (1996): *Understanding crime data. Haunted by the dark figure*, Buckingham, Open University Press.
- Covington, J. (2001): "Round up the Usual Suspects: Racial Profiling and the War on Drugs." In: D. Milovanovic & K. K. Russell (red) *Petit Apartheid in the U.S. Criminal Justice System: The Dark Figure of Racism*. Carolina, Academic Press.
- Estrada, F. & Sarnecki, J. (2006): "Keeping the Balance between Humanism and Penal Punitivism – Recent trends in Juvenile delinquency and Juvenile justice in Sweden." I Josine Junger-Tas och Scott H. Decker (red) *Handbook of International Juvenile Justice*, Dordrecht, Springer.
- Friedman, A. S. & Utada, A. (1989) "A method for diagnosing and planning the treatment of adolescent drug abusers (The Adolescent Drug Abuse Diagnosis [ADAD] Instrument)." *Journal of Drug Education* 19, s 285–312.
- Hagan, J. & McCarthy, B. (1992). "Street life and delinquency." *British Journal of Sociology* 43, s 533–561

- Hessle, S. & Vinnerljung, B. (1999). *Child Welfare in Sweden – an overview*, Stockholm university, Department of Social Work, Studies in Social Work 15.
- Hindelang, M. J., Hirschi, T. & Weiss, J. G. (1981): *Measuring delinquency*. Beverley Hills, Sage.
- von Hofer, H. (2001). ”Åtgärder mot ungdomsbrottslighet.” I Estrada, F. & Flyghed, J. (red) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, s 317–331, Lund, Studentlitteratur.
- Hood, R. & Sparks, R. (1973). *Kriminologi. Problemställningar och forskningsmetoder*, Stockholm, Wahlström & Widstrand.
- Huizinga, D. & Elliott, D. S. (1986): ”Reassessing the Reliability and Validity of Self-Report Delinquency Measures.” *Journal of Quantitative Criminology* 2, s 293–327.
- Janson, C.-G. (2004). ”Youth Justice in Sweden.” Youth crime and youth justice: Comparative and cross-national perspectives (Crime and justice. *An annual review of Research* 31, s 391–441).
- Junger, M. (1989). ”Discrepancies between police and self-report data for Dutch racial minorities.” *British Journal of Criminology* 29, s 273–284.
- Moffitt, T. E., Caspi, A., Rutter, M. & Silva, P. A. (2001). *Sex differences in antisocial behaviour, conduct disorder, delinquency and violence in the Dunedin longitudinal study*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Ring J (1999). *Hem och skola, kamrater och brott*. PhD thesis. Department of Criminology. University of Stockholm.
- Ring J (2003). *Stöld, våld och droger bland ungdomar i årskurs 9*. Resultat från fyra självrapportundersökningar. Report 2003:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Rutter, M., Giller, H. & Hagell, A. (1998). *Antisocial behaviour by Young People*, New York, Cambridge University Press.
- Sampson, R. J. (1986): ”Effects of Socioeconomic Context on Official Reaction to Delinquency.” *American Sociological Review* 51, s 876–885.
- Sarnecki, J. (1996) ”Problemprofiler hos ungdomar inskrivna på särskilda ungdomshem i Stockholms län åren 1990–1994”. I Armelius, B.- A. m.fl. (red) *Vård av ungdomar med sociala problem – en forskningsöversikt*, Stockholm, Liber Utbildning/Statens institutionsstyrelse.

- Sarnecki, J. (2005): "Responses to juvenile crime. The Swedish system." Stencil, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Schmid, C. L. (2001). "Educational achievement, language-minority students, and the new second generation." *Sociology of Education* 74, Extra issue: Sociology of education at the dawn of the 21st century, s 71–87.
- Sherman, L. W. (1980). "Causes of police behavior: The current state of quantitative research." *Journal of Research in Crime and Delinquency* 17, s 69–100.
- Skolverket (2001). Sammanfattning av PISA 2000. *Svenska femton-åringars läsförmåga och kunskande i matematik och naturvetenskap i ett internationellt perspektiv*. Stockholm, Liber Distribution.
- Socialstyrelsen 1999: *Insatser för barn och unga 1998*, Stockholm, Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen 2000: *Insatser för barn och unga 1999*, Stockholm, Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen 2001: *Barn och unga – insatser år 2000*, Stockholm, Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen 2002: *Barn och unga – insatser år 2001*, Stockholm, Socialstyrelsen.
- SOU 1996:55. *Sverige, mångfalden och framtiden*. Betänkande från invandrarpolitiska kommittén.
- Statens Institutionsstyrelse (2003). Årsrapport ADAD 00. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Statens Institutionsstyrelse (2004) Årsrapport ADAD 01. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Svensson, R. (2002): "Strategic offences in the criminal career context." *British Journal of Criminology* 42, s 395–411.
- Söderholm Carpelan K, Hermodsson A (2004). ADAD och utvecklingen av ett dokumentationssystem för ungdomar. *Nordiskt Socialt arbete* 24, s 110–123.
- Velez, W. (1989). "High school attrition among Hispanic and non-Hispanic white youths." *Sociology of Education* 62, s 119–133.
- Vinnerljung, B., Sallnäs, M., & Khyle Westermarck, P. (2001). *Sammanbrott vid tonårsplaceringar – om ungdomar i fosterhem och på institution*. Stockholm, Socialstyrelsen, Centrum för utvärdering av socialt arbete.

Wikström, P.-O. (1987): Patterns of crime in a birth cohort, *Research Report No. 24*, Stockholms universitet, Sociologiska institutionen.

Wolfgang, M. E., Figlio, R. M. & Sellin, T. (1972). *Delinquency in a birth cohort*, Chicago: University of Chicago Press.

8 Åklagares och advokaters syn på likabehandling i domstolen

Helena du Rées

Inledning

Att alla människor, oavsett kön, etnicitet, social status eller social kompetens, ska behandlas lika inför lagen är för de flesta en självklar utgångspunkt. I vissa sammanhang framstår den som så självklar att människor reflexmässigt slår ifrån sig tvivel och försök till kritisk granskning av hur likabehandlingsprincipen fungerar i praktiken (se även SOU 2005:56 s 434). Som när det gäller demokratiska principer i allmänhet så kan emellertid likhet inför lagen inte erövrats en gång för alla utan är något som ständigt måste återerövrats.

En viktig socialpsykologisk förmåga hos människan är att snabbt kunna göra en bedömning av de människor vi möter. Denna förmåga bygger på att vi använder oss av tidigare förvärvade kunskaper och uppfattningar som kopplar ihop t.ex. utseende med beteende och åsikter. Att rutinmässigt och automatiskt, och ofta omedvetet, gruppera människor, s.k. social kategorisering, framstår som ett grundläggande drag i det sociala tänkandet (Lindholm 2005 s 395). Denna kategorisering där vi drar slutsatser om en individ utifrån dennes grupp tillhörighet innebär att vi är mindre uppmärksamma på hur någon faktiskt beter sig och i stället uppfattar denne på ett sätt som bekräftar våra föreställningar om den grupp denne tillhör (Lindholm 2005 s 398). Enligt Torun Lindholm så är "[e]n av de viktigaste slutsatserna från de senaste två decenniernas forskning [] att subtila fördomar kan göra våra upplevelser av människor från stigmatiserade grupper partiska och förvrängda utan någon medveten intention från vår sida. Om fördomarna finns hos oss, kanske utan att vi ens vill kännas vid dem, kan mekanismer i vårt kognitiva system systematiskt förvränga vår informationsbearbetning och göra oss benägna att uppfatta, bedöma och minnas människor på ett sätt som förstärker de förutfattade meningar vi har." (Lindholm 2005 s 408).

I föreliggande undersökning har studerats en delmängd av den arena som kan sammanfattas under benämningen rättsprocessen. Det som har studerats är brottmålsprocessen och närmare bestämt den del av denna process som utspelas i en domstol. Syftet var att ta reda på hur andra aktörer än den brottsmisstänkte själv uppfattar behandlingen av denne i domstolen med avseende på likabehandlingsprincipen.

Forskning om diskriminering inom rättsväsendet är begränsad i Sverige (SOU 2005:56 s 379). När det gäller kvalitativa studier om diskriminering i brottmålsprocessen i allmänhet och domstolsförhandlingen i synnerhet verkar dessa helt lysa med sin frånvaro.¹ Det finns dock några kvantitativa svenska studier om förekomsten av strukturell diskriminering vid straffutmätning. En studie indikerar att när det gäller personer dömda för våldtäkt eller våldtäktsförsök så döms personer med utländsk bakgrund oftare till fängelse än personer med svensk bakgrund (Sarnecki 1994). I en påföljande studie fann Tove Pettersson att domstolen tenderar att vara mer uppmärksam på psykiska störningar hos svenska gärningsmän än hos utländska (Pettersson 1996). En annan studie visar en något större risk för utlandsfödda än svenskfödda när det gäller risken att dömas för rattfylleri (Norström 1998). Linn Sidén har i sitt examensarbete på juristlinjen funnit att när det gällde personer dömda för kvinnomisshandel så dömdes fler till fängelse och färre till skyddstillsyn av de utländska gärningsmännen jämfört med de svenska (Diesen mfl 2005). En studie av Brottsförebyggande rådet om unga lagöverträdare visar att etnisk bakgrund inte påverkar valet av påföljd för dessa (BRÅ 2002).²

Metod

Intervjuer

Materialet till denna undersökning har inhämtats genom intervjuer med två av aktörerna i brottmålsprocessen, åklagare och advokater.³ Urvalet av advokater skedde genom att var tionde namn på Advo-

¹ Se dock Shute m.fl. angående rättsprocessen i England.

² Se Pettersson (2005) samt SOU 2005:56 för en genomgång av forskning om diskriminering inom rättsväsendet.

³ Domare ingick inte i urvalet av flera skäl: Domares erfarenhet av brottmål baseras främst på sådana mål där de själva är ordförande, vilket dels skulle göra intervjuerna till en slags självutvärdering, dels medför att domare inte, på samma sätt som advokater och åklagare, får en övergripande bild av brottmålsprocesser i allmänhet utan endast av sina "egna" mål.

katsamfundets lista över brottmålsadvokater i Stockholm samt var femte namn på advokatsamfundets lista över advokater i Stockholm som åtar sig ekobrottsmål valdes. Detta innebar ett urval av femton advokater. En av dessa var föräldraledig, en hade inte möjlighet att ställa upp på intervju inom undersökningens tidsramar, en ville inte vara med i undersökningen och en dök aldrig upp vid överenskommet möte. Sammanlagt genomfördes därmed intervjuer med elva advokater. Urvalet av åklagare gjordes bland verksamma chefs- och kammaråklagare på åklagarkamrarna i Stockholm samt Ekobrottsmyndighetens östra avdelning. Urvalet skedde genom att två åklagare från vardera åklagarkammaren i Norrort, Västerort, City, Söderort och Södertörn samt en åklagare från varje kammare på Ekobrottsmyndigheten valdes ut. Urvalet från varje kammare skedde utan någon annan systematik än att varannan åklagare skulle vara kvinna och varannan man. Detta innebar ett urval av sexton åklagare och intervjuer genomfördes med samtliga. Totalt genomfördes 27 intervjuer på mellan en timme och två och en halv timme. Den genomsnittliga intervjutiden var en och en halv timme. Sexton av de intervjuade var män och elva var kvinnor. Intervjupersonernas erfarenhet av brottmål framgår av tabell 1.

Tabell 8.1 Erfarenhet av brottmål (antal år)

<i>Erfarenhet av brottmål</i>	<i>1–5</i>	<i>6–10</i>	<i>11–15</i>	<i>16–20</i>	<i>20 <</i>	<i>Totalt antal</i>
Advokater	1	2	1	3	4	11
Åklagare	4	4	3	4	1	16

Samtliga intervjuer utom två genomfördes på intervjupersonens kontor. Av de två återstående genomfördes den ena på mitt arbetsrum på Stockholms universitet och den andra på ett café i centrala Stockholm. Under intervjuerna fördes noggranna anteckningar. Citaten från intervjuerna som redovisas nedan är citat från intervjuanteckningarna. Eftersom vissa frågor i intervjuerna skulle kunna uppfattas som känsliga för verksamma inom rättssystemet så spelades intervjuerna inte in. Bedömningen gjordes att en bandspelare skulle kunna hämma intervjupersonernas utsagor. En annan metodologisk fördel med detta arbetssätt är att intervjuaren hela tiden är tvungen att aktivt ta del av intervjupersonernas utsagor vilket underlättar interaktionen gällande frågeställningarna mellan respondent och intervjuare. Ytterligare en fördel är att det med

denna metod uppstår naturliga pauser när svaren från intervjupersonerna antecknas. Detta leder till att den intervjuade får tillfälle till eftertanke och ibland efter en paus vidareutvecklar sitt resonemang.

För intervjupersonerna beskrevs syftet med studien vara att undersöka hur olika aktörer, andra än den brottsmisstänkte själv, uppfattar behandlingen av brottsmisstänkta personer i domstolen. Intervjuerna genomfördes med hjälp av en intervjuguide⁴ med färdigformulerade frågor utan några fasta svarsalternativ. Fördelen med öppna frågor är att intervjupersonerna inte tvingas in i en bestämd form som kan ge en skev bild av deras uppfattningar. Intervjuguiden bestod av två delar. Den första delen innehöll allmänna frågor kring den misstänktes situation i brottmålsprocessen. Den andra delen bestod av fyra korta fallbeskrivningar till vilka kopplades ett antal frågor där den intervjuade skulle svara på om han eller hon trodde att ett antal olika typer av omständigheter kunde komma att påverka bemötandet i domstolen av en brottsmisstänkt person. Begreppet ”bemötande” definierades för intervjupersonerna kunna omfatta olika betydelser som dels kan stå var för sig men ibland är svåra eller omöjliga att särskilja. Med bemötande avses i denna studie hur rättsens ledamöter *behandlar* respektive *bedömer* den åtalade personen. Denna definition delgavs även intervjupersonerna.

Fallbeskrivningar löd enligt följande:

A. Narkotikabrott

En person står åtalad för narkotikabrott. Den brottsliga handlingen bestod av införsel av en mindre mängd cannabis, enligt den åtalade avsett för eget bruk.

B. Bokföringsbrott

En person står åtalad för bokföringsbrott. Den åtalade är vd och delägare av ett fåmansbolag. Brottet består av att bokföringen endast skötts sporadiskt under två års tid. Den åtalade har förklarat detta med att en av de tre personer som arbetar i bolaget, och som var den som skötte bokföringen, har haft personliga problem och därför inte hunnit med sina arbetsuppgifter.

⁴ Bilaga 1.

C. Misshandel

En taxichaufför står åtalad för att ha misshandlat en kund. En dispyt om betalning ledde till att tumult uppstod i bilen. När taxichauffören försökte att hålla kvar kunden i bilen slutade detta med att kundens axel vreds ur led. Taxichauffören hade fått ett rivsår på kinden.

D. Sexualbrott

En person står åtalad för att sexuellt ha utnyttjat en annan person i dennes lägenhet dit de gått tillsammans efter en fest hos gemensamma bekanta. Båda parter var berusade vid händelsen.

Resultat

Att olika utomlegala omständigheter spelar in när det gäller hur rättens ledamöter behandlar och bedömer brottsmisstänkta personer är alla utom två (advokater) av de åklagare och advokater som ingått i denna intervjuundersökning överens om. Den omständighet som framför allt kommer att behandlas nedan är etnisk/kulturell bakgrund. Dessutom kommer även kön, social tillhörighet och den åtalades uppförande i rättssalen att beröras.

Huvudsakligen kom intervjuerna att kretsa kring de fyra fallbeskrivningar som beskrevs för intervjupersonerna (se ovan), men många intervjupersoner associerade till och diskuterade även andra tänkbara situationer samt refererade till egna erfarenheter av liknande eller andra typer av fall. Syftet var att de beskrivna fallen inte skulle uppfattas som helt uppenbara i straffrättsligt hänseende. De två fall som beskrev ett narkotikabrott respektive ett bokföringsbrott betraktade emellertid många som s.k. tabellbrott vilket innebär ett mindre utrymme för att andra omständigheter än mängden narkotika respektive omfattningen av brottet ska påverka förloppet i domstolen. Genomgående så framfördes dock åsikten att den brottsmisstänktes person har en större betydelse i sådana fall där bevisningen är mindre tydlig.

När det gäller misshandelsfallet och sexualbrottet, som alltså innefattade en fysisk person som målsägande, så ansågs olika omständigheter som kunde påverka bilden av gärningspersonen ha större betydelse för bemötandet i domstolen. Här spelade även

bedömningen av målsäganden in. När det gäller sexualbrott anses den brottsmisstänktes person spela särskilt stor roll eftersom dessa fall ofta handlar om att ord står mot ord.

Redovisningen nedan bygger uteslutande på de uppfattningar som framförts av de åklagare och advokater som intervjuats inom ramen för denna studie. Åklagarnas och advokaternas utsagor redovisas tillsammans eftersom dessa två gruppers attityder inte på något substantiellt sätt skilde sig åt.

Kön

Den omständighet som flest av de intervjuade åklagarna och advokaterna framförde som betydelsefull när det gäller bemötandet i domstolen var den brottsmisstänktes kön. Samtliga utom två av de intervjuade ansåg att den åtalades kön kunde ha betydelse för bemötandet i domstolen. Den allmänna uppfattningen var att kvinnor ofta både behandlas på ett mildare och mer förstående sätt och döms till lindrigare påföljder. Man påstod att det är svårt att få en kvinna dömd till fängelse och att kvinnor oftare får villkorlig dom. Detta kan enligt de intervjuade bero på flera olika förhållanden, att det är mer ovanligt att kvinnor står åtalade för brott, att kvinnor ofta är mer verbala och socialt kompetenta än män och därför uppfattas som mer trovärdiga och får mer gehör för sina berättelser och förklaringar till det inträffade, att kvinnor oftare uppfattas som offer bl.a. för att de är fysiskt svagare än män, att man tar mer hänsyn till personliga förhållanden hos kvinnor t.ex. att de har ansvar för barn osv.

En vanlig uppfattning var att domstolen tar större hänsyn till förmildrande omständigheter när kvinnor står åtalade för brott. En advokat hävdade att de ofta utarbetade strategin för försvaret av en kvinna efter detta faktum. Man menade att domstolens aktörer ansträngde sig mer för att leta efter ursäkter och förklaringar till kvinnors brottslighet. Framför allt ansågs kvinnor ha en fördel i fall som omfattade fysiskt våld. Det gällde då inte främst hur domstolens aktörer behandlade den åtalade utan vid bedömningen av själva brottet. En åklagare exemplifierade med ett pågående mordfall där hon upplevde ett starkt motstånd från domstolens ledamöter att ta till sig att den åtalade kvinnan var farlig. En annan åklagare exemplifierade med ett nyligen avslutat fall där de åtalade männen fick betydligt strängare straff än den medåtalade kvinnan. En tredje

åklagare menade att domstolen utgår ifrån att en kvinna som är åtalad för rattfylleri har problem medan en man bara är dum och oansvarig. När det gällde sexualbrott så var uppfattningen att det i princip är nästan omöjligt att tänka sig att en kvinna verkligen skulle kunna förgripa sig på en man.

Ytterligare en aspekt på behandlingen av kvinnor i rättsprocessen var att man ansåg att dessa ofta skyddas genom att de medåtalade männen tar på sig skulden för brotten vilket godtas av domstolen, medan det omvända inte ansågs vara ett trovärdigt scenario.

Social tillhörighet och uppförande i rättssalen

En annan omständighet som ansågs ha betydelse för bemötandet av brottsmisstänkta personer var dennes sociala tillhörighet. Enigheten hos de intervjuade var här inte lika stor som när det gällde omständigheten kön, men två tredjedelar ansåg att den åtalades sociala tillhörighet kan påverka domstolsförhandlingen.

På vilket sätt detta kan ha betydelse var emellertid inte entydigt utan var beroende av kontexten. För att en brottsmisstänkt person ska framstå som trovärdig anses det vara viktigt att vederbörandes signaler om social tillhörighet stämmer överens med vem han eller hon utger sig för att vara, en narkotikamissbrukare bör uppföra sig som stereotypen av en sådan för att verka trovärdig, någon som bedriver affärsverksamhet eller kör taxi bör uppföra sig som en typisk näringsidkare respektive taxichaufför. En annan åsikt var att ju mer lik den åtalade är rättsens ledamöter i socialt hänseende, desto mer benägen är man att behandla denne väl och tillmäta honom eller henne trovärdighet. En åklagare hävdade att rättsens ledamöter har lättare att tänka sig in i och förstå den brottsmisstänktes situation om denne uppfattas som någon som man kan bo granne med. Att ledamöterna uppfattar det hela som att detta måste vara en ovanlig situation för den åtalade. En annan åklagare ansåg att det för alla typer av brott alltid är bättre för den åtalade om denne bor på en "fin" adress och att det kan vara svårt att inte påverkas av den åtalades bostadsort eftersom det är mer troligt att man t.ex. begår narkotikabrott om man bor i vissa områden med låg status. När det gäller sexualbrott menade vissa att ett socialt ordnat liv kan vara avgörande vid en trovärdighetsbedömning medan andra menade att just vid dessa brott spelade social tillhörighet ingen roll.

En annan synpunkt som förekom var att det kan uppfattas som mer klandervärt om personer med hög status är misstänkta för införsel av narkotika. Att sedan tidigare förekomma i straffregistret påstods av åklagare vara en klar nackdel för trovärdigheten hos den åtalade.

Har man begått bokföringsbrott är det inte bra för trovärdigheten att vara vare sig för dåligt eller för elegant klädd. Man bör inte heller se ut som en "missbrukare" eller som en medlem i en kriminell mc-klubb. En taxichaufför som är misstänkt för att ha utövat våld mot en kund ska helst ha taxiuniformen på sig i domstolen för att så mycket som möjligt ge intryck av att vara en "tjänsteman". Arbetsuniform i allmänhet påstods ge en positiv signal. Mycket juveler och eleganta klockor anses kunna signalera svarta pengar, särskilt om den brottsmisstänkte är utan arbete. Att inte ha något arbete anses i sig kunna signalera att någon är asocial eller kriminell.

En åklagare hävdade att en vanlig uppfattning hos de åklagare som arbetade med ekobrott var upplevelsen av att domstolarna tar oberättigat stor hänsyn till "deras" åtalade, att domstolarna inte på ett bra sätt kan hantera sådana brottsmisstänkta personer som står högre upp på samhällsstegen än vad som vanligen är fallet med andra typer av brott. Å andra sidan menade vissa att man i domstolen ställde högre krav på välutbildade personer med branschkunskap än en småföretagare som kämpade för att få det att gå ihop.

En åklagare ansåg att det är självklart att de som arbetar inom rättssystemet måste kunna dra slutsatser efter vilken typ av person de har att göra med, t.ex. att det finns en större anledning att misstänka brott om en invandrare från Rinkeby åker runt i en dyr bil än om en direktör från Bromma gör det, respektive om en yngling med invandrarbakgrund eller en yngling med svensk bakgrund från en finare förort går omkring i en dyr märkesjacka. Att använda sådana slutsatser i arbetet ökar enligt honom träffsäkerheten när det gäller att upptäcka brott.

Alla intervjupersoner utom en hävdade att den åtalades uppförande i rättssalen är mycket viktigt och hävdade att detta kan påverka domslutet. Många menade att vad som uppfattas som ett aggressivt beteende hos den åtalade kan inverka negativt på vilken tilltro dennes uppfattning om händelseförloppet kommer att tillmätas om rättegången handlar om ett våldsbrott. Det anses även ha betydelse hur den åtalade beter sig mot målsäganden, speciellt i sexualmål. Att inte vilja samarbeta med polisen uppfattas enligt en

åklagare som att man definierar sig som kriminell vilket inverkar negativt på trovärdigheten.

Etnicitet, kulturell och religiös bakgrund och språk

I intervjuerna ställdes frågan om intervjupersonerna ansåg att nationellt ursprung, etnisk bakgrund, kulturell eller religiös tillhörighet kan påverka bemötandet⁵ av den misstänkte i domstolen. Syftet med frågan var att utröna om intervjupersonerna anser att personer som anses falla utanför normen som "svensk" riskerar att särbehandlas i rättsprocessen. Eftersom nationellt ursprung, etnisk bakgrund, kulturell eller religiös tillhörighet alla är omständigheter som sammanhänger med bedömningen av om en person faller inom normen som "svensk" eller inte, och det dessutom är svårt att urskilja vilken eller vilka av dessa omständigheter som egentligen har betydelse i varje enskilt fall, ingick samtliga i en och samma fråga. Nedan används termen "icke-svensk" som samlande begrepp för dessa omständigheter när de uppfattas falla utanför normen som "svensk". Ytterligare en fråga i intervjuguiden som har särskild betydelse i detta sammanhang är huruvida en brottsmisstänkts förmåga att uttrycka sig på en god svenska⁶ kan ha betydelse för bemötande i domstolen.

De flesta av de intervjuade åklagarna och advokaterna ansåg att en "icke-svensk" bakgrund kan påverka rättens ledamöter när det gäller bemötande av den brottsmisstänkte. En tredjedel av de intervjuade tog spontant upp att personer med en annan etnisk eller kulturell bakgrund än den svenska kan bli negativt särbehandlade i rättssystemet på grund av denna. Ytterligare en tredjedel utvecklade sådana resonemang i samband med frågorna kring de i intervjuguiden ingående fallbeskrivningarna. Den återstående tredjedelen menade att dessa omständigheter inte påverkade bemötandet av brottsmisstänkta personer i domstolen, men tre av dessa ändrade sig senare när de utvecklade resonemangen kring fallbeskrivningarna.

⁵ Angående begreppet "bemötande" se ovan.

⁶ Frågan gällde både om den brottsmisstänkte uttryckte sig på en vårdad svenska utan slang och svordomar respektive god svenska utan att bryta mycket på något annat språk. Här behandlas dock bara det sistnämnda.

Utseende

En åklagare ansåg att rättssystemet inte lever upp till likabehandlingsprincipen när det gäller väldigt mörka människor eller människor som "uttrycker sin kultur", t.ex. romer. En advokat menade att den som var åtalad för bokföringsbrott uppfattades som mer trovärdig om vederbörande var en medelålders västeuropé än om vederbörande var för "mörk".

Uppförande

En vanlig uppfattning bland de intervjuade är att ett uppförande som avviker från det som uppfattas som "svenskt" kan inverka negativt på bemötandet av den brottsmisstänkte personen. En advokat ansåg att en "icke-svensk" bakgrund allmänt ger den åtalade "uppförsbacke" i brottmålsprocessen och att vissa människor med en "icke-svensk" bakgrund uttryckte sig "lite skrikigt" på ett sätt som uppfattas som negativt av domstolens ledamöter. Han menade också att en "icke-svensk" som ger ett "hyggligt" intryck och därmed går emot "den förutfattade meningen" blir positivt behandlad. En annan advokat trodde att rätten har lättare att förstå den misstänkte om denne inte är alltför "exotisk", att det allra bästa är om rättens ledamöter kan känna igen sig i den åtalade.

En åklagare påstod att "de som kommer från andra länder har ett annat temperament, pratar mycket fortare, vi svenskar blir aldrig arga."

En annan åklagare ansåg att "zigenare" var en besvärlig kategori eftersom hela familjen kommer in i rättsalen med massor med barn och det blir stökigt. Detta leder till att man inte lyssnar i lika hög grad på den brottsmisstänkte.

En advokat hävdade att okunskap om hur olika folkslag och kulturer kommunicerar leder till att rättens ledamöter ofta blir irriterade på "araber" eftersom de inte svarar direkt på frågor utan i stället ger en lång historia. En åklagare uttryckte det som att "en svensk tröttnar när man upplever att någon aldrig kommer till saken." Olika kulturer har enligt henne olika sätt att uttrycka sig på, och man orkar inte lyssna på någon som är för långrandig i sina svar.

En åklagare hävdade att olika kulturer ljuger på olika sätt, t.ex. har svenskar en tendens "att ljuga smart" medan latinamerikaner

gråter när de ljuger. Detta påverkar emellertid inte bemötandet i domstolen.

Etnicitet, kulturell och religiös bakgrund

En åklagare ansåg att det är naivt att tro att det inte skiljer sig åt i hur vi behandlar människor från "andra" kulturer. Hon trodde dock inte att detta beror på någon medveten diskriminering men var ändå övertygad om att det begås fel och försummelser på grund av detta. En annan åklagare trodde att etnisk/kulturell bakgrund hos den brottsmisstänkte påverkar bedömningen av denne men "ville" samtidigt inte tro att det påverkar bedömningen av gärningen.

En advokat hävdade att det i Sverige råder en "skuld-kultur" som innebär att en åtalad person bör erkänna, visa ånger och hålla en låg profil för att bli så bra bemött som möjligt, medan vissa med en "icke-svensk" bakgrund har uppfostrats i en "skam-kultur" som innebär att man är "kaxig" och inte tar på sig skuld offentligt men i stället blir utsatt för repressalier för att man har dragit skam över sin familj.

En åklagare påstod att en viss "icke-svensk" bakgrund innebär att den åtalade inte tar på sig ansvar ens om vederbörande är överbevisad. Han trodde också att den trovärdighet rättsens ledamöter tillerkänner en brottsmisstänkt person påverkas negativt om denne tillhör en viss grupp som är känd för den typ av kriminalitet som misstanken handlar om. En annan åklagare menade att om man sammankopplar en viss grupp med ett problem, t.ex. om man talar om en "jugoslavmaffia", så är det svårare att bli trodd för en person från denna grupp som står åtalad. Hon trodde även att domstolen har lättare att döma någon som befinner sig tillfälligt i Sverige, t.ex. har "öststatsmedborgare" som befinner sig i Sverige illegalt och dessutom kanske har "lite bakgrund" i någon form av kriminalitet mycket svårare att bli trodda än någon "som tillhör vårt samhälle.". Ytterligare en åklagare hävdade att det är många som kommer hit från öststaterna som stjälar och att det är "kört" för dessa redan innan de kommer in i rättsalen. Han trodde att man uppfattar dessa som att de bara kommer hit, t.ex. med någon färja, för att stjäla. Han trodde också att det kan finnas uppfattningar bland rättssystemets aktörer som går ut på att vissa etniciteter begår narkotikabrott oftare än andra samt att vissa grupper med en "icke-svensk"

bakgrund har ett annat förhållningssätt till sanningen än de med svensk bakgrund. En advokat påstod att människor av en viss härkomst har sämre förutsättningar i en viss typ av mål t.ex. gambianer i narkotikamål. Han hävdade också att en brottsmisstänkt utlänning utan hemvist i Sverige har sämre förutsättningar i domstolen eftersom de inte har någon förankring i det svenska samhället. De behandlas ganska summariskt, får inte något stöd och kan inte få någon frivård. En annan advokat trodde att det kan påverka skuldfrågan i ett narkotikamål om den misstänkte kommer från "något afrikanskt land där de har narkotika". Ytterligare en advokat trodde att det ibland kan vara en fördel med en "icke-svensk" bakgrund. Han hävdade att rätten har större förståelse för om en "kille från mörkaste Afrika" inte klarade att efterleva svensk bokföringslagstiftning än en kille från Djursholm som gått på Handelshögskolan.

En åklagare trodde att vissa människor hade uppfattningen att "vi svenskar löser konflikter med prat" medan personer med vissa andra ursprung förväntas att lättare bli aggressiva. En annan åklagare menade att det var till nackdel att vara "icke-svensk" om man är misstänkt för misshandel eftersom "man tror ju att utlänningar är mer hetsiga". Ytterligare en åklagare hävdade att man lättare uppfattar människor som kom från krigshärddar, t.ex. Balkan, som bråkstakar.

En åklagare ansåg att det vid bokföringsbrott kan ha betydelse för bemötandet om den åtalade har en "icke-svensk" bakgrund. Det beror emellertid på vilken typ av verksamhet den brottsmisstänkta personen företräder, är det fråga om en datafirma spelar ursprunget hos den åtalade ingen roll men om det är fråga om t.ex. en pizzeria eller en taxiverksamhet så har det betydelse. Även en annan åklagare trodde att det kan vara en nackdel att vara pizzeriaägare eller något liknade eftersom det, även om detta inte visas öppet i en domstol, finns tankar hos många att "dessa bara är här för att tjäna pengar, inte betalar skatt och då skippar man bokföringen." En annan åklagare menade att man vet att vissa kategorier av "icke-svenskar" håller på med vissa typer av brottslighet. Enligt honom är t.ex. ingen förvånad om man håller på med knark när man kommer från Colombia. Ytterligare en åklagare hävdade att den åtalades religion absolut kan påverka bemötandet av denne i domstolen eftersom religioner väcker känslor och bidrar till att ge en bild av personen. Kanske rättens ledamöter har svårt att förstå eller ogillar vissa religioner.

En advokat hävdade att ”personer födda utomlands eller med utländskt påbrå” betraktas med mer skepsis. Det är svårare att övertyga rätten om innehållet i en tilltalads berättelse om denne är av ”utländskt påbrå” och att rätten lättare tar till sig en ”inhemsk” persons berättelser. En annan advokat hävdade att det var större risk för en ”icke-svensk” eller någon som kom från en lägre samhällsklass att bli dömd till fängelse jämfört med brottsmisstänkta personer från högre samhällsklasser som enligt henne inte ens blir häktade.

När det gäller brott mot kvinnor så trodde en åklagare att det påverkar många domare om den brottsmisstänkte tillhör en grupp med en ”viss” [annorlunda än enligt den dominerande svenska normen] kvinnosyn, att den främlingsfientlighet och rädsla för nya kulturer som finns i samhället i övrigt även omfattar vissa domare. En annan åklagare trodde att bemötandet av den brottsmisstänkte kan påverkas av om denne är en person från ”en främmande kultur där synen på kvinnan är undertryckande eller annorlunda.” Ytterligare en åklagare ansåg att förutfattade meningar får rättens ledamöter att dra slutsatser som att ”det vet man ju hur de behandlar kvinnor osv.”

En ofta förekommande åsikt var att muslimer har sämre förutsättningar till en objektiv behandling i alla mål som gäller brott mot kvinnor. En advokat uttryckte detta i samband med sexualbrottfallet som att ”där vet vi att domstolarna är helt införstådda med att muslimer behandlar sina kvinnor annorlunda än västerlänningar. Det påverkar deras trovärdighet negativt, deras syn på kvinnan påverkar negativt.” En åklagare ansåg att det kunde vara negativt för den åtalade i ett sexualbrott om denne är muslim eftersom man har uppfattningen att deras syn på kvinnor innebär att man kan utnyttja dem. Detta gäller särskilt om målsäganden var en ”svensk” kvinna. En advokat trodde att bemötandet av den brottsmisstänkte, inklusive domslutet, kan påverkas av om denne tillhör en viss etnicitet eller grupp där synen på kvinnan innebär att vissa beteenden medför att hon betraktas som en ”hora”.

En återkommande åsikt var att om den åtalade står ”långt ifrån” målsäganden kulturellt i ett sexualbrottsmål, och dessutom talar dålig svenska (utgångspunkten här är alltså att målsäganden är svensk) kan detta avgöra om rätten kommer att betrakta händelseförloppet som frivilligt sex eller inte. En åklagare exemplifierade med att om målsäganden i ett sexualbrottsmål är verbal med förmåga att uttrycka sig rakt och den misstänkte gärningspersonen är

en nyinvandrad person från Gambia som har svårare att uttrycka sig i samma ämne så kan detta ha en negativ inverkan på bemötandet av den misstänkte.

Språksvårigheter

Att den verbala förmågan, det vill säga att på ett bra sätt kunna framföra sin historia, är viktig för någon som är misstänkt för brott, var en åsikt som återkommande framkom under intervjuerna. Många av de intervjuade menade att domstolsförhandlingar med tolk var mycket svårare att genomföra på ett bra sätt. Användningen av tolk innebär att den tilltalade har svårt att få fram sin historia per definition. Nyanserna försvinner med en tolk och rättsens ledamöter kan inte heller tala direkt till den åtalade. Dessutom hävdades att det är stor skillnad på tolkarnas kvalitet när det gäller olika språkgrupper. En åklagare uttryckte att "en invandrare som inte talar svenska med försvararen blir nästan osynlig i rättssalen".

En åklagare menade att språksvårigheter kan innebära att en åtalad person upplevs "slingra sig" fast det egentligen handlar om att vederbörande inte förstår vad rättsens ledamöter säger. Han upplevde också att tolkar ibland översatte långa haranger till ett kort ja eller nej. En annan åklagare påstod att den som har tolk med sig i domstolen behandlas som om vederbörande vore dummare än normalt.

En åklagare menade att om någon med språksvårigheter företräder en pizzeria så påverkar inte det bemötandet i domstolen, eftersom denna verksamhet inte kräver att man kan tala så bra svenska. Men om vederbörande företräder t.ex. ett konsultföretag för andra bolag så skulle detta påverka rättsens ledamöter eftersom detta "inte stämmer med det normala".

Att prata för mycket, särskilt på ett främmande språk, uppfattas inte som positivt utan stressar rättsens ledamöter som måste hålla vissa tidsramar. En "icke-svensk" med behov av att prata mycket och förklara sig påstås medföra att rättsens ledamöter blir avståndstagande.

Flera intervjupersoner uttryckte oro över att det numera finns många ungdomar som inte kan uttrycka sig tillfredsställande på något språk, vilket innebär att de inte kan redogöra för sin version av ett händelseförlopp inför rätten, inte ens med hjälp av en tolk.

När det gällde sexualbrott så framfördes åsikten att det är bättre för den brottsmisstänkte om denne och målsäganden talar samma språk och uttrycker sig lika bra eller dåligt.

Teoretiskt verktyg

Hur kan man då förklara innebörden för rättens aktörer i omständigheter som den åtalades kön, sociala tillhörighet respektive etnicitet och kulturella eller religiösa bakgrund. Här skulle delar av Bourdieus teoribildning kunna tjäna som analysverktyg.⁷

Socialt fält enligt Bourdieus terminologi är ett system av relationer mellan positioner som intas av specialiserade agenter och institutioner vilka kämpar om något för dem gemensamt (Broady 1989 s 3). I vårt fall är brottmålsprocessen ett socialt fält där domare, nämndemän, åklagare, advokat, åtalad, målsägande osv. är de specialiserade agenterna och institutionerna som kämpar om "sanning" och "rättvisa". Det som här är intressant är den specifika art av symboliskt kapital som ligger till grund för trosföreställningarna inom detta fält, de trosföreställningar som handlar om vad hos den brottsmisstänkte som signalerar trovärdighet respektive kriminell identitet.

Begreppet symboliskt kapital i Bourdieus teoribildning är sådana omständigheter som av sociala grupper igenkännes som värdefullt och tillerkännes värde, som åtnjuter förtroende (Broady 1989 s 2, 7). För att en individ ska åtnjuta t.ex. trovärdighet inom en social grupp krävs att vederbörande innehar en viss sorts symboliskt kapital. För att framstå som trovärdig inför rättens ledamöter är det viktigt att den åtalade innehar "rätt" sorts symboliskt kapital. Genus, här att vara kvinna, framstår som en sorts symboliskt kapital som medför föreställningar om en mindre benägenhet att begå brott eller en mindre skuldbörda. Ekonomiskt kapital i form av ekonomiska tillgångar, som en underavdelning till det symboliska kapitalet, verkar också medföra föreställningar om trovärdighet hos den brottsmisstänkte. Hur mycket kulturellt kapital, i Bourdieus tappning, en person är innehavare av skulle kanske kunna översättas med hur "kultiverad" någon är, till exempel genom utbildning.

Genom att de intervjuade åklagarna och advokaterna är så samstämmiga i sina utsagor om vilka egenskaper, alternativt uppfattade

⁷ Jmfr Bourdieus teoribildning med det s.k. intersektionella perspektivet (de los Reyes 2005 s 233). För en presentation av Bourdieus, se t.ex. Broady 1989.

egenskaper, hos den åtalade som har betydelse för bemötandet av denne kan man dra slutsatsen att det verkligen handlar om symboliskt kapital i Bourdieus tappning eftersom detta just handlar om grupperns trosföreställningar (Broady 1989 s 2). Bourdieu menar också att det finns ingenting som klassificerar en individ tydligare än det sätt som denne själv klassificerar sin omgivning (Bourdieu 1989 s 19).

Genom att lista de omständigheter hos individen som i intervjuerna har ansetts konstituera en identitet som "icke-svensk" kan man även komma fram till vad som enligt intervjupersonerna konstituerar en identitet som "svensk". Genomgående är att en "icke-svensk" identitet anses påverka bemötandet av individen på ett negativt sätt. Den som anses ha denna identitet betraktas lättare som mindre trovärdig som icke-kriminell medan rätt sorts "svensk" identitet sammankopplas med "hederlig".

Habitus avser det system av dispositioner som tillåter människor att handla, tänka och orientera sig i den sociala världen (Broady 1989 s 2). Det uppförande och de föreställningar som produceras av habitus är bara tillgängliga som sådana av andra aktörer som innehar koden till dessa och därigenom kan uppfatta signalerna (Bourdieu 1989 s 19). Människors beteenden kan enligt Bourdieu förklaras genom mötet mellan habitus och sociala omständigheter. Samma beteende kan ha olika betydelse för olika grupper. Det oftast omedvetna val av strategi som människor gör för att bemästra de sociala omständigheter de möter är ett resultat av individens habitus och dessa omständigheter (Broady 1989 s 22). Habitus är också ett system av skillnader, av särskiljande dispositioner. I skillnaden definieras den sociala identiteten (Bourdieu 1993 s 300). Den individ, vars habitus inte är utformat på ett sätt som innebär att rättens ledamöter kan känna igen sig i denne, samt att denne på samma gång inte förstår de koder som gäller i det fält som är den svenska brottmålsprocessen, får svårare att övertyga rättens ledamöter om sin historia. Framför allt verkar det vara viktigt med ett symboliskt kapital som medför att rättens ledamöter uppfattar att den åtalade omfattas av "svenska" normer eller, annorlunda uttryckt, av samma normer som de själva omfattas av. Individer som liknar varandra har lättare att förstå varandra och komma överens (Bourdieu.1989 s 17). Det visar sig också i intervjuerna att ju längre bort från den egna sociala gruppen som rättens ledamöter uppfattar att den åtalade står, desto lättare har de att uppfatta denne som "brottslig" och desto mindre trovärdighet vill man tillerkänna denna.

Enligt Bourdieu är ”officiell nominering”, det vill säga den åtgärd som innebär att någon erhåller en titel, en socialt erkänd kvalifikation, ett av de mest typiska uttrycken för det monopol över legitimt symboliskt våld som tillhör staten eller dess representanter (Bourdieu 1989 s 21). Även om man kan misstänka att Bourdieu i första hand inte tänkte på titeln ”kriminell” i dessa sammanhang, så är det just denna typ av nominering som pågår i brottmålsprocessen. I domstolen knyts ”kriminell” status till vissa aktörer genom att länka samman polisens urval/identifikation av brottsligt beteende med den legala definitionen (Hester och Eglin 1992 s 9).

Analys

Kön

Kvinnor uppfattas som mer verbala av intervjupersonerna. Kvinnor tillskrivs alltså den form av symboliskt kapital som är språkligt kapital. Det språkliga kapitalet innebär inte bara att kunna uttrycka sig på en god svenska utan även *hur* man uttrycker sig, t.ex. på ett sätt som väcker förståelse och sympati hos rättsens ledamöter. Intervjupersonerna menade att kvinnor även oftare upplevs inneha ett större mått av social kompetens än män. Här skulle man kunna anta att brottsmisstänkta kvinnors strategi i rättssalen, beroende på habitus, är lyckosam. Det framkom också av intervjuerna att omständigheten att vara kvinna förknippas med ansvar för barn vilket också kan betraktas som en form av symboliskt kapital som är positivt att vara innehavare av för en brottsmisstänkt kvinna.

Social tillhörighet

Det anses vara viktigt att den åtalades signaler om social tillhörighet stämmer överens med vem han eller hon utger sig för att vara. Detta skulle kunna ses som att relevant symboliskt kapital är relaterat till vilket fält den brottsmisstänkte tillhör. En taxichaufför ska uppföra sig som en typisk sådan och helst ha uniformsjackan på sig i domstolen för att på så sätt signalera att han eller hon är ”tjänsteman”. Den som bedriver en viss typ av näringsverksamhet ska vara klädd och uppföra sig på så sätt som det förväntas av denne. Han eller hon får varken vara för dåligt klädd eller för uppklädd för att framstå som trovärdig. Dyrbara smycken och klockor kan dess-

utom signalera ”svarta pengar” snarare än hög status. Både en ”fin” adress och ett socialt ordnat liv har uppgivits som symboliskt kapital som har en positiv innebörd i domstolen. Att den tilltalades habitus liknar rättens ledamöter är också viktigt, ju mer lik sig själva rättens ledamöter uppfattar den åtalade, desto större chans är det att denne får ett positivt bemötande.

Icke-svensk bakgrund

Det symboliska kapitalet måste vara av ”rätt” sort för att inte inverka negativt på den åtalades trovärdighet. Att vara ”zigenare” eller att ha många barn och ”hela familjen” med sig till domstolen är exempel på signaler om ”fel” sorts symboliskt kapital, vilket i domstolen ger upphov till en negativ bild av den brottsmisstänkte. Att uppfattas som en ”medelålders västeuropé” är däremot något som medför ett positivt bemötande av rättens ledamöter. Den som i domstolen uppfattas som ”skrikig” eller ”exotisk”, inte svarar direkt på frågor eller ger för långa och utförliga svar kan antas omfattas av habitus som ger upphov till ”fel” strategi för uppförandet om syftet är att uppfattas som trovärdig. En ”icke-svensk” som omfattas av sådan habitus som ger upphov till ett beteende som tilltalar rättens ledamöter uppfattas ge ett ”hyggligt” intryck. Att erkänna och ”ligga lågt” är en strategi som är lämplig för att uppfattas som ”svensk” medan en ”kaxig” attityd uppfattas som otillbörlig.

Vissa nationella eller etniska grupper relateras till vissa typer av kriminalitet vilket skulle kunna beskrivas som att individer som tillhör dessa grupper uppfattas som innehavare av ett symboliskt kapital som presumerar kriminalitet. Att driva vissa typer av verksamheter, t.ex. en pizzeria eller taxiverksamhet, kan beskrivas som att inneha ”fel” sorts symboliskt kapital som av rättens ledamöter kan antas presumera ”svarta” affärer. Att erkänna sig till ”fel” religion eller ha utländskt påbrå är också att vara innehavare av ett symboliskt kapital som inte är värdefullt i domstolen utan i stället missgynnar en positiv trovärdighetsbedömning av den brottsmisstänkte.

Slutligen så är avsaknaden av ”rätt” språkligt kapital, det vill säga svenska språket, en viktig omständighet. Förutom att det, som framkommit ovan, är negativt att uppfattas som icke-svensk medför språksvårigheter även att det objektivt sett är svårare att kom-

unicera med rättsens ledamöter. Språkligt kapital innefattar inte bara, i detta fall, att kunna uttrycka sig på svenska utan även på vilket sätt man gör detta. Att leta för länge efter rätt ord kan uppfattas som osäkerhet eller att man inte talar sanning och inverka negativt på trovärdigheten (Lindholm 2005 s 429 f). Även på vilket sätt den åtalade uttrycker sig, hur han eller hon berättar sin historia, kan ha betydelse för trovärdighetsbedömningen (se även Rönning 2004 s 166 f).

Avslutning

I denna undersökning har främst tre omständigheter framträtt som av de intervjuade åklagarna och advokaterna anses kunna ha betydelse för bemötandet av den åtalade i domstolen: Den åtalades kön, sociala tillhörighet samt etniska/kulturella/religiösa bakgrund. Medan kvinnligt kön och hög social status enligt de intervjuade främst medför en särbehandling till den åtalades fördel är konsekvensen av den åtalades "icke-svenska" bakgrund snarare en särbehandling till den åtalades nackdel. Vad som ytterligare skiljde dessa tre omständigheter åt på ett avgörande sätt var på det sätt som intervjupersonerna beskrev dessa. Medan kön och hög social status oftast behandlades som enkla faktum var beskrivningarna av vad hos den åtalade som konstituerar en "icke-svensk" bakgrund och vad detta betyder för dennes personlighet, alternativt uppfattningen om dennes personlighet, många och betydelsebärande på olika sätt. En brottsmisstänkt person som avviker, alternativt uppfattas avvika, från vad som uppfattas som det "svenska" vad gäller språk, uppförande, utseende och åsikter kan bedömas som mindre trovärdig och lättare uppfattas som skyldig till brott. Till exempel kan föreställningar om en åtalad mans annorlunda temperament och större aggressivitet eller en faktisk eller föreställd kvinnosyn som avviker från den "svenska" vara till nackdel för den åtalades trovärdighet som oskyldig i misshandelsmål och sexualbrottsmål. Svårigheter att uttrycka sig på svenska språket kan också på olika sätt medföra att den åtalade uppfattas som mindre trovärdig (se även Lindholm i denna volym). Vissa "icke-svenska" grupper anses även vara relaterade till en viss typ av brottslighet vilket innebär en nackdel för den inom denna grupp som är misstänkt för den aktuella typen av brott.

En analys av det empiriska materialet med hjälp av en tolkning av Bourdieus begreppsapparat ger vid handen att kvinnlig kön är en form av symboliskt kapital som signalerar ett icke kriminellt beteende och trovärdighet. När det gäller den sociala tillhörigheten bör de signaler den åtalade sänder ut gällande till exempel klädsel och uppförande överensstämma med vad rättens aktörer förväntar sig av agenter inom det fält den åtalade påstår att han eller hon verkar inom. Att inneha en hög social status är ofta samma sak som att ha ett symboliskt kapital som ökar trovärdigheten hos den misstänkte, men kan även i vissa sammanhang vara en belastning genom att rättens ledamöter på grund av denna ställer högre krav på den som är åtalad. En "icke-svensk" bakgrund, det vill säga avsaknaden av ett symboliskt kapital som "svensk", innebär ofta att den åtalade uppfattas som mindre trovärdig än den som uppfattas som "svensk", eller åtminstone som "västeuropé". Förutom att habitus hos den som har en "icke-svensk" bakgrund kan ge upphov till en icke ändamålsenlig strategi när det gäller att framstå som trovärdig i en svensk domstol, medför denna bakgrund ett antal föreställningar om den åtalade hos rättens ledamöter som är negativa för denne. Med en "icke-svensk" bakgrund följer ofta dessutom språksvårigheter som lägger ytterligare sten på börda för den åtalade. Dels genom att det rent praktiskt är svårare att kommunicera sin syn på saken i brottmålsprocessen, men även att sättet att prata och uttrycka sig på ger upphov till att den åtalade upplevs som mindre trovärdig.

Benägenheten och behovet hos människan av att mer eller mindre rutinmässigt kategorisera andra individer är troligen ett grundläggande drag i människans sociala tänkande (Lindholm 2005 s 395) som kan förklaras både socialpsykologiskt och sociologiskt. Detta beteende som i sitt ursprung handlar om att spara på kognitiva resurser, det vill säga att hantera social information på ett effektivt sätt, samt ett känslomässigt behov hos individen av att identifiera sig med en grupp handlar emellertid om samma mekanismer som skapar fördomar, diskriminering och i sin ytterlighet förtryck och rasism. Att kunna dra skarpa gränser mellan vad som är ett uttryck för medveten rasism eller för omedvetna fördomar är vanskligt. Klart är emellertid att människor med aspirationer på makt i alla tider utnyttjat individens och grupperns behov av kategorisering i syfte att skapa opinion för inre sammanhållning och exkludering av vissa grupper. En mer subtil konsekvens av social kategorisering är den strukturella och institutionella diskrimineringen. Denna upp-

står när föreställningar hos makthavande grupper om andra grupper av människor, ofta minoriteter, leder till att dessa andra grupper hindras från att uppnå lika rättigheter och möjligheter som de makthavande grupperna. Grundläggande för att kunna motverka och förebygga strukturell och institutionell diskriminering är att lyfta fram och skapa förståelse både för den sociala kategoriseringens mekanismer och processer och för vilka konsekvenser denna kan leda till. När det gäller människor med makt att ta beslut som påverkar andra människors liv, till exempel personer som är verksamma inom rättssystemet, är en hög medvetenhet om dessa problem särskilt viktig.

Referenser

- Bourdieu, P. (1989). "Social Space and Symbolic Power", *Sociological Theory*, Volume 7, Issue 1 (Spring 1989) s 14 – 25.
- Bourdieu, P. (1993). *Kultursociologiska texter* i urval av Donald Broady och Mikael Palme, Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposium AB.
- Broady, D. (1989). *Kapital, habitus, fält. Några nyckelbegrepp i Pierre Bourdieus sociologi*, Stockholm: UHÅ.
- de los Reyes, P. (2005). "Intersektionalitet, makt och strukturell diskriminering", I de los Reyes, Paulina och Kamali, Masoud (red.) *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, SOU 2005:41, Stockholm: Fritzes.
- Diesen, Ch. (2005). "Processrättsligt perspektiv", I Diesen, Lernerstedt, Lindholm och Pettersson. *Likhet inför lagen*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Hester, S. och Eglin, P. (1992). *A Sociology of Crime*, London: Routledge.
- Lindholm, T. (2005). "Socialpsykologiskt perspektiv. Fördomar och diskriminering – klassiska problem i modern skepnad", I Diesen, Lernerstedt, Lindholm och Pettersson. *Likhet inför lagen*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Norström, T. (1998). "Påföljdsval vid rattfylleri. Effekter av 1990 års reform av trafikbrottslagen", *Nordisk Tidskrift for Kriminalvetenskap*, Vol. 85, s 81–99.
- Pettersson, T. (1996). *Svenska och utländska gärningsmän i våldtäktsdomar*, D-uppsats i kriminologi, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Pettersson, T. (2005). "Kriminologiskt perspektiv. Diskrimineras personer med utländsk bakgrund av rättsväsendet?" I Diesen, Lernerstedt, Lindholm och Pettersson. *Likhet inför lagen*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Rönneling, A. (2004). *Berättelser från en välfärdsstat. Om förståelse av marginalisering*, ak. avh, Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Sarnecki, J. (1994). *Våldtäkter i Stockholm. Polisanmälda våldtäkter i Stockholm 1986–1990*, Stencil, Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Shute, S., Hood, R. och Seemungal, F. (2005). *A Fair Hearing?*, Devon: Willan Publishing.

SOU 2005:56 *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*, Betänkande från utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet.

Bil. 1.

Enkät

I förklarar syftet med studien:

Hur olika aktörer som är verksamma i rättsprocessen uppfattar behandlingen av brottsmisstänkta personer. Beskrivningen av den brottsmisstänktes situation från andra perspektiv än den brottsmisstänkte kan ge värdefulla insikter i rättsprocessen.

1. Yrkeskategori?
2. Specialisering?
3. Erfarenhet i år och typ av mål?
4. Hur skulle du spontant beskriva behandlingen i rättssystemet av brottsmisstänkta personer?
5. Hur skulle du beskriva den åtalade personens situation i domstolen? (tex. i termer av utsatthet, maktrelationer)
6. Hur anser du att bemötandet av den åtalade i ett brottmål är med avseende på dennes rättssäkerhet? (tex. möjligheterna att på ett relevant sätt föra fram sin talan, förbereda sitt försvar)
7. Hur anser du att bemötandet av den åtalade i ett brottmål är med avseende på dennes integritet? (tex. hur vederbörande bemöts av ledamöterna i domstolen, vilka uppgifter om den åtalade som offentliggörs genom rättegången)
8. Har du några andra tankar kring den brottsmisstänktes roll i domstolen?
9. Har du några spontana tankar när det gäller frågan om likabehandling av människor inom rättssystemet?
10. Jag ska nu kort beskriva fyra olika hypotetiska brott som en person står åtalad för. I anslutning till varje beskrivning kommer jag att fråga om du tror att någon eller några av ett antal olika omständigheter kan komma att påverka bemötandet i domstolen av den person som är misstänkt för brottet:

A. Narkotikabrott

En person står åtalad för narkotikabrott. Den brottsliga handlingen bestod av införsel av en mindre mängd cannabis, enligt den åtalade avsett för eget bruk.

B. Bokföringsbrott

En person står åtalad för bokföringsbrott. Den åtalade är vd och delägare av ett fåmansbolag. Brottet består av att bokföringen endast skötts sporadiskt under två års tid. Den åtalade har förklarat detta med att en av de tre personer som arbetar i bolaget, och som var den som skötte bokföringen, har haft personliga problem och därför inte hunnit med sina arbetsuppgifter.

C. Misshandel

En taxichaufför står åtalad för att ha misshandlat en kund. En dispyt om betalning ledde till att tumult uppstod i bilen. När taxichauffören försökte att hålla kvar kunden i bilen slutade detta med att kundens axel vreds ur led. Taxichauffören hade fått ett rivsår på kinden.

D. Sexualbrott

En person står åtalad för att sexuellt ha utnyttjat en annan person i dennes lägenhet dit de gått tillsammans efter en fest hos gemensamma bekanta. Båda parter var berusade vid händelsen.

Tror du att någon av de omständigheter jag nu kommer att räkna upp, kan påverka bemötandet i domstolen av den som är åtalad för detta brott? Jag vill att du beaktar samtliga medverkande i brottmålsprocessen, åklagare, domare, nämndemän, advokat eventuella andra medverkande:

- a) – Tror du att huruvida den misstänkte gärningspersonen är kvinna eller man, kan påverka bemötandet av denne i domstolen?
- b) – Tror du att den misstänktes arbetssituation kan påverka bemötandet av den denne i domstolen? (tex. inte har något arbete, har ett lågstatusarbete eller ett högstatusarbete)
 - Tror du att den misstänktes bostadssituation kan påverka bemötandet av den misstänkte i domstolen? (T.ex. bor i en hyreslägenhet i ett område som är känt för mycket social problem eller bor i en bostadsrätt eller en villa i ett högstatusområde)

- Tror du att den misstänktes klädsel kan påverka bemötandet av denne i domstolen? (T.ex. är klädd i jeans eller kostym)
- c) – Tror du att den misstänktes ålder kan påverka bemötandet av den misstänkte i domstolen? (T.ex. huruvida den tänkte är ungdom, medelålders eller äldre)
- d) – Tror du att den misstänktes förmåga att uttrycka sig på en vårdad svenska kan påverka bemötandet av den misstänkte i domstolen? (T.ex. huruvida denne talar vårdad svenska eller använder mycket svordomar och slanguttryck eller talar god svenska eller bryter på annat språk)
 - Tror du att den misstänktes uppförande i rättssalen kan påverka bemötandet av den misstänkte i domstolen?
 - Tror du att yttre attribut som t.ex. tatueringar, hårfärg, speciella frisyrier (rakad skalle, punkfrisyr), skägg eller mustasch kan påverka bemötandet av den misstänkte i domstolen?
 - Tror du att om den misstänkte bär några yttre attribut som signalerar religiös tillhörighet (text slöja, turban) kan påverka bemötandet av denne i domstolen?
 - Tror du att nationellt ursprung, etnisk bakgrund, kulturell eller religiös tillhörighet kan påverka bemötandet av den misstänkte i domstolen? (t.ex. ras, hudfärg eller om den misstänkte tillhör en speciell grupp som t.ex. zigenare, kurder)
 - Kommer du att tänka på några andra yttre attribut som du tror kan påverka bemötandet av den misstänkte i domstolen?
 - Tror du att det är några av de omständigheter som vi nu har tagit upp som, om de förekommer samtidigt hos samma person, kan påverka bemötandet av den misstänkte i domstolen?
- e) – Tror du att någon annan omständighet, liknande de vi just talat, om kan påverka bemötandet av den misstänkte i domstolen?
- f) – Tror du att någon av de omständigheter vi har pratat om kan påverka domslutet?

Övriga kommentarer?

9 ”Kulturella försvar”, likhet och diskriminering¹

Claes Lernestedt

Prolog

I en kongolesisk familj bosatt i Skogås utanför Stockholm, tre vuxna (två kvinnor och en man) och två barn (dock inte till de vuxna), kom de vuxna att tro att barnen hade blivit besatta av onda andar. Existensen av onda andar var för dessa personer – liksom för många andra i den del av Kongo från vilken de kom – en *realitet*. Onda andar anses där inte bara existera utan också ha en kapacitet att skada, även allvarligt, och de vuxna i vårt rättsfall fruktade bland annat just det. Därför beslöt de att de onda andarna behövde drivas ut ur barnen. Den hemgjorda exorcism som följde fick ett mycket tragiskt slut: ett av barnen kvävdes till döds genom att få en bibel pressad mot ansiktet (detta var slutpunkten i en utdraget händelseförlopp). Också det andra barnet skadades. De vuxna – en man och två kvinnor – åtalades, mannen för mord och grov misshandel, kvinnorna för grov misshandel.

I rättegången i tingsrätten var *motivet* för gärningarna klart och ifrågasattes varken av åklagare eller domstol: behovet av att bli av med de onda andarna, för att, måste det förstås, dessa inte skulle orsaka familjen skada. En socialantropolog vittnade om den utbredda andetron på den plats varifrån de tilltalade stammade. Vad vi nu frågar oss är: hur handskades tingsrätten i sin juridiska argumentation med detta motiv? Inte alls, kunde man säga: motivet förbigicks mer eller mindre – ”rättsligt” – med tystnad. Domstolen uttalade följande:

Tingsrätten har ... att utgå från att bakgrunden och orsaken till deras handlande står att finna i deras övertygelse om häxor och onda andar. När det gäller att bedöma deras handlande – i första hand om det utgör brott – måste emellertid detta göras i enlighet med det svenska rättssystemet.

¹ Ett stort tack till Jerzy Sarnecki, Henrik Tham, Tove Pettersson, Helena duRees och Marisol Santos Moreira för värdefulla synpunkter i olika skeden.

Vad menas då med yttrandet att den svenska tingsrättens bedömningar skall "göras i enlighet med det svenska rättssystemet"? Det tycks för tingsrätten ha inneburit att andetron kunde lämnas närmast utan avseende. Men tingsrätten kunde, och *borde* utifrån gällande rätt, ha handskats med motivet på ett annat sätt. Den borde ha uppfattat och behandlat – i bemärkelsen diskuterat och bemött – motivet som ett påstående om att de tilltalade agerat i nödvärn eller nöd,² eller alternativt i vad som kallas för *putativ* (innebärande att man inte är, men väl tror sig vara, i en situation som *skulle* ha givit exempelvis nöd- eller nödvärnsrätt om den verkligen hade varit för handen). Finner rätten att en nöd- eller nödvärnssituation har förelegat kan gärningen under vissa ytterligare förutsättningar vara *rättfärdigad*. Befinns i stället en putativsituation ha förelegat kan den tilltalade *ursäktas* för gärningen (återigen om vissa ytterligare förutsättningar uppfyllts). Applicerat på vårt fall är en första fråga om en svensk domstol bör anses ha rätt att utgå ifrån att det inte finns några onda andar (i vart fall inte i Sverige, i vart fall inte rättsligt sett). Kanske är detta en rimlig utgångspunkt, om än knappast självklar. Låt oss ändå anta denna utgångspunkt som rimlig. Då får vi formulera fortsättningen som att de tilltalade inte *var* i en nödvärns- eller nödsituation (för det finns inga onda andar), men att de trots detta uppriktigt *trodde* sig vara i just en sådan situation. En fråga som då måste ställas är om det var *rimligt* att uppfatta situationen som de gjorde eller, uttryckt på ett annat sätt, om det var oaktsamt eller ej av de tilltalade att hamna i en sådan missuppfattning. Anses missuppfattningen rimlig, inte *oaktsam*, finns förutsättningar att fortsätta till nästa led i prövningen.

Men vi skall stanna vid innevarande led ett slag till. Följdfrågan är förstås: "oaktsamt för vem?, rimligt utifrån vems synvinkel?". Ett slags fiktiv jämförelseperson, en "reasonable person",³ måste konstrueras så att vi kan ställa den tilltalade mot den: en normal, vettig, genomsnittlig person. Men *vilken* fiktiv person skall den tilltalade jämföras med? Detta är en kärnfråga. För genomsnitts-"svensken" skulle det säkert anses oaktsamt att tro att andebesatt-het förelåg, men däremot – kan vi för argumentations skull anta –

² För att *nödvärn* skulle kunna vara för handen krävs att man är utsatt för ett mänskligt angrepp, dvs. i vårt fall att andarna kunde anses vara mänskliga eller att likställa med människor. Annars skulle i stället *nöd* komma i fråga. Aktuella lagrum är BrB (brottsbalken) 24:1 respektive 24:4.

³ "Reasonable person" är det uttryck som i dag används i den anglosaxiska världen, och det passar bra in också här. "Reasonable person" ersatte relativt nyligen, efter genusbaserad kritik, "reasonable man".

knappast för genomsnittspersonen på den plats varifrån de tilltalade kom, en plats där onda andar är en realitet. Vilka måttstockar skall då användas? Vi befinner oss i Sverige, det är den svenska rättsordningen som skall *döma* i målet, men det är den enskilde tilltalade som skall *dömas*, vars *individuella* skuld, *individuella* klandervärdhet, skall prövas. Konflikten är uppenbar, dess lösning inte.

Men varken domstolen eller någon av de övriga aktörerna (åklagare, försvarsadvokater) tycktes – i vad som kan utläsas av den skrivna domen – se eller vilja se denna konflikt. Inte heller ville de se det återopade motivet som ett påstått "försvar" vilket rätten måste ta ställning till.⁴ Domstolen kan ha haft relativt "tekniska" skäl för att avstå från en diskussion i termer av nöd, nödvärn eller deras putativformer. Hade domstolen t.ex. i ett första led accepterat att icke oaktsam putativ förelåg, så hade den i nästa led behövt ta ställning till i vilken utsträckning de tilltalades agerande var *proportionerligt* i förhållande till det upplevda angreppet. I klartext: domstolen hade haft att ta ställning till hur mycket våld som är försvarligt gentemot onda andar från Kongo som tagit plats i ett barn.⁵ Detta är en bedömningsituation som en domstol kanske vill undvika.

Kommenterades då inte andetron ytterligare på något "rättsligt" relevant sätt? Jo då: när det handlade om att bestämma påföljd för de tilltalade (vilka alla fälldes, mannen för mord och grov misshandel, de bägge kvinnorna för grov misshandel) citerade rätten, avseende den yngsta av kvinnorna, det rättspsykiatriska utlåtandet:

Hennes kulturellt inhämtade föreställningar är så intensiva, att de i svensk miljö framstår som uttryck för psykisk sjuklighet, en paranoid psykos med megalomana drag, hallucinationer och vanföreställningar.

Detta citat, liksom rättsfallet som helhet, synliggör en konflikt mellan olika åskådningar – den "svenska" och en annan – vilken just i detta mål, genom domstols användning av "svenska" glasögon, har lösts till de tilltalades nackdel på ett sätt som kan kallas diskriminerande. Jag säger därmed inte, skall understrykas, att de tilltalade borde ha friats. En någorlunda rimlig lösning hade varit att domstolen (a) slagit fast att de tilltalade i och för sig måste

⁴ Med "försvar" avses här något som den tilltalade åberopar i syfte att visa att klandervärdhet saknades eller var mindre än vad åklagaren påstår. Se vidare längre fram.

⁵ Det handlar, för att vara mer exakt, i nödstadgandet (BrB 24:4) om att gärningen inte får vara oförsvarlig, samt i nödvärnsstadgandet (BrB 24:1) om att gärningen inte får vara *uppenbart* oförsvarlig. Nödvärnsregleringen är alltså mer frikostig mot den tilltalade.

anses ha befunnit sig i en (rimlig) putativsituation, och att det därför i ett nästa led skulle göras en försvarlighets/proportionalitetsbedömning, och att domstolen där (b) slagit fast att vad som gjordes för att driva ut andarna var uppenbart oförsvarligt: de åtgärder som de vuxna i familjen vidtog – vilka bland annat ledde till ett barns död – var grovt *oproportionerliga*. Men domstolen valde inte detta tillvägagångssätt, trots att det skulle ha lett till samma "slutresultat": fällande dom.⁶ Det kunde då hävdas att om "slutresultatet" ändå hade blivit identiskt, så spelar vägen till resultatet ingen roll. Men detta är fel: vägen *spelar* roll. Den gör det både ur vad som i dagens "mångkulturella" politiska filosofi oftast kallas ett "recognition"-perspektiv⁷ och allmänt i fråga om straffrättens ambition att sända relativt nyanserade moraliska budskap (mer om detta längre fram).⁸

Inledning

Jag tackar dig, Allah, för att du besparar mig 'storlek 6-haremet's tyranni', sa jag om och om igen för mig själv där jag satt på flyget från Paris till Casablanca, äntligen på väg hem igen. 'Jag är så glad att den konservativa manliga eliten inte vet om det. Tänk er om fundamentalisterna bytte taktik från slöjan till att tvinga kvinnorna att bli storlek 6.

Hur kan man organisera en trovärdig politisk demonstration och ropa på gatorna att ens mänskliga rättigheter har blivit kränkta när man inte kan hitta rätt kjol?"⁹

Prologen visar hur den svenska straffrättsordningen – i det här fallet en domstol – driver igenom sin världsåskådning på ett sätt som kan medföra att den individ drabbas hårt som på ett eller annat sätt faller utanför normen för vad en "svensk" "reasonable person" kan tänkas uppfatta, förstå, tycka och göra. I farozonen för detta är särskilt personer från platser eller sammanhang där livsåskådning, normer, kultur skiljer sig markant från "det svenska" (eller i vart fall föreställningar om detsamma).

⁶ Det bör också understrykas att det citerade psykiatriska utlåtandet används för att lyfta fram och ur ett principiellt perspektiv diskutera sätt att förhålla sig till "kulturella" skillnader. Utöver detta avses givetvis inte att ifrågasätta den specifika bedömning som gjorts rörande den specifika personen.

⁷ Strävan efter ett officiellt erkännande av skillnader. Se t.ex. Gutmann (1994).

⁸ Rättsfallet är Huddinge tingsrätts dom 2000-04-11 i mål nr B 4073-99. Svea hovrätt, dom 2000-06-09 i mål nr B 3101-00, fastställde tingsrättens dom utan närmare argumentation i sak.

⁹ Mernissi (2002) sid 223.

Problemet i det konkreta fallet ovan, för att uttrycka det klart, var att domstolen genom användning av dessa utpräglade svenska måttstockar fråntog de tilltalade det möjliga försvar som en missuppfattning kunde ha varit (och *hade* varit) för en annan tilltalad som haft en för en "reasonable swede" mer rimlig (miss)uppfattning. En huvudfråga för den följande framställningen är vilka måttstockar och standarder individer som kommer någon annans ifrån, i viss utsträckning präglade av andra värde- och trosystem, andra vanor och traditioner, bör relateras till, mätas mot, när deras personliga klandervärdhet skall bedömas och ligga till grund för individuell bestraffning. Frågan är av generell, principiell art och också en mindre del av flera successivt större diskussioner: hur, på vilka sätt, till vilken grad, har dagens befolkningsmässigt diversifierade (national)stat rätt att genom och i sin straffrättsanvändning kräva av personer tillhöriga olika minoritetsgrupper, exempelvis invandrare, att de alla skall leva upp till och mätas enligt, i vårt fall, "svenska" måttstockar? Och i ett ännu större perspektiv är också straffrätten som helhet bara en liten (om än betydelsefull) del i de övergripande frågor som aktualiseras genom utvecklingen till ett mer "mångkulturellt" samhälle.

Frågeställningen rörande måttstockar för personlig klandervärdhet har uppenbart mer bäring på vissa grupper än på andra: sådana där skillnader i tradition, kultur, religion och allt övrigt som socialt medverkar till att forma en person till att bli det den blir, är stora. Problematiken har dock bäring på många olika grupper med sätt att se på och handskas med världen som avviker från majoritetskulturens (inklusive exempelvis olika slags gängkulturer). Med tanke på denna forskarvolymens fokus diskuteras här dock främst invandrare.¹⁰

Frågeställningen är både politiskt laddad och komplex, vilket återspeglas i vad som måste beskrivas som en rad tvivelaktigheter i den existerande, mest nordamerikanska, akademiska debatten rörande "cultural defenses", där den tilltalade hävdar att något förhållande, som klassificeras som "kulturellt", bör medföra ansvarsbefrielse, ansvarslettad eller mildare straff, och därigenom fungera som ett "försvar" mot ett åtal. Svensk debatt saknas i stort sett helt, förutom stötvis i dagspressen, med vad detta ofta innebär av förenkling.¹¹ En ambition med den följande framställningen är därför att, skissartat, redogöra för vissa av de problem som frågeställningen

¹⁰ Inflyttande invandrare utgör också, på vissa sätt, enklare och mera paradigmatiska fall att diskutera än t.ex. infödda gängmedlemmar.

¹¹ Några undantag av mindre format är Nygren (1999) och Møse m fl (1999).

aktualiserar samt för vissa huvuddrag i den existerande debatten rörande hur problemen *bör* lösas. Därtill ger jag vissa egna synpunkter, bl a i fråga om vilka parametrar som måste vägas in vid besvarandet av böra-frågorna.¹²

Även om det i Sverige är glest med akademisk debatt kring straffrätt och "kultur", finns det i samhället i stort mycket åsikter i omlopp om det (som en icke distinkt del av den nämnda större och övergripande mångkulturella debatten rörande "vem skall anpassa sig till vem, och hur mycket?" osv.). En ambition med min framställning är just att göra *straffrättens* roll mer distinkt inom denna debatt, och också att *inom* straffrätten peka på viktiga distinktioner. Men låt oss dock som del i en bakgrundsteckning uppehålla oss något ytterligare i den allmänna och politiska debatten: den lär nämligen ha påverkat aktörerna i rättssystemet. Ett slags vändpunkt i den officiella svenska synen på frågorna, eller i vart fall ett utropstecken i en redan påbörjad trend, tycks ha kommit med det massmedialt uppmärksammade mordet på Fadime Sahindal och de ungefär samtidigt terroristattacker mot bl a World Trade Center. Två deltagare i debatten:

Mona Sahlin uttalade i en välkänd intervju i DN den 8 juni 2001 att i Sverige gäller svenska värderingar, "det är bara att gilla läget", att "alla måste följa Sveriges syn på frihet och jämlikhet", och vidare bland annat att "om folk drar sig undan samhället för att slippa anpassa sig måste vi hitta sätt att tvinga in svenska värderingar". Sahlins uttalanden kom, bland annat, att ge en vokabulär och legitimitet till en nationalistisk och främlingsfientlig hållning, i vilken "den andre" tenderar att demoniseras kollektivt och den oönskade "annanheten" gärna vävs ihop till ett helt: bärande av slöja framstår då emellanåt som lika viktigt att motarbeta som "hedersmord". *Mohsen Hakim* framhöll i en kritisk replik på Sahlin vikten av att bejaka olikheter: "osvenskhet" får inte generellt sett ses som ett problem. Han betonade dock ett antal gånger inom ramen för den korta artikeln att odlandet av olikhet skulle ske *inom ramen för lagarna*:

En svensk borde ha rätt att behålla sina svenska värderingar och så långt lagen tillåter leva svenskt i ett främmande land. På samma sätt borde en invandrare ha rätt att - inom lagens ramar - bete sig osvenskt ... Den svenska lagen skall gälla för alla som bor i Sverige men därutöver borde man vara fri att bete sig som man vill ... Precis som en kvinna skall ha rätt att bejaka sin kvinnlighet och bete sig omanligt

¹² Ambitionen är att behandla problematiken i en monografi 1996-7.

skall en invandrare ha rätt att - inom lagens ramar - tänka och bete sig osvenskt. Att inte få vara sig själv är nedlåtande och förtryckande" ... (och slutligen, som avslutning på debattartikeln:) "Varje person skall ha rätt att välja sitt levnadssätt så länge han eller hon håller sig inom lagens ramar."¹³

Men *lagarna*, då, måste inte också de påverkas och ändras? Tänks de vara oförändrade, på melodin "when in Rome, do as the Romans do"? I framställningen nedan ges lagarna viss uppmärksamhet, men det huvudsakliga intresset riktas dock mot deras tillämpning. Frågan är främst i vilken utsträckning det bör vara tillåtet att hjälpa den politiska viljan att tvinga in svenska värderingar genom att i straffrättstillämpningen inte låta "den andre" få mätas utifrån *sina* förutsättningar, *sin* världsbild, i den utsträckning som "svensken" får göra det (eftersom "svensken" i högre utsträckning har samma, bara i mångt och mycket icke explicitgjorda, världsbild, kanske "kultur", som domstolen har).

Ett metodologiskt påpekande. Problemområdet är ett sådant, där det i hög grad behöver diskuteras hur sakerna *bör* hanteras. Hur de *har* hanterats och hanteras i dag är av begränsat rättsligt intresse: av de rättsfall som är intressanta, såväl i Sverige som i den nordamerikanska debatten, har endast ett fåtal avgjorts av högre rätt (vilket ger ett högre prejudikatvärde). Många av de nordamerikanska fallen har dessutom avgjorts genom s k *plea bargaining*, med resultat att de rättsfrågor som fallen tycks aktualisera egentligen inte prövats rättsligt. Så mycket är dock möjligt att utläsa som att (a) domstolarna generellt sett är osäkra i fråga om hur de skall förhålla sig till "kulturell" argumentation, vilket manifesteras genom att (b) rättsfallen pekar i bägge riktningar, vissa mot en extremt tillåtande hållning,¹⁴ andra mot en extremt avvisande hållning (som i Skogåsmålet), varvid det framstår närmast som att det är slumpen som styr vilken hållning viss domstol kommer att inta i det konkreta fallet. Det finns alltså utomordentligt goda skäl, både ur rättssäkerhets- och rättvisesynpunkt, att diskutera hur problemområdet bör hanteras. Rättsfallen bör därvid främst ses och användas som diskussionsunderlag, med ungefär samma funktion som konstruerade exempel.

För att på ett korrekt sätt nalkas frågan hur straffrättsväsendet bör handskas med "kulturella försvar" behövs vissa utvikningar rörande annat. "Kulturella försvar" reses i prövningen av personligt ansvar och klandervärdhet för (objektivt) begånget brott. Men det

¹³ Hakim (2001).

¹⁴ Se t.ex. ngt hos Wennberg i Mose m fl (1999).

är inte (vare sig av Gud eller på annat sätt) givet hur *lagarna* bör se ut, exempelvis vad som bör vara *kriminaliserat*. Även i fråga om det senare finns "mångkulturella" stridsfrågor, vilka något berörs.

Också utomstraffrättsliga redskap behövs för att diskutera de "kulturella försvarens" relation till forskarvolymens tema, "strukturell diskriminering i rättssystemet på etnisk och religiös grund". Såväl "likhet" och "diskriminering" som "etnisk och religiös grund" behöver beröras. Det sistnämnda kan klaras av direkt: "kulturella försvar" rör inte bara "etniska och religiösa" grunder, utan något bredare och vagare, dem bägge inneslutande, som åtminstone för närvarande kallas "kultur". Det ännu vagare "annanhet" vore, just på grund av att vagheten är så uppenbar, kanske att föredra som samlingsbegrepp.¹⁵ Vad gäller "likhet" och "diskriminering" behöver några olika likhetsbegrepp och -ideologier beröras. Det blir då lättare att se i vilka bemärkelser olika ståndpunkter i debatten kring "kulturella försvar" kan sägas förespråka respektive vilja motverka "diskriminering".

För tydlighets skull: detta kapitel har *inte* som syfte att empiriskt undersöka faktisk förekomst av diskriminering. Avsikten är i stället att peka ut ett närmast obearbetat område där det behöver diskuteras både vad som över huvud taget skall anses vara sär- respektive likabehandling och dessutom vilken sär- eller likabehandling som också skall anses vara diskriminerande. Framställningen kunde vidare möjligen sägas diskutera *rättslig* diskriminering i någon snävare bemärkelse.¹⁶

Likhet och diskriminering

Sättet som begrepp som "likhet" och "diskriminering" används är komplext. Diskussion försvåras av att begreppen är kraftigt normativt laddade, vilket medför att envar har ett intresse av att driva igenom sin egen tolkning av dem och en låg vilja att enas med meningsmotståndaren om en gemensam definition.¹⁷ Nedan några

¹⁵ Ungefärligt tillämpningsområde för begreppet "kultur" klarnar förhoppningsvis under avsnitet *Debatten om kulturella försvar*. Azar (2005, sid 168f) menar, delvis mycket träffande, att begreppet "kultur" kommit att överta rollen från det numera mer eller mindre förbjudna "ras".

¹⁶ Dvs. inte t.ex. trovärdighetsbedömningar eller allmänt bemötande, utan i rätt strikt mening själva regelverket och dess tillämpning: hur "rättsliga" beteendestandarder, stereotyper o d kan vara "kulturellt" skeva.

¹⁷ Se Lernestedt (2002, 2005).

påpekanden och distinktioner som underlättar diskussionen av "kulturella försvar".¹⁸

- Straffrätten tänks vara en statsmaktens sista utpost, en slutstation i den samhälleliga näringskedjan. När den blir aktuell har det redan uppkommit en mängd skevheter – och orättvisor – mellan olika människor i ett samhälle. Flertalet av de individer som till slut döms till ett långt straff i fängelse *har* på ett tydligt sätt varit utsatta för sådana skevheter under resans gång. Frågor av intresse är då förstås *var* dessa uppkommit och *om* och i vilken utsträckning staten, samhället, har skuld i det, och, om så, detta också bör innebära att en viss tilltalads straffrättsliga skuld bör anses mindre. Ur vissa synvinklar kan ju en relativt "blind" rättvisa vara att föredra. Straffrätten blir då bunden att vidmakthålla det som stoppas in i den, och bara sällan kompensera för inkommande skevheter.
- Användning och innebörd av begreppet "likhet" (liksom "diskriminering") har skiftat över tid. Politiska strävanden i namn av "likhet" kan historiskt sett i huvudsak sammanfattas i några grundläggande "faser". I vad vi kan kalla för ett *initialt skede* är samhället i stor utsträckning skiktat i grupper, och personer identifieras, identifierar sig, värderas och värderar sig i hög grad utifrån grupptillhörighet. Jämförelser i termer av "likhet" och "olikhet" som vi tänker på begreppen i dag sker bara mellan personer inom *samma grupp*: jämförelser mellan personer i olika grupper går inte. I denna fas handlar "likhets"-strävanden inte om att radera barriärer mellan grupper, utan om att framställa krav på förbättring *inom ramen för* rådande strukturer.¹⁹

I en nästa fas, för vilken ett gott exempel är den franska revolutionen, söks i vart fall i retoriken grupptillhörighet *utraderad* som kriterium. *Individen* lanseras som den "riktiga" sociala enheten, och fram växer successivt vad som i dag brukar kallas en klassisk "liberal" syn på rättsordning och samhälle: individerna skall respekteras i sin egenskap av individer. Sättet som rättsordningen gör

¹⁸ En utförlig framställning rörande vad som behandlas i avsnitt 2 återfinns i Lernestedt (2005).

¹⁹ När exempelvis det svenska bondeståndet ville förbättra sin situation önskades i ett initialt skede inte avskaffande av alla (ståndsspecifika) privilegier, utan i stället att samtliga stånd, inklusive bondeståndet, skulle ha egna och för ståndet exklusiva privilegier. Se Hallberg (2003) sid 151 f.

detta på är när det gäller *tillämpningen* av lagarna att på vissa sätt hålla sig okunnig om individen (inte minst dess olika gruppstillhörigheter), och när det gäller *utformandet* av lagarna bör samhället inte ha någon egen materiell uppfattning om "det goda". Det förespråkas alltså, för att det är bra, att individerna skall vara "blanka", ansiktslösa, inför maktens ögon. Bland annat därför reduceras individerna i straffrättstillämpningen (som tilltalade) till ett visst mindre antal egenskaper och kännetecken. Devisen kunde, bryskt uttryckt, vara: ju mer information som domstolen skall eller får beakta, desto större risk för uppkomst av otillbörliga skevheter. Sammanfattningsvis: medicinen för att nå likhet och rättvisa i relevant mening menas vara formell likställdhet på individbasis i lagen och ett förbud för Justitia att se för mycket av individen i rättstillämpningen.

I en därpå följande fas kritiserar den föregående: formell likställdhet och reducerade individer ger måhända likhet men inte alltid *relevant* "likhet": de samhälleliga strukturerna är alltför djupgående. Gruppstillhörighet spelar roll, och att då hålla fast vid formellt likställande och blindhet kan medverka till att *skymma* och *förstärka* strukturella orättvisor. Strävan blir därför att försöka synliggöra och beakta strukturer och skiktningar. Fokus är mer på utgångsläge och resultat än på behandling: lagen kan behöva behandla *olika* för att få slutresultat eller startpositioner som är *lika*. Den föregående (formella) fasen ses i och för sig som huvudsakligen lovvärd, men också som en *genomgångsstation* felaktigt framhållen som *slutstation*. Det som en gång var vägen till större likhet – formell likhet osv. – blir nu i stället delvis ett hinder mot ytterligare steg på samma väg.

I denna "materiella" eller "strukturella" fas sker en återgång till ett tidigare synsätt, enligt vilket gruppstillhörigheter faktiskt har, och i vissa bemärkelser *bör* ha, betydelse. Rekommendationen att Justitias bindel delvis ska bort göras dock med andra mål än i det avsiktligt skiktade samhället: nu handlar det om att stötta (individer som hör till) utsatta grupper. Justitia måste därför i vissa avseenden se individen mer *kontextualiserad* än ett formellt-neutralt förhållningssätt tillåter. Både lagen och dess tillämpning sägs exempelvis – neutralitetsretoriken till trots – vara "gendered", präglade av ett manligt synsätt och manliga preferenser. Neutraliteten, likheten, är då farliga chimärer. När denna typ av kritik riktas mot *rättsordningen*, och i någon bemärkelse mot *juristerna*, är kritiken extra känslig: tanken att det som juristen håller på med är i relevant bemärkelse objektivt och "neutralt" tillhör kärnan i skråets själv-

förståelse och självförtroende. Kritiken har visat sig ha poänger. Juridik avbildas ofta som en rätt kall och avpersonifierad verksamhet. Men hantverket, vare sig det gäller rättsvetenskapare eller domare, bär med sig en hel del "tyst kunskap", av vilken en del säkerligen en gång i tiden var och uppfattades som aktuella politiska direktiv, men som i takt med att tiden har gått har kommit att uppfattas som formella, neutrala hanteringsregler ("så här gör man") vilka förs från en generation till en annan.²⁰ Mycket av sådan kunskap är inte neutral utan baseras på tysta standarder som utformats av (och därmed delvis också för) personer och grupper med vissa tillhörigheter i fråga om klass, kön och innanförskap.²¹

Det är sammanfattningsvis rörande faserna intressant att *dagens* strävanden handlar om att delvis vända tillbaka till ett tidigare och mer grupp- och kontextbaserat skede, om att delvis överge lanseringen av "Individen": den har inte givit önskade resultat, och måste i viss utsträckning beskrivas som ett nederlag.²²

- I vart fall inom mitt problemområde är det svårt att göra klart för sig vad som skall förstås med både "likhet" och "diskriminering". Ett påstående om att "likhet" råder, eller dess motsats "olikhet", är grundläggande betraktat ett påstående om att det finns något slags *relation* mellan minst två objekt, personer e. d. Påståendet innefattar en *jämförelse* mellan dem (ingenting kan vara likt "i sig"). "Likhets" innebär att det föreligger något slags överensstämmelse mellan dem, i *något specifikt* hänseende. Det finns otaliga aspekter utifrån vilka t.ex. två människor kan jämföras. Vissa egenskaper delar viss individ med många (som kön), andra med få, och kombinationen av alla ens egenskaper (naturgivna såväl som socialt konstruerade) delar den med ingen. "Likhets"-jämförelser och -strävanden kan endast välja ut någon eller ett fåtal aspekter, och vad som varit i fokus har växlat över tid. Närmast berörs två likhetsvarianter, "likhet inför lagen" och att behandla "as equals" ("som likar").

²⁰ Rörande denna fråga i sexualbrottsmål, se t.ex. Andersson (2001) och Lernestedt (2004).

²¹ Olika riktningar inom strukturellt baserad kritik – t.ex. klass-, genus- och mångkulturella perspektiv – har mycket gemensamt i sättet att analysera och kritisera samhälleliga strukturer: de är på vissa sätt allierade. Dock tenderar strävandena särskilt utifrån genus- och mångkulturella perspektiv att hamna i konflikt när det gäller straffrätt och "kultur". Där märks också det faktum att en strävan efter exempelvis "reell", "materiell" likhet, och det seende som detta kräver, är en svårare uppgift än att sträva efter formell likhet. Materiella definitioner kan se ut i princip hur som helst, vilket på gott och ont ger ett större spelrum för den som har makten att definiera.

²² Se t.ex. de politiska filosofer som sammanfattningsvis brukar kallas "communitarians". En bra översikt är Mulhall & Swift (1996).

Begreppet "likhet inför lagen" återfinns i regeringsformen (RF) 1:9:

Domstolar och förvaltningsmöjligheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iaktta saklighet och opartiskhet.

Stadgandet anses inte röra lagars *utformning*, bara deras *tillämpning*.²³ En aldrig så särbehandlande lag kan då inte strida mot kravet på likhet inför lagen, så länge domstolen tillämpar lagen på det sätt som lagstiftaren avsett: *med* distinktioner och åtskillnader som lagstiftaren tänkt sig, och utan andra distinktioner. Vad kravet då strängt taget handlar om är yrkesskicklighet hos domarkåren och andra rättstillämpande aktörer, något som framgår redan genom kravet på saklighet och opartiskhet. Kravet på just "likhet inför lagen" skulle i så fall vara (bara) ett slags klatschig etikett.²⁴

Också bredare definitioner av "likhet inför lagen" ges dock, tolkningar som tenderar att flyta ut i en allmän "likhets"-debatt rörande hur samhället bör gestaltas. Det är då "reell", inte "formell" likhet som sätts i fokus, med betoning på synliggörande av strukturer och på att ett "blint" eller "neutralt" förhållningssätt inte heller i *lagstiftning* fungerar. Ett slags paraplybegrepp som kan täcka alla sorters likhetssträvanden kan hämtas hos *Ronald Dworkin*: det övergripande målet är att behandla människor "as equals", eller med "equal respect" eller "equal concern". Detta kan, beroende på omständigheter, innebära olika saker: att behandla folk efter *förtjänst*, att *behandla* dem lika, att sträva efter likhet i *slutresultat* eller i *startläge*, osv..²⁵ Dworkins term innebär att begreppet likhet, på gott och ont, blir en "catch-all". Första stycket i ett annat stadgande, RF 1:2, klingar Dworkin:

Den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.

²³ Holmberg & Stjernquist (1980) sid 56-57.

²⁴ Jfr dock t.ex. Strömberg (2000) sid 66 f, som menar att kravet på likhet inför lagen sträcker sig längre än kravet på saklighet och opartiskhet.

²⁵ Se exempelvis Dworkin (1978) sid 125. Ett exempel på olikabehandling i syfte att behandla "som likar" kan vara att en urbefolkning får viss förmån som majoritetsbefolkningen saknar, såsom frikostigare jaktrett. En rätt för envar att använda sitt eget språk inför domstol kan definieras både som särbehandling (om definitionen är torr och formell) och som likabehandling: det blir ju inte likabehandling i bemärkelsen att alla använder samma språk (vilket på ett sätt gör en sådan reglering till särbehandlande), men det blir likabehandling i bemärkelsen att envar får använda sitt språk.

RF 1:2 är dock endast ett *målsättningsstadgande*, som anger övergripande samhällliga målsättningar men saknar någon kraft att binda eller ens med verkan återopas i domstol (och även om stadgandet hade bindande kraft är det så vagt att det vore svårt att "tolka" det).²⁶ I en "böra"-diskussion kan det dock fylla en funktion, vilket visas längre fram.

"*Diskriminering*" betyder i sin enklaste språkliga version bara "särbehandling", som en motsats till "likhet" i dess enklaste version: ett konstaterande av att det i visst avseende föreligger en olikhet i behandling, dock utan att den värderas som bra eller dålig. Med denna definition finns förstås ett stort mått av diskriminering i rättsväsendet (så kan t.ex. en vuxen man men inte ett barn fällas för brott). Den diskriminering som vi skall söka efter är emellertid bara "dålig" särbehandling, eller, som det ofta uttrycks i dag, diskriminering utan "saklig grund", särbehandling utan goda (och i lag förankrade) skäl. Detta är också den (förändrade) betydelse som begreppet "diskriminering" i dag har.

I den kommande redogörelsen för "kulturella försvar" används RF 1:9 och RF 1:2 1 st (eller snarare tanken om behandling "as equals") som struktureringsverktyg. Det diskuteras (a) vilka hänsynstaganden till "kulturella" olikheter hos en tilltalad som måste ske för att domstolen inte ska *bryta mot* det snäva kravet på likhet inför lagen i RF 1:9 (genom att oriktigt behandla den tilltalade sämre), (b) vilka hänsynstaganden till "kultur" som i stället strider mot RF 1:9 genom att oriktigt *gynna* den tilltalade, och (c) huruvida det finns fall under (b) vilka trots att de strider mot RF 1:9 kan försvaras med hänvisning till att alla skall behandlas "som likar" eller har "lika värde". Punkten (a) kan klart sägas röra "diskriminering", medan (b) och (c) kan sägas röra positiv särbehandling. Används ett bredare likhetsbegrepp, "som likar", och definieras "diskriminering" som frånvaro av relevant likhet, kan dock också fall som i och för sig uppfyller kraven i RF 1:9 (och som alltså inte strider mot principen om likhet inför lagen) bedömas vara "diskriminerande". Det är alltså inte säkert att "diskriminering" och "likhet inför lagen" alltid används som varandras motsatser.

²⁶ Holmberg & Stjernquist (1980) sid. 44.

Straffrätt

Två områden, två frågor

För förståelsen av diskussionen av "kulturella försvar" nedan bör två straffrättsliga frågeställningar särskiljas: (a) vad bör kriminaliseras och (b) vem bör hållas ansvarig för överträdelse av ett straffbud? Inom bägge dessa områden måste det skiljas mellan å ena sidan *syften* (vad som önskas uppnått), å andra sidan *rättfärdiganden* (hur medlen för att uppnå det som önskas uppnått – liksom målen själva – kan försvaras). Straffrätten brukar beskrivas som statsmaktens yttersta vapen, och den är på många sätt också ett *destruktivt* vapen som kan orsaka mycket skada: den hotar med ett ont som svar på ett ont (brottet), och bör därför uppfylla högt ställda krav på formell rättssäkerhet, t.ex. i fråga om likhet inför lagen i snäv bemärkelse. Den behöver därutöver också, på andra sätt, kunna rättfärdigas moraliskt.

För det första behöver det generellt sett kunna rättfärdigas att staten ö h t använder sig av något slags "straffrättssystem" eller liknande system, som (a) förbjuder vissa gärningar och (b) till förbudet kopplar ett hot om en kännbar negativ sanktion för den ohörsamme. På en så generell nivå anses rättfärdigandefrågor inte behöva ägnas så stor uppmärksamhet: det råder rätt bred enighet om att *något* sådant system behövs, och om att vi hittills inte har funnit någon bättre variant.²⁷ Behovet tillåts fungera som ett hjälpligt rättfärdigande.²⁸ Men från ett principiellt rättfärdigande av *något* sådant system till ett blankt rättfärdigande av *vilket som helst* sådant system, med vilka som helst *komponenter*, går det inte att gå: systemets delkomponenter bör prövas och kunna rättfärdigas var och en för sig. Det gäller exempelvis (a) vilka gärningstyper som bör få kriminaliseras, (b) vilka förutsättningar som bör vara uppfyllda för att en individ skall få hållas ansvarig, och *straffas* (utsätts för lidande) för en överträdelse av ett sålunda kriminaliserat straffbud, samt (c) vilka typer av sanktioner som bör få användas mot den som får straffas (varvid dödsstraff förstås är ett kontroversiellt exempel). Nedan berörs kriminalisering och personligt ansvar.

²⁷ Nämnas i sammanhanget bör den riktning som kallas abolitionistisk, med åsikter att systemet helt eller i dess nuvarande form skall avskaffas. Se exempelvis Christie (2005) sid. 134 ff för färsk tankar.

²⁸ Se mer härom i Lernestedt (2003a) sid. 112 f. Ett behov bör i princip inte ensamt kunna rättfärdiga något. Tas frågorna om rättfärdigandet av samhällets tvångsmakt upp på en renodlat teoretisk nivå är de svårare att handskas med. Se t.ex. Matravers (2000) och Ripstein (2004).

I anslutning till detta, ett (krångligt) förtydligande i förväg: *Fokus i debatten* kring "kulturella" frågor rör avseende (a), specifika straffbud, främst *utvärderande* av vad som skall kriminaliseras och *utformning* av straffbuden (dvs. det som sker på "politisk" väg), inte så mycket domstols tolkning av straffbuden. I fråga om (b), förutsättningar för individuellt ansvar, är förhållandet det motsatta: debatten rör främst (domstols) tillämpning av reglerna. Det finns dock också tolkningssvårigheter (och tolkningsutrymme) i *tillämpning* av specifika straffbud, liksom det finns lagstiftning rörande förutsättningarna för individuellt ansvar (mycket rörande dessa är dock utarbetat i praxis och doktrin).²⁹

Kriminalisering

När det onda som straffrätten gör diskuteras hamnar oftast själva *straffandet* i fokus. Redan att visst beteende *kriminaliseras* är dock ett principiellt ont, eftersom detta inskränker individers handlingsfrihet (det tänks ju vara hela vitsen med en kriminalisering).³⁰ Klassiska debatter rörande moraliskt rättfärdigad kriminalisering har mycket kretsat kring kriterierna "skada" och "skada mot annan" (grundbegreppet "harm to others" är hämtat från *John Stuart Mills* "On Liberty") och dessas förhållande till, och tillåtligheten av, s k moralistiska (skydda samhällliga moralföreställningar) och paternalistiska (skydda personer mot sig själva) straffbud.³¹ Denna debatt har initierats och till stor del förts av klassisk-liberaler med *individer* i fokus: man är fast i den fas vars högsta mål är individuellt självbestämmande och statlig neutralitet i förhållande till individers olika och egna uppfattningar om det "goda" sättet att leva det egna livet. Individers "blankhet" och privata sfär liksom formellt likställande o d har därför varit framträdande ideal, och åtminstone den "blanka" individbilden har präglat också lagstiftarens syn. Intressant är därför det faktum att den svenske lagstiftaren under senare tid börjat inta en strukturellt "seende" attityd till kriminaliseringsfrågor, främst (närmast uteslutande) i fråga

²⁹ Även (c), frågor rörande vilka sanktioner som bör och får användas, är givetvis av stort intresse i ett "kulturellt" perspektiv: tendenser till att låta exempelvis urbefolkningar ta hand om verkställigheten av straff gentemot medlemmar av gruppen, bland annat men inte bara i syfte att nå bättre "resultat" i form av återanpassning, ses t.ex. i Canada. Det kan också vara en fråga om att vilja nå större säkerhet genom maktindelning. Se exempelvis Shachar (2001) och Williams (2002).

³⁰ Se t.ex. Hart (1963), sid. 21-22.

³¹ Sammanfattning, se Lernestedt (2003a) kap 5.

om olika aspekter av skydd (mot män) för kvinnor och barn. Ökad kontextualisering har då fått genomslag både i lagtext och i det tankegods som legat bakom utformningen av vissa nykriminaliseringar (ett exempel på det senare är sexköpslagen, numera inflyttad i brottsbalken som BrB 6:11, där en långtgående "materiell" eller "reell" syn på vad som är "frihet" förs fram i förarbetena: ingen (kvinna) *kan* sälja sex frivilligt).³²

På vilka sätt kan då "kulturella" strukturella frågor aktualiseras när det handlar om kriminalisering? En första fråga: kan kriminalisering av något som (bara) viss specifik grupp ägnar sig åt komma i konflikt med något slags "likhets"-tänkande? Svaret är både ja och nej. Det är för det första givet att en viss kriminalisering lägger olika stor börda på (utgör ett olika stort hinder för) olika personer och grupper. Även om kriminaliseringen *formellt* inskränker *allas* frihet att begå handlingen i fråga (många, men långt ifrån alla, kriminaliseringar riktar sig till envar) så kan det korrekt argumenteras för att friheten i *reell* mening bara inskränks för dem som *de facto* kunde tänkas begå gärningen. *Anatole France* noterar i ett välbekant citat: "Hur rättfärdig är icke lagen: den förbjuder såväl den rike som den fattige att sova under broarna och tigga bröd." Det tycks väl då materiellt sett, rörande sådana kriminaliseringar, finnas goda grunder att tala om något som kunde kallas diskriminering? Nå, på ett sätt är informationen trivial: det finns knappast *något* brott vilket *alla* kunde tänkas begå (om inte förutsättningarna spetsas intill det orealistiska), så det måste vara så att olika kriminaliseringar olika mycket inskränker (eller försöker inskränka) olika människors liv (straffbudet för mord inskränker seriemördarens liv mer än många andras).³³ Detta är inget som stör uppfyllandet av det så kallade generalitetskravet för kriminalisering, vilket i princip för uppfyllande endast kräver att straffbud är generellt avfattade, formellt tillämpliga på alla (ibland i bemärkelsen alla som har visst arbete, viss ställning e d): att de i *praktiken* träffar viss grupp stör inte.³⁴

Frågan blir mer intressant om den relateras till det bredare "lika värde"- eller "som likar"-tänkandet. Om den grupp individer som överträder ett visst straffbud uppvisar stark överensstämmelse med en annan grupp, självständigt identifierbar som grupp *utan* hjälp av det faktum att personerna begått liknande brott, finns generellt sett

³² Avseende sexköp, se Lernestedt & Hamdorf (1999-00, 2000-01).

³³ Se t.ex. Barry (2001) sid 34.

³⁴ Rörande generalitetskravet, se t.ex. Jareborg (2001) sid 63.

anledning att fundera över (a) vad som är grunden till korrelationen och (b) vilka *skäl* gruppmedlemmarna har för att engagera sig i aktiviteten, och exempelvis om dessa skäl enligt gruppmedlemmarnas åsikt – även om den avviker från majoritetsbefolkningens vilja så som denna kommit till uttryck genom kriminaliseringen – är goda. Å andra sidan har ju lagstiftaren också i vissa fall redan *tänkt* gruppsspecifikt vid införandet av viss kriminalisering e d: ett uttalat syfte kan vara att söka stoppa just invandrargruppers praktiker (se t.ex. utbrytningen av könsstypning (tidigare "kvinnlig omskärelse") till en egen strafflag).³⁵

I fokus för diskussioner när det gäller invandrare och "kultur" är och har varit utöver könsstypning bland annat polygami, manlig omskärelse och rituell slakt. Det finns ett relativt litet antal av sådana relativt klara "invandrar"-kriminaliseringar.³⁶ Den typ av diskussion som bör föras handlar i stor utsträckning om att väga, i en politisk process, styrkan av majoritetssamhällets intresse av och skäl för att vilja agera genom kriminalisering mot styrkan av minoritetens intresse av och skäl för att företa beteendet.³⁷ Det politiska förfarandet gör diskussionen och dess överväganden relativt öppna för insyn, vilket innebär att hanteringen är förknippad med mindre faror än när det gäller personligt ansvar. Det bör också finnas goda möjligheter att i sinom tid nå rimliga kompromisser.

Sådana möjliggörs genom större flexibilitet i förhållande till det annorlunda, och större öppenhet för "lika värde"-resonemang: aktiviteter som menas inte kunna jämföras kanske visst kan jämföras, de kanske rentav *måste* jämföras, åtminstone utifrån sådant som den vikt de har för utövaren. På svenska tänks uttrycket "äpplen och päron" illustrera omöjlighet i jämförelse. Detta är intressant, för de är rätt jämförbara: de klassificeras båda som frukt, de är båda ätbara, de växer båda på träd, osv. "Äpplen och plaststolar" vore en rimligare och mer utmanande illustration, eller "päron och kanibaler". Låt oss jämföra värdet av älgjakt (vilket är tillåtet) med värdet av rituell slakt (vilket är förbjudet); värdet av rituell ansiktsrispning på barn (torde vara förbjudet, men jag har inte sett några svenska rättsfall) med värdet av att föräldrar tillåts låta göra hål i

³⁵ Detta var i och för sig inte en nykriminalisering (gärningen föll före lagändringen under misshandelsstadgandena). Det uttalade syftet med utbrytningen till en "egen" lag var att *synliggöra* verksamheten.

³⁶ Delvis andra problem uppkommer rörande andra typer av brott, där gruppen överträdare är heterogen men där t.ex. "invandrare" i någon bemärkelse menas vara överrepresenterade.

³⁷ Se här t.ex. Parekh (1996, 2000) som i (1996) förespråkar en rätt utpräglad dialogartad hantering.

öronen på sina barn (tillåtet); värdet av bruk av drogen alkohol (tillåtet för vuxna) med bruk av drogen khat (förbjuden, narkotikaklassad); värdet av "skönhets"-motiverade silikonimplantat i bröst (tillåtet) med värdet av att vilja dölja kroppen, inklusive ansiktet (snart otillåtet?); värdet av kvinnlig skönhetsbetingad så kallad intymkirurgi jämfört med värdet av det som sedan ett tiotal år tillbaka kallas könsstympling, tidigare kvinnlig omskärelse. Om jag har förstått saken rätt är "skönhets"-betingade intymkirurgiska ingrepp tillåtna, vilka i fråga om fysisk påverkan är större än vissa mindre varianter av straffbelagd kvinnlig omskärelse, sådana varianter som vare sig stympar eller lämnar bestående men.³⁸ Då torde spelplanen vara mer öppen än vad man kunde tro: det återstår då att föra en ideologisk diskussion av hur vi bör definiera "tvång" (formellt eller materiellt, närmast) och hur vi bör värdera de ideologiska tankegodsd och kontexter som driver fram en önskan om respektive typ av ingrepp, extra påtagligt när det gäller vuxna kvinnor.

Det handlar alltså om att reflektera även över de egna mallarna och förföreställningarna. Därefter återstår frågan i vilken utsträckning majoriteten i en nationalstat bör ha rätt att (genom förbud) driva igenom ("tvinga in") just sina tolkningar av frihet, jämlikhet och det goda. Detta är en svår fråga som utrymmet inte tillåter behandling av.

Beslut om kriminalisering fattas på en rätt abstrakt, samhällelig, och "politiserad" nivå. Fokus vid kriminaliseringsöverväganden ligger framåt, på visioner om hur vi vill att samhället skall se ut i *framtiden*, hur individerna i framtiden skall och inte skall umgås med varandra och sitt samhälle. I diskussionen existerar inga *verkliga* individer. Mer i stället av en idé, "Individen", en relativt endimensionell pappfigur som ensam eller i en grupp dras i snöre över en scen. Tänkandet inom diskussionen ligger nära – och influeras av – den politiska filosofins teorier kring det önskvärda och goda samhällets gestaltning och förhållningsätt till "Individen". De antaganden om individen som görs, den bild av och den kunskap om människan som staten tänks bära ha (hur man vill att staten ska "se" individen), styrs inte bara av empirisk kunskap (hur det "är"), utan också i hög grad av visionerna om det framtida samhället, om hur man vill att det skall vara.

³⁸ Se Östergren (2004).

Att individen, inom ramen för frågan hur kriminalisering bör användas i skapandet av det goda, framtida samhället, reduceras och "fiktionaliseras" rätt mycket bör i rätt hög utsträckning tillåtas: på detta stadium drabbar det mindre påtagligt verkliga individer, och de samhälleliga målen bör kanske sättas högre än vad som är realistiskt. I behandlingen av nästa område – personlig klandervärdhet – ter sig sakerna delvis annorlunda: där avtecknar sig konflikterande ideal skarpare.

Personligt ansvar

Att en person – strängt taget en persons kropp – tycks ha agerat på ett sätt som beskrivs i ett straffstadgande lär för lekmannen framstå som något av en slutpunkt: brottet är, i någon bemärkelse, begånget. Det är dock samtidigt startpunkten för en relativt omfattande undersökning med mål att slå fast om *personen* också kan hållas ansvarig för det som kroppen gjort: det handlar om att finna skuld och klandervärdhet i relation till det inträffade, och om att skatta *arten* och *mängden* av klandervärdhet.³⁹ Var exempelvis personen straffmyndig, var den tillräknelig, eller i stället psykiskt störd på ett sådant sätt att den inte kan hållas ansvarig?⁴⁰ Kan de iakttagna kroppsrörelserna karaktäriseras som en mänsklig *handling*, i någon bemärkelse kontrollerad, eller (bara) som spasmer eller rörelser under sömn? Fanns en subjektiv inställning, uppsåt eller (för vissa brott) oaktsamhet? Fanns i situationen något som *rättfärdigade* gärningen, exempelvis att den var en berättigad respons på ett angrepp eller en hotande situation, eller att den företogs med samtycke, så att den trots brottsbeskrivningsenlighet och uppsåt ändå allt sammantaget inte skall anses vara fel? I denna grupp faller den oskrivna rättfärdigandegrund som i dag brukar kallas "social adekvans" och som används för att förklara bl a varför idrottsutövare i t.ex. hockey inte fälls för misshandel eller vållande till kroppsskada när de skadar varandra.⁴¹ Vidare: om det inte fanns något som rättfärdigade, fanns det i stället någon *ursäktande*

³⁹ Här används "klandervärdhet" i en för straffrättssammanhang ovanligt bred bemärkelse: hela prövningen av individen i det individuella och konkreta fallet, i vissa fall också frågan om brottsbeskrivningsenlighet, inkluderas. Detta för att hjälpligt synkronisera med den breda användningen av begreppet "kulturella försvar" i debatten, se mer i detta avsnitt.

⁴⁰ När det gäller psykisk störning skiljer sig dock Sverige från flertalet andra länder: i Sverige kan sådan inte (i sig) medföra att personen inte hålls ansvarig. Särbehandlingen syns i stället i ett fängelseförbud, se BrB 30:6.

⁴¹ Se Jareborg (2001) sid. 290 ff.

omständighet, innebärande att gärningen fortfarande anses fel men *personen* ursäktas för den? I ett senare led, om dessa och andra frågor besvaras på ett sådant sätt att personen får fällas för det inträffade, skall vidare det som kallas brottets straffvärde fastslås. Detta kräver bland annat en undersökning av *motivet* för gärningen (se BrB 29:1-3).

Bland annat de regler som ovan berörts hör till vad som brukar kallas straffrättens allmänna del. Reglerna är relativt abstrakta, och detta är naturligt: de tänks vara tillämpliga på alla eller i vart fall många brottstyper av vitt skilda slag, och måste därför vara flexibla.⁴² Det sagda innebär att praxis och doktrin ges ett rätt stort spelrum att fylla reglerna med innehåll, exempelvis (apropå Skogåsfallet) avseende normalitets- och rimlighetsstandarder. Spelrummet för tolkning är ofta större i den allmänna delen än rörande enskilda straffbud, och detta spelrum hamnar i centrum när det gäller "kulturella" försvar: det finns goda möjligheter för domstolen att beskära, inskränka, de generella reglernas tillämpning till "svenska" missuppfattningar, "svenska" grunder för provokation, osv. (liksom det i och för sig finns rum också för att göra motsatsen).

De ovan nämnda distinktionerna i ansvarsbedömningen möjliggör åtminstone relativt nyanserade moraliska skattningar. Ett problem i straffrättssystemets kommunikation med befolkningen är att dessa distinktioner, om än moraliskt viktiga, inte alltid påverkar det slutliga utfall som drabbar den tilltalade. Exempelvis är skillnaden mellan att (a) en gärning menas ha varit *rättfärdigad*, och att (b) gärningen i sig menas ha varit fel men personen bör *ursäktas* för den, viktig ur ett moraliskt perspektiv. Men utfallet i grund bemärkelse – närmast det straff (icke-straff) som drabbar gärningsmannen, vilket också blir vad allmänheten genom media får sig till livs – är likadant i bägge fallen: frikänd, inget straff.⁴³ Jämför vad som inledningsvis sades om Skogåsfallet: jag föreslog ett annat sätt att resonera, en annan väg, vilken dock skulle ha lett till fällande dom med samma rubricering.

Vilken individbild bör det arbetas med när det gäller personligt ansvar? Här sker appliceringen av reglerna på *konkreta* personer,

⁴² Allmänna delen är "allmän" i bemärkelsen att den innehåller regler som är *gemensamma* för alla eller många brottstyper (så t.ex. reglerna om uppsåt, försök, och medverkan). Enskilda kriminaliseringar brukar sägas höra till straffrättens *speciella* del.

⁴³ Budskapet som rör själva gärningen och ansvarsfrågan "störs" också av de relativt fristående reglerna rörande påföljdsval osv, där bl a förövarens ålder är en faktor som kan påverka rätt mycket.

som redan har agerat i *konkreta* situationer. Det handlar inte längre om den i egenskaper kraftigt reducerade "Individen" från kriminaliseringsdiskussionen, där det främst handlade om att tänka *framåt*, att konstruera den önskade framtiden. Här handlar det i stället om riktiga individer, och om att genom att blicka *bakåt* bedöma en persons skuld för något som redan inträffat. Detta måste få ha konsekvenser, på så sätt att mer av den "verkliga" personen tas in i bilden. Inte heller när det gäller individuellt ansvar, förstås, är det möjligt (eller önskvärt) att hänsyn tas till envars särart på det sätt att den "fulla" verkliga personen granskas. Även här måste det arbetas med fiktionaliseringar och reduceringar: personen får i viss utsträckning passas in i redan befintliga former. Men det får inte tas alltför långt.

Vad som bör vara *syftet* med bestraffning i det enskilda fallet är något varom många – och knappast bara de lärda – tvistat. Det kan enligt traditionella sätt att framställa det handla om prevention (individualprevention, där den enskilde överträdaren skall förhindras från att begå ytterligare brott i framtiden, eller allmänprevention, där bestraffningen av den enskilde överträdaren skall hindra andra från att begå brott) eller vedergällning (retribution). Retribution kan alltså framställas som ett *syfte* med bestraffningen av den enskilde (det kan t.ex. beskrivas som att offret, eller samhället, skall återupprättas, och brottslingen "sänkas" ned från den nivå som den försökte höja upp sig till genom brottet).⁴⁴ Men retributiva tankegångar har flera roller, och de spelar en viktigare roll i konstruktionen av ett *rättfärdigande* av bestraffningen av viss individ. Individen måste i någon bemärkelse kunna sägas ha förtjänat straffet genom att ha varit moraliskt ansvarig för gärningen. *Bara* den som kan hållas moraliskt ansvarig får enligt detta synsätt straffas, detta oavsett om *syftet* med bestraffningen må vara aldrig så eftersträvaransvärt. Samma rättfärdigandehänsyn medför enligt svensk rätt i dag att personen bara får straffas motsvarande *mängden* visad klandervärdhet: straffet tänks bära vara *proportionellt* till brottet. Alltså: det centrala med det retributiva är dess begränsande, inskränkande potential. Det sagda bör, i en anständig straffrätt i en anständig demokrati, medföra att rätten att använda stereotyper, "reducerade" individbilder, är mindre vid prövningen av individuellt ansvar än vid exempelvis kriminaliseringsöverväganden.

⁴⁴ Se Lernestedt (2003b).

Om det från genderhåll sägs att lagens utformning och tillämpning är "gendered" – så att exempelvis många regler är utformade efter mallar för manligt beteende och inte tar hänsyn till kvinnliga perspektiv – så sägs lagen från ett *mångkulturellt* kritiskt perspektiv på ett motsvarande sätt vara "cultured": reduktioner och stereotyper i lag och tillämpning har i någon utsträckning kulturellt färgade glasögon, även där de påstås – och tros – vara neutrala. När en tilltalad åberopar "kultur" är det med denna utgångspunkt *inte* så att den plötsligt försöker föra in "kultur" i en kulturellt neutral hantering; det handlar om ett *möte* mellan "kulturer". Därmed över till de "kulturella försvaren".

Debatten om "kulturella försvar"

Som nämnts förs en rätt intensiv debatt främst i USA rörande den verkan "cultural defences" och "cultural evidence" bör få ha på en tilltalads ansvar. Schablonbilden (snarare nidbilden) av åberopandet av ett "kulturellt försvar" är den tilltalade som invänder "my culture made me do it!". Den hävdar att den i något hänseende var påverkad av sin bakgrund och historia (inte sällan i ett annat land än det där den står åtalad) på ett sådant sätt att det inte kunde begäras att den fullt ut skulle ha rättat sig efter det nuvarande landets normer. Invändningar som diskuterats i termer av "kulturella" kan röra flertalet av de förutsättningar för personligt ansvar som berördes tidigare, och i vissa fall också uppfyllande av rekvisiten i det specifika straffbudet. Termen "cultural defense" används i debatten både brett, innefattande allt som kan innebära att den tilltalade går fri eller får ansvaret mildrat, och i olika snävare varianter. Nedan omfattar termen allt som har att göra med personen och situationen, en relativt bred definition.

Debatten hittills är relativt lätt att sammanfatta (det bör betonas att det följande är just en skissartad sammanfattning av en relativt omfattande litteratur och en komplex frågeställning).⁴⁵ Den kretsar huvudsakligen kring ett relativt litet antal rättsfall och typsituationer (någonstans mellan tio och tjugo). Flertalet av rättsfallen kommer från USA. Några exempel: en kvinna av japansk härkomst som på grund av den skam som makens otrohet dragit över famil-

⁴⁵ För en bra översikt över främst rättsfall (inklusive de som strax nedan omnämns) men också debatten, se Renteln (2004). Några andra tongivande publikationer är debatten mellan Volpp (1994, 1996) och Coleman (1996, 2001) samt Waldron (2002).

jen, inte minst över deras gemensamma barn, dränker de bägge barnen och försöker därefter begå självmord men misslyckas; en man av kinesisk härkomst som mördar sin fru i raseri över hennes (förmodade) otrohet; sikhers bärande av *kirpan* (religiös dolk) offentligt trots att bärande av kniv offentligt generellt sett är förbjudet; rituell rispning i ansiktet på barn hos vissa grupper; en laotisk man tillhörig *hmong*-stammen som, åtalad för våldtäkt, påstår sig ha trott att han vid bortrövandet av och det sexuella umgänget med en kvinna (också *hmong*) praktiserat den version av *hmong*-giftermål som kallas "marriage-by-capture", vilken inkluderar att kvinnan förväntas skrika och göra motstånd (vilket kvinnan i fallet också gjorde, något som stärkte honom i uppfattningen att hon var med på det hela); religiöst betingad användning av marihuana och peyote; en man av albansk härstamning som kysser sitt lilla barns penis på ett sätt som i albansk kultur inte ses som en sexuell handling.

Merparten av de olika fall som kan aktualiseras kan grovt sorteras i några grupper: där vad som kan kallas för "kulturella" omständigheter menas medföra

- (a) att personen inte uppfattade situationen så som den i själva verket var (eller som rättsordningen menar att den var), men personen hade trots det goda skäl, utifrån sin bakgrund, att uppfatta den så som han eller hon gjorde,
- (b) att personen inte visste, inte heller borde ha vetat, att beteendet i fråga var straffbelagt,
- (c) att personens viljemässiga förmåga att göra (eller vilja göra) det som lagen krävde i situationen var nedsatt, samt
- (d) att det bör anses vara objektivt rätt att personen (för att den tillhör viss grupp) företog gärningen, även om gärningen i princip var brottsbeskrivningsenlig.

Det är två slags påståenden som görs: *dels* att den faktiska verkligheten varit beskaffad på visst sätt (att de "kulturella" omständigheterna i fråga *de facto* påverkat), *dels* att detta också bör innebära att den normativa bedömningen av personens ansvar påverkas i gynnsam riktning.

Exempel där en diskussion enligt (a) aktualiseras kan vara Skogåsfallet och fallet med *hmong*-mannen och "marriage-by-capture". Det handlar då om hur människor, beroende på olika "kulturell" bakgrund, uppfattar verkligheten olika. Exempel på (b),

vad som kallas *straffrättsvillfarelse*, torde kunna vara legio, eftersom dagens brottskataloger är tämligen svåröverskådliga och varierar rätt mycket mellan länder. Exempel att diskutera under (c) kan vara den kinesiske mannen, den japanska kvinnan, samt fall där en person uppfattar sig ha blivit kränkt eller provocerad.⁴⁶ Exempel på (d) kan vara av viss religion påbjuden användning av droger, rituell ansiktsrispning och sikhers bärande av *kirpan*. Ett svenskt HD-fall som kan diskuteras under kategorin är NJA 1997 s 636, rörande omskärelse på pojkar.⁴⁷

Också *positionerna* i debatten kan sammanfattas rätt enkelt. Den innehåller ett antal underfrågor, bland annat (a) om "kulturell" bevisning över huvud taget skall tillåtas i rättssalen,⁴⁸ (b) om det bör utformas ett speciellt "kulturellt försvar", närmast ett eget stadgande, eller om "kulturell" bevisning i den utsträckning den tillåts skall användas inom ramen för andra (befintliga) försvar, (c) om det existerar omständigheter som inte kan föras in under befintliga försvar men som ändå borde kunna verka ansvarsbefriande eller mildrande just som "kultur", och (d), om "kulturell" bevisning skall få inverka, *hur djupgående* detta skall få ske (skall bevisningen t.ex. kunna resultera i en friande dom – genom att verka rättfärdigande eller ursäktande, eller innebära att uppsåt saknades – eller bara verka förmildrande inom ramen för bedömningen av straffvärdet?). Många författare ser att där finns svårösliga konflikter och lägger sig någonstans mittemellan ytterlighetsåsikterna ("alltid och fullständigt" respektive "inte alls"). De försöker finna vad som ofta ter sig som godtyckliga kompromisser, på ett sätt som fungerar bättre vid balansering av motstående intressen i en kriminaliseringsdiskussion, sämre rörande individuell klandervärdhet. Nedan berörs dock inte denna grupp av "kompromiss"-författare utan i stället de för tillfället mest *tongivande* åsiktsriktningarna, bägge starka motståndare till "kulturell" bevisning. Trots att

⁴⁶ BrB 29:3, rörande förmildrande omständigheter vid straffvärdebedömning, upptar "om brottet föranletts av någon annans grovt kränkande beteende" respektive "om den tilltalade till följd av psykisk störning eller sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande". Men vem bör bestämma exempelvis vad som skall konstituera ett "grovt kränkande beteende"?

⁴⁷ Enligt HD gjorde föräldrarnas samtycke och den religiösa och kulturella förankringen att gärningarna borde ses som socialadekvata och därmed rättfärdigade. Två saker bör tilläggas. För det första: det faktum att en gärning anses rättfärdigad innebär inte nödvändigtvis att den anses bra. Det kan, ytterst, handla om att den allt taget i beaktande anses vara *tolerbar*. För det andra, rörande rättsfallet: ett bidragande skäl till att utgången blev som den blev lär ha varit brister i den bevisning som åklagarsidan förebringade.

⁴⁸ Detta låter ur svensk synvinkel måhända märkligt. I det amerikanska systemet finns mycket större möjligheter att utestänga bevisning, så att den inte får *förebringas* juryn.

dessa två åsiktsriktningar i mycket annat är meningsmotståndare (de är bl a i olika "faser" av likhetssträvanden, den "blinda" respektive den "seende") delar de åsikt i fråga om hur domstolar bör handskas med tilltalads åberopande av "kultur": närmast inte alls. I avslutningen på kapitlet argumenteras för att de dock också förenas i en gemensam, om än icke explicitgjord, ideologisk utgångspunkt.

Den första riktningen är en medvetet "blind" sådan: den klassiska, formell-liberala straffrättsdogmatikern. Denne, med rötterna i den franska revolutionens tankegods, menar att lagens tillämpning både är och bör vara neutral, att lagen tillämpas och bör tillämpas lika för alla, att rättvisan skall befatta sig med gärningar och inte personer, osv. Företrädaren är inte beredd att acceptera att "kulturella" skillnader kan vara av relevans. Den upprätthåller den kanon av åsikter – inklusive ett närmast provocerande grund likhetstänkande – som varit under hård och delvis förtjänstfull attack från genushåll, bl a för att ha hjälpt till att skyla över strukturella orättvisor (se avsnittet om *Likhet och diskriminering* ovan). Har den genderbaserade kritiken gjort något intryck så har dess strukturella slutsatser i vart fall *inte* förts över till det mångkulturella fältet. Inställningen är inte ägnad att förvåna: som nämnts är likhets-, neutralitets- och objektivitetsidealen centrala för juristens självbild. Något "kulturellt" som stormar in i salen och attackerar den fridfullt neutrala rättvisan vill förespråkaren för denna riktning inte veta av. *Rekommendationen* är, sammanfattningsvis, att "kulturella försvar" skall tillmätas ingen eller ringa betydelse. *Motiveringen* är att skulle ett sådant hänsynstagande ske, så skulle det innebära att vissa bedöms enligt andra måttstockar än andra, något som strider mot kravet på likabehandling (i Sverige uttryckt exempelvis i RF 1:9). Detta skulle vara orättvist mot resten av befolkningen, som inte kan åberopa denna typ av "extra" försvar. Hänsynstagande till "kultur" beskrivs inte sällan som att det – generellt och alltid – vore ett slags positiv särbehandling.⁴⁹

Den huvudsakliga invändningen mot argumentationen är att den inte stämmer (och det bör ju räcka en bit): "kulturella" faktorer påverkar såväl den tilltalade som rätten, vilket gör "neutraliteten" – hur eftersträvansvärd den än är – delvis till en fiktion. Accepteras denna utgångspunkt bör vi, när det handlar om att bestraffa individer av kött och blod – vilket bör ske baserat på deras klandervärdhet – söka undvika skevheter skapade av en (icke infriad)

⁴⁹ Lyman (1986) kan vara ett exempel.

förhoppning om neutralitet. Efter redogörelsen för nästa åsiktsriktning vidareutvecklas något *hur* neutralitetstänkandet går fel, och varför hänsynstagande till "kultur" *i vissa fall* vore att se som en positiv särbehandling, *i andra fall* i stället är något som krävs för att grundläggande principer om formell likabehandling skall respekteras.

Den *andra* riktningen tenderar i stället att "se", "kontextualisera" och läsa in *för mycket* i sin tolkning av världen, samtidigt som den inte ser eller vill se existensen eller betydelsen av grundläggande *straffrättsliga* strukturer, exempelvis skillnaden mellan ett syfte och ett rättfärdigande.⁵⁰ Åsiktsriktningen hör mest hemma i den större grupp av icke straffrättsvetenskapare som engagerat sig i debatten, främst statsvetare, rättsfilosofer och politiska filosofer. Om ett problem hos föregående åsiktsriktning – de "blinda" straffrättsvetenskaparna – var avsaknad av intresse eller förmåga att ta till sig dels strukturella perspektiv, dels politisk och annan filosofi som behandlar mångkulturella frågeställningar, inklusive den roll som personers "kultur" spelar, är ett problem här i stället att straffrättskunskaperna är låga (och, tror jag, delvis ansedda som oviktiga). Åsiktsriktningen tillhör "struktur- och gruppfasen" (se avsnittet om *Likhet och diskriminering* ovan): den är feministinspirerad och har långtgående åsikter i fråga om vilka beteenden och livsstilar som skall klassificeras som fria-ofria, normala-onormala, bra-dåliga osv. Den är i varierande grad öppet västcentrisk i dessa åsikter.⁵¹ Det sagda påverkar i hög grad dess kriminaliseringsrekommendationer, men vi ska här koncentrera oss på individuellt ansvar. Åsiktsriktningens rekommendation när det gäller kulturella försvar blir att sådana skall tillmätas ingen eller ringa betydelse. Det motiveras med argument som alla mer eller mindre har att göra med "balansering" mellan olika intressen och värden. Jag försöker här förtydliga (och därmed också delvis förenkla) motiveringen i punktform:

- (1) "Mångkulturella" kvinnor och barn befinner sig i en *dubbelt* svag position, "mångkulturella" män bara i en *enkelt* svag situation.⁵² I vad som delvis blir ett konkurrensförhållande mellan två slags utsatthet (ur ett genderperspektiv och ett

⁵⁰ Coleman (1996,2001) kan vara ett exempel.

⁵¹ Okins uppsats och de 15 korta responserna på den i Cohen, Howard & Nussbaum (1999) ger en intressant inblick rörande varierande "centrismer" och olika förhållningssätt till dem.

⁵² Jfr om ett s.k. intersektionalistiskt förhållningssätt hos Volpp (1996).

- "mångkulturellt" perspektiv) bör genderperspektivet ges ett relativt kraftigt försteg.
- (2) I de fall där "kulturella försvar" görs gällande är dessa kvinnor och barn inom gruppen ofta offer, männen förövare, varför "kulturella försvar" inte bör tillåtas. I en balanseringsakt bör offrets intressen *uppvärderas*, den tilltalades intressen *nedvärderas*.
 - (3) Straffets huvudsakliga syften är prevention och retribution. I denna typ av fall skall betydelsen av prevention *uppvärderas*, betydelsen av retribution *nedvärderas*.
 - (4) Straffrättssystemets signaler. Om det ska kunna åstadkommas bättre prevention, snarast genom avskräckning – och det behövs i de här fallen – kan straffrätten inte få sända "fel" signaler till befolkningen ("fel" i bemärkelsen att människor får uppfattningen att rättsordningen skulle tolerera t.ex. hustrumisshandel på "kulturella" grunder). Eftersom befolkningen inte kan förstå alltför komplicerade signaler, måste vikten av att kunna sända nyanserade budskap *nedvärderas*, och vikten av de budskap som uppfattas *uppvärderas*, detta genom att det ses till att dömandet resulterar i de avhållande budskap som behövs.

Punkten (1) är, avseende olika grad av utsatthet, en högst rimlig beskrivning. Åsikterna under (2-4) i fråga om hur detta bör påverka straffrättshanderingen behöver dock bemötas. Argumentationen är behäftad med grundläggande tvivelaktigheter, sprungna ur ett nedtonande av vad som ur ett generellt straffrättsligt perspektiv är centrala värden.

(2) Med att offrets rättigheter i "kulturella" fall skall värnas tycks närmast avses att förövaren alltid skall *fällas*, om den bevisning som kunde påverka detta är "kulturell". Det sagda innebär ett förespråkande av ett slags – till visst slag av bevisning begränsat – strikt *ansvar*. Det bör finnas ett ytterst begränsat, om ens *något*, utrymme för sådana förslag; exempelvis kravet på uppsåt är knappast något som bör kunna balanseras bort i "kulturella" fall men inte annars. Offrets rättigheter måste dessutom, i vad avser vad som händer med den tilltalade, ses som tillgodosedda om denne åtalas och prövas på ett korrekt sätt enligt regler som vi enats om som goda och rättvisa. I detta avseende bör täta skott existera mellan tilltalad och offer. Det är svårt att tro att förespråkarna för

positionen menar att *alla* offer, generellt sett, bör ha en rätt till fäl-
lande dom mot förövaren. I stället måste det förstås som att man
uttalar sig om just "kulturell" bevisning. Ett bakomliggande skäl till
varför man tycker sig kunna rättfärdiga sådan selektiv behandling
just när det gäller invandrare nämns i avslutningen.⁵³

(3) Genom användning av vaga begrepp som "the *rationales of punishment*", och genom att *likställa* prevention och retribution som vore de bägge bara syften (eller alternativt att de bägge är rättfärdiganden, det viktiga är att de på ett förenklat sätt likställs), maskeras det faktum att prevention är ett framåtblickande syfte med bestraffning, medan retribution har flera roller, av vilka den främsta i ett anständigt straffrättssystem måste vara den av ett bakåtblickande och *negativt begränsande* rättfärdigande: *bara* den klandervärde får straffas. Det bör generellt sett vara i det närmaste utslutet att nedvärdera krav på rättfärdigande av bestraffningen i syfte att nå bättre framtida prevention.

(4) Glappen mellan å ena sidan de rätt subtila signaler som sänds ut i ett domslut och å andra sidan de signaler som befolkningen uppfattar är ett reellt, och markant, problem. Exempelvis: att någon *ursäktas* innebär inte att *gärningen* i sig anses rätt: den anses *fel*, men *personen* ursäktas för den. Lösningen får dock inte vara – vilken i alla fall mellan raderna anas – att förändra de straffrättsliga bedömningarna (vilka borde vara baserade på klandervärdhet) så att de "rätta" signalerna skall nå fram till folket.

Sammanfattat: ett genomdrivande av föreslagna förändringar skulle när det gäller individuellt ansvar innebära att viktiga straffrättsliga principer åsidosätts på ett sätt som inte kan motiveras. Inställningen är att det mesta på ett ingenjörsmässigt sätt kan balanseras för att med straffrättsliga och andra medel – utan tankar kring straffrättens särart – skapa det önskade samhället.

- Något kort om vissa problem gemensamma för hela debatten. De har att göra med förhållandet mellan å ena sidan strukturer och gemensamheter, å andra sidan olika slags partikuläriteter.

1. Problematiken kring "kulturell bevisning" har kommit att beskrivas på ett sådant sätt att all bevisning och alla bevissteman som menas kunna kallas "kulturella" diskuteras i klump, som om de

⁵³ Att denna typ av resonemang förs fram i dag lär delvis bero på den ökade uppmärksamhet som brottsoffret fått, och den ofta framhållna åsikten på ett generellt plan att offrets position behöver *stärkas* (och, inte sällan, att den tilltalades position i någon mån behöver *försvagas*).

vore något enhetligt. Detta har givit förhoppningen att frågorna också skulle kunna *besvaras* i klump, på så sätt att en generell regel kan och bör gälla för alla rättsfall där det på något sätt åberopas "kultur", oavsett vad det "kulturella" tänks styrka. Förhoppningen är felaktig. Det finns givetvis vissa (med nödvändighet) generella utgångspunkter att använda, så som ett slags allmän "mångkulturell" plattform vilken erbjuder verktyg för studium och diskussion av lag och tillämpning i ett delvis nytt ljus. En sådan utgångspunkt är att lagen inte automatiskt bör antas vara i relevant mening neutral, utan också bör ses som "cultured". Men att "kultur" är en *gemensam nämnare* för disparata fall medför inte att "kultur" i sig är det viktigaste i vart och ett av fallen: de rör alla partikulära saker, partikulära regler, och efter ett nyttigt besök på den gemensamma plattformen måste de i ett nästa led *återbördas till sitt partikulära*. Där är det exempelvis viktigare vad som tänks *åstadkommas* med den "kulturella" bevisningen. Att låta "kulturella försvar" påverka rättens bedömning är nämligen i vissa fall i strid med RF 1:9, i andra fall ett krav för att undvika att hamna i konflikt med samma stadgande. Några exempel (det antas nedan att vad de tilltalade uppgivit är korrekt).

(a) Låt oss först återvända till hmong-mannen och "marriage-by-capture". I svensk rätt, exempelvis, krävs det för ansvar för våldtäkt uppsåt till att det sexuella umgänget skett mot offrets vilja. Saknar en tilltalad sådant uppsåt (den förstod inte att offret inte ville) kan den tilltalade inte fällas för våldtäkt. Följaktligen, saknade *hmong-mannen* sådant uppsåt (han förstod inte att kvinnan inte ville), *får* han inte fällas för våldtäkt, detta oavsett om skälet till att han inte förstod att offret inte ville bedöms som "kulturellt" eller ej, och likaså oavsett om inte en enda "svensk" hade kunnat hamna i en identisk missuppfattning: kravet på uppsåt är generellt. Vad som skapat det bristande uppsåtet är irrelevant. Att under sådana förutsättningar fälla hmong-mannen för uppsåtligt brott vore direkt i strid med RF 1:9. Ett hänsynstagande till hmong-mannens "kultur" kunde snarast beskrivas som ett desarmerande av det "svensk-kulturella" i domstolens föreställningar.

(b) Något annorlunda, men ändå relativt besläktade, resonemang gör sig gällande i Skogåsmålet. Trodde de tilltalade att barnen var besatta av onda andar och att detta var mycket farligt, och skulle vidare en "reasonable person" från samma kultur tro samma sak, så *måste* detta leda in i en diskussion av putativ som en möjlig ursäktande omständighet, detta oavsett att den svenska rättsordningen

och den "svenska" rimliga personen inte tror på onda andar. En skillnad mot fall (a) är att vi där inte, men väl här, explicit behöver konstruera en "kulturellt" vald jämförelseperson. Därmed finns också i detta fall ett större utrymme för normativ diskussion med skilda meningar: hur specifik skall jämförelsepersonen göras, hur "nära" den tilltalade skall den förläggas? Den får inte läggas alltför långt bort, men den får ju heller inte läggas för nära: då skulle den förlora sin karaktär av måttstock. Även här vill jag hävda att ett bortseende från kulturella faktorer i många fall skulle strida mot kravet på likhet inför lagen i RF 1:9 (för det fall att aktuell regel är så flexibel att en inpassning av situationen är möjlig):⁵⁴ ett godtyckligt bortväljande av viss bevisning – "kulturell" sådan – skulle innebära att dessa tilltalade inte får samma tillgång till existerande försvar som en "svensk" tilltalad får. Ett hänsynstagande till kulturella faktorer i fallen har då *ingenting* med positiv särbehandling att göra, utan handlar – i motsats till vad den "blinde" straffrättsvetenskaparen menar – om att parera det "svensk-kulturella". Det handlar *inte* om att ge personen extra försvar, som "svensken" inte får, utan i stället om att ge den motsvarande försvar som "svensken" får.⁵⁵

Liknande resonemang borde göra sig gällande när det handlar om vilka slags provokationer som skall kunna medföra ansvarslättning, vilket slags beteende som skall kunna anses vara "skymfande" osv. Det bör inte generellt uteslutas att den kinesiske mannen, den japanska kvinnan, den "hedersmördande" fadern m fl i vissa fall kan ha haft en sådan nedsatt förmåga att rätta sig efter lagen att klandervärdheten måste ses som mindre, i den utsträckning som detta kan minska straffvärdheten hos en "svensk" förövare som utsätts för vad som bedöms vara en motsvarande "svensk" pressad situation. Här kan det fortfarande handla om att ge den tilltalade "andre" samma möjligheter som den "svenske".

(c) Även vid straffrättsvillfarelse kan besläktade resonemang föras. Utgångspunkten (som de flesta rättssystem använder sig av) att alla personer känner lagen är i det närmaste praktiskt nödvändig för att nå någon grad av effektivitet i systemet. Utgångspunkten är dock givetvis en *fiktion*: ingen person känner hela lagen (t.ex. alla gärningar som är straffbelagda). Skall presumtionen ändå rättfärdigas – utöver med att den av praktiska skäl är nödvändig – måste det ske med att en person som finns i landet på ett eller annat sätt

⁵⁴ Och om det inte är möjligt borde regeln ändras.

⁵⁵ Jfr vad som under avsnittet om *Likhet och diskriminering* sades rörande rätt till det egna språket.

borde ha skaffat sig kunskap om strafflagen, så att kunskapen *rätteligen* kan förväntas. Men det måste rimligen kunna göras skillnad mellan exempelvis å ena sidan den som tillbringat sitt liv i landet, å andra sidan den som anlant nyligen. I den mån det är rättfärdigat att kräva att invånarna kan lagen, är det i vart fall *mer* rättfärdigat att kräva det av den infödde än av nykomlingen. Att i viss utsträckning låta straffrättsvillfarelse verka i klanderminskande riktning i de senare fallen skulle vara att kompensera för ett "handikapp", en sämre möjlighet att veta. Inte heller sådant borde ses som någon positiv särbehandling, om individens klandervärdhet menas böra ligga till grund för bestraffningen.⁵⁶ Det handlar fortfarande, om än i en något mer uttunnad version, om att ge den individuella tilltalande samma konkurrensmöjligheter som en "svensk" i tävlingen som går ut på att inte bryta mot lagen. Med följande fall ställer sig det hela något annorlunda:

(d) När det handlar om exempelvis sikhen som vill bära *kirpan* i strid mot knivlagens förbud, personen som på religiösa grunder vill bruka narkotikaklassificerade droger, rituellt slakta djur eller rispa sitt barn, kan det knappast sägas att en fällande dom enligt respektive aktuellt stadgande skulle stå i strid med RF 1:9, den snäva innebörden av likhet inför lagen. Det kan också på goda grunder argumenteras för att en friande dom vore i strid med kravet på likhet inför lagen i snäv bemärkelse. Skall stöd sökas för en friande dom får det i stället ske i ett bredare "lika värde"- och "lika respekt"-tänkande.

Merparten av de fall som argumenteras för under (d) är av flera skäl av en annan typ än de tidigare berörda. För det första är fokus typiskt sett mer på grupperns gemensamma, gruppsspecifika och medvetna beteenden, vilka de vill ägna sig åt och menar vara "rätt" och att samhället därför skall erkänna deras rätt att bete sig just så: sikhen vill inte *ursäktas* för sitt kirpanbärande (dvs. på så sätt att gärningen är felaktig, ett brott, men personen ursäktas), utan i stället få beskedet att det är *rättfärdigat*, korrekt, tillåtet, accepterat, eller i vart fall tolererat, av samhället. För det andra är frågorna av den karaktären att de kanske borde hamna hos lagstiftaren snarare än hos domstolen: det handlar om att på ett rätt "politiskt" sätt väga olika intressen mot varandra, liksom vid en kriminalisering.

⁵⁶ Svensk rätt intar en tämligen sträng hållning i fråga om straffrättsvillfarelse: nästan inga undantag accepteras från huvudregeln att okunskap inte ursäktar (se BrB 24:9). I vissa andra straffrättsystem, så det tyska och det amerikanska, råder samma huvudregel, men i vissa för en "mångkulturell" diskussion intressanta fall kan ansvarslettning ges. Systemen har knappast rasat ihop av detta.

Det tänks i termer av relativt "reducerade" personer, reducerade till en gruppstillhörighet ("rastafaris", "sikher", osv.), och i dessa fall får diskussionen sägas röra huruvida gruppsspecifik positiv särbehandling skall ges. Detta gör frågorna avsevärt öppnare än de under (a-b).⁵⁷ Det sagda hindrar emellertid inte att också domstol kan ta ställning till frågorna (kommer det ett mål kan den vara tvungen). Domstolen lär då göra ungefär vad lagstiftaren skulle ha gjort. Det naturliga sättet att handskas med denna typ av fall bör då vara att diskutera huruvida beteendet i fråga kan anses vara "socialadekvat" eller ej, vilket om frågan besvaras jakande medför att det, allt sammantaget, anses rättfärdigat. Utfallet i domstolen får då en mer generell verkan än i de fall som berörts tidigare. Det handlar inte bara om huruvida just den *här* sikhen har rätt eller inte rätt att bära kirpan offentligt: det handlar om *alla* sikher i landet.

Exemplen under (a-d) är tänkta att visa på de stora olikheterna mellan olika frågor (alla inom ramen för prövningen av individuellt ansvar) i vilka "kultur" görs gällande och kan spela roll. "Kultur" och individuellt ansvar får inte diskuteras i klump och besvaras med hjälp av en generell regel. Därför bör heller inte ett fristående "kulturellt försvar" – i form av ett eget lagrum, där alla invändningar som har att göra med "kultur" skulle samlas och prövas – införas.

2. Även *personer* är partikulära. För att knyta an till vad som *sades* rörande bl a sikher under (d): andra fall, under (a-c), handlar om att bedöma enskilda *personer* och deras *individuella* klanderverdhet. Att envar individ skall ha rätt att bedömas utifrån sina egna förutsättningar är ju också en viktig del av själva motiveringen till varför kulturella försvar ö h t bör tillåtas. Men denna strävan efter individualisering får inte gälla bara i den tilltalades relation till den "svenska" straffrättsordningen: den måste i lika hög grad gälla i bedömningen av relationen mellan den tilltalade och den andra "kultur" vars påstådda mönster den tilltalade åberopar. Det bör aldrig vara tillräckligt eller ens ges ett *direkt* värde att viss tilltalad, utöver att styrka att den på något mer eller mindre formellt sett "tillhör" viss kultur, blankt åberopar att personer från denna kultur är och gör si eller så i förhållande till viss problematik: detta skulle leda in i en farlig essensialisering. Värdet av sådan bevisning bör

⁵⁷ Denna typ av "rättfärdigande"-argumentation kan givetvis också föras fram i mer kontroversiella sammanhang. T.ex. kunde någon mena att det är *rätt* enligt viss kultur att slå sin partner, aga sitt barn osv, och att detta är något som den svenska rättsordningen borde tillåta medlemmar i den kulturen.

bara kunna vara *medelbart*, i bevisningens egenskap av information i ljuset av vilken den tilltalade, tillsammans med annan relevant information, bör betraktas.

Utmaningen för rättsordningen är att hitta en farbar väg mellan *å ena sidan* hävdandet av envar persons totala unicitet och frikoppling från alla (nuvarande och tidigare) sammanhang, något som betraktat som empirisk utsaga framstår som absurt, *å andra sidan* hävdandet av en djupgående kulturell determinism som på ett motsatt sätt ser individen som helt fångad av dessa sammanhang. Det är när det gäller frågor om personligt ansvar i straffrätten viktigt att betona de *dubbla* riskerna, en i vardera ytterkant av spektrumet: å ena sidan en alltför långtgående essentialisering av andra kulturer (se exempelvis vad de korta rättsfallsbeskrivningarna i början av avsnittet om *Kulturella försvar* inbjöd till!), å andra sidan den diskriminering som blir resultatet när det låtsas (önskas) att gruppbaseerade, exempelvis "kulturella", skillnader inte existerar. Vänder vi oss till domstolen, till den svenske domaren, är det givetvis rimligt att tro att en hel del av dennes föreställningar om verkligheten beror på att den också är en individ, personen Lisa, personen Kalle osv, inte bara en "svensk domare". Men något signifikant delas säkerligen, både av "svenskarna" som grupp och av andra grupper, även om det är olämpligt att strukturera det i termer av "vi" och "dom", och ur ett straffrättsligt perspektiv kan sådant behöva beaktas.

Avslutande anmärkningar

Det socialt-tekniska betraktelsesättet är generaliserande och typiserande och därför en smula omänskligt. Ritbrädet och dragstiftet är radikaliserande. När man börjar arbeta med medeltal och indexserier, mister man så många hänsyn.⁵⁸

Ovan berördes de öppet framförda argumenten hos motståndarna till en ökad öppenhet mot "kulturella försvar". Det framgår dock rätt tydligt att bakom de skilda argumenten hos respektive åsiktsriktning finns något outtalat men gemensamt annat: en primitiv hållning som kort sagt går ut på att majoriteten, de som var här först, i någon relevant bemärkelse tänks "äga" landet och har en mycket långtgående rätt att skydda sig mot det som kommer "ut-

⁵⁸ Myrdal (1932) s 28.

ifrån". Det "svenska" (eller föreställningar om det) har i Sverige enligt denna åsikt en rätt att mycket tydligt regera. Invandraren tänks fullständigt anpassa sig. Ingenting motsvarande gäller för majoriteten. "Seden" är satt en gång för alla, och den som kommer ny får ta den, oavsett om det (som emellanåt när det gäller skev tillämpning av reglerna i straffrättens allmänna del) innebär en diskriminerande behandling av nykomlingen. Vad en kongoles tänker, tror och uppfattar må vara av intresse i Kongo, här är det det inte.

Det behöver sättas gränser för vilket utrymme denna åskådning ges. En möjlig distinktion för gränssättande i straffrätten är den mellan individuellt ansvar och kriminalisering. Det kan hända att majoritetssamhället menar att alla "icke-svenska" sedvänjor borde arbetas bort. Spelrummet för sådant när det gäller kriminalisering kanske kan vara rätt stort (beroende på vilken politisk ideologi som sitter vid makten). Spelrummet måste i vart fall, relativt sett, vara väsentligt *mindre* i fråga om personligt ansvar. Där tänks det straffas efter förtjänst och klandervärdhet. Skall denna idé upprätthållas får inte klandervärdheten skattas utifrån alltför rigida "svenska" måttstockar. Den tidigare berörda åsikten att den felaktiga toleransens tid nu är förbi uppmuntrar dock domstolarna att *avstå* från att ifrågasätta det egna och i stället *odla* "svenska" glasögon.

Friktion uppstår med det avvikande. Den spontana hållningen tycks då vara att se det avvikande som det som (ensamt) producerar friktionen. Denna utgångspunkt är sällan försvarbar, ej heller i fråga om "kulturella" försvar åberopade av enskild tilltalad: det handlar om ett möte, en konfrontation, *mellan* "kulturer".

Referenser

- Andersson, U. (2001). "Det gränslöst feminina. Kvinnliga kroppar och sexualiteter i rättslig hantering av våldtäkt". I Lövkrona, Inger (red). *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Nordic Academic Press.
- Azar, M.I. (2005). "Det symboliska objektet. Delen, delandet och den nationella gemenskapen". I de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red). *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005.41.
- Barry, B. (2001). *Culture & Equality. An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Polity Press.
- Christie, N. (2005). *Lagom mycket kriminalitet*. Natur och Kultur.
- Cohen, J., Howard, M. & Nussbaum, M., C (red) (1999). *Is Multiculturalism Bad for Women?* Susan Moller Okin with Respondents. Princeton University Press.
- Coleman, D. L. (1996). Individualizing Justice through Multiculturalism. *The Liberal's Dilemma*. 96 Columbia Law Review sid 1093-1167.
- Coleman, D. L. (2001) Culture, Cloaked in Mens Rea. *100 South Atlantic Quarterly* sid 981-1004.
- Dworkin, R. (1978). "Liberalism". I Hampshire, Stuart (red). *Public and Private Morality*. Cambridge University Press.
- Gutmann, A. (red) (1994). *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*. Princeton University Press.
- Hakim, M. (2001). *Värna rätten att vara olika*. GP debatt.
- Hallberg, P. (2003). *Ages of Liberty. Social Upheaval, History Writing, and the New Public Sphere in Sweden 1740-1792*. Stockholm Studies in Politics 92.
- Hart, H L A (1963). *Law, Liberty, and Morality*. Oxford University Press.
- Holmberg, E. & Stjernquist, N. (1980). *Grundlagarna med tillhörande författningar*. Norstedts.
- Jareborg, N. (2001). *Allmän kriminalrätt*. Iustus.
- Lernestedt, C. (2002). "Frihet". I Hallberg, Peter & Lernestedt, Claes (red). *Svenska värderingar? Att se och ompröva det invanda*. Carlsson bokförlag sid 163-180.
- Lernestedt, C. (2003a). *Kriminalisering. Problem och principer*. Iustus.

- Lernestedt, C. (2003b). *Berättande straffrätt*. Tidskrift för litteraturvetenskap 2003 nr 3 sid 33-56.
- Lernestedt, C. (2004). *Sexualitet är i betraktarens öga?* Tidskrift utgiven av juridiska föreningen i Finland, 3-4 2004 sid 398-434.
- Lernestedt, C. (2005). "Principen om likhet inför lagen. Rättsfilosofiska perspektiv". I Diesen, Christian Lernestedt, Claes, Lindholm, Torun & Pettersson, Tove. *Likhet inför lagen*. Natur och Kultur sid 17-130.
- Lernestedt, C. & Hamdorf, K. (1999-2000). Sexköpskriminaliseringen – till skydd av vad? Del I. JT 1999-00 sid 846-858.
- Lernestedt, C. & Hamdorf, K (2000-01). Sexköpskriminaliseringen – till skydd av vad? Del II. JT 2000-01 sid 111-131.
- Lyman, J., C (1986). Cultural D.. Viable Doctrine or Wishful Thinking? *9 Criminal Justice Journal* sid 87-117.
- Matravers, M. (2000). *Justice and Punishment. The Rationale of Coercion*. Oxford University Press.
- Mernissi, F. (2002). *Shabrazad reser västerut*. Norstedts.
- Mulhall, S. & Swift, A. (1996). *Liberals & Communitarians*. Second edition. Blackwell Publishing.
- Myrdal, G. (1932). *Socialpolitikens dilemma II*, Spektrum 1932 häfte 4.
- Møse, E. m fl (1999). Skall invandrernes spesielle bakgrunn tas hensyn til i rettsanvendelsen? Forhandlingene ved det 35. nordiske juristmøtet i Oslo 18.-20. august 1999. Del 2, sid 757-793.
- Nygren, R. (1999). Domstolar och etniska hänsynstaganden. SvJT 1999 sid 521-528.
- Nytt juridiskt arkiv (NJA) 1997 s. 636
- Parekh, B. (1996). Minority Practices and Principles of Toleration. *30 International Migration Review* sid 251-284.
- Parekh, B. (2000). *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*. Basingstoke : Macmillan
- Renteln, Alison Dundes (2004). *The Cultural Defense*. Oxford University Press.
- Ripstein, Arthur (2004). Authority and Coercion. *32 Philosophy & Public Affairs* sid 2-35.
- Shachar, A. (2001). *Multicultural Jurisdictions. Cultural Differences and Women's Rights*. Cambridge University Press.
- Strömberg, H. (2000). *Allmän förvaltningsrätt*. 20 uppl, Liber Ekonomi.

- Volpp, L. (1994). (Mis)identifying Culture. Asian Women and the "Cultural Defense". *17 Harvard Women's Law Journal* sid 57-101.
- Volpp, L. (1996). Talking "Culture". Gender, Race, Nation, and the Politics of Multiculturalism. *96 Columbia Law Review* sid 1573-1617.
- Waldron, J. (2002). One Law For All? The Logic of Cultural Accommodation. *59 Washington & Lee Law Review* sid 3-34.
- Williams, M., S (2002). Criminal Justice, Democratic Fairness, and Cultural Pluralism. The Case of Aboriginal Peoples in Canada. *5 Buffalo Criminal Law Review* sid 451-495.
- Östergren, P. (2004). Alla som vill måste få operera sig intimt. www.aftonbladet.se/vss/debatt/story/utskrift/0,3258,47526,00.html 2004-05-14 (urspr publ 2004-05-10)

10 Konstruktionen av en brottsbenägen kategori

Anders Pedersson

Inledning

”Huvudparten av den anmälda brottsligheten i Sverige står svenskarna för. I den kriminalpolitiska debatten är dock invandrarnas brottslighet föremål för ett särskilt intresse. Avsaknaden av relevanta uppgifter har därvid utgjort ett problem” (Ahlberg 1996, s.5). På detta vis inleds Brottsförebyggande rådets (BRÅ) rapport 1996:2 *Invandrare och invandrarens barns brottslighet*, en skrift som har kommit att bli något av ett svensk standardverk i ämnet som titeln åsyftar. Flera grupper som i media kommit att benämnas ”främlingsfientliga” har också använt och använder BRÅ:s rapport, i vilken det konstateras att invandrarna är överrepresenterade i brottsstatistiken, som ett argument för minskad invandring och mot det ”mångkulturella” samhället.

Innebörden i den här ovan citerade passagen utgör den grund var på svensk forskning om relationen mellan invandrare och brottslighet vilar. Det är en tämligen sorgfri inställning: Det finns ett förhållande mot vilket ”den kriminalpolitiska debatten” riktat sitt intresse. Detta förhållande kan genom användandet av samhällsvetenskaplig metod blottläggas och visas upp på ett korrekt vis. Forskningens del, uppgift och ansvar innefattar endast detta. Den förmedlar endast kunskap till politiker och allmänheten. I den här artikeln kommer det att göras ett försök att problematisera detta förhållande.

Syftet med artikeln är inte att undersöka förhållandet mellan invandrare och brottslighet utan snarare att se hur kunskap om detta produceras och legitimeras. Utgångspunkten för undersökningen är BRÅ-rapport 1996:2 *Invandrare och invandrarens barns brottslighet*. Genom att närmare granska den och reaktionerna på dess resultat i framförallt i ledar- och debattartiklar i dags- och kvällstidningar ska en bild målas upp av hur relationen mellan invandrare och brottslighet framställs under det sena 1990-talet och

början av 2000-talet. Vilka är forskningens förutsättningar och möjliga konsekvenser?

Teoretisk utgångspunkt

Verksamhet som innebär att man genom vetenskaplig forskning eller andra sätt tar fram kunskap om ett förhållande eller en företeelse kan benämnas "kunskapsproduktion". Kunskapsproduktion kan enligt Paulina de los Reyes "[...] uppfattas som en ständigt pågående process, där de kategorier och definitioner som används för att beskriva och tolka verkligheten inte är en objektiv avspeglning av verkligheten utan en del av den verklighet som avses att beskrivas" (de los Reyes 2001, s.12). Det BRÅ gör genom sin rapport är att producera och legitimera kunskap om sambandet mellan invandrare och brottslighet, inte att endast objektivt beskriva förhållandet. Detta är uppsatsens teoretiska utgångspunkt.

I *Invandrades och invandrades barns brottslighet* rör man sig ganska bekvämt och obehindrat med vissa nyckelbegrepp. Två av dem är "invandrare" och "brottslighet". Dessa två begrepp definieras förvisso i rapportens inledning för att tydliggöra vad de innebär men det handlar dock om begrepp som inte med nödvändighet korresponderar mot en på förhand given verklighet.¹ Man kan snarare säga att definieringen är en del i ett diskursivt formerande av begreppen. Med begreppet "diskurs" avses i denna uppsats ett bestämt sätt att ge betydelse till, tala om och förstå världen. Mer specifikt handlar det här om ett sätt att ge betydelse till, tala om och förstå ett samband mellan invandrare och brottslighet. Förändring av statistik, forskning och analyser, men också reaktioner, stöd och kritik mot detta verkar genom att ge betydelse till och att ordna den sociala verkligheten. "Därmed är förändring i diskursen också ett av de sätt på vilka det social förändras. Det sker en strid på den diskursiva nivån som bidrar till att både förändra och reproducera den sociala verkligheten" (Winther Jörgensen & Phillips 2000, s.15). Olika sorters utsagor om förhållandet mellan invandrare och brottslighet är alltså alla en del av en process i vilken detta förhållande ges sin betydelse.

Handling föregås av kunskap. I denna uppsats görs ingen egentlig skillnad på vad man skulle kunna kalla olika "kunskapsformer",

¹ Det är till och med så att rapportens författare själv menar att termen "invandrare" är "olämplig" (Ahlberg 1996, s.10).

dvs. ett beslut är oavsett om det är baserat på myter, vetenskap eller önsketänkande, ett beslut baserat på en slags kunskap. Andersson konstaterar ”att den politiska makten är beroende av den kunskap som finns tillgänglig” (Andersson 2002, s.9). Mot bakgrund av detta, blir en studie av produktion, legitimerande och befastande av kunskap en studie av politikens förutsättningar, en politik som i slutändan påverkar människors liv och vardag.

Kategorier

Att det finns människor som är folkbokförda i Sverige men som är födda med annat medborgarskap (BRÅ:s definition av invandrare) ifrågasätts inte. Dock kan man fråga sig om alla dessa sammantaget skulle utgöra en i samhället relevant grupp och framförallt om den gruppen skulle vara relevant inom kriminologisk forskning och inom kriminalpolitiken. Om den är relevant, på vilket sätt?

Kategoriseringar av människor sker ständigt, i vardagen, inom politiken och inom forskningen. Hedin och Tydén menar att ”[b]egreppet *social kategori* avser en mängd människor vars omfattning och karakteristika bestäms av den som definierar kategorin. Ingenting säger att de individer som ingår i kategorin känner samhörighet med varandra eller ens själva anser sig tillhöra kategorin i fråga. Detta skiljer kategorin från den *sociala gruppen* som definieras av medlemmarnas inbördes relationer [...]” (Hedin & Tydén 1998, s.489).

Sociala kategoriseringar är alltså godtyckliga men inte slumpmässiga. Kategoriseringen som en praktik, må det vara inom forskning, politik eller offentlig byråkrati är en konkret form av maktutövning då kategoriseringarna ofta ligger till grund för hur en individ kommer att behandlas. Kategorier kan dock förmodligen sägas vara oundvikliga i forskning som strävar efter att beskriva och analysera någon slags generellitet (Borevi & Strömblad 2003, s.8f). En bild av kategorisering framställd på detta vis förstärker kategorier i första hand som i och för sig något diskursivt och analytiskt, men som får betydelse även för praktisk handlande.

Undersökningens material

Det material som kommer att undersökas i uppsatsen utgörs i första hand av BRÅ-rapport 1996:2 *Invandrarers och invandrarers barns brottslighet* samt nyhets- ledar- och debattartiklar som anknyter till rapporten och annan vetenskaplig forskning angående invandrare och brottslighet. Detta material täcker perioden 1996–2004. Artiklar från media har tagits fram genom att i olika kombinationer använda nyckelorden *Brott*, *Brottslighet*, *Kriminalitet*, *Kriminella*, *Invandrare*, *BRÅ* samt rapportens titel i de på Internet tillgängliga databaserna *Mediearkivet* och *Presstext*.² Även tidskrifter vars främsta intresseområde är antingen invandrare eller brottslighet har granskats i de nummer som är utgivna i tämligen nära anslutning till utgivningen av BRÅ:s rapport i oktober 1996. Detta val av material har sina fördelar och nackdelar. Fördelarna är att det i både omfång och tid är ett väl avgränsat material. Nackdelen kan sägas vara att fokus i rektionerna på BRÅ:s rapport ligger på dags- och kvällspress och på så sätt bortses från en hel del fackpress och för den delen också facklitteratur. Detta kan dock också sägas ligga i fas med artikelns syfte: att se hur forskning om förhållandet mellan invandrare och brottslighet diskuteras och framställs i allmänpress, som inte riktar sig till ett tämligen begränsat antal människor utan kan sägas vara en mer populär framställning av forskningen.

BRÅ-rapport 1996:2

BRÅ-rapport 1996:2 *Invandrarers och invandrarers barns brottslighet* skrevs av Jan Ahlberg på BRÅ som en del av ett samarbetsprojekt med *Centrum för invandringsforskning* (CEIFO). Undersökningen gjordes på ett material som omfattar åren 1985–1989. Syftet med undersökningen var att söka fakta om ett aktuellt område som enligt BRÅ varit eftersatt när det gäller forskning. Den tidigare forskningen på området, påpekar man, har mätt utländska medborgares del av brottsligheten, inte invandrarers.

Som ”invandrare” definieras i undersökningen alla personer som är födda i ett annat land och folkbokförda i Sverige. Som ”invandrarers barn” räknas personer födda i Sverige som har minst en förälder som är ”invandrare”. En annan kategori som förekommer men som alltså inte står i fokus för undersökningen är ”svenskar”, i den

² Se: www.mediearkivet.se och www.presstext.prb.se

kategori räknas inte "invandrades barn" in. Sammantaget utgör "svenskar" och "invandrades barn" gruppen "Sverigefödda". En sista kategori utgörs av utländska medborgare. En sådan uppdelning av kategorier, där vissa individer som är födda som svenska medborgare inte räknas som svenskar, öppnar självklart för kritik vilket Ahlberg också påtalar att han är medveten om. Uppdelningen sägs göras av praktiska skäl (Ahlberg 1996, s.10).

Brottslighet förstås i rapporten som alla de anmälda brott under den undersökta perioden där det finns en misstänkt gärningsman registrerad. Man avser att "analysera om invandrare och/eller invandrades barn är över- eller underrepresenterade vad avser brottslighet av olika slag" och "att skatta den del av brottsligheten, fördelad på olika brottskategorier, som invandrare och/eller invandrades barn står för" (Ahlberg 1996, s.11). Dessutom ska de givna begreppen också styckas upp i ursprungsland (eller samling av länder). En sådan indelning ger enligt Ahlberg "en mer nyanserad bild av den studerade brottsligheten, en bild som frångår den lika vanliga som olämpliga hopslagningen av människor under etiketten 'invandrare'" (ibid.) Det påpekas också tydligt att detta inte görs för att bidra till befastandet av stereotyper om olika nationaliteters brottslighet utan för att ge "ett bättre underlag för bedömningar av och hypoteser om flera viktiga frågeställningar, t.ex. hur den kulturella bakgrunden, skälen till migrationen, avsikten att stanna eller återvända samt hur man bemöts i det nya landet påverkar brottsbenägenheten" (ibid., s.11). Men eftersom det undersökta materialet inte tillhandahåller någon sådan information överhuvudtaget blir diskussionerna spekulativa, baserade på Ahlbergs uppfattning om olika nationaliteter. T.ex. menar Ahlberg i fråga om öststatsinvandrades koncentration till stöldbrottslighet (i stället för våld) att det inte är osannolikt att dessa "på grund av omställningen från en situation med stor brist på många varor, till en situation med ett överflöd av varor, kan vara en faktor som genererar en viss stöldbrottslighet" (ibid., s.59).

Undersökningen visar att "invandrare" är överrepresenterade i brottsstatistiken jämfört med "svenskar", det samma gäller för "invandrades barn" fast i lägre grad. Under perioden 1985–1989 begicks 14 procent av de brott till vilken de knutits en misstänkt gärningsman av "invandrare" och av dessa var 8 procent nordiska invandrare.

Ahlberg anser sig kunna bevisa att invandrades överrepresentation inte beror på ogynnsam fördelning i avseende på kön, ålder,

eller bostadsort och inte heller vad det gäller socioekonomisk status om man använder s.k. SEI-kod³ som ett mått på detta. En av de vanligare invändningarna mot att studera invandrares del av brottsligheten utifrån brottstatistiken är att invandrare löper högre risk att upptäckas för brott (Nygren 1997). Ahlberg avvisar även detta (Ahlberg, 1996 s.39).

Ahlberg kommer slutligen fram till två huvudhypoteser när det gäller invandrares tydliga överrepresentation i brott. Den ena är att invandringen medför en situation som kan verka ”brottsgenererande”. Där nämns bl.a. ekonomiska svårigheter. Den andra hypotesen är att invandringen är selektiv, dvs. ”att en proportionellt sett större andel av dem som utvandrar är kriminellt belastade eller har en hög risk för kriminalitet” (Ahlberg 1996, s.89). Av dessa två anses sedan selektionshypotesen som den främsta förklaringen, men man konkluderar med att materialet inte tillåter djupare analyser. Med avseende på den grupp som kallas ”invandrares barn” så konstateras att dessa förvisso är överrepresenterade i brott i jämförelse med ”svenskar” men inte i lika hög grad som ”invandrare”. Vilket föranleder slutsatsen att de ”jämfört med föräldrarna, i högre grad har anpassat sig till det svenska samhället och därmed löper mindre risk att hamna i brottslighet” (ibid., s.91).

Motivet till forskningen

Kritiken mot forskningen om invandrare och brottsligt har, framförallt sedan publicerandet av Ahlbergs rapport, varit stark och vanligt förekommande. Det har främst handlat om att man ansett att forskningen bidrar till fördomar (se t.ex. Aftonbladet 020629). I den här artikelns sammanhang fyller denna kritik en funktion. Den tvingar nämligen forskare och andra som stödjer denna forskning att motivera varför forskningen bedrivs. Detta är inte alltid fallet vid annan forskning. Motiveringarna möjliggör på ett bra sätt en analys av forskningens förutsättningar och utgångspunkter.

Man motiverar ofta forskningen giltighet trots omfattande kritik utifrån en försvarsposition: Det finns främlingsfientliga grupper som odlar och sprider myter om invandrarernas brottslighet. Dessa myter kan motverkas genom forskning på ämnet och levererandet av fakta. Denna åsikt är vanligt återkommande, både när BRÅ

³ SEI-koden är ett grovt mått som delar in individer efter deras yrkesbefattning. I Ahlbergs användning av koden delas den undersökta gruppen in i fem kategorier.

kommer till tals och när de får stöd i ledar- och debattartiklar. På vissa håll utgör avmytifieringen själva berättigandet av forskningen. Det finns alltså inget egentligt intresse av att forska i ämnet, man har tvingats till det. Jan Ahlberg och Helen Lööv från BRÅ förklarade i en debattartikel 2002 varför de räknade invandrares brott: "Debatten om invandrare och brott har blivit infekterad. Främlingsfientliga krafter bygger sin propaganda på överdrifter snarare än hårda fakta. Därför vill brottsförebyggande rådet presentera kriminalstatistiken uppdelad på 'invandrare' och 'svenskar'" (Expressen, 020629). Denna inställning är inte ny. I BRÅ:s rapport *Utlänningarna och brottsligheten* från 1983 återfinns en liknade argumentation i förordet: "Det är vår förhoppning att denna skrift skall bidra till en ökad förståelse för de anpassningsproblem som möter invandrarna i vårt land och *tona ner de ofta överdrivna föreställningar som finns om invandringens betydelse för kriminaliteten i Sverige*" (Eriksson & Tham 1983, min kursiv).

Utgångspunkten för resonemang som dessa verkar vara ungefär följande: Det förs en kriminalpolitisk diskussion i samhället. Den diskussionen fokuserar till viss del på relationen mellan invandrare och brottslighet, oavsett vad man tycker om detta. Det är främlingsfientliga krafter som lägger fokus på just det förhållandet. Den utgångspunkten, att fokus bara ligger där det ligger, leder till att "taktiken" för att motverka de främlingsfientliga myterna blir att bedriva seriös forskning utifrån de redan givna förutsättningarna (dvs. med en utgångspunkt i att det kan finnas skillnader mellan "invandrare" och "svenskar" i brottsstatistiken.). Ahlberg och Lööv avslutar sin sammanfattning av varför man redovisar invandrares brottslighet för sig med att påpeka att skillnaden mellan invandrares och svenskars representation är mindre än mellan tjänstemän och arbetare och att detta "ger lite perspektiv på invandrares överrepresentation" (Expressen, 020629). I och med detta menar man att uppdelandet inte främst görs för att man vill finna orsaker till brottsligheten utan att det är en form av anti-rasistisk statistikaktivism.

Man kan dock också mot bakgrund av denna utgångspunkt se det som forskning som bedrivs på villkor dikterade av just de krafter man säger sig vilja motverka. Den gängse uppfattningen bland dem som ser den aktuella forskningen som positiv är dock att den enda alternativa taktiken för att motverka främlingsfientliga myter är att tuga. Detta ses som ännu farligare än att ta upp och belysa problemet (se t.ex. Helsingborgs Dagblad, 020629). Man bör trots

detta försöka se det problematiska i en sådan utgångspunkt. De grundläggande premisserna (skillnaden mellan "svenskar och "invandrare" i fråga om brottslighet) erkänns dikterade av någon man vill motverka och ses som "oegentliga" och "olämpliga" (Ahlberg 1996, s.10f.). Trots det ska alltså förhållandet undersökas vetenskapligt och en sanning om förhållandet mellan invandrare och brottslighet produceras. Avmytifierandet blir ett vetenskapliggörande av myten. Fördomarna blir inte nödvändigtvis bekräftade men de ges en annat slags legitimitet när den förs in i och ordnas i ett vetenskapligt sammanhang.

Ahlberg och Lööv påpekar i sin artikel att främlingsfientliga grupper i sin propaganda om invandrare och brottslighet ser sig som "förmedlare av en stigmatiserad 'sanning'" (Expressen, 020629). Även tidningarnas ledarartiklar målar upp bilden av att det faktum att invandrare är överrepresenterade i brottsstatistiken är en sådan obehaglig sanning att många vill förtiga den. Ett stort antal artiklar där forskningen stöds utnyttjar avsevärt av utrymmet att kritisera de som är har vänt sig mot den för att försökt mörka sanningen och vara "räddhågsna" (Göteborgsposten 020630). I vissa artiklar sker detta till den grad att det blir en slags appell för "fri" forskning (se t.ex. Helsingborgs Dagblad 020629).

Tanken om den stigmatiserade sanningen blir dock ännu tydligare när man ser på nyhetsartiklar där man rapporterar om BRÅ:s resultat. En del av det mediala framställandet av rapporten ges en karaktär av närmast triumferande avslöjande. Man lyfter fram rapporten som ett avslöjande av en tidigare tabubelagd sanning och inte bara en rapport i raden av andra. Med fraserna "Nu är det slut med spekulationer" och "Invandrare är mer brottsliga än svenskar. Jodå, det kan sägas högt. Det är nämligen bevisat i en ny undersökning." inleds två framställningar av rapportens resultat i massmedia (Dagens Nyheter, 961018 och Göteborgsposten, 961026). Att det först är nu "det kan sägas högt" ger bilden av tidigare dolda fakta som man inte vågat tala om p.g.a. någon slags politisk korrekthet. Medieforskaren Ylva Brune menar dock att det inte är sant att media tidigare skulle ha undvikit att tala om invandrare och brott. "Varje ny undersökning sen 1980 som visat på invandrades överrepresentation i brottstatistiken får stor publicitet, ofta med just motiveringen att först nu berättar vi hur det verkligen är" (Expressen, 000322).

Att forskningen ses som ett vetenskapligt bekräftande av myten behöver heller inte vara kopplat till en rapportens publikation. I mars

2000 publicerades i Aftonbladet en artikel som inleds med orden "Aftonbladet granskar verkligheten som få vågar tala om" (Aftonbladet, 000313). Artikelns resonemang bygger på BRÅ:s rapport från 1996 som alltså publicerades fyra år innan artikeln. Man hävdar vidare att "media har tassat kring ämnet som katten runt het gröt" trots att rapporten både förmedlades och diskuterades i media 1996.

Detta framställande skapar en slags exklusivitet (som inte står i proportion till forskningens resultat). Vilket ger intrycket av att forskningen behandlar något särskilt allvarligt eftersom man inte vågat tala om det. Det skapar en situation där invandrades brottslighet kan komma att uppfattas som ett oproportionerligt stort kriminalpolitiskt problem.

Viljan till kunskap om brottslighet

Om viljan att motverka fördomar kan sägas vara något av en ideologisk (anti-rasistisk) anledning till forskningen så finns det en annan åtminstone på ytan mer opolitisk motivering. Det är en slags generell vilja att identifiera vilka som begår brott. Men försök till en inringning av vilka som begår brott är inget som görs slumpmässigt utan den är en riktad verksamhet. Kategorier för vilka man söker finna kunskap om inom forskning om brottslighet är t.ex. kön och social klass och alltså också "invandrare" och "svensk". Användandet av dessa kategorier görs för att de anses vara relevanta på ett eller annat sätt. Anledningen till varför "invandrare" skulle vara en relevant kategori motiveras sällan med annat än att man vet att de är överrepresenterade i brott. Detta sker i det undersökta mediematerialet med en direkt eller indirekt referens till BRÅ-rapport 1996:2 (se skillnaden i t.ex. Svenska Dagbladet 980628 och Göteborgsposten, 020630). I själva rapporten motiveras det bara med att det är en kategori som diskuteras i den "kriminalpolitiska debatten". Men även fast rapporten är referens och utgångspunkt i diskussionen så har kunskapen om invandrare och brott föregått den, inte bara i form av myter. Rapporten sägs vara den första som undersöker invandrades brottslighet men andra undersökningar har mer eller mindre dragit slutsatsen av sina resultat (att personer utan svenskt medborgarskap som är folkbokförda i Sverige är överrepresenterade i brottstatistiken) att invandrare (personer folkbokförda i Sverige men födda i ett annat land) är överrepresenterade i brottsstatistiken. Redan i slutet av

1960-talet gjordes vid bl.a. universiteten ett antal arbeten om utlänningars brottslighet både avseende invandrare i stort och avseende skilda nationaliteter (Se t.ex. Edling m.fl. 1969). Under 1970- och 1980-talen gjordes ett antal undersökningar på olika håll som bl.a. visades att utlänningar var överrepresenterade i lagföringsstatistiken. Ämnet ansåg även då vara "känsligt" (se t.ex. Sveri 1981). Svensk forskning på området har även funnits med i internationella publikationer (Se t.ex. Tonry 1997). BRÅ-rapport 1996:2 är alltså en rapport i raden av andra som ansett att invandrare är en relevant kriminologisk och kriminalpolitisk kategori även om de tidigare rent metodologisk kanske inte undersökt just detta. Även efter 1996 har det kommit undersökningar där invandrarstatus berörts och resultatet blir så gott som alltid detsamma, eller nästan detsamma. Ändå återkommer undersökningarna vilket i sig inte är märkligt. Det som är anmärkningsvärt är att det hela tiden påstås vara dels en tabubelagd sanning det handlar om och dels att vi inte tidigare haft kunskap om förhållandet.

Viljan att få kunskap om invandrares förhållande till brottslighet kan alltså inte motiveras främst av att man vill veta hur det ligger till, för det vet man, åtminstone själva faktumet att de är överrepresenterade. Som ett exempel kan en intervju med vice riksåklagare Catharina Bergqvist Levin stå. Hon menar att "[i]nvandrarnas andel av brottstatistiken är okänd" och att man "behöver mer fakta" (Dagens Nyheter, 021018) Samtidigt vill hon inte av kunskapen om att bland de som erkänns oskyldigt anhållna, häktade eller fängslade är invandrare överrepresenterade dra några slutsatser med motiveringen att "[f]ler invandrare begår allvarliga brott och vid misstankar om dylika brott är anhållanden och häktningar vanligare." Kunskapen om förhållandet är alltså ändå så stor att Bergqvist Levin vet att fler invandrare begår allvarliga brott. Mot bakgrund av det blir forskningen inte bara ett arbete för att ta reda på förhållandet, snarare att precisera de exakta förhållandena och att återupprepa och befästa att skillnaden mellan "invandrare" och "svenskar" är relevant för kriminalvetenskaperna och kriminalpolitiken. Varje ny undersökning, trots liknande resultat, blir därför en tillgång i forskningen i egenskap av ytterligare en legitimering av kategorierna. Det leder till vad Jerzy Sarnecki benämner "en etnifiering av brottslighetsfrågan" (Dagens Nyheter, 020627). Återkommande fokus på invandrare och brottslighet bidrar till att invandrarskap ses som en generell egenskap som kan förklara brottsligheten. Invandrare kan därmed sägas ha övertagit rollen som den

problemgrupp som arbetarklassen tidigare var (se t.ex. Estrada 1999, s.131f). Denna "etnifiering" är beroende av frågan aktualiseras och att forskningen återkommer, upprepar och fördjupar sig, en enda undersökning ändrar inte synen på brottslighetens orsaker.

Formandet av kategorin

BRÅ kommer alltså fram i sin rapport till att invandrare är överrepresenterade i brottsstatistiken. Den definition av invandrare som BRÅ använder är den strikt formella: Personer bosatta i Sverige men födda med ett annat medborgarskap än svenskt räknas som invandrare. Definitionen saknar i allt väsentligt sociologisk, etnisk och kulturell betydelse. Det enda det betyder är ju i själva verket "inte svensk". Begreppet "invandrare" som BRÅ använder det är alltså i sig intetsägande. Man kan därmed säga att de är forskningen i sig som skapar betydelse åt begreppet invandraren.

Den "invandrare" som skapas av forskningen är helt enkelt den som i egenskap av kategori varit föremål för forskning. Den invandraren har egentligen inte heller några andra egenskaper än de som givits denne av forskningen, i det här fallet vill det säga att invandrare är en grupp som är överrepresenterade i brottslighet jämfört med svenskar. Till stora delar har alltså denna utgångspunkt inte sin orsak i något egentligt omdöme om invandrare (dvs. varför det är intressant att diskutera dem som kategori i förhållande till brottsligheten) utan orsaken ter sig till stora delar endast vara att då skillnaden mellan "svenskars" och "invandrades" representation i brottsligheten faktiskt visats genom forskning så är *de facto* uppdelningen relevant. Fortsatt forskning i ämnet uppmuntras mot bakgrund av just detta (Göteborgsposten, 020630.). Det blir ett slags cirkelargument, dvs. själva motivet till forskningen anses finnas i forskningens eget resultat. Forskningen skapar sitt eget objekt och tillskriver detta ett antal egenskaper och erkännandet av den forskningen förstärker detta skapandet av invandrare som en relevant kategori. Det bör påpekas att "godkännandet" av "invandrare" som en relevant, om än tämligen egenskaplös, kategori har sin förankring utanför forskningen. Man kan föreställa sig andra kategorier som i dagsläget inte skulle accepteras, t.ex. hudfärg. Det är inte ett helt enkelt producent-konsument förhållande mellan forskning och mottagare utan ett komplicerat samspel mellan de olika sidorna eller nivåerna i producerandet och legitimerandet av kunskapen.

Framställningen av invandraren som någon som är född i ett annat land men är bosatt i Sverige samt överrepresenterad i brottstatistiken i jämförelse med "svenskar" gör att man med fog kan säga att "invandrare" är ett begrepp som i större grad än många andra är öppet för tillskrivande av olika betydelser och egenskaper i olika situationer och diskurser.⁴ Det är ju väldigt sällan man med begreppet invandrarna åsyftar alla i Sverige folkbokförda personer som är födda i ett annat land. Begreppet som det används i politiken och framförallt i vardagslivet och samhället i stort har oftast en annan betydelse än den BRÅ gett. I många fall inkluderas ofta personer som inte inbegrips i BRÅ:s invandrarbegrepp, t.ex. "invandrades barn" s.k. "andra generationens invandrare", och andra exkluderas, t.ex. andra skandinaver. Problemen med BRÅ:s forskning och kategorisering måste förstås mot bakgrund av denna splittrade bild av invandrare:

Det är en bild av invandraren som främmande men framförallt annorlunda och avvikande från det normala: Invandrare antar skepnad av en tänkt kategori, konstituerad framförallt i relation till det som upplevs som mer bekant och vanligt. Samtidigt blir då emellertid kategorins gränslinjer suddiga. Vem som i realiteten refereras till som invandrare bedöms utefter en skala som tycks vara oberoende av faktisk immigration. (Borevi & Strömblad, s.10.)

Invandrare som den främmande visar sig främst när orsaken och lösningen på förhållandet mellan invandrare och brott, som ses som ett problem, ska redovisas. Invandrare tillskrivs en särart. Detta ger "invandrare" en mer specifik innebörd än person född i ett annat land, det snarare implicerar en person som är född i en annan kultur. Invandrarnas representation förklaras således genom deras avvikande från det svenska samhället och den svenska kulturen. Detta var vanligare förekommande under 1980- och början av 1990-talet än den tidsperiod (1996–2004) som den här undersökningen främst riktar sitt intresse emot (undantagen från detta minskade intresse är de s.k. "hedersmorden" och till viss del också gruppvåldtäkter). Ahlberg berör i BRÅ-rapport 1996:2 inte kulturaspekten i någon större utsträckning när det diskuteras olika nationaliteters brottslighet. Men i sina slutsatser berör han detta. En aspekt av synen på kulturella skillnaders relevans är Ahlbergs teorier om skillnaden i de olika undersökta nationaliteternas "brottsbenägenhet". Även fast

⁴ Inom viss diskursteori brukar ett sådant begrepp benämnas "flytande signifikant" (Winther Jørgensen & Phillips, s.35).

begreppet kultur inte nämns i sammanhanget så är det tydligt att det är det som det handlar om (Ahlberg, s.89f). Det är i det sammanhanget inte främst överrepresentationen i statistiken gentemot gruppen "svenskar" som förklaras med dessa teorier utan skillnaden mellan de nationaliteter som sammantaget utgör invandrarna. Men om kulturskillnader mellan invandrande nationaliteter kan vara del av orsaken till skillnaden i "brottsbenägenhet" kan självklart samma förklaring användas för att förklara skillnaden mellan svenskar och andra nationaliteter.

En följd av forskningens skapande av en kollektiv identitet är att den identiteten tillskrivs egenskaper. Det handlar konkret om hur invandrare bedöms i förhållande till brottslighet. Här är ett inom kriminologins mycket vanligt förekommande begrepp, "brottsbenägen" centralt och återkommande. Ahlberg menar t.ex. att "invandrades barn är mindre brottsbenägna än invandrare" och i en artikel sägs att rapporten pekar på att "[...] invandrare är mer brottsbenägna än svenskar" (Svenska Dagbladet, 961021) Det som har skett är att kunskapen om att invandrare enligt statistiken är överrepresenterade i brottslighet har lett vidare till att "Invandrare" som kategori tillskrivs en egenskap. Ännu tydligare, och något aggressivare, är uttalandet "[i]nvandrare är mer brottsliga än svenskar" (Göteborgsposten, 961026) Det kanske förvisso är en skillnad i att anse att en kategori är "brottsbenägna" och att de är "brottsliga" men rent principiellt är det samma sak, dvs. att tillskriva en kategori som anses utgöras av flera personer en egenskap. Detta återspeglas förstås ofta på enskilda personer som ses som invandrare vare sig dom kvalificerar sig som det enligt BRÅ eller inte. Åsikten att invandraren-främlingen var överrepresenterad i brottstatistiken hade förmodligen florerat i samhället utan den här undersökta forskningen. Det BRÅ har gjort är att bekräftat och legitimerat åsikten genom att undersöka invandraren-immigranten.

Man kan säga att förknippandet av invandrare med brottslighet görs på två olika nivåer. Dessa nivåer är dock inte särskiljda utan återverkar på varandra. Den första nivån är den kategoriserande. Dvs. där "invandrare" och "svenskar" åtskiljs som två på olika sätt relevanta kategorier i fråga om vem som begår brott och varför. Statistik förd utifrån dessa kategorier utpekar alltså en skillnad mellan invandrades och svenskars brottslighet bara genom att finnas till. När statistiken sedan visar på en överrepresentation för invandrare i brottstatistiken förknippas invandrarbegreppet med brottslighet. Den andra nivån är där invandrare uttryckligen alltså

utpekas som mer "brottsliga" eller mer "brottsbenägna" än svenskar. I fallet med invandrare förekommer dessa tillskrivningar av egenskaper främst utanför forskning, dvs. främst i pressen och i vardaglig diskussion. Dessa uttryckliga stämplingar har självklart till viss del sin utgångspunkt i statistikens uppdelning mellan invandrare och svenskar men det motsatta förhållandet råder också. Forskningen och statistiken hämtar i regel sina kategorier och uppdelningar från den populära diskussionen om brottslighet och vetenskapliggör dessa. Denna samverkan gör att det kan vara svårt att se var en kategorisering och kunskap om den uppstår. Detta är kanske inte ett stort problem, man kan nöja sig med att konstatera att det sker en ständig samverkan. Brune menar dock att just i fråga om invandrarproblem är det myndigheter som levererar kunskap till medierna:

I nyhetstexter från och med mitten av 1970-talet är det självklart att svenska tjänstemän, experter och forskare definierar vari invandrarproblemen består och hur invandrare bäst ska anpassas. [...] En viktig del av den nyhetsrapportering som berör kategorin 'invandrare' utgår alltså från samhällsinstitutioner, där myndigheten, forskaren eller den politiska enheten framträder som den aktiva parten, som den som definierar och åtgärdar problem av olika slag och där myndighetsrepresentanter bli historiens subjekt och bekymrade hjältar (Brune, s.65.).

Om man instämmer med Brune så har BRÅ ett stort ansvar, kanske det yttersta ansvaret, för hur begreppet invandrare sätts i relation till brottslighet och på så sätt även hur det definieras i en vidare, samhällelig kontext. Men som tidigare påvisats under rubriken *Motivet till forskningen* så motiverar BRÅ sin forskning till viss del med att det måste föras seriös forskning på de kategorier som främlingsfientliga grupper använder sig av. Att fixera den ursprungliga kunskapsproducenten, den som levererar kunskap och definierar problem är förmodligen omöjligt att göra, men det kanske inte heller är särskilt viktigt. Det viktiga är att se vilka som är en del av detta och, i denna undersöknings sammanhang, se att BRÅ är en av huvudrollsinnehavarna, inte kanske främst som producent av kunskap utan som den som legitimerar den.

Bilden av invandraren har alltså lite eller inget att göra med verkliga immigranter. Bilden av invandraren som främling är dock en verksam och levande bild. Det är verksam och levande därför att bilden ständigt återskapas och legitimeras i utsagor om invandrare och deras egenskaper och egenheter och deras särskiljande från "svenskar" och svenskhet. Sådana utsagor kan förekomma i nyhets-

rapportering eller, som i det här undersökta fallet, forskning och diskussion om forskningen. De förekommer också i vardaglig diskussion, en diskussion som åtminstone delvis har sin grund i kunskap hämtad från nyhetsrapportering och forskning. Dessa utsagor eller framställningar som skapar den här ovan beskrivna, vad man skulle kunna kalla, "diskursiva invandraren" är inte endast de där man talar om invandrare och brottslighet utan alla de utsagor där invandraren beskrivs som något som äger en särart, som är annorlunda, som helt enkelt "icke-svensk". Just forskning som den här undersökta kan dock sägas vara central i detta skapande. Forskningen om invandrare och brottslighet handlar främst om en forskning där identifikation och utpekande av brottslingar står i centrum. De kategorier som genom forskningen förknippas med brottsligheten blir därför i en vetenskaplig utsaga förknippade med negativa associationer. Invandraren blir därmed inte bara sedd som främmande och annorlunda utan även som farlig och hotande. Med Mekonnen Tesfahuney's ord:

In both popular and expert discourses in Sweden and the West in general, the category of immigrant has become a code word and floating signifier, often connoting stigma and ascribing negative or derogatory qualities – *the dubious, the strange, the threatening, the unknown, the dirty or impure, the outlaw and the disquieting*. (Tsefahuney 1998, s.106f, min kursiv.)

Det är inte så enkelt att denna bild skapas i sammanhang där invandrare uttryckligen framställs som farliga. Den skapas genom de ständiga och återkommande associationerna och sammankopplandet med obehagliga företeelser såsom brottslighet, vilket i sin tur leder till att synen på kategorin invandrare "präglas av en slags negativ förförståelse." (Borevi & Strömblad 2003, s.12.) BRÅ:s vetenskapliggörande av den godtyckliga kategorin invandrare, de generaliseringar som följer på detta och kategorins formerande i en problematiska relation till ett stort samhällsproblem som brottslighet bidrar till bilden av den farliga och hotande invandraren.

Frågan som ett brottslighetsproblem

Frågan om invandrare och brottslighet är frågan om ett problem. Forskningen om förhållandet är på samma gång en del av formuleringen och identifierandet av det problemet. De *slutsatser* som dras i forskning och offentlig i debatt är inte det enda av betydelse utan

detta samtals *förutsättningar* är lika, om inte ännu viktigare för problemets existens. Dessa förutsättningar är att det finns ett samband mellan invandrare och brottslighet och att detta förhållande är en fråga om brottslighet i första hand och invandrare i andra hand. Detta märks tydligt när man ser på vilka det är som gör undersökningarna om sambandet mellan invandrare och brottslighet. Det är i första hand kriminologer och andra "brottsforskare" som utreder frågan. Framförallt produceras kunskap om invandrare och brottslighet inom organisationer som har forskning på och arbete med brottslighet i fokus. Detta kan illustreras med en artikel där de tre som intervjuas i fråga om att invandrades brottslighet återigen ska kartläggas är vice riksåklagaren Catharina Bergqvist Levin, Jan Ahlberg på BRÅ och justitieministern Thomas Bodström (Dagens Nyheter, 021018). Frågan om invandrare och brottslighet är så att säga inmutad. Det ska dock påpekas att BRÅ-rapport 1996:2 *Invandrades och invandrades barns brottslighet* skrevs inom ramen för ett samarbetsprojekt mellan BRÅ och *Centrum för invandringsforskning* (CEIFO). Projektets titel visar dock att det är brottsligheten som står i fokus ändå: "Internationell migration och brottslighet: förövare och offer mot bakgrund av etniska relationer, kulturskillnader och livssituationer." Det är alltså "förövare och offer" som skall undersökas, "etniska relationer, kulturskillnader och livssituationer" är relevanta i den utsträckning de kan förklara brottsligheten. Detta sätt att placera brottsligheten i fokus gör ju såklart att problemet blir kriminalpolitisk, vilket här inte ska förstås som den samlade politik som bidrar till eller strävar efter att bidra till en minskning av brottsligheten utan som den politik som med hjälp av främst lagar och rättsväsendet avser minska kriminaliteten. Det är justitieministern som tillfrågas om invandrades brottslighet, inte socialministern, skolministern eller arbetslivsministern.

1978 publicerades ett nummer av den vänsterorienterade *Pocket-tidningen R* med titeln *Sverige, Sverige fosterhem* på temat utsatta invandrare. Numret inleddes med en presentation av ämnet. Där lyftes fram att Sverige under årtiondena efter andra världskriget behövde arbetskraft för att bygga välfärden och myndigheterna uppmanade sin befolkning att inte visa fördomar mot invandrare.

Den officiella moralen tycktes gå ut på att bara det svenska folket uppförde sig väl och inte öppet visade sig fördomsfullt så kunde man lugnt visa sitt förakt i handling. Dvs. låta invandrarna arbeta i dåligt betalda, smutsiga och bullriga arbeten utan kunskap om sina fackliga rättigheter. [---] Så blev invandrarna isolerade i det svenska samhället.

Vi släppte dem helt enkelt inte nära oss [...] Glåpord, isolering och dåliga jobb är bättre än hunger och förföljelse. Invandrarna arbetade och arbetade och så länge den svenska industrin behövde arbetskraft så fick de komma hit. I dag är läget inte sådant och någon ”arbetskraftsinvandring” förekommer knappast. [...] Det här R-numret handlar inte om majoriteten av invandrarna. Det handlar om dem för vilka problemen blir övermäktiga. De som hamnar i den svenska vårdapparatens eller på fängelserna. (*Pockettidningen R* 1978, s3ff)

Endast ett par av numrets artiklar handlar i huvudsak om invandrare och brottslighet. Andra handlar om t.ex. språkproblem, allt i sammanhanget av invandrades utsatthet. Beskrivningen av invandrare och brottslighet handlar om samma ämne som den här tidigare undersökta forskningen och diskussionen som utspelades omkring 20 år senare.⁵ Problemformuleringen skiljer sig dock radikalt från den som förekommer i diskussionen om invandrare och brottsligheten i dag. Brottsligheten ses i *Pockettidningen R* inte som det primära problemet utan som ett symptom på problemet, dvs. invandras utanförskap och marginalisering. Detta resonemang återkommer bl.a. i BRÅ:s rapport 1983:4 *Utlänningarna och brottsligheten*. Fortfarande efter BRÅ-rapport 1996:2 *Invandrades och invandrades barns brottslighet* återkommer argumentationen men i mycket mindre grad. Denna förändring i attityd och problemformulering kan sägas gå parallellt med en generell och successiv förändring av kriminalpolitiken från 1960-talet och framåt. Dessa förändringar som i stort kan sägas gälla för hela västvärlden har beskrivits av bl.a. David Garland: *Behandlingstanken förlorande mark*. Påföljden av ett brott har inte längre som främsta syfte att uppnå den dömdes rehabilitering, Vedergällning och straff är principer som tas hänsyn till vid utdömande av påföljd. *Återupptäckten av fängelset*. Fler människor än tidigare sitter inspärrade. En av de viktigast punkterna av den rättsliga påföljden är att samhället ska skyddas från den dömden. *Offret i centrum*. Offret står i centrum för omtanke och identifikation. Förståelse för gärningsmannen ses som motsvarande brist på förståelse för offret. *Ökat politiskt utnyttjande av brottsproblemet*. Brotts anses vara ett problem som kan åtgärdas med politisk handlingskraft. En prioriterad politisk fråga blir mot bakgrund av detta vilka som driver den hårdaste kriminalpolitiken med t.ex. förslag på fler poliser och höjda straff. *Individualisering*. Förståelsen av brottslighet har förändrats. I stället för att förklara brottslighet

⁵ Enligt von Hofer et al (1998) så var dock *Pockettidningen R*:s behandlande av ämnet startskottet för en debatt som fick främlingsfientliga inslag.

som ett resultat av sociala förhållanden ses gärningsmannen som en kalkylerande individ som helt enkelt väljer att bryta lagen. Detta leder till att skydd och kontroll prioriteras.⁶ Filipe Estrada menar att detta kan sammantaget ses som en förändring från socialpolitik till kriminalpolitik (Estrada, 2004, s.128f.)

Individualisering, med dess individförklaring till brott, får förstås politiska konsekvenser både i den politiska retoriken och i den politiska praktiken. Rättsväsendet och dess verksamhet hamnar i fokus. Fler poliser och väktare anses leda till ökad och bättre konkret, fysisk kontroll, ökade straff både i antal och tid ska inkapacitera brottslingen och avskräcka andra brottslingar och potentiella brottslingar från att begå brott. Den bild som målas upp genom detta är att brottslingar precis som övriga medborgare är rationella och alltså själv efter övervägande begår sina brott. Konsekvenserna av en sådan bild är att den brottsliga handlingen ses som än mer klandervärd och således värd ett straff och att brottspreventionen främst riktar in sig på övervakning, kontroll och skydd. Motsatsen till denna bild är den där de sociala orsakerna förklarar brottet. Detta leder till åtgärder som syftar till att förbättra potentiella brottslingars sociala situation samt att brottet förvisso ses som klandervärd men till vis del utom den dömdes kontroll. Kriminologen Henrik Tham ser i detta två olika typer av brottslingar som svarar mot två olika ideologier. Den rationella, kalkylerande brottslingen är "marknadens" förbrytare medan den brottsling vars handlingar förklaras med sociala orsaker är "välfärdsstatens". De olika typerna av brottslingar kommer av nödvändighet behandlas olika. Särskiljandet mellan båda dessa sätt att se på brottslingen och brottslighetens orsaker är inte den verkande politiken så tydlig som här målas upp. Det i Sverige ledande partiet Socialdemokraterna har haft svårt att förhålla sig fullt ut till något av de två synsätten. Detta har lett till att den svenska socialdemokratin har adopterat den slogan som myntades av engelska New Labour: "Tough on crime, tough on causes of crime". I och med det lyckas man visa handlingskraft gentemot brottslighet samtidigt som man relaterar till det som Tham menar är hörnstenar i den socialdemokratiska ideologin t.ex. solidaritet och social ingenjörskonst (Tham 1995, s.89ff). Den infallsvinkel som lyftes fram av *Pockettidningen R* har sin grund i välfärdsstatens kriminalpolitik. Det finns en nästintill outtalad förförståelse om att brottslighet är resultatet av sociala

⁶ Filipe Estrada har sammanfattat resonemang som återfinns i Garland (2001).

missförhållanden. En identifiering av kategorier överrepresenterade i brottstatistiken blir därmed inte främst ett utpekande av en problematisk grupp utan lokalisering av en grupp som helt enkelt på olika sätt är socialt eftersatt. Den lösning som detta implicerar är såklart sociala reformer som leder till minskade sociala missförhållanden som leder till minskad brottslighet. Denna mer eller mindre självklara förförståelse förekommer fortfarande i tämligen stor utsträckning både på ledarsidor och bland politiker och forskare som intresserar sig för förhållandet mellan invandrare och brottslighet (Se t.ex. Svenska Dagbladet, 030512 och Aftonbladet, 000318).

Inom ramen för ”marknadens” kriminalpolitik får forskningsresultatet med den innebörden att invandrare är överrepresenterade i brott i jämförelse med svenskar andra konsekvenser. Om brottslingen ses som ”en aktör på marknaden, som väljer fritt mellan lagliga och olagliga beteenden” så blir utpekandet av invandrare inte en lokalisering av en grupp som *har* problem utan av en grupp som *utgör* problemet. Konsekvensen av detta kan t.ex. bli att invandrare utsätts för hårdare kontroller av polis och andra instanser än ”svenskar”. Med tanke på hur centralt brottsproblemet har blivit i politiken och hur stort problemet antas vara kan utpekandet av överrepresentation få allvarliga följder för den utpekade gruppen.

Även om det i Sverige i dag inte bedrivs en renodlad ”marknadens” kriminalpolitik så är den förmodligen mer åt marknadens håll än vad forskare, politiker och debattörer som stödjer välfärdsstatens kriminalpolitik skulle önska. Mot bakgrund av detta bör man förstå att den vetenskapliga kunskapen om invandrare och brottslighet inte verkar i ett vakuum utan är en del av en vidare kunskap om detta förhållande. Det betyder både att resultaten kan förkastas helt eller att vissa delar av resultaten lyftes fram som relevanta. I detta sammanhang kan således forskningens konkreta resultat kopplas lös från detta resultats förklaringar. En forskare som anser att invandrare är överrepresenterade i brottslighet p.g.a. den gruppens sociala situation men ändå väljer att forska på specifikt invandrades brottslighet kan få se resultaten ge oönskade konsekvenser. För i ett kriminalpolitiskt klimat där individen ses som ensamt ansvarig för det brott han begått så blir de sociala orsaker som en forskare lyfter fram ointressanta, de siffror som visar vem eller vilka som begår brott är däremot av intresse. Snarare än sociologisk blir då forskningen närmast polisärt taktisk, det enda relevanta informationen är vem som begår brottet inte varför. Nu är inte den

verkliga bilden riktigt så extrem. "Marknadens" kriminalpolitik har inte fullkomlig dominans i Sverige (och inte heller i många andra länder). Socialdemokraternas (och flera andra partiers) kriminalpolitik leder till, eller är ett tecken på, ett klimat där fortfarande "välfärdstatens" värderingar i frågan ges avsevärt utrymme: [A]tt inta en tuff attityd mot brottslighet är inte detsamma som att ge upp kampen mot den segregation som utgör grogrund för denna brottslighet" (Dagens Nyheter, 000317). Under denna paroll kan flera olika åsikter samsas, sådana som vill öka polisens resurser och särskilda insatser i storstädernas förorter och sådana som anser att brytandet av segregationen är den enda lösningen på problemet. Det finns i det sammanhanget inte någon motsättning mellan de två åsikterna och för båda fyller BRÅ-rapport 1996:2 ett syfte fast på olika vis.

Slutligen kan man fråga sig vad som egentligen gör att just invandrades förhållande till brottsligheten som från och med slutet av 1970-talet har varit föremål forskning och debatt, att brottsfrågan etnifieras? Att besvara den frågan är svårt och egentligen inte artikelns syfte men man kan peka på ett par möjliga orsaker. von Hofer m.fl. lyfter fram två företeelser som gjorde att invandrare kom att pekas ut som särskilt skyldiga till brottsligheten. För det första hade Sverige en omfattande arbetskraftsinvandring under 1960-talet. Invandrarna togs emot relativt väl av både industri och allmänhet. Invandrare behövdes i Sverige. Vid slutet av 1970-talet kom sedan invandringen att bestå av stora delar flyktingar och behovet av invandrad arbetskraft var inte längre stor och debatten om de problem man ansåg att invandringen hade dragit med sig började dryftas (von Hofer m.fl., s.70ff). För det andra ledde den skiftande synen på brottslighet i stort, där t.ex. behandling byttes mot straff, till bilden av gärningsmännen som onda och oförbätterliga. Brottslingen var inte vem som helst utan någon stod utanför samhället. Här blev invandrare en lämplig syndabock: "Bilden av både lagöverträdaren och brottsligheten som 'främmande' i förhållande till svensken och det svenska samhället hade framgångsrikt återupprättas" (von Hofer m.fl., s.72).

Kategoriseringens användningsområde

Man bör skilja på den *sociala kategorin* och den *sociala gruppen* där den första svarar mot en grupp med karakteristika bestämd av dem som kategoriserar gruppen, den sociala gruppen å andra sidan bestäms av gruppens inbördes relationer. Om man godtar dessa definitioner som giltiga i fråga om forskning så implicerar det skilda forskningsområden. Den sociala gruppen lämpar sig då i sammanhang när forskningsobjektet ses som agenten, dvs. den aktiva parten. I dagens dominerande syn på brottslighet, där brottslingen ses som en agent, är således den *sociala kategorin* (med kännetecken och betydelser bestämda av andra än de som antas ingå i den) direkt olämpliga för att studera vem som begår brott. Detta resonemang går förvisso att applicera på alla eller de flesta kategorier som används i brottstatistiken och kriminologisk forskning. I och med att aldrig alla eller ens en majoritet individer i en *social kategori* finns representerade kan man hävda att kategorin inte är adekvat. Mot bakgrund av detta så kan man sedan gå vidare till större diskussion om det verkligen går och om det är nödvändigt och överhuvudtaget möjligt att utröna vilka grupper som begår brott. Det ingår dock inte denna undersöknings syfte att titta närmare på en sådan argumentation.

Den sociala kategorin kan och bör, till skillnad mot vad den här artikeln möjligtvis gett sken av att tycka, användas i forskning. Men om man tittar på det som kännetecknar den sociala kategorin, karakteristika bestämda av andra än de som ingår i den, så blir forskningsområdet ett annat än det som förekommer i t.ex. *Invandrades och invandrades barns brottslighet*. Forskningen bör i stället vändas mot de områden där den sociala kategorin är ett passivt objekt. Bara för att man i t.ex. forskning slutar kategorisera människor i "Invandrare" och "Svensk" så betyder inte det att kategorierna inte är verksamma i samhället och får konsekvenser för de som antas ingå i den. Forskningen kan därför riktas mot områden där en social kategori diskrimineras eller på annat sätt särbehandlas. Då undersöker man hur samhället och dess medlemmars syn på och kategoriserande av olika individer tar sig uttryck och verkar. Detta är oberoende av kategorins medlemmars inbördes relationer och vad de själv anser att de har gemensamt. Inom ämnesområdet invandrare och brott skulle man då kunna undersöka hur personer som antas ingå i den sociala kategorin invandrare eventuellt särbehandlas i rättsväsendet. I det sammanhanget är det inte kategorin som är den

aktiva parten utan ett objekt för maktutövande från rättsväsendets sida, varför det blir relevant att undersöka. Ett annat möjligt forskningsområde är att titta på hur förknippandet med brottslighet påverkar t.ex. diskriminering på arbetsmarkanden. En företeelse kan trots att den är socialt konstruerad vara samhällsrellevant och ha betydelse för hur människor och grupper behandlas.

Avslutande kommentar

I olika grad erkänns det, både inom forskningen och i media, att ämnet invandrare och brottslighet leder till att man måste förhålla sig till ett antal etiska frågor. Kriminologen Tove Pettersson uttrycker det så här i inledningen till en artikel som invandrare och brottslighet:

Mitt eget ställningstagande till dessa etiska frågor är att det i samhället redan förekommer en starkt överdriven bild av att etniska minoriteters brottslighet utgör ett problem. Bilden av minoriteters brottslighet är snarare i behov av problematisering än av tystnad från forskarvärlden, men sådan forskning måste göras med försiktighet och kritisk reflexion. (Pettersson, 2001, s.181)

Detta ställningstagande ska inte ifrågasättas men man kan stanna till och fråga sig var denna ”i samhället överdrivna bild” har sitt ursprung och vad det är som göder denna bild och legitimerar diskussion om den. I otaliga sammanhang där det argumenteras för forskning om invandrare och brottslighet så anges orsaken till forskningens relevans vara att det redan förs en diskussion om detta och att forskningen med sin vetenskapliga metod kan finna och visa på sanningen om förhållandet mellan invandrare och brottslighet. Forskningen framställs i regel som om den bara vore reaktiv, att den svarar mot en annan icke-vetenskaplig kunskap. Det är den inte utan snarare en annan sida av samma mynt.

Den kriminalpolitiska debatten om invandrare och brottslighet kanske inte har sitt ursprung i forskningen, den kanske inte ens är fullständigt beroende av den. Men den vetenskapliga forskningen är onekligen en del av den. Forskningen står inte fri från samhället, den påverkas, påverkar och är del av det. Att forskningen skulle stå helt fristående från den kriminalpolitiska debatten och kunna föra in oförvanskad och objektiv kunskap är en omöjlighet. Det är speciellt fallet när man talar om ett så inmutat område som invandrare och brottslighet, där själva huvudbegreppen är oerhört problema-

tiska och delvis på förhand definierade. Samspelet mellan vetenskaplig och populär kunskap är komplext. I media refererar man till vetenskaplig forskning, forskningen motiverar sig delvis genom att man vill motverka främlingsfientliga krafter, dessa krafter använder sig i sin ofta av forskningsresultaten i sin argumentation. Forskningen är alltså betydelsefull både genom att producera men kanske framförallt legitimera kunskap.

Undersökningen har sin utgångspunkt i BRÅ-rapport 1996:2 *Invandrares och invandrares barns brottslighet*. Men det har inte varit artikelns syfte att försöka visa att den undersökningen har ett större ansvar eller skuld, om man överhuvudtaget kan tala om kunskap på det viset, för hur begreppet "invandrare" på ställen i samhället kommit att associeras med brottslighet. Jag har bara gjort en ansats att belysa och analysera hur vetenskaplig kunskap kan forma och påverka diskussionen om invandrare och brottslighet. En diskussion som i slutändan kan påverka hur samhället bemöter och bedömer dem som klassas som invandrare.

Referenser

- Ahlberg, J. (1996). *Invandrarers och invandrarers barns brottslighet: En statistisk analys*, BRÅ-rapport 1996:2, Stockholm.
- Andersson, R. (2002). *Kriminalpolitikens väsen*, Diss., Stockholm.
- Bergström, G. & Boréus, K. (2000). *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Lund.
- Borevi, K. & Strömblad, P. (2003). "Kategorisering och integration – en introduktion", i Karin Borevi & Per Strömblad (red), *Kategorisering och integration: Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag*, Stockholm.
- Brune, Y. (2003), "Nyhetslogik och främlingssyn i mediernas konstruktion av 'invandrare'" i K. Borevi & P. Strömblad (red) *Kategorisering och integration: Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag*, Stockholm.
- Edling, U., Floryd, Å. & Rumstedt, M. (1969). *Utlänningars brottslighet 1967*, Stockholm.
- Eriksson, U., B & Tham, H. (red) (1983). *Utlänningarna och brottsligheten*, Rapport 1983:4, Stockholm.
- Estrada, F. (1999). *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem: Utveckling, uppmärksamhet och reaktioner*. Diss., Stockholm.
- Estrada, F. (2004). "Brottslighetens politiska dynamik: Ledarsidors syn på ungdomsbrottslighet 1970–1999", i Helena Blomberg m.fl. (red), *Sociala problem och socialpolitik i massmedier*. Lund.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control: Crime and Social order in Contemporary Society*, Oxford.
- Hedin, M. & Tydén, M. (1998). "Sociala kategoriseringar – historikernas och historiens", i *Historisk tidskrift*, nr 4, 1998, Stockholm.
- von Hofer, H., Sarnecki, J. & Tham, H. (1998). "Invandrarna och brottsligheten", i H. von Hofer (red), *Brottsligheten i Europa*, Lund.
- Nygren, R. (1997), "Svenska moraliska mirakel och invandrande rötägg" i *Invandrare och minoriteter*, Nr 2 1997. Stockholm.
- Pettersson, T. (2001). "Etnicitet och ungdomsbrottslighet", i F. Estrada & J. Flyghed (red), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Lund.
- Pockettidningen R, Nr 4 1978. (Lund 1978).

- de los Reyes, P. (2001), *Mångfald och differentiering: Diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt*, Stockholm.
- Tesfahuney, M. (1998). *Imag(in)ing the Other(s): Migration, Racism and the discursive Constructions of Migrants*, Uppsala.
- Tham, Henrik (1995). "Från behandling till straffvärde: Kriminalpolitik i en förändrad välfärdsstat", i D. Victor (red), *Varning för straff: Om våndan av den nyttiga straffrätten*, Stockholm.
- Tonry, M. (red) (1997). *Ethnicity, Crime, and Immigration: Comparative and Cross-national Perspectives*, Chicago.
- Sveri, B. (1981), "Brottslighet som invandrarproblem", i *Invandrare och minoriteter*, Nr 5-6 1981, Stockholm.
- Winther Jørgensen, M. & Phillips L. (2000). *Diskursanalys som teori och metod*, Lund.

11 ”Brottslighet hos personer födda i Sverige och i utlandet”¹ ur ett strukturellt diskrimineringsperspektiv

Jerzy Sarnecki

Inledning

Att invandrare är mera kriminella än svenskar tycks numera vara ett etablerat påstående i den svenska samhällsdebatten. Det är också ett påstående som verkar upplevas som ytterst besvärande för de som vill försvara det framväxande multietniska/multikulturella samhället och används flitigt av de krafter som vill motverka detta samhälle. Med tanke på att både frågor rörande kriminalpolitiken och invandringpolitiken står högt på den politiska och massmediala dagordningen har föreningen av dessa två frågeställningar en avsevärd politisk sprängkraft. Som Pettersson (2005) påpekar hänger frågan om överrepresentationen av personer med invandrarbakgrund i kriminalstatistiken intimt samman med frågan om diskriminering av invandrare inom rättssystemet. I detta kapitel granskas frågan om ”invandrarnas brottslighet” utifrån diskrimineringsperspektivet.

Etablering av problemet

Starten för debatten om invandrares brottslighet kan enligt von Hofer, Sarnecki och Tham (1997) dateras till 1978 när Pockettidningen R gav ut ett nummer som ägnades åt denna fråga. Få kunde då förutse den vändning och magnitud som denna fråga så småningom skulle få. Pockettidningens avsikt med att ta upp frågan tycks vara att visa på ytterligare en orättvisa i vårt samhälle.

¹ BRÅ-rapport 2005:17

Den publicerade statistiken avsåg utländska medborgares överrepresentation bland lagförda² och orsaken till deras överrepresentation i den registrerade brottsligheten ansågs vara de svåra sociala förhållanden under vilka denna grupp levde i Sverige.

Själva kunskapen om att utländska medborgare var överrepresenterade i brottsstatistiken var vid publiceringen av detta nummer av pockettidningen lättillgänglig i den officiella statistiken. Den hade också uppmärksammats i forskningen redan 1973 genom en publikation av Britt Sveri. En pikant detalj i sammanhanget är den annonskampanj som genomfördes vid denna tid av Invandrarverket för att informera allmänheten om att invandrare inte var mer kriminella än svenskar (Hedebro 1977). Möjligen visar denna kampanj på att man redan då insåg hur besvärlig denna fråga var men att förmodade inte föra en seriös diskussion i frågan.

Dessa glimtar från debatten på 1970-talet kan kontrasteras mot dagens diskurs på området. Brune illustrerar denna i sin avhandling om mediernas framställning av "invandrarproblematiken" med bl.a. det s.k. Rissne-fallet, ett fall i vilket ett antal invandrapojkar anklagas för att ha våldtagit en svensk flicka i Rissne utanför Stockholm (Brune 2004:293 ff.). Borta är den tvekan som medierna en gång i tiden visade när det gäller misstänkta eller t.o.m. dömda brottslingas etniska bakgrund. Nu är istället etniciteten en central uppgift i rapporteringen. Mediernas framställning av de aktuella och liknande händelserna präglas enligt Brune numera av generaliserande stereotyper rörande invandrare från bl.a. Medelhavsregionen. Dessa tillskrivs både våldsamhet och kvinnofientlighet. Enligt Brune hämtar medierna sin syn på invandrare från den högerpopulistiska propagandan där man gör skillnad på "vi" och "dem". "Dem" är olika "oss" och farliga för "vår livsstil". Även Dahlstedt (2005) beskriver i sin avhandling hur medierna under 1990-talet börjar frammana en bild av samhället med en skarp gräns mellan invandrare och svenskar. Poängteras bör att det här inte rör sig om några enstaka artiklar, utan om en omfattande och över tid utsträckt skildring i flera nationella medier³. Brune (2004) påpekar att samtidigt som medierna gör de högerpopulistiska ståndpunkterna till sina så kritiserar de starkt de högerpopulistiska krafterna som söker utnyttja invandrares brott för politiska syften.

² Med lagföring menas dom, strafföreläggande och åtalsunderlåtelse.

³ Dahlstedt (2005: 110 ff.) illustrerar sina fynd med två artikelserier en i Aftonbladet 1992 och en i Expressen 1993.

Även om mediernas framställning av "Rissnevåldtäkten" kanske hör till de mera uppenbara exemplen på mediernas konstruktion av "den kriminella invandraren" så tillhör denna en trend i samhällsdebatten där brottslighet allt oftare förknippas med invandrare och då i synnerhet med unga män med Medelhavs- och/eller utomeuropeiskt ursprung. Man kan lätt finna många liknande exempel. Ta t.ex. stereotyper som kan återfinnas bl.a. i hur medierna framställer de s.k. "personrånen" och "förortsgängen" (jämför Pripp 2002 och Ericsson, Molina och Ristilampi 2002). I betänkandet "Det blågula glashuset" (2005:56, 127ff) gör Lappalainen en genomgång av forskning om hur personer med invandrarbakgrund skildras i massmedier. Han presenterar ytterligare ett antal massmediala konstruktioner av kopplingen invandrare – brott. Dessa stereotypa mediekonstruktioner är ett allvarligt problem eftersom de flesta människor saknar andra källor än just massmedier för att skaffa sig en bild av brottsproblematiken. Mediernas framställning av denna problematik kan därför förväntas ha ett stort genomslag i människors medvetande och attityder.

Intressant nog har mediernas hållning till frågan om invandrarna och brott länge varit ambivalent. Frågan har tagits upp samtidigt som man länge har givit läsarna intrycket att man genom att göra detta bryter mot ett tabu. Denna mystifiering har troligen ytterligare ökat uppmärksamheten kring frågan och förmodningen givit ytterligare understöd till högerpopulistiska krafter i deras försök att vinna allmänhetens stöd genom denna fråga.

Min egen erfarenhet av samhällsdebatten kring brottsutvecklingen i Sverige i allmänhet och våldsutvecklingen i synnerhet är att många människor (t.ex. bland dem som reagerar på mina uttalanden i medierna kring dessa frågor) ser en direkt koppling mellan den påstådda ökningen av våldet och andra brott i Sverige och invandringen. På annat håll i EU som t.ex. i Österrike, Frankrike och Danmark har populistiska högerkrafter vunnit avsevärda politiska framgångar genom att koppla samman frågor om lag och ordning med frågan om invandring. Populärpressens betydelse för dessa politiska framgångar kan knappast underskattas.

Det kan även vara viktigt att diskutera vilken betydelse brottsförebyggande rådets rapport "Invandrades och invandrades barns brottslighet" (BRÅ 1996) hade för etableringen av stereotypen om den "brottsliga invandraren". Rapporten kom förhållandevis sent i relation till när problemet etablerades så dess betydelse bör därför inte överskattas. Samtidigt har den inneburit en officiell bekräftelse

från den myndighet som har ansvar för landets brottsstatistik att invandrare begår fler brott i förhållande till sin andel i befolkningen jämfört med svenskar. Rapporten kom sedermera att användas flitigt i den högerpopulistiska propagandan. Pedersson i denna antologi ifrågasätter legitimiteten i den frågeställningen som BRÅ-rapporten utgår ifrån.

Även om man accepterar det berättigade i frågeställningen kan emellertid en mängd vetenskapliga invändningar riktas mot rapporten. Den statistiska överrepresentationen redovisas utan att någon seriös analys av orsaker görs. Man utgår dessutom ifrån att den överrepresentation av olika invandrargrupper som konstateras i den polisanmälda brottsligheten avspeglar överrepresentation i den faktiska brottsligheten. Möjligheten att överrepresentationen skulle bero på att invandrare diskrimineras inom rättsväsendet tas visserligen upp av författaren men avfärdas utan vidare diskussion. Detta är ett allvarligt misstag, den statistiska överrepresentationen av invandrare i brottsstatistiken kan mycket väl och på flera nivåer vara relaterad till diskriminering. Nedan följer en diskussion kring hur invandrares överrepresentation i brottsstatistiken kan länkas till frågan om strukturell diskriminering. Detta är inte minst viktigt mot bakgrund av en ny BRÅ-rapport om invandrare och brott (BRÅ 2005).

Invandrarbegreppet

I debatten och i olika typer av undersökningar används ofta begreppet "invandrare" och "invandrares barn". Detta är egentligen en synnerligen meningslös kategori mot bakgrund av gruppens enorma heterogenitet. Jag kommer i detta kapitel försöka undvika detta begrepp. Både när det gäller den statistiska överrepresentationen i brottsligheten och när det gäller utsatthet för diskriminering så skiljer sig olika invandrargrupper kraftigt åt. I fokus för resonemanget nedan finns de etniska minoriteter som är starkast överrepresenterade i brottsstatistiken och samtidigt enligt forskning (Lange 1995) även är mest utsatta för diskriminering. Mest handlar det om invandrare från Medelhavsregionen och om invandrare från fattiga utomeuropeiska länder. Jag kommer vanligen använda benämningar av typ "olika etniska/religiösa grupper/minoriteter" även om jag inte alltid lyckas undvika det i debatten etablerade begreppet invandrare.

"Invandrarnas" överrepresentation i statistiken över skäligen misstänkta personer

Brottsförebyggande rådet har alltså nyligen publicerat en rapport (BRÅ 2005) som är en uppföljare till den tidigare nämnda rapporten "Invandrades och invandrades barns brottslighet" som bygger på 12 år gamla data (BRÅ 1996). I stort sett bekräftas i den nya rapporten uppgifterna från den tidigare undersökningen. Personer folkbokförda i Sverige som är födda i ett annat land är 2,5 gånger överrepresenterade bland misstänkta för brott jämfört med personer födda i Sverige av två svenskfödda föräldrar⁴. Överrepresentationen är större för bl.a. grova våldsbrott (så som mord och våldtäkt) och den är även större för personer som kommer från Mellersta Östern, och andra fattiga utomeuropeiska länder.

Även svenskfödda personer med båda föräldrarna födda i utlandet löper en överrisk att registreras för misstanke om brott. Överrisken för denna grupp är dock lägre och uppgår till c:a 2 gånger. I rapporten framgår vidare att även barn med en svenskfödd och en utlandsfödd förälder uppvisar en överrisk att registreras för misstanke om brott. Risken är emellertid ännu lägre än för de två ovan nämnda grupperna och stannar på 1,4 dvs. 40 procent högre än risken för individer födda i Sverige av två svenskfödda föräldrar.

Hur tolkas överrepresentationen?

Den svenska debatten om brottslighetens omfattning och karaktär i allmänhet och om invandrades brottslighet i synnerhet präglas ofta av en påtaglig okunnighet om hur källor till kunskaper om brottsligheten är beskaffade. På många håll saknas t.ex. insikt om skillnaden mellan den faktiska brottsligheten (dvs. handlingar som enligt lag är belagda med straff och som begås i vårt samhälle oberoende av om de kommer till polisens kännedom eller inte) och den registrerade brottsligheten (dvs. de brottsliga handlingar som kommer till polisens kännedom).

Den främsta källan till kunskap om brottsligheten, den officiella statistiken över polisanmälda brott, omfattar endast en mindre del av alla brott som faktiskt begås i vårt samhälle, nämligen de brott som antingen anmäls till polisen eller uppdagas av polisen själv.

⁴ De sistnämndas risk för att registreras som misstänkta för brott sattes alltså i undersökningen till 1.

Den process som leder till att brotten registreras hos polisen inrymmer en mängd selektionsmekanismer där bland annat brott som är grövre, mer synliga, där offret och gärningspersonen inte är bekanta med varandra etc. oftare blir anmälda än övriga brott (Olsson 1998). Ytterligare ett problem är att denna statistik även omfattar händelser som anmäls som brott men visar sig inte vara brott. När det gäller vissa brott, bl.a. dödligt våld, är den sortens "överregistrering" omfattande.⁵

För att det ska vara möjligt att fastsätta förövarnas identitet och t.ex. deras etniska bakgrund räcker det emellertid inte med att brottet blir känt av polisen. Det är också nödvändigt att brottet, som det brukar heta, klaras upp på person. BRÅ:s undersökningar (BRÅ 1996 och BRÅ 2005) av invandrares och invandrares barns brottslighet bygger just på uppgifter om för brott skäligen misstänkta personer som finns i polisregistret. Dessa uppgifter finns i endast c:a 16 % av de polisanmälda brotten. Också när det gäller brottsupplärning finns det omfattande selektionsmekanismer eftersom vissa brott är förhållandevis enkla att klara upp medan andra är mycket svåra att hitta en misstänkt person för. Dessutom satsar man olika stora resurser för att klara upp olika brottstyper vilket påverkar upplärningen.

Vid all hantering av uppgifter rörande för brott misstänkta personer måste man alltså komma ihåg att dessa uppgifter dels endast avser en mindre och hårt selekterad del av den faktiska brottsligheten och dels avser en mindre och hårt selekterad grupp av förövare till den del av den brottslighet som polisanmäls.

Det stora problemet med att tolka uppgifter ur den officiella statistiken, när det gäller olika etniska minoriteters överrepresentation, är alltså att vi inte kan veta vad denna överrepresentation beror på. Begår invandrare verkligen flera brott i förhållande till sin andel i befolkningen än svenskar eller är orsaken istället att invandrare selekteras i de olika stegen i den juridiska processen från brott till upplärning. Trots dessa svårigheter att tolka de statistiska resultaten har alltså en uppfattning om invandrares höga brottslighet etablerats i vårt samhälle.

⁵ För en mer ingående beskrivning av hur registrering av brott går till se Sarnecki 2003.

Inte jämförbara populationer

Kriminologisk forskning visar att brottsligheten är störst bland unga män som tillhör lägre samhällsklasser och som bl.a. har låg utbildningsnivå, låga eller inga inkomster, bor i storstäder, i stadsdelar där många människor med sociala problem bor osv. (se t.ex. Sarnecki 2003). I BRÅ:s undersökning av invandrades brottslighet från 2005 konstateras att populationen utrikesfödda personer och personer med två utrikesfödda föräldrar fördelar sig annorlunda med avseende på några av de ovan nämnda riskvariablerna för högre brottslighet (större andel unga män, lägre utbildningsnivå och sämre inkomster), jämfört med populationen bestående av födda i Sverige av svenska föräldrar. När man standardiserar materialet på så sätt att grupperna blir lika med avseende på dessa variabler så minskar skillnaderna men förblir påtagliga.

Den typen av s.k. konstanthållning som görs i BRÅ-rapporten är emellertid inte helt oproblematiske, åtminstone inte för sådana variabler som utbildning och inkomst. Tanken är att man på detta sätt ska kunna jämföra grupper med liknande levnadsförhållanden i samhället. Vi vet dock att t.ex. vissa etniska minoriteter samt även barn till dessa kan ha svårare än majoritetsbefolkningen att få sådana arbeten som motsvarar deras utbildning. Inte heller är den deklarerade inkomsten alltid ett bra mått på levnadsförhållanden. Med andra ord, även efter att man har konstanthållit för de för forskarna tillgängliga indikatorerna, dvs. för de sociala förhållanden under vilka olika grupper lever, kan en hel del av de skillnader som orsakar olikheter i brottsnivån finnas kvar i materialet.

Ett annat problem med den typen av konstanthållning (som Tham 1983 har påpekat), är att när man "kontrollerar" för tänkbara orsaker till skillnader i brottslighet så tar man ur undersökningsmaterialet bort just sådant som forskaren bör vara intresserad av. Det är uppenbart att olika typer av sociala förhållanden, förklarar att (den registrerade) brottsligheten skiljer sig mellan olika grupper. Alternativa förklaringar av typen att just svenska i motsats till alla andra folk har någon speciell (biologisk?) egenskap som gör dem mindre brottsliga är så absurda så att dem behöver inte diskuteras här. Vad konstanthållningen således åstadkommer är att den tar bort de orsaker till skillnader som är åtkomliga för forskarna inom ramen för den metod de tillämpar och lämnar de orsaker som inte är lika lättåtkomliga.

Faktiska skillnader eller selektion

Om man bortser från demografiska skillnader mellan de jämförda grupperna kan skillnaden i nivån på den registrerade brottsligheten bero på två faktorer:

- a) Personer som tillhör vissa etniska minoriteter selekteras fram i olika steg i den rättsliga processen
- b) Personer som tillhör dessa minoriteter begår faktiskt flera brott än personer med svensk bakgrund.

Om a) gäller har vi att göra med ett klassiskt fall av (med all säkerhet strukturell) diskriminering. Om b) gäller är det en ytterst central forskningsuppgift att finna orsakar till detta fenomen. Som det kommer att framgå senare i detta kapitel kan differensen i den faktiska brottsligheten mellan grupperna också vara orsakad av diskriminering. Det stora problemet är att ingen idag kan med säkerhet svara på frågan om det är a), b) eller a) + b) som gäller. Den forskning som finns på området inklusive den forskning som presenteras i detta avsnitt är än så länge tämligen rudimentär.

Selektion vid brottsanmälan

Brott kommer till polisens kännedom på i princip tre sätt:

1. Genom en anmälan från offret/vittnen
2. Genom att polisen upptäcker brottet (spaningsbrott)
3. Genom anmälan från andra myndigheter (t.ex. skattemyndigheten)

Man kan i stort sett utgå från att människors beteende när det gäller brottsanmälan är rationellt. Således anmäler man i första hand brott som har lett till allvarliga skador (fysiska, psykiska, ekonomiska eller sociala) hos en själv eller andra. Man avstår vanligen från att anmäla "struntsaker". Här är det emellertid fråga om individuella bedömningar som bl.a. beror på om personen ifråga överhuvudtaget bedömer det inträffade som brott och hur allvarlig kränkning det inträffade upplevs vara för den/de utsatta. Vem som har förövat kränkningen kan här ha stor betydelse. Vi är mera benägna att göra polisanmälan om kränkningen kommer från en främling och/eller en person vi har en allmänt negativ hållning till än om kränkningen kommer från en person som står oss nära

och/eller som vi sympatiserar med. En anmälan mot närstående som vi har, eller är angelägna om att ha, goda relationer med kan ofta leda till negativa sociala konsekvenser. Det är därför vanligare att man avstår från att anmäla närstående än främlingar.

Vi vet idag inte om majoritetsbefolkningen i Sverige är mer benägen att polisanmäla personer med invandrarbakgrund än personer med svensk bakgrund. Flera omständigheter talar dock för att så kan vara fallet åtminstone när det gäller vissa brottstyper. Troligen ökar sannolikheten för anmälan om gärningspersonen inte betar sig enligt det etablerade kulturmönstret, har språkliga kommunikationsproblem och liknande. I synnerhet bör denna överrisk för anmälan gälla vid sexualbrott och andra våldsbrott, överrisken kan emellertid också vara högre i samband med stölder i butik och varuhus m.m. Det kan inte heller uteslutas att personer med "icke svenska" utseenden är lättare att peka ut i samband med brott i alla fall i miljöer som domineras av svenskar.⁶

Det stora problemet när det gäller sannolikheten för att en persons handlingar ska bedömas som brottsliga och en polisanmälan göras, tycks vara de stereotyper om människor med olika etniska ursprung som finns hos stora delar befolkningen. I genomgångar av de psykologiska och socialpsykologiska mekanismer som utgör grunden för uppkomsten av stereotyper och fördomar, visar Lindholm och Christianson (1999), Lindholm (2005) samt Lindholm och Bergvall (i denna volym) att det inte behöver röra sig om ett medvetet agerande från människor med rasistiska åsikter. Tvärt om, de stereotypa föreställningar om olika etniska grupper som finns i samhället påverkar oss ofta på ett undermedvetet sätt. För att uttrycka det något förenklat: om det i vårt samhälle finns en föreställning om att invandrare eller personer med en vis typ av utseende/kulturell/religiös bakgrund begår många brott, så har vi lättare att uppfatta dessa personer som kriminella och har lättare att uppfatta när de faktiskt begår brottsliga handlingar. Vi har även lättare att uppfatta att personer ur dessa grupper begår brott när det i själva verket är någon annan som gör detta eller att handlingen vi bevittnar/är utsatta för inte är kriminell. På motsvarande sätt har vi svårt att se att beteendet är förkastligt/brottsligt när personer som betar sig på detta sätt kommer från en grupp som vi identifierar oss med.

⁶ Lindholm (2005) hävdar emellertid att personer med svensk bakgrund vanligen har svårare att känna igen ansiktsdragen hos personer med "osvenska" utseenden.

Lindholm och Bergvall visar vidare, utifrån ett stort antal vetenskapliga studier, hur majoritetsbefolkningens stereotypa, negativa föreställningar om vissa etniska grupper (forskningen hon redovisar rör främst relationer mellan svarta och vita i USA) på ett negativt sätt påverkar majoritetsbefolkningens agerande gentemot dem som tillhör dessa grupper samt även beteendet hos dessa, så att de uppfyller de negativa förväntningarna (så kallade självuppfyllande profetior). Lindholm och Bergvall påpekar att den sortens uppdelningar på in- och utgrupper⁷, som skapar förutsättningar för att negativa stereotyper uppstår, är tämligen naturliga i mellanmänskliga relationer. Det är troligen svårt att motarbeta deras uppkomst, men inte alls omöjligt att motverka de diskriminerande effekter de för med sig.

Sammanfattningsvis finns det idag en omfattande forskning som beskriver de psykologiska/socialpsykologiska mekanismer som kan leda till att brott begångna av personer med invandrabakgrund, eller kanske snarare tillhör vissa minoriteter om vilka det finns etablerade negativa stereotyper, oftare anmäls av offer/vittnen än brott begångna av majoritetsbefolkningen.

Selektion när brott uppdagas av polisen

Samma mekanismer kan självfallet även påverka vilka brott som registreras bland dem som vanligen uppdagas genom polisens och andra myndigheters agerande. De mer eller mindre medvetna stereotypa föreställningar om att invandrare i allmänhet eller vissa etniska grupper är mer brottsbenägna än andra kan mycket väl påverka tjänstemännen inom polisen, skattemyndigheterna, olika kommunala tillsynsmyndigheter och liknande. Just om polisens selektiva agerande vad gäller olika minoritetsgrupper finns det tämligen omfattande forskning. Denna forskning har emellertid i huvudsak bedrivits i utlandet och den svenska forskningen på området är så länge begränsad (se dock Hydén och Lundberg 2004, Pettersson 2005).

I SOU 2005:56 har Lappalainen gjort en genomgång av forskningen om diskriminering inom rättväsendet och redovisar bl.a. flera studier som har genomförts i USA och England om s.k. racial profiling. Med racial profiling avses bl.a. polisens val av personer

⁷ Eller "vi och dem" grupper som man brukar tala om i samband med diskrimineringsdebatten (de los Reyes och Kamali, 2005)

som ska kontrolleras utifrån deras etniska (i USA rasmässiga) tillhörighet. I en studie som 2003 genomfördes i vårt grannland Danmark visar Holmberg hur den danska polisen systematisk valde unga män med s.k. "invandrarutseende" för att genomföra olika typer av kontroller, inte minst när det gäller narkotikainnehav. Polisen motiverar detta handlingssätt med att erfarenheten visar att det är just hos unga män med den sortens utseende som man oftast hittar otillåtna föremål som narkotika, knivar, stöldgods och liknande. Samma argument används av den svenska polisen när man genomför s.k. fordonskontroller på män med "invandrarutseende". Som en polis sade till mig när jag för några år sedan följde med en patrullbil i en av de s.k. invandrantäta förorterna till Stockholm. "Det är klart att man stoppar en invandrargrabb som sitter i en tjuvig BMW. Sannolikheten att han gör sig skyldig till ett brott (olovlig körning, bilstöld, narkotikabrott etc.) är ju mycket större än om bilen skulle köras av en medelålders svensk" (jämför du Rées redovisning av intervjuer med åklagarna och advokaterna i denna antologi).

Det är inte helt lätt att argumentera mot detta påstående⁸. Denna arbetsrationalitet har emellertid en omedelbar statistisk konsekvens; sannolikheten att de unga invandarmän som ofta kontrolleras av polis kommer att misstänkas och lagföras för olika brott blir större. Samtidigt minskar sannolikheten för att misstänkas och lagföras för brott för svenska män i medelåldern som kör liknande bilar och som ytterst sällan blir kontrollerad av polisen. Vi har här alltså ett exempel på en systematisk selektion inom rättsystemet som är ett exempel på strukturell diskriminering (Kamali 2005).

Racial profiling som polisär arbetsmetod har kritiserats bl.a. i USA (Covington 2001) som just diskriminerande. Man har även påpekat att det finns andra indikatorer än etnicitet (ras) på misstänkt brottslighet som kan ge bättre resultat, utan att vara lika diskriminerande⁹. Efter attentaten den 11 september 2001 har dessa praktiker dock åter tilltagit i omfattning i och med säkerhetstjänsternas jakt på muslimska extremister. Ett speciellt exempel på racial profiling, som existerar även i vårt land, är den s.k. inre utlänningskontrollen (Hydén och Lundberg 2004). Polisen använder sig ofta

⁸ Diesen hävdar i denna antologi att detta förhållningssätt ibland kan vara berättigat.

⁹ Ett visst stöd för denna tes kan man hitta i Petterssons (2005) undersökning av hur den svenska polisen hanterar ärenden rörande misstänkt bruk av narkotika. Pettersson finner att polisen är mera ingripande i sådana ärenden när det gäller personer med invandrabakgrund men de hittar narkotika oftare hos de misstänkta svenskarna jämfört med de misstänkta invandrarna.

just av yttre attribut på etnisk tillhörighet i sitt sökande efter personer som utan laglig rätt vistas i landet. Den typen av kontroll kan också öka sannolikheten för att det uppdagas andra typer av brott som begås av personer med "utländskt utseende", även om detta inte är kontrollens primära uppgift.

De ovan beskrivna mekanismerna kan mycket väl orsaka att de brott som begås av invandrare, och också av deras barn i den mån deras etniska/religiösa bakgrund är synlig, oftare registreras än de brott som begås av majoritetsbefolkningen. Dessa mekanismer kan också leda till att de personer som tillhör etniska grupper som är lätt urskiljbara i befolkningen i övrigt oftare misstänks för brott som de är oskyldiga till.

Diskriminering i samband med polisutredning

De två ovan redovisade undersökningarna om invandrades brottslighet som genomförts av Brottsförebyggande rådet (BRÅ 1996 och BRÅ 2005) bygger på registret över de personer som är misstänkta för brott. Det handlar om s.k. skäligen misstänkta dvs. en ganska hög grad av misstanke. För att en person ska anses vara skäligen misstänkt för brott krävs det att en polisutredning med en tillräckligt hög grad av sannolikhet visar att personen verkligen har begått den aktuella handlingen. Här finns det åter utrymme för diskriminerande effekter p.g.a. stereotypa föreställningar hos polisen. Frågan för forskningen är om brott med misstänkta personer ur majoritetsbefolkningen respektive en ur olika minoritetsgrupper utreds lika noggrant och opartiskt och oberoende av de misstänkta men också av målsägares bakgrund. Forskningen på detta område är inte entydig och inte alltid enkel att tolka. Min egen undersökning av polisanmälda våldtäkter i Stockholm (1994) tyder på att polisen ägnar mer tid åt att utreda polisanmälda våldtäkter när det är personer med invandrabakgrund som är misstänkta för brottet. Den genomgång av främst brittisk och amerikansk forskning på detta område som gjorts i SOU 2005:56 (2005) visar att polisen i dessa länder tenderar att vidta mera ingripande åtgärder i samband med brottsutredningar mot misstänkta ur minoritetsgrupper, jämfört med brottsutredningar mot misstänkta personer ur majoritetsbefolkningen. Holmberg och Kyvsgaard (2003) visar att polisen i Danmark frihetsberövar personer med invandrabakgrund oftare än danskar i samband med utredning om brott.

Mot denna bakgrund kan de resultat som i denna volym presenteras av både Pettersson och Kardell vid första påseendet anses något oväntade. Kardell visar att brottutredningar mot personer från befolkningsgrupper för vilka risken att bli utsatt för diskriminering anses vara störst (personer från Mellersta Östern, Nordafrika och Afrika söder om Sahara) läggs ned oftare än mot personer med svensk och Nord- och Västeuropeisk bakgrund. Resultatet är robust så till vida att det kan visas för flera olika brottstyper och att det framgår av två studier som genomförts med olika metodik (Kardell och Pettersson i denna volym)¹⁰. En möjlig tolkning av dessa resultat är att polisen är mindre restriktiv när det gäller att beslut om att inleda en förundersökning mot en person från vissa etniska minoritetsgrupper jämfört med att inleda en förundersökning mot en person ur majoritetsbefolkningen. Dessa, låt oss säga mera lättvindligt påbörjade förundersökningar, läggs sedan oftare ned. Om denna tolkning är korrekt skulle Petterssons och Kardells resultat tyda på att de etniska minoriteterna diskrimineras i tidiga skeden av de polisens utredningar och att denna diskriminering delvis korrigeras i utredningens senare skede.

Resultaten är emellertid, som tidigare nämnt svårt tolkade vilket kan vissas med ett enkelt tankeexperiment. Anta att vi (som i de av Diesen redovisade studierna) får ett helt motsatt resultat dvs. att polisen lägger ner förundersökningar med misstänkta svenskar oftare än förundersökningar med misstänkta invandrare. Vad är en rimlig tolkning av ett sådana resultat? Jo att man diskriminerar invandrare. Man kan rent principiellt hävda att det aldrig är acceptabelt att rättssystemet behandlar minoriteter annorlunda än majoritetsbefolkningen,¹¹ men alla differenser kan inte automatisk tolkas som diskriminering av minoriteter.

Frågan om skillnader i behandlingen av personer ur olika minoriteter jämfört med behandlingen av personer ur majoritetsbefolkningen kräver alltså vidare forskning. Orsaken till dessa skillnader kan vara diskriminering, men det kan också finnas andra förhållanden.

Det bör understrykas ännu en gång att alla som är skäligen misstänkta för brott inte blir lagförda. Förundersökningarna läggs ned i genomsnitt ca 40 % av fallen (Kardell i denna volym) och det

¹⁰ Diesen i denna volym redovisar däremot motsatt resultat. De undersökningar han redovisar är emellertid inte helt jämförbara med Kardells och Pettersson, bl.a. utgår man i de av Diesen redovisade studierna från lägre misstankegrad.

¹¹ Se dock Lernestedt i denna volym.

händer faktiskt också att människor blir frikända av domstol (enligt RÅ 2004 i c:a 6 % av fallen). Är man intresserad av brottsrubriceringar är det viktigt att observera att dessa ofta förändras från misstanke till lagföring.

De två studierna av invandrades brottslighet som har gjorts av BRÅ (1996 och 2005) bygger alltså på registret över skäligen misstänkta personer. Brottsförebyggande rådets argument att använda sig av uppgifter över misstänkta istället för uppgifter över lagförda är att den förstnämnda statistiken är mer detaljerad. Mot bakgrund av att förundersökningar mot personer med invandrarbakgrund oftare läggs ned än förundersökningar mot personer med svensk bakgrund, innebär detta val av statistikkälla att invandrades överrepresentation i BRÅ:s studier blir något större än den överrepresentation man får i studier av lagförda personer (von Hofer, Sarnecki och Tham 1998).

Diskriminering i samband med dom

Frågan om förekomsten av diskriminering i domstolar är komplicerad. Vad som egentligen menas med diskriminering och likabehandling är frågor som är aktuella när det gäller hela granskningen av selektion p.g.a. etnisk bakgrund inom rättssystemet. Frågorna ställs dock på sin spets just när det gäller domstolar. Detta diskuteras av Lernestedt (2005, generellt, och i denna volym specifikt rörande "kulturella" minoritetsgrupper). Lernestedt ställer sig frågan vad likhet, likabehandling och rättvisa egentligen innebär för regeltillämpningen vid brott begångna av individer ur olika minoritetsgrupper. Är det alla gånger förenligt med vårt samhälles rättviseideal, och med idéer om likabehandling och likhet inför lagen, att rättssystemet behandlar människor som har begått likadana brottsliga handlingar lika, även om dessa människor kommer från olika kulturer? Och vad innebär det, i ett "mångkulturellt" samhälle, att behandla lika i någon relevant bemärkelse? Lernestedts kontroversiella svar på dessa frågor är att ett uppfyllande av både bredare likhetsideal och snävare, rättsliga likabehandlingsideal ganska ofta kräver att kulturella förhållanden beaktas. Lernestedts grundidé är alltså att domstolarna måste vara beredda att ta hänsyn till vad han kallar "kulturella försvar": om detta inte görs, dömer domstolarna i vissa fall i strid med idén om likhet inför lagen.

Om och på vilket sätt de svenska domstolarna faktiskt tar hänsyn till brottets kulturella bakgrund (motiv) kan undersökas endast genom studier av rättsfall och någon sådan undersökning har inte kunnat genomföras inom ramen för detta projekt. Det bör påpekas att kulturellt hänsynstagande även kan ha diskriminerande effekter mot olika grupper.

I denna volym presenteras däremot några försök att se om domstolarna kan tänkas behandla åtalade ur olika etniska minoriteter hårdare än individer som tillhör majoritetsbefolkningen. Diskriminering i samband med lagföring i domstol kan i princip delas in i två typer som kan vara relaterade till varandra:

1. Att domstolarna dömer personer ur etniska minoriteter på svagare grunder än dem som krävs för att döma en svensk. Detta skulle medföra större sannolikhet för att dömas för brott för en invandrare än för en svensk.
2. Man dömer personer ur minoritetsgrupper hårdare än personer ur majoritetsbefolkningen.

När det gäller frågan huruvida individer som tillhör etniska minoriteter döms på svagare grunder är majoritetsbefolkningen är bilden splittrad. von Hofer och Tham 1991 hävdar att brottsmisstänkta utlänningar döms i ungefär i samma utsträckning som svenskar. Diesen (2005 och här) hävdar däremot att invandrare oftare fälls av domstolar än svenskar. Detta resultat kontrasterar han mot resultat från Danmark, där invandrare enligt Holmberg och Kyvsgaard (2003) istället oftare frikänns av domstol. Den diskussion som kan föras kring vilken andel individer ur minoritets- respektive majoritetsbefolkningar som fälls respektive frikänns i domstolar kan liknas de jag förde ovan om andelen nedlagda förundersökningar. Både när invandrare fälls oftare och när de fälls mera sällan av domstol kan det ur olika utgångspunkter tolkas som belägg för diskriminering. Det krävs uppenbarligen helt andra metoder för att fastställa om en sådan diskriminering förekommer. En möjlighet är att jämföra domar, en annan är att undersöka hur den rättliga processen går till. du Rées redovisar i denna volym en intervjuundersökning med några av aktörerna i den rättliga processen angående deras syn på likabehandling i rättsprocessen. Mer om hennes undersökning nedan.

Låt oss nu gå över till frågan om domstolarna tenderar att döma personer som tillhör (vissa) etniska minoriteter hårdare. Enligt

Diesen (2005) finns det större utrymme för diskriminerande behandling i domstol när det gäller påföljdsfrågan jämfört med skuldfrågan. Av den forskningsgenomgång som nyligen presenterats i SOU 2005:56 (2005: 407 ff.) framgår att resultaten inte heller här är helt entydiga, även om det finns en hel del både brittiska och amerikanska studier som tyder på att t.ex. svarta och latinamerikaner döms till hårdare straff. De amerikanska studierna handlar ofta om dödsstraffet, där svarta män som fälls för mord döms till döden påtaligt oftare än vita. Enligt studier som citeras i SOU 2005:56 beror den större omfattningen av dödsdomar mot svarta på att åklagarna oftare yrkar på dödsstraff i mål där svarta står åtalade för mord.

En viktig faktor när det gäller strängheten hos det straff som avkunnas för grova våldsbrott i USA är enligt SOU 2005:56 (Ibid.) inte bara den etniska- (ras-) tillhörigheten hos den åtalade utan även hos offret. Strängast straffas svarta män som har våldtagit eller dödat vita kvinnor.

Några mer omfattande systematiska studier som relaterar domstolens påföljdsval till etnisk bakgrund hos både offer och gärningspersoner finns inte i Sverige. De uppsatser som redovisas av Diesen (2005 och här) tyder på att diskriminering mot invandrare som offer kan förekomma. Det finns däremot forskning som visar att personer med invandrabakgrund löper större risk att dömas till fängelse än "svenskar". 1996 presenterade Pettersson resultat som visade att så var fallet när det gäller grövre sexualbrott¹². Även i de uppsatser som redovisas av Diesen (2005) framkommer skillnader i andelen invandrare och svenskar som döms till fängelse. Skillnaderna tycks emellertid variera beroende på brottstyp.

I denna volym redovisas tre studier (Diesen, Kardell och Pettersson) som visar på att risken för att dömas till fängelse är större för personer med invandrabakgrund. Sådana undersökningar är svåra att göra eftersom orsaken till att människor döms till olika påföljder ju kan ligga i olikheter i själva den brottsliga handlingen (även om brottet rubriceras likartat) eller i andra omständigheter (t.ex. förövarens tidigare brottsbelastning) som domstolen bör ta hänsyn till vid straffmätningen. Pettersson undersöker domar i mål rörande våldtäkt, misshandel och eget bruk av narkotika i Stockholm,

¹² Skillnaderna var påtagliga; 91 % av utländska medborgare, 85 % av svenska medborgare med en eller både föräldrar födda i utlandet och endast 61 % av personer med både föräldrar födda i Sverige som dömdes enligt Pettersson till fängelse. Pettersson hävdar att domstolarna var bl.a. mindre villiga att ens överväga rättspsykiatrisk vård om personen hade invandrabakgrund.

Göteborg och Malmö under några perioder mellan åren 1998 och 2000. För att göra materialet så jämförbart som möjligt tar hon i sin analys hänsyn till sådana faktorer som brottstyp, om den åtalade har tidigare lagförts för brott, den åtalades ålder, antal brott i domen och relationen mellan offret och gärningsmannen. När man tar hänsyn till alla dessa variabler framgår det att europeiska invandrare löper 50 procent större risk att dömas till fängelse jämfört med "svenskar" medan överrisken för dem som har sin bakgrund i länder utanför Europa är nästan tre gånger större än för svenskarna. Hypotesen om att (i synnerhet utomeuropeiska) invandrare diskrimineras genom att de oftare döms till fängelse får således tämligen starkt stöd hos Pettersson.

Kardells och Diesens resultat som gäller flera olika brottstyper överensstämmer med Petterssons. Invandrare och då i synnerhet personer med utomeuropeisk bakgrund döms oftare till fängelse och får längre straff. Skillnader består när man kontrollerar variabler som är relevanta för påföljdens stränghet.

Varför diskrimineras invandrare inom domstolsprocessen?

Den forskning som redovisas av Lindholm (1999, 2005 samt tillsammans med Bergvall i denna volym), och som jag nämnde tidigare, kan även användas för att förstå de mekanismer som äger rum i domstolen. Liksom när det gäller polisen finns det risk att aktörerna i domstolen påverkas av de stereotypa bilder av personer ur olika etniska minoriteter som finns när några ur dessa grupper står åtalade för brott. Denna risk är självfallet mer påtalig till följd av att praktiskt taget alla aktörer i svenska domstolar, med undantag för den åtalade, vanligen tillhör majoritetsbefolkningen.

du Reés har i denna volym, på basis av intervjuer med åklagare och advokater, sökt beskriva hur bl.a. invandrare behandlas i en domstolsförhandling. Bilden är mångfasetterad och respondenterna är långt ifrån överens i alla avseenden. Majoriteten intar emellertid ståndpunkten att utomlegala faktorer som är relaterade till den åtalade kan ha betydelse både för hur denna bemöts i domstolen och även för påföljden. När det gäller etnisk bakgrund handlar dessa utomlegala faktorer i stort om den tilltalades kulturella likhet med majoritetsbefolkningen i allmänhet och rättens ledamöter i synnerhet. De svårigheter som den åtalade kan ha med att förmedla "sin historia" om det han/hon är åtalad för behöver inte endast

handla om den etniska bakgrunden. Även förmågan att uttrycka sig någorlunda väl på svenska har betydelse i domstolen. Den tilltalade måste förmedla sin berättelse till domstolen och det är svårt om han/hon saknar förmåga att uttrycka sig på ett trovärdigt sätt. Redan att förmedla denna story genom en tolk, medför problem (t.ex. faller nyanserna lätt bort). Förmodligen blir det ännu svårare att göra det på en bristfällig eller torftig svenska eller svenska som inte är anpassad till den kontext i vilken budskapet framförs. För att få det optimala bemötande från en domstol ska man alltså korrekt spela den roll men är tilldelad i det dramat som en förhandling i en domstol, oberoende vilket land det är fråga om, alltid innebär.

Många av de Rées informanter medger att det kan vara svårt för olika aktörer att helt bortse från vissa negativa stereotyper rörande personer ur olika etniska och religiösa minoriteter. T.ex. kan en person som står åtalad för misshandel av en närstående kvinna och som tillhör en minoritet som enligt de existerande stereotyperna har en "patriarkalisk" kvinnosyn ha svårare att både hävda sin oskuld och hoppas på en mild behandling i domstolen. Samma kan gälla människor som tillhör etniska minoriteter som tillskrivs vara våldsamma eller "tjyvakliga".

Effekter på statistiken

Det vi vet hitintills tyder på att diskrimineringen är olikartad och även olika omfattande i olika steg av den rättsliga processen, även om mycket forskning återstår för att verifiera denna tes och för att beskriva karaktären av dessa problem. Det är inte orimligt att anta att diskrimineringen får de största effekterna när myndigheternas diskretionära utrymme är som störst. Detta skulle innebära att diskrimineringen spelar störst roll när anmälan görs och när den första misstanken väcks. Sedan skulle en viss "korrigerings" ske i samband med beslut om åtal, andelen åtal som läggs ned är fler när det gäller invandrare. En ytterligare korrigerings kan man kanske förvänta sig vid domstolsförhandlingen. Denna korrigerings kan dock gälla skuldfrågan och inte nödvändigtvis påföljdsfrågan. Den höga sannolikheten för att personer ur vissa minoriteter oftare döms till fängelse jämfört med majoritetsbefolkningen vid likartade brott och vid i övrigt likartade förhållanden talar mot "korrigerings" i påföljdsfrågan.

Bygger man alltså sina slutsatser om invandrades överrepresentation i brottsstatistiken på lagföringsstatistik är det alltså sannolikt att överrepresentationen orsakad av diskriminering totalt blir lägre men att den möjligen koncentreras till grövre brott (om domstolarna bedömer likartade handlingar hos olika grupper som olika grova) samt att invandrare (vissa minoriteter) kommer att bli kraftigt överrepresenterade bland dömda till hårda straff.

En viktig slutsats kan bli att en del av vissa etniska minoriteters överrepresentation inom kriminalvården beror på de ovan beskrivna processerna.

Bilden av den brottsliga invandraren som självuppfyllande profetia

En genomgång av svensk forskning tyder alltså på att etniska minoriteter diskrimineras på olika nivåer av det svenska rättssystemet. Den mycket mer omfattande forskning som finns på detta område i Storbritannien och USA, men även bl.a. i vårt grannland Danmark, stödjer tesen att sådan diskriminering förekommer i många Västdemokratier. Jag har också redogjort för forskning som utifrån olika utgångspunkter förklarar de allmänmänskliga mekanismer som ligger bakom diskriminering. Även om det krävs betydligt mer svensk forskning på detta område måste det anses som sannolikt att, åtminstone vissa minoriteter diskrimineras inom vårt rättssystem. Denna diskriminering orsakar troligen att individer ur dessa minoriteter är överrepresenterade i statistiken över misstänkta, lagförda samt fängslade personer. Våra kunskaper är långt ifrån tillräckliga för att bedöma hur stor effekt diskrimineringen har på denna statistik. Det finns emellertid goda skäl att anta att effekten finns. Samtidigt måste det påpekas att detta förmodligen inte är den enda orsaken till att invandrare och deras barn är överrepresenterade i brottsstatistiken.

Man kan alltså anta att vissa invandrargrupperns överrepresentation i brottsstatistiken delvis orsakas av diskriminering. Samtidigt bidrar denna statistiska överskattning av invandrades brottslighet till den bild av "den kriminella invandraren" som så starkt etablerats i vårt samhälle (Brune 2004). Om man nu betänker att en central orsak till att invandrare diskrimineras inom rättssystemet kan antas vara just existensen av stereotypen om den "kriminella in-

vandraren" kan man hävda att diskrimineringsproblematiken är delvis självgenererande.

Man skulle kunna illustrera denna process på följande enkla sätt: Genom egna erfarenheter och statistiska uppgifter får polisen bilden av att vissa (etniska, religiösa) minoriteters brottslighet är mycket omfattande. Polisen uppmärksammar därför i sin dagliga verksamhet personer tillhöriga den/de aktuella minoriteterna. Genom att noga kontrollerna fler personer ur just denna grupp och mera noga utreda deras brott, kommer polisen att upptäcka flera brott inom just denna grupp vilket ytterligare förstärker stereotypen och påverkar polisens verksamhet. Föreställningen om gruppens höga brottslighet kommer alltså att bli en självuppfyllande profetia.

Liknande mekanismer kan också förekomma i andra delar av rättssystemet.

Effekter av upplevelsen av diskriminering

Som det har framkommit ovan är det min bedömning att överrepresentationen av invandrare (vissa etniska minoriteter) i statistiken över misstänkta och lagförda personer inte endast kan förklaras av att de diskrimineras av rättssystemet. Med all sannolikhet begår också personer ur dessa minoritetsgrupper de facto fler brott. Resultat av självrapporterande undersökningar (se Shannon i denna antologi) samt analyser av brott med hög anmälningsbenägenhet och hög upplärning (t.ex. dödligt våld) tyder på detta.

En central fråga blir i detta sammanhang varför individer ur olika etniska minoriteter är överrepresenterade i den faktiska brottsligheten. Även här kan diskrimineringen vara en viktig orsak.

Diskriminerande behandling

Om polisen och andra rättsvårdande myndigheter behandlar personer ur vissa etniska minoriteter hårdare än individer ur majoritetsbefolkningen, är det tämligen sannolikt att dessa individer uppfattar detta som diskriminering. Det finns få svenska studier om hur t.ex. invandrarungdomar uppfattar polisens agerande gentemot den egna gruppen, men det finns starka skäl att anta att polisens attityder och agerande inte sällan uppfattas som negativt (Lange 1999). I

nyligen genomförda fokusgruppintervjuer med paneler bestående av invandrare i Stockholm, Göteborg och Malmö (Kamali 2005: 109 ff.) gavs uttryck för en kompakt misstro mot rättsystemet i allmänhet och polisen i synnerhet. Flera respondenter gav uttryck för uppfattning att polisen behandlade invandrare hårdare, utsatte dem för förnedrande behandling och grep dem oftare och inte sällan utan grund. Den typen av intervjuer är inte lämplig för att bedöma omfattning av dessa problem, resultaten indikerar emellertid klart att många av paneldeltagarna hade negativ hållning till polisen och ansåg sig kunna ge uttryck för denna hållning när andra invandrare var närvarande. I SOU 2005:56 (2005: 398) redovisar Lappalainen brittiska och amerikanska studier som visar att svarta upplever polisen negativt i dessa länder. SOU 2005:56 redovisar vidare flera studier från dessa länder som tyder på att polisen använder mera våld i förhållande till minoritetsungdomar och då i synnerhet i områden som bebos av minoriteter.

Olika typer av polisiära aktioner som genomförs i socialt utsatta områden, där det bor många människor ur olika etniska minoriteter, kan av invånarna lätt uppfattas som direkt diskriminerande. I SOU 2005:56 (2005:389 m.fl.) redovisas flera studier av s.k. överpolicing av sådana områden i USA och Storbritannien. Ett exempel på en mycket allvarlig konflikt mellan en etnisk minoritet och polisen i samband med en polisaktion i en minoritetsstadsdel är de s.k. Brixtonkravallerna.

I den av brott och andra sociala problem belastade stadsdelen Brixton i London, där många svarta unga män från Västindien hade sina bostäder, använde sig den brittiska polisen under början av 1980-talet av s.k. "Stop and Search"-taktik. Inom ramen av den s.k. "Operation Swamp", som genomfördes av polisen våren 1981 i Brixton, stoppade polisen (som vid den tiden nästan uteslutande bestod av vita män) unga svarta män vilka kontrollerades på ett hårdhänt sätt. Polisens avsikt med denna aktion var att stoppa gatubrottlighet. De unga männen som var föremål för åtgärderna uppfattade aktionen som trakasserier och rasism. Polisens agerande utlöste omfattande kravaller med många skadade, både bland ungdomar och poliser och mycket allvarliga ekonomiska skador i form av nedbrända och plundrade fastigheter, förstörda bilar och annan egendom. En polisiär aktion som skulle förebygga brott utlöste alltså istället en omfattande brottlighet. (Metropolitan Police 2005, Geocities 2005).

Som nämnts tidigare finns det inte någon svensk systematisk forskning kring hur polisen arbetar med invandrarungdomar i de "invandrartäta" förortererna i Sverige. Det finns en del indikationer på att detta arbete inte är oproblematiskt. Inte minst handlar detta om de s.k. invandrargängen som av många polismyndigheter uppfattas som ett allvarligt problem (Polismyndigheten i Skåne 2003, Polismyndigheten i Västra Götaland 2004, Polismyndigheten i Stockholm 2005). På flera håll har man startat speciella polisära enheter för att bekämpa den grova brottsligheten som emanerar ur dessa förorter. Den mest kända av dessa enheter är SGI (Speciella GångInsatser) i Stockholms södra förorter (Carlsson 2005). SGI:s arbete riktar sig nästan uteslutande mot ungdomar ur olika etniska minoriteter. Enligt Carlssons resultat har SGI i alla fall kortsiktigt lyckats påverka brottsaktiviteten i de nätverk av grovt kriminella ungdomar som deras insatser har riktat sig mot. Arbetsmetoden, som i stor utsträckning bygger på underrättelser som man på olika sätt samlar i den kriminella miljön, innebär emellertid en svår balansgång. Hur samlar man information om kriminalitet och ingriper mot kriminella individer i ett socialt utsatt område, med en befolkning som i huvudsak består av etniska minoriteter, utan att de etniskt svenska poliserna skapar motsättningar gentemot lokalbefolkningen?

Att polisiära insatser i den sortens bostadsområden har skapat sådana motsättningar i andra delar av landet framgår av information från bl.a. Rosengård i Malmö. Där har polisens bilar och andra utryckningsfordon angripits vid olika tillfällen. Konflikten mellan lokala ungdomar med invandraranknytning och en utifrånkommande polis kan få mycket allvarliga konsekvenser. Det har inträffat att polisbilar, ambulanser och brandbilar i samband med utryckning inte har vågat åka in ett sådant bostadsområde utan eskort av en piketbil. Den sortens motsättning mellan lokalbefolkning och myndigheter kan vara farlig även om det inte leder till upplopp som i Brixton. Människor som måste vänta längre än nödvändigt när de behöver hjälp från brandkår eller ambulans, eftersom dessa anser sig behöva poliseskort, kan knappast känna sig som fullvärdiga medlemmar i ett samhälle.

Diskriminering inom andra samhällssektorer

I det tidigare nämnda betänkandet från utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet (SOU 2005:56) går Lappalainen igenom indikatorer på diskriminering inom medierna, det politiska livet, utbildningsväsendet, arbetsmarknaden och arbetslivet, boende, välfärdstjänster samt, som tidigare framgått rättssystemet. I SOU 2005:56 finner man tecken på diskriminering av etniska minoriteter inom alla dessa sektorer, även om han samtidigt påpekar att kunskaperna om diskrimineringsmekanismerna inte alltid är tillräckliga. Han beskriver också hur diskrimineringen inom en samhällssektor ökar diskrimineringen inom andra sektorer. Han exemplifierar detta med hur diskriminering inom arbetsmarknaden får effekter på boendet och hela den ekonomiska situationen hos ett hushåll vilket i sin tur kan få konsekvenser för kvalitén på barnens utbildning osv. (Ibid:449). Diskriminering av föräldrar på arbetsmarknaden kan alltså medföra konsekvenser för barnens framtida utbildning och livssituation.

I SOU 2005:56 påpekas att alla invandrare är inte utsatta för samma grad av diskriminering. Även om det i vårt samhälle finns det en etablerad konstruktion av "vi – svenskar" och "dem – invandrare", så tycks det vara en påtaglig skillnad mellan olika minoriteter där personer från Mellersta Östern, Afrika och Latinamerika hör till de mera drabbade. I vardagsspråket tycks dessa grupper vara synonyma med invandrare/utlänningar, medan andra grupper t.ex. personer som kommer från Västeuropa och USA benämns sällan på detta sätt. Tidigare forskning har visat att i dessa grupper är andelar personer som upplever sig diskriminerade större än i andra (Lange 1995).

Diskriminering som orsak till brottslighet

Inom kriminologin finns det ett antal teorier som söker brottslighetens orsaker i människors sociala och ekonomiska utsatthet. Redan de första sociologiskt orienterade kriminologiska teorierna som utvecklades inom den klassiska Chicagoskolan (Shaw och MacKay 1942) pekade på sambandet mellan hög brottslighet och den sociala desorganisation som uppstår i områden där människor tillhöriga olika etniska minoriteter bor under svåra förhållanden. Fattigdom och andra former av utsatthet anses också vara orsaker

till de gängbildningar som uppkommit i Nordamerikanska städer och som förknippas med narkotikadistribution, grovt våld och andra brottstyper. Unga män, främst ur etniska minoriteter som uppfattar att de saknar möjligheter till försörjning genom hederligt arbete bl.a. därför att de diskrimineras på arbetsmarknaden, ansluter sig till gängen där de upplever sig finna samhörighet, skydd, status samt faktiskt även möjligheter till inkomster och andra materiella fördelar (t.ex. Cohen 1955, Cloward och Ohlin 1960)¹³.

Den svenska forskningen (Pettersson 2002, Sarnecki 2001) visar att gäng av den klassiska typ som beskrivs i den amerikanska litteraturen är ytterst sällsynta i Sverige. Svenska "gäng" liknar snarare löst sammansatta nätverk. Den stora uppmärksamhet som dessa gäng har fått inom polisen (t.ex. Polismyndigheten i Skåne 2003, Polismyndigheten i Västra Götaland 2004, Polismyndigheten i Stockholm 2005) och i medierna (Brune 2004) kan emellertid i sig utgöra ett allvarligt problem. Ungdomar (ofta tillhöriga olika diskriminerade minoriteter) som ingår i dessa nätverk identifieras av sin omgivning och av sig själva som farliga kriminella individer. Detta samt polisen s.k. störningsverksamhet, som av dessa ungdomar knappast kan uppfattas som annat än trakasserier, ökar gruppens sammanhållning och risken för fortsatt och allt grövre brottslighet.

Merton (1938/57) utvecklade en teori om strain, en slags frustration som uppkommer hos människor som inser att de saknar möjligheter att uppnå de i samhället etablerade målen med de till buds stående medlen. Människor utsatta för strain kan använda sig av olika strategier för att ta sig ur detta obehagliga tillstånd. Tre av dessa strategier är relevanta för diskussionen här:

1. Innovation. Personen i fråga strävar trots svårigheterna efter att uppnå de i samhället etablerade målen, t.ex. när det gäller ekonomisk framgång. Eftersom de i samhället etablerade medlen inte är tillgängliga, tillgriper denna andra medel som ej är socialt accepterade. En individ som t.ex. på grund av diskriminering inte får arbete och därför får inte möjligheter att uppnå förväntad ekonomisk standard, kan alltså söka uppnå denna standard genom olika typer av brottslighet.
2. Tillbakadragande. Till följd av strain, som kan vara orsakad av diskriminering, överger personen i fråga både de i samhället

¹³ För genomgång av dessa teorier se t.ex. Sarnecki 2003:164 f)

etablerade målen och medlen för att uppnå dessa mål. Personen drar sig tillbaka till en värld utanför det etablerade samhället. Olika slags sekter och även missbrukarkretsar, kan erbjuda sådana alternativ till det "vanliga" livet. I det senare fallet blir målet berusning, medlet att skaffa pengar till alkohol/ narkotika.

3. Rebell. Också i detta fall handlad det om förkastandet av i samhället etablerade mål och medel. I detta fall leder dock inte strain till att man drar sig helt tillbaka, utan man genom aktiv handling söker förändra samhället. Olika typer av politiskt och religiöst inspirerade grupperingar med revolutionära mål kan räknas hit. Reclaim the City och militanta veganer kan nämnas som exempel. När detta skrivs sommaren 2005 är dock den radikala muslimska terrorismen det mest aktuella exemplet. Man bör förstås vara försiktig med att på ett enkelt sätt förklara terrorism med diskriminering. De personer som enligt de föreliggande uppgifterna genomförde terrorattackerna i New York 2001, Madrid 2004 och i London 2005 har kategoriserats tillhöra medelklass snarare än underklass. Det råder emellertid knappast någon större tvekan om att upplevelsen av strain bland muslimska ungdomar i västerländska samhällen skapar grogrund och även stöd för religiös radikalism.

Idéer från den klassiska Chicagoskolan utvecklades sedermera av Hirschi (1969) i hans teori om sociala band. I korthet går denna teori ut på att banden med det etablerade samhället hindrar individen från att begå handlingar som inte accepteras i detta samhälle. Diskrimineringen kan orsaka att banden med det etablerade samhället i form av goda relationer med samhällets olika institutioner så som skolan, arbetsmarknaden, olika typer av frivilliga organisationer och även i största allmänhet med personer som tillhör majoritetsbefolkningen, blir svaga. Individen upplever sig inte som medlem av det etablerade samhället, upplever inte solidaritet med detta samhälle och därför är "fri" att begå handlingar, t.ex. brott, som gagnar hans/hennes intressen på samhällets bekostnad.

Hirschi förutsatte inte i sin teori att individen som saknar band med det etablerade samhället istället etablerar sociala band med andra individer som står utanför detta samhälle. Andra kriminologiska teorier, bl.a. teorin om differentierade associationer (Sutherland 1939), förutsätter däremot möjligheten till att etablera sådana relationer. Enligt Sutherlands syn på orsaker till brottsligt bete-

ende, sker en inläring av brottslighet genom att individen påverkas av de personer som denne har en relation till. Om diskrimineringen (t.ex. som följd av påtvingad arbetslöshet och bostadssegregering) stänger möjligheterna till relationer med personer som är involverade i traditionella sociala aktiviteter, kan utvägen vara att etablera band med andra som stor utanför detta samhälle, med inläring av brottsligt och annat avvikande beteende som följd.

Slutligen några ord om ytterligare en kriminologisk teoribildning som kan tillämpas om man vill förstå sambandet mellan diskriminerande stereotyper om vissa etniska grupper och brottslighet. Den kontroversiella stämplingsteorin (bl.a. Lemert 1951 och Becker 1963) tar sin utgångspunkt i symbolisk interaktionism enligt vilken (något förenklat) individens egen självuppfattning bygger på ett samspel mellan individen själv och de reaktioner som individen får av andra människor (Mead 1934, Cooley 1902/1922). Om individer som tillhör vissa minoriteter av polisen och andra förväntas begå kriminella handlingar och om polisen genom sin uppmärksamhet ökar sannolikheten att just dessa individers brottslighet uppdagas, kan det enligt stämplingsteorin föreligga en risk att dessa individer själva börjar uppfatta sig som kriminella. Detta i sin tur ökar risken för att dem begår (flera och grövre) brott.

Slutsatser och avslutande diskussion

I detta kapitel diskuteras sambandet mellan diskriminering inom och utanför rättssystemet och vissa etniska minoriteters överrepresentation i brottsstatistiken. Utifrån den forskning om etnisk diskriminering som finns i Sverige och som delvis redovisas i denna volym, samt utifrån annan relevant forskning på området, har jag diskuterat två teser:

1. Olika etniska minoriteters överrepresentation i brottsstatistiken kan delvis förklaras med att personer ur dessa minoriteter, till följd av diskriminerande rutiner inom rättssystemet, misstänks och lagförs för brott oftare än motsvarande population svenskar. Dessutom tycks personer tillhörande dessa minoriteter riskera hårdare påföljder.
2. Diskriminering av etniska minoriteter inom rättssystemet, liksom inom andra samhällssektorer, kan enligt flera av de vanli-

gaste kriminologiska teorierna vara en av förklaringarna till att dessa etniska minoriteter även är överrepresenterade i den faktiska brottsligheten.

De två punkterna ovan är relaterade till varandra så till vida att den statistiska överrepresentationen kan, genom att förstärka fördomsfulla stereotyper och på så sätt öka diskrimineringen, även bidra till att överrepresentationen i den faktiska brottsligheten ökar.

Diskussionen om legitimiteten av statistik över invandrades eller olika minoritetsgruppers överrepresentation i den registrerade brottsligheten handlar alltså inte bara om något abstrakt etiskt problem eller som det ibland framställts i debatten, om "politisk korrekthet". Den handlar även om att om denna statistik framställs på ett onyanserat sätt så kan den leda till att problemen förvärras. Det är alltså viktigt att diskrimineringsfrågan uppmärksammas. I BRÅ:s rapport från 1996 om invandrades och invandrarbarns brottslighet tas diskrimineringshypotesen upp. Den förkastas emellertid direkt utan en seriös granskning. I den nya rapporten om invandrades brottslighet som nyligen publicerats av BRÅ belyses denna problematik något mera ingående. Frågan är dock svår att hantera både metodologiskt och politiskt.

Det stora problemet är emellertid att våra kunskaper om hur invandrare diskrimineras inom rättsväsendet fortfarande, trots den forskning på området som bedrivits under senaste tiden är, mycket bristfälliga. Det är inte svårt att hålla med SOU 2005:56 (2005:435) när han konkluderar sin genomgång av forskning om diskriminering inom rättssystemet med att hävda att kunskapsluckor finns på alla nivåer inom detta system.

Den största kunskapsbristen enligt mitt förmenande gäller början av den rättsliga kedjan, alltså när det gäller brottsanmälan och polisens agerande. Som det har nämnts tidigare finns här det största diskretionsutrymmet, vilket rent teoretiskt skapar möjligheter att välja ärenden med en viss profil, eller att behandla olika individer på olika sätt. Den rent rasistiska retorik som enligt bl.a. Granér (2004) tycks finnas inom vissa delar av polisorganisationen är en oroande indikator. För att fånga den eventuella diskrimineringen inom polisens dagliga verksamhet är det emellertid inte tillräckligt med olika typer av statistiska genomgångar. Statistiken fångar i bästa fall den mer systematiska och i lag reglerade delen av verksamheten där diskriminering är mindre sannolik. Det vi behöver studera i första hand är det dagliga mötet mellan polis och allmänhet. Detta låter

sig dock endast göras inom ramen för omfattande observationer. I motsats till bl.a. Norge (Finstad 2003) och Danmark (Holmberg 1999 och 2003) saknas den sortens studier i Sverige. Man kan generellt säga att den svenska polisforskningen är något eftersatt.

Vi saknar också mer ingående statistiska bearbetningar där ärenden följs upp hela vägen från anmälan till i förekommande fall dom. I Sverige är det svårt att göra den typen av studier p.g.a. bristen på kompatibilitet mellan olika administrativa system inom rättssystemet¹⁴. Det är nödvändigt att ett system för att kunna följa ett ärende från när det initieras till att eventuell dom faller. Detta kan bl.a. användas för att studera eventuella olikheter i handläggning av mål rörande olika etniska grupper och majoritetsbefolkningen.

Flera typer av ärenden rörande brott behandlas i Sverige utanför det ordinarie rättssystemet. Detta gäller båda initialskedet av en rättslig process där sjukvården, socialtjänsten, skattemyndigheterna, tullen, kommunala tillsynsmyndigheter och många andra kan vara involverade och slutskedet där inte minst socialtjänsten och psykiatrin kan ha en viktig roll. Det sistnämnda rör i första hand unga lagöverträdare, missbrukare samt psykiskt störda/sjuka personer. Vi har praktiskt taget inga kunskaper om eventuell diskriminering inom dessa områden. Undantag utgörs här av Shannons studie som presenteras i denna antologi. Shannons resultat visar att den överrepresentation av invandrarungdomar som kan observeras bland intagna på särskilda ungdomshem inte kan förklaras med att invandrarungdomar till följd av diskriminering inom socialtjänsten, länsrätterna samt tingsrätterna¹⁵ oftare placeras på dessa institutioner. Anledning till den höga andelen ungdomar med invandrarbakgrund som finns bland intagna på särskilda ungdomshem bör istället sökas i den höga andelen av invandrarungdomar som finns bland misstänkta och lagförda för brott som leder till sådan placering. Att denna andel är så hög bland lagförda kan däremot, vilket har framgått ovan, delvis förklaras just med strukturell diskriminering.

Ytterligare ett område där det råder en nästan akut brist på systematiska kunskaper är hur myndigheternas agerande upplevs av olika befolkningsgrupper. Inte minst är det viktigt att undersöka attityder till polis och andra myndigheter hos ungdomar ur olika minoritetsgrupper som bor i de s.k. invandrartäta förortererna (se dock Kamali 2005).

¹⁴ Dessa system utgör underlag för den officiella statistiken.

¹⁵ Som dömer till särskild ungdomsvård (LSU)

Vi vet också mycket litet om hur situationen ser ut i kriminalvården. En ansevärd andel av de intagna på anstalter har invandrarbakgrund, detta gäller i synnerhet anstalter med hög säkerhet. Vissa av de fängelsedömda utländska medborgarna är även dömda till utvisning efter avtjänat straff vilket påverkar deras anstaltsplacering, permissioner m.m. Det kan föreligga även andra förhållanden inom kriminalvården som medverkar till att olika etniska grupper diskrimineras och som vi för närvarande inte känner till. Det bör tilläggas att intagna på anstalt utöver eventuell utsatthet för strukturell diskriminering även riskerar att utsättas för öppen rasism från medfångarnas sida. Det ska emellertid påpekas att kriminalvården, i motsats till de övriga delarna av rättssystemet, har en relativt hög andel anställda invandrare. Detta beror på att tjänsterna inom kriminalvården ofta har låg status. På vilket sätt detta förhållande kan tänkas påverka en eventuell diskriminering inom kriminalvården är okänt.

I SOU 2005:56 (2005) påtalar man två problem när det gäller diskriminering av etniska minoriteter i vårt land. Bristen på medvetande om problemets existens och svagt (jämfört med frågan om jämställdheten mellan könen) folkrörelseengagemang för denna fråga. Båda dessa problem kan förknippas med den förhållandevis korta tid som Sverige, i modern tid, har varit ett invandrarland. Denna genomgång talar emellertid sitt tydliga språk, både kunskaperna och medvetandet om denna problematik måste öka.

Referenser

- Brottsförebyggande rådet (1996). *Invandrare och invandrades bans brottslighet. En statistisk analys*. BRÅ-rapport 1996.2. Stockholm. Fritzes
- Brottsförebyggande rådet (2005). *Misstänkt brottslighet bland personer med svensk och utländsk bakgrund*. BRÅ-rapport. (Stencil)
- Brune, Y. (2004). *Nyheter från gränsen. Tre studier om "invandrare", flyktingar och rasistisk våld*. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet.
- Carlsson, K-M. (2005). *En kartläggning av Stockholmspolisens Särskilda gänginsats*. Kriminologiska institutionen. Stockholms universitet. Stencil.
- Cloward, R. A. & Ohlin, L. E. (1960). *Delinquency and Opportunity. A theory of Delinquent Gangs*. New York. Free Press.
- Cohen, A. K. (1955). *Delinquent Boys. The Culture of the Gang*. Glencoe, Ill. Free Press.
- Cooley, CHB. [1902] (1922). *Human Nature and the Social Order*. New York. Scribner.
- Covington, J. (2001). "Round Up the Usual Suspects. Racial Profiling and the War on Drugs". I Milovanovic, D. och Russell K. R. (eds.). *Petit apartheid in the US Criminal Justice System – The dark figure of racism*, Carolina. Academic Press.
- de los Reyes, P. och Kamali, M. (red.) (2005). *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm. Statens Offentliga Utredningar. SOU 2005:41.
- Ericsson, U., Molina, I., och Ristilampi P.-M. (2002). *Miljonprogram och media. Föreställningar om människor och förorter*. Stockholm. Riksantikvarieämbetet; Norrköping. Integrationsverket
- Finstad, L. (2003). *Politiblikket*. Oslo. Pax Forlag.
- Geocities (2005). *The Fire This Time. Brixton Riots 1981*. <http://www.geocities.com/londonriots/brixton811.html?20057> (2005-08-07)
- Hedebro, G. (1977). *Att informera om avvikande grupper. En genomgång av några olika samhällsområden*. Brottsförebyggande rådet. Rapport 1977.2. Stockholm. Liber
- Hirschi, T. (1969). *The Causes of Delinquency*. Berkeley, CA.. University of California Press.

- Holmberg, L. (1999). *Inden for lovens rammer – Politiets arbejds-metoder og konkrete skøn*. Köpenhamn. Gyldendal.
- Holmberg, L. (2003). *Policing stereotypes – A qualitative study of police work in Denmark*. Köpenhamn. Galda Wilch Verlag.
- Holmberg, L. och Kyvsgaard, B. (2003). Are Immigrants and their descendants discriminated against in the Danish criminal justice system? *Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 2003.
- Hydén, S. och Lundberg, A. (2004). *Inre utlänningskontroll i polis-arbete. Mellan rättsstatsideal och effektivitet i Schengens Sverige*. Malmö. Malmö Univ. Press, Linköping. Tema Etnicitet, Linköpings universitet, 2004
- Dahlstedt, M. (2005). *Reserverad demokrati. Representation i ett mångetniskt Sverige* Umeå. Boréa.
- Diesen, C. (2005). "Processrätligt perspektiv. Om positiv och negativ särbehandling i straffprocessen". I Diesen, Ch., Lernestedt, C., Linndholm, T. och Pettersson, T. *Likhet inför lagen*. Köping. Natur och Kultur.
- Kamali, M. (2005). *Sverige inifrån. Röster om etnisk diskriminering*. Rapport av Utredningen om makt integration och strukturell diskriminering. Statens offentliga utredningar SOU 2005.69.
- Lange, A. (1995). *Invandrare och diskriminering I – En enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO)*. Stockholm. Centrum för Invandrarforskning. Stockholm universitet (CEIFO)/ Statistiska Centralbyrån (SCB)
- Lange, A. (1999). *Invandrare och diskriminering IV – En enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO)*. Stockholm. Centrum för Invandrarforskning. Stockholm universitet.
- Lernestedt, C. (2005). "Rättsfilosofiskt perspektiv. Principen om likhet inför lagen". I Diesen, Ch., Lernestedt, C., Linndholm, T. och Pettersson, T. *Likhet inför lagen*. Köping. Natur och Kultur.
- Lindholm, T. och Christianson, S. Å. (1999). *Vittnesmål och våldsbrott. effekter av etnisk grupptillhörighet hos vittne, offer och gärningsman*. Solna. Forskningsenheten, Polishögskolan, 1995
- Lindholm, T. (2005). "Socialpsykologisk perspektiv. Fördomar och diskriminering klassiska problem i modern skepnad". I Diesen, Ch., Lernestedt, C., Linndholm, T. och Pettersson, T. *Likhet inför lagen*. Köping. Natur och Kultur.

- Mead, G. H. (1934). *Mind, Self and Society. From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago. University of Chicago Press.
- Merton, R. K. [1938] (1957) *Social Theory and Social Structure*. Glencoe, Ill.. Free Press.
- Metropolitan Police (2005). Brixton Riots 1981. http://www.metropolitan.police.uk/history/brixton_riots.htm (2005-08-07)
- Olsson, M. (1998). *Konsten att läsa statistik om brott och brottslingar*. Stockholm. Brottsförebyggande rådet.
- Pettersson, T. (2002). *Tre aspekter på brottsliga nätverk. Supporterbråk, etnicitet och genus*. Stockholm. Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen.
- Pettersson, T. (2005). "Kriminologiskt perspektiv. Diskrimineras personer med utländsk bakgrund av rättsväsendet?" I Diesen, Ch., Lernstedt, C., Linndholm, T. och Pettersson, T. *Likhet inför lagen*. Köping. Natur och Kultur.
- Pockettidningen R (1978). *Sverige, Sverige fosterhem*. Årg. 8, Nr.4.
- Polismyndigheten i Skåne (2003). *Kriminella ungdomsgång i Skåne*. ALM 491-568/04
- Polismyndigheten i Västra Götaland (2004). *Rekrytering till kriminella gäng*. U-83/04
- Polismyndigheten i Stockholm (2005). *Rekrytering till kriminella gäng*. <http://www.polisen.se/inter/nodeid=21431&pageversion=1.html&articleid=130917> (2005-08-08)
- Pripp, O. (2002). "Mediebilder och levd erfarenhet". I Ramberg, I. och Pripp, O. (red.) *Fittja världen och vardagen*. Tumba. Mångkulturellt Centrum.
- Riksåklagaren (2004). Årsredovisning 2004 http://www.aklagare.se/nyweb3/Filarkiv/NYARiksaklagaren_2004.pdf (2005-08-08)
- Sarnecki, J. (1994). *Våldtäkter i Stockholm. Polisanmälda våldtäkter i Stockholm 1986-1990*. Stockholm. Stockholms universitet. (Stencil)
- Sarnecki, J. (2001). *Delinquent Networks. Youth Co-offending in Stockholm*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Sarnecki, J. (2003). *Introduktion till kriminologi*. Lund. Studentlitteratur.
- Shaw, C. R. & McKay, H. D. (1942). *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago. University of Chicago Press.

- SOU 2005:56 (2005). *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*. Betänkande från utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet.
- Sutherland, E.H. (1939). *Principles of Criminology*. Chicago. J.B. Lippincott Company.
- Sveri, B. (1973). Utlänningarnas brottlighet. En kriminalstatistisk jämförelse mellan svenska och utländska medborgare. *Svensk Juristtidningen* 1973, 279-310.
- Tham, H. (1983). "Utlänningar och brottligheten – forskningsläge". I Eriksson, U.- B. och Tham, H. (red.). *Utlänningar och brottligheten*. Brottsförebyggande rådet Rapport 1983.4. Stockholm. Liber.
- von Hofer, H., Sarnecki, J. och Tham, H. (1998). I von Hofer (red.) *Brottlighet i Europa*. Lund. Studentlitteratur.

Författarpresentation

Sylvia Bergvall, Universitetsadjunkt i psykologi, Institutionen för Samhälls- och beteendevetenskap, Mälardalens högskola.

Christian Diesen, Professor i processrätt, Jurisiska institutionen, Stockholms universitet.

Helena du Rées, Jur dr., Kriminologiska Institutionen, Stockholms universitet.

Johan Kardell, socionom, fil. kand., Doktorand i Kriminologi vid Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Claes Lernestedt, Jur dr., universitetslektor i straffrätt, Institutionen för beteende- samhälls- och rättsvetenskap, Örebro universitet.

Torun Lindholm, Docent i psykologi, Institutionen för samhälls- och beteendevetenskap, Mälardalens Högskola.

Anders Pedersson, Fil mag., kriminologiska institutionen, Stockholms universitet

Tove Pettersson, Fil dr. i kriminologi, forskningsledare vid Statens Institutionsstyrelse.

Jerzy Sarnecki, Professor i allmän kriminologi, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet

David Shannon, Fil. Dr., forskare, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Statens offentliga utredningar 2006

Kronologisk förteckning

1. Skola & Samhälle. U.
2. Omprövning av medborgarskap. Ju.
3. Stärkt konkurrenskraft och sysselsättning i hela landet. N.
4. Svenska partnerskap – en översikt. Rapport 1 till Organisationsutredningen för regional tillväxt. N.
5. Organisering av regional utvecklingspolitik – balansera utveckling och förvaltning. Rapport 2 till Organisationsutredningen för regional tillväxt. N.
6. Skyddsgrundsdirektivet och svensk rätt. En anpassning av svensk lagstiftning till EG-direktiv 2004/83/EG angående flyktingar och andra skyddsbehövande. UD.
7. Studieavgifter i högskolan. U.
8. Mångfald och räckvidd. U.
9. Kontroll av varor vid inre gräns. Fi.
10. Ett förnyat programkontor. U.
11. Spel i en föränderlig värld. Fi.
12. Rattfylleri och sjöfylleri. Ju.
13. Djurskydd vid hästavel. Jo.
14. Samernas sedvanemarker. Jo.
15. Detaljhandel med nikotinläkemedel. S.
16. Ny reglering om brandfarliga och explosiva varor. Fö.
17. Ny häkteslag. Ju.
18. Kustbevakningens personuppgiftsbehandling. Integritet – Effektivitet. Fö.
19. Att återta mitt språk. Åtgärder för att stärka det samiska språket. Ju.
20. Tonnageskatt. Fi.
21. Mediernas Vi och Dom. Mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen. Ju.
22. En sammanhållen diskrimineringslagstiftning. Del 1+2, särtryck av sammanfattningen, lättläst sammanfattning och daisy. Ju.
23. Nya skatteregler för idrotten. Fi.
24. Avgift för matservice inom äldre- och handikappomsorgen. S.
25. Arbetslivsresurs. Ett statligt ägt bolag efter sammanslagning av Samhall Resurs AB (publ) och Arbetslivstjänster. N.
26. Sverige som värdland för internationella organisationer. UD.
27. Stöd till hälsobefrämjande tandvård. S.
28. Nya upphandlingsregler 2. Fi.
29. Teckenspråk och teckenspråkiga. Kunskaps- och forskningsöversikt. S.
30. Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet. Ju.

Statens offentliga utredningar 2006

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Omrövning av medborgarskap. [2]
Rattfylleri och sjöfylleri. [12]
Ny häkteslag. [17]
Att återta mitt språk. Åtgärder för att stärka det samiska språket. [19]
Mediernas Vi och Dom. Mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen. [21]
En sammanhållen diskrimineringslagstiftning.
Del 1+2, särtryck av sammanfattningen, lättläst sammanfattning och daisy. [22]
Är rättvisan rättvis?
Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet. [30]

Utrikesdepartementet

- Skyddsgrundsdirektivet och svensk rätt.
En anpassning av svensk lagstiftning till EG-direktiv 2004/83/EG angående flyktingar och andra skyddsbehövande. [6]
Sverige som värdland för internationella organisationer. [26]

Försvarsdepartementet

- Ny reglering om brandfarliga och explosiva varor. [16]
Kustbevakningens personuppgiftsbehandling. Integritet – Effektivitet. [18]

Socialdepartementet

- Detaljhandel med nikotinläkemedel. [15]
Avgift för matservice inom äldre- och handikappomsorgen. [24]

- Stöd till hälsobefrämjande tandvård. [27]
Teckenspråk och teckenspråkiga.
Kunskaps- och forskningsöversikt. [29]

Finansdepartementet

- Kontroll av varor vid inre gräns. [9]
Spel i en föränderlig värld. [11]
Tonnageskatt. [20]
Nya skatteregler för idrotten. [23]
Nya upphandlingsregler 2. [28]

Utbildnings- och kulturdepartementet

- Skola & Samhälle. [1]
Studieavgifter i högskolan. [7]
Mångfald och räckvidd. [8]
Ett förnyat programkontor. [10]

Jordbruksdepartementet

- Djurskydd vid hästavel. [13]
Samernas sedvanemarker. [14]

Näringsdepartementet

- Stärkt konkurrenskraft och sysselsättning i hela landet. [3]
Svenska partnerskap – en översikt.
Rapport 1 till Organisationsutredningen för regional tillväxt. [4]
Organisering av regional utvecklingspolitik – balansera utveckling och förvaltning.
Rapport 2 till Organisationsutredningen för regional tillväxt. [5]
Arbetslivsresurs.
Ett statligt ägt bolag efter sammanslagning av Samhall Resurs AB (publ) och Arbetslivstjänster. [25]